

1914



საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელწიფო მუზეუმი

გივი ჟორდანი

კავკასიური მუზეუმის დაარსება

Гиви Жордания

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КАВКАЗСКОГО МУЗЕЯ

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

თბილისი - 1951



АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

Государственный музей Грузии им. С. Н. Джанашиа

Гиви Жордания

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КАВКАЗСКОГО МУЗЕЯ

К изучению истории Государственного музея Грузии

Издательство Академии Наук Грузинской ССР

Тбилиси — 1951

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

აპდ. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

გივი ქორაძე

კავკასიური მუზეუმის დაკრება

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიის შესწავლისათვის

1914

4853

F1.356
4

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

თბილისი — 1951



ს ა რ ჩ ე მ ე

	38•
წინასიტყვაობა	VII
შესავალი	1
რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილებისა და მისი „კავკასიური მუზეუმის“ წარმოშობა	9
კავკასიური მუზეუმის პირველი ნაბიჯები. მუზეუმის პირველი ბინა	16
მუზეუმის დირექციის შექმნა	24
მუზეუმის დირექციის პირველი ნაბიჯები	25
მუზეუმის ანგარიშები წლიური მუშაობის შესახებ	26
მუზეუმის ფულადი სახსრები	27
სამუზეუმო ექსპონატების შექმნა	28
აეროლიტი „სტაგროპოლი“	40
ეთნოგრაფიული ექსპონატები და 349 ვერცხლის მონეტა	42
რაფიელ ერისთავი და კავკასიური მუზეუმი	42
სამუზეუმო კოლექციების მოვლა-მოწესრიგება და კატალოგიზაცია	52
გამოფენა	54
ცვლილებები მუზეუმის დირექციის შემადგენლობაში	56
მუზეუმის მეორე ბინა	60
ურთიერთობანი სამეცნიერო დაწესებულებებთან	62
ზოგიერთი ნაკლის შესახებ	63
მიხეილ ბარათაევის კოლექციის ბედი	63
ბაიერნის მოღვაწეობა მუზეუმში	69
პირველი კავკასიური მუზეუმის არსებობის დასასრული	81
მუზეუმის ბინის დაკარგვა და მისი ლიკვიდაცია	88
სამუზეუმო კოლექციების შემდგომი ბედ-იღბალი	89
კავკასიური მუზეუმის სახელწოდების შესახებ	108
დასკვნები	110
ნარკვევი რუსულ ენაზე „История возникновения Кавказского музея“	115
ტაბულები	183—199
ილუსტრაციები	

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ მ ა ო ბ ა

აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი წარმოადგენს ჩვენი რესპუბლიკის უმნიშვნელოვანეს სამეცნიერო და კულტურულ-სავანმანათლებლო დაწესებულებას, რომლის ფონდები 750.000-ზე მეტ სამუზეუმო ერთეულს შეიცავს. აქ არის დაცული ასი წლის მანძილზე თავმოყრილი უმდიდრესი გეოლოგიური, ბოტანიკური და ზოოლოგიური ფონდები; ეთნოგრაფიული, არქეოლოგიური და ხელნაწერი ძეგლები.

გეოლოგიური ფონდები ერთერთი პირველთაგანია კავკასიური მუზეუმის კოლექციებს შორის. ამ განყოფილების ფონდებში დაცული მრავალრიცხოვანი მასალისაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია:

ახალციხის მესამეული აუზის პალეოგენური ფაუნის, ახალციხისა და ადიგენის პალეოგენური ნალექებიდან დაგროვილი პალეონტოლოგიური, საქართველოს ცარცული და პალეოგენური მხართფეხიანთა კოლექციები; საქართველოს ცარცული და იურული ბელემნიტები; გურიის ქვედა და შუაპლიოცენის ორსაგდულაიანები და მრავალი სხვა.

განყოფილებაში დაცულია ხერხემლიანთა განამარხებული ფაუნის მდიდარი კოლექციები, მათ შორისაა: სამხრეთ კახეთის ნავთიან რაიონებში დაგროვილი ნეოგენურ ხერხემლიანთა ნაშთები, რომელთაგან განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა განამარხებული ფრაგმენტები უმაღლესი ადამიანისებრი მიდიშნისა, რომლის საფუძველზე დადგენილია ახალი გვარი *Udabnopithecus Gardziensis*; გვარჯილას კლდის ხერხემლიანთა ფაუნა; ურმიის ნეოგენურ ხერხემლიანთა უნიკალური კოლექცია; განყოფილებაში დაცულია ფრიალ მნიშვნელოვანი მასალები: აზერბაიჯანიდან, სომხეთიდან, დაღესტნიდან, ყუბანიდან, ყირიმიდან და სხვა ადგილებიდან.

მუზეუმში დაცულია უმდიდრესი ჰერბარიუმები კავკასიის ფლორისა. მათ შორის მრავალადა ისეთები, რომელთა შეგროვება კავკასიის მუზეუმის დაარსებამდე (ე. ი. 1852 წლამდე) დიდი ხნით ადრე დაიწყო. ბოტანიკის განყოფილებაში თავმოყრილ ჰერბარიუმთა გაუთვალისწინებლად კავკასიის ფლორის მეცნიერული კვლევა მეტად ძნელია და ზოგ შემთხვევაში შეუძლებელიც. კარგადაა ცნობილი აქ დაცული უმდიდრესი დედანი ნიმუშები (აუტენტიკები).

ზოოლოგიის განყოფილება მრავალრიცხოვან და დიდად მნიშვნელოვან ფაუნისტურ მასალას იცავს. ამათ შორის აღსანიშნავია, როგორც ხერხემლიანთა, ისე უხერხემლო ცხოველების მდიდარი კოლექციები. ამ განყოფილებაშია დაცული მწერების უდიდესი კოლექცია.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმშია თავმოყრილი ქართველი ხალხის კულტურული მემკვიდრეობის უნიკალური ნიმუშები—უძველესი ხელნაწერები, ეპიგრაფიკული, არქეოლოგიური, ნუმიზმატიკური, ეთნოგრაფიული და მემორიალური ძეგლები.

სწორედ ამ მრავალრიცხოვანი გამორჩეული მასალის საფუძველზე უკეთ ირკვევა ქართველი ხალხის ისტორია უძველესი დროიდან ჩვენს ხანამდე, განსაკუთრებით კი ქართული კულტურის, ხელოვნების და, რაც მეტისმეტად

მნიშვნელოვანია, ქართველ ტომებში სახელმწიფოებრივობის ჩასახვისა და სახელმწიფო წყობილების განვითარების ისტორია.

საქართველოს სახელმწიფო მუხეუმში თავმოყრილია ქართული დამწერლობის დღემდე უკვე ცნობილი, ყველაზე უძველესი და უმდიდრესი ფონდები; საკმარისია აღინიშნოს, რომ მუხეუმის ხელნაწერთა განყოფილება 45,000-ზე მეტ ხელნაწერ წიგნსა და ხელნაწერ დოკუმენტს ითვლის; ამათგან მრავალი ნაწერია ტყავზე, კილზე და შემკულია ძვირფასი მინიატურებით. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია აქ დაცული პალიმფსესტები. ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცულთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია: შოთა რუსთაველის უკვდავი პოემის — „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი და უმდიდრესი ნუსხები; წიგნები თამარ მეფის ბიბლიოთეკიდან, თამარის ხელმოწერილი დოკუმენტი; ასტრონომიული ტრაქტატი; მრავალი ხელნაწერი ქართული მწერლობის კლასიკური ძეგლებისა და მრავალი სხვა. აქ არის დაცული „თურქესტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, რომელიც მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის საქართველოს იმ ნაწილის შესახებ, რომელიც ვერაგულად მიიტაცა თურქეთმა.

უმნიშვნელოვანეს ხელნაწერ ძეგლთა შორის არის დედანი ტრაქტატისა, რომლის ძალითაც საქართველომ საბოლოოდ დაუკავშირა თავისი ბედი დიდ რუსეთს.

საქართველოს მუხეუმშია დაცული მნიშვნელოვანი ნაწილი ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწეებისა და მწერლების, ილია ქავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ივანე მაჩაბლის, იაკობ გოგებაშვილის, დიმიტრი ყიფიანის, ალექსანდრე ყაზბეგის, ვაჟა-ფშაველას და სხვათა არქივებისა. უმთავრესად აქ დაცული მასალა აქვს საფუძვლად ქართველ კლასიკოსთა თხზულებების აკადემიურ გამოცემებს.

საქართველოს სახელმწიფო მუხეუმშია დაცული ქართული ეპიგრაფიკის, უმნიშვნელოვანესი და უძველესი ძეგლები. საკმარისია აღინიშნოს, რომ აქ ინახება ყველაზე უძველესი ძეგლი ქართული ეპიგრაფიკისა — ბოლნისის მეხუთე საუკუნის წარწერა.

საქართველოს სახელმწიფო მუხეუმშია დაცული ურარტული ეპიგრაფიკის ერთერთი ყველაზე უმდიდრესი ფონდი. აქ დაცულია, აგრეთვე ხეთური, ეგვიპტური და ბაბილონური კულტურის ძეგლები.

საქართველოს სახელმწიფო მუხეუმში იცავს მდიდარ არქეოლოგიურ ფონდებს. აქაა თავმოყრილი: ძველი და ახალი ქვისხანის ბრწყინვალე მასალები აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოში; ენეოლითისა, ბრინჯაოს და რკინის, კულტურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები; მათ შორის თრიალეთის და სამთავროს მასალები; ანტიკური ხანის პირველხარისხოვანი ძეგლები, მათ შორის: ყაზბეგის, ახალგორის, ურეკის, კლდეეთის და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, აკად. ივანე ჯავახიშვილისა და აკად. სიმონ ჯანაშიას ხელმძღვანელობით მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილი ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრივი წყობილების უმნიშვნელოვანესი ძეგლები.

აქაა თავმოყრილი საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიის უმდიდრესი კოლექციები.

მუხეუმი ცნობილია უმდიდრესი ეთნოგრაფიული ფონდებით. აქაა თავმოყრილი საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უმდიდრე-

სი ეთნოგრაფიული ფონდები. აქვეა დაცული ინდური, აბისინური და სხვა ეთნოგრაფიული მასალები.

მუზეუმში დაცულ ძეგლთა შესწავლის საფუძველზე აქ მოეწყო გამოფენები სხვადასხვა თემებზე: აქაა წარმოდგენილი საქართველოს უმდიდრესი მინერალური რესურსები, კავკასიის ფაუნა, ნივთიერი კულტურის ძეგლები, ხის ნაკეთობისა და საერთოდ ხალხური ჩუქურთმის ნიმუშები, ძველებური იარაღი, XIX საუკუნის კოსტიუმები და ეთნოგრაფიული გამოფენები.

ჩვენი რესპუბლიკის მუზეუმი კარგადაა ცნობილი თავისი გამოცემებით, განსაკუთრებულ როლს ასრულებს ყოველწლიური ორგანო „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“.

სამუზეუმო მუშაობის ფართოდ გაშლა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში გახდა შესაძლებელი. უკანასკნელი 30 წლის მანძილზე შემოსული ყველაზე უმნიშვნელოვანესი ძეგლები საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. საბჭოთა ხანაში შეექმნა ჩვენს მუზეუმს ყველა პირობა მუშაობის წარმატებით წარმართვისათვის. მუზეუმმა მიიღო კარგად მოწყობილი ბინა ფონდების დასაცავად და გამოფენების მოსაწყობად, მუზეუმმა მიიღო დიდი საშტატო შესაძლებლობანი და ფულადი სახსრები საგამოფენო და სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ფართოდ გასაშლილად. საგანგებო თანხებს იღებს ყოველწლიურად მუზეუმი ფონდების გამდიდრების მიზნით.

მუზეუმის ახალი მასალებით შევსებისა და ფონდების გამდიდრების საქმეში დიდ როლს ასრულებენ სამეცნიერო-საკვლევო დაწესებულებები, პირველ რიგში კი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სისტემის ინსტიტუტები.

1941 წლიდან საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაშია; ამჟამად ჩვენი მუზეუმი არის მნიშვნელოვანი ბაზა მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებისათვის.

თავისი მრავალმხრივი მუშაობით აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი ყოველწლიურად აცნობს თავის გამოფენებს, ფონდებს და უმდიდრეს წიგნთსაცავს რამოდენიმე ათეულ ათას დაინტერესებულ პირს.

საქართველოს კ. პ. (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მითითებითა და ყოველდღიური დახმარებით აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა შესძლო მნიშვნელოვანად გარდაქმნა და გაუმჯობესებინა მუშაობა. მუზეუმის კოლექტივმა მტკიცედ მოკიდა ხელი საბჭოთა ხანის ჩვენების საქმეს. მუზეუმმა ამ მხრივ უკვე გადადგა პირველი ნაბიჯი.

ქართული კულტურისა და ხელოვნების გამორჩეულ ძეგლებთან, ქართველი ხალხის სახელოვანი ისტორიის ამსახველ მასალებთან ერთად, ჩვენს მუზეუმში მნახველი ეცნობა საბჭოთა ხანის წარმატებებს; ჩვენი ქვეყნის სახელოვან ადამიანთა შრომისა და ცხოვრებას; ჩვენს დიდ მშენებლობებს. რა თქმა უნდა, რაც ამ მხრივ გააკეთა მუზეუმმა მხოლოდ დასაწყისია.

მუზეუმის კოლექტივი განაგრძობს ბეჯით მუშაობას ჩვენი დიდი ეპოქის — სტალინური ეპოქის ადამიანთა ბედნიერი ცხოვრების ამსახველი გამოფენის მოწყობისათვის.



საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი ჩამოყალიბდა ძირითადად კავკასიური მუზეუმის საფუძველზე; კავკასიური მუზეუმი—XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ერთერთი უძველესი სამეცნიერო დაწესებულებაა. —ჩამოყალიბდა მოწინავე ქართველი და რუსი საზოგადო მოღვაწეების მეცადინეობით. იგი მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ცხოვრებაში.

1952 წელს უსრულდება ასი წელი ამ დიდ სამეცნიერო და კულტურულ საგანმანათლებლო დაწესებულებას. სწორედ ამიტომ 1946 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო საბჭომ დაავალა მუზეუმის თანამშრომლებს: პროფ. გ. ჩიტაიას, პროფ. შ. ჩხეტიას და მუზეუმის სწავლულ მდივანს დოც. გ. ჟორდანიას მუზეუმის დაარსებისა და მისი ისტორიის საკითხების შესწავლა.

მუზეუმის სამეცნიერო საბჭომ მოისმინა კომისიის მუშაობის შედეგები და დოც. გ. ჟორდანიას ვრცელი მოხსენება „კავკასიური მუზეუმის დაარსების შესახებ“. სამეცნიერო საბჭომ წარმოდგენილი ნაშრომის ძირითადი დებულებები მოიწონა და გადაწყვიტა დოც. გ. ჟორდანიას ნაშრომის გამოქვეყნება. სამეცნიერო საბჭომ სთხოვა ეთნოგრაფიის, გეოლოგიის და ბოტანიკის განყოფილებათა გამგებებს გადაეცათ დოც. გ. ჟორდანიასათვის დამატებითი და, როგორც გამოირკვა, მუზეუმის ისტორიისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი მასალები.

სამეცნიერო საბჭოს მითითებისა და განყოფილებათა მიერ მიწოდებული ახალი მასალების საფუძველზე დოც. გ. ჟორდანიამ შეაგოს თავისი ნაშრომი, დაუმატა მას მნიშვნელოვანი საარქივო ცნობები და დოკუმენტები და წარმოადგინა გამოსაცემად.

მუზეუმის ყველა განყოფილება გულსხმიერად გამოეხმაურა ამ ნაშრომის გამოსაქვეყნებლად მომზადების საქმეს. მეტად მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწია ავტორს პროფ. გ. ჩიტაიამ; ძალიან დიდი ამ მხრივ ბოტანიკის განყოფილების ფონდების ცნობილი მოამაგის ელისაბედ ქიქოძის დეაწლი. მისი გამოკვლევა ბოტანიკის განყოფილების მეცნიერულ ისტორიას წარმოადგენს და დიდად მნიშვნელოვანია არა მარტო მუზეუმის ისტორიისათვის. ასევე მნიშვნელოვანია გეოლოგიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომლის მარიამ ფოთხაძის მიერ შესწავლილი და გამორჩეული მასალები.

სამწუხაროდ, დოც. გ. ჟორდანიამ ვერ მოახერხა გამოეყენებინა ეთნოგრაფიის განყოფილების ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი მასალები, რომლებიც უკანასკნელ ხანებში გამოავლინა მეცნ. კანდ. გ. ჩაჩაშვილმა და რომელიც განსაკუთრებით კარგად არკვევს მიხეილ თუმანიშვილის მოღვაწეობას კავკასიური მუზეუმის ეთნოგრაფიის კაბინეტის დაარსების საქმეში.

დოც. გ. ჟორდანიას ნაშრომი ეხება მუზეუმის ისტორიის მეტად მნიშვნელოვან მონაკვეთს, რომელიც აქამდე კარგად შესწავლილი არ იყო. მუზეუმის დაარსების საკითხებში აიძულა ავტორი გაეფართოებინა ნაშრომი და დაეწერა კავკასიური მუზეუმის არსებობის პირველი 15 წლის ისტორია და ამ სახით მიეწოდებინა წინამდებარე წიგნი მკითხველთათვის.

აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დირექცია.

შ მ ს ა ვ ა ლ ი

აკად. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი დაარსდა კავკასიური მუზეუმის საფუძველზე.

დღევანდლამდის დაკანონებულაა ტრადიციული აზრი, რომ კავკასიური მუზეუმის (Кавказский музей, ან როგორც მას პირველ ხანებში უწოდებდნენ Кавказский музей) ფუძემდებელია გუსტავ ივანეს ძე რადე, პირველი დირექტორი მუზეუმისა და მისი პირველი ისტორიკოსი (გარდაიცვალა 1903 წ.).

რადეს მოღვაწეობის პირველი ეტაპი და მუზეუმის დაარსება საკუთრივ რადეს და მისი ბიოგრაფის თხზულებების მიხედვით¹ გვეხატება შემდეგნაირად.

რადე დაიბადა და თავისი ქაბუკობის წლები გაატარა ქ. დანციგში, სადაც იგი თავდაპირველად მსახურობდა ფარმაცევტად. მაგრამ, რადემ გატაცებულაა სიერთოდ ბუნებისმეტყველებით და განსაკუთრებით ზოოლოგიით, ვადაწყვიტა გამგზავრება რუსეთში და იქ სათანადო კვლევის წარმოება.

1852 წელს დანციგის საბუნებისმეტყველო საზოგადოების შედარებით მცირედი სუბსიდიით (200 მანეთი) იგი გაემგზავრა ყირიმში, სადაც იკვლევდა ამ ნახევარკუნძულის სამხრეთ სანაპიროს, აგროვებდა კოლექციებს. აღსანიშნავია, რომ აღუპკის მახლობლად, ტამაკში, მდიდარი მემამულის ო. ნ. შატილოვის მამულში, რადემ დააარსა პატარა ადგილობრივი მუზეუმი.

კოლექციების დაგროვების პარალელურად, რომელნიც მან გადაგზავნა პეტერბურგში, რადე წერს თავის პირველ თხზულებებს ყირიმის ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროს შესახებ.

ყირიმის ომმა აიძულა რადე დაეტოვებინა ეს მხარე; 1855 წელს თებერვალში რადე თავის კოლექციებთან ერთად უკვე პეტერბურგში იმყოფებოდა.

შემდეგ, როგორც ცნობილია, რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების დაეალებით 1855—1859 წლებში რადემ მოაწყო აღმოსავლეთ ციმბირის ექსპედიცია². ამავე დროს მან მიიღო რუსეთის ქვეშევრდომობა.

¹ იხ. Д-р Г. Радде. Краткий очерк истории развития Кавказского Музея в первые 25 лет существования. Т. 1891. Museum Caucasicum VI. რადეს ავტობიოგრაფია და ჰანის მიერ შედგენილი ბიოგრაფია რადესი, მის კავკასიაში გაღმოსავლენის მომენტოდან, იხ. П. Келлен. Несколько слов о Кавказском Музее. СПб. 1896.

² იხ. П. П. Семёнов. История полувековой деятельности Императорского Русского географического общества, 1845—1895. Ч. I. стр. 83, 189—194, 373, სადაც ქებით არის მოხსენებული რადე და მისი ექსპედიციების მნიშვნელობა ციმბირის შესწავლის საქმეში.

1860 წელს რადე დაბრუნდა პეტერბურგში და დანიშნულ იქნა მეცნიერებათა აკადემიის ზოოლოგიური მუზეუმის შტატგარეშე კონსერვატორად.¹

იმავე წელს რადემ მიიღო მონაწილეობა აკადემიკოს ბრანდტის ექსპედიციაში, რომელიც რუსეთის გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ მიაგლინა ქ. ნიკოლაევში, მის მიხლობლად აღმოჩენილი მასტოდონტის ჩონჩხის ამოსათხრელად. აქედან რადე მიემგზავრება ხელახლა ყირიმში (სევესტოპოლში) თევზების შესასწავლად და ისტიოლოგიური კოლექციის შესადგენად, ხოლო შემდეგ ბრანდტთან ერთად უცხოეთში. პეტერბურგში დაბრუნებისას აქვეყნებს დიდ ნაშრომს აღმოსავლეთ ციმბირის ძუძუმწოვართა ფაუნის შესახებ, ხოლო მოგვიანებით — ნაშრომს აღმოსავლეთ ციმბირის ფრინველთა შესახებ, რისთვისაც მეცნიერებათა აკადემიამ მიანიჭა მას დემიდოვის პრემია (1862), ხოლო უნივერსიტეტმა honoris causa მაგისტროსის წოდება.

აღმოსავლეთ ციმბირის ექპედიციის მასალები რადემ გამოაქვეყნა მთელ რიგ უცხოურ და რუსულ გამოცემებში (მაგალითად აკად. ბერის რედაქციით გამოც. „Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reichs“ და აგრეთვე ქალაქ პეტერბურგში წაკითხულ მთელ რიგ საჯარო ლექციებში.

1861 — 63 წლებში რადემ მონაწილეობა მიიღო აზოვის ზღვის მიდამოების ექსპედიციაში აკად. კ. ბერის მეთაურობით, მოიარა უცხოეთი და კონსტანტინოპოლის გამოვლით გამოემგზავრა თბილისში.

კავკასიაში მუშაობის შესახებ რადეს ებაღება აზრი ჯერ კიდევ 1862 წელს. მის ავტობიოგრაფიაში ვკითხულობთ:

„К концу этой зимы (1862—Г. Ж.) приходилось подумать и о новых планах. После падения Шамиля и окончательного завоевания Дагестана нужно было приступить к исследованию этой страны. А б их уже несколько лет работал на Кавказе по поручению Академии в качестве геолога. Академик Рупрехт был послан сю в Дагестан в качестве ботаника. Меня думали по окончании второго тома („Птицы Восточной Сибири“—Г. Ж.) послать туда как зоолога“.²

1863 წლის სექტემბრიდან რადე ერთხანს თანაშრომლობდა თბილისის ობსერვატორიაში, მაგრამ მან მალე დასტოვა ეს თანამდებობა.

1864 წლის იანვარში თავისი გულითადი მეგობრის ა. პ. ბერჟეს რჩევით რადემ წარუდგინა კავკასიაში მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს უფროსს ბარონ ნიკოლაის გეგმა კავკასიის მხარის ბიოლოგიურ-გეოგრაფიული კვლევისა.

ა. პ. ბერჟეს შუამდგომლობით და ბარონ ნიკოლაის მთარგმნლობით იმავე წლის თებერვლის 14-ს რადეს დაუმტკიცეს აღნიშნული გეგმა და მას მეცნიერული ექსპედიციების მოწყობისათვის დაენიშნა წლიური ჯამაგირი 2000 მანეთის რაოდენობით.

¹ იხ. П. П. Семенов. აღნიშნული ნაშრომი, გვ. 194.

² Museum Caucasicum, VI, 63.

„Устроил все это Берже,—დასძენს რადეს ბიოგრაფი,—Таким образом он является интеллектуальной причиной зарождения Кавказского музея“.¹

პირველი მოგზაურობა რადემ მოაწყო სამი მდინარის: ენგურის, რიონის და ცხენისწყლის სათავეებისაკენ. ამ ექსპედიციის შედეგების შესახებ მან მოათავსა გაზეთ „Кавказ“-ში თავისი ვრცელი სტატია: „Путешествия и изыскания Радде на Кавказе в 1864 году. Предварительный отчет“.²

როგორც რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების წევრი, რადე თავისთავად ითვლებოდა ამ საზოგადოების კავკასიური განყოფილების წევრადაც და სათანადო სიაში იგი იხსენიება პირველად 1864 წელს, ე. ი. 1865 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში.

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების „მომამბეს“ („Записки“) VII წიგნში (გამოვიდა 1866 წ.) რადემ მოათავსა ვრცელი ნარკვევი: „Путешествие в Мингрельских альпах и в трех их верхних продольных долинах (Рион, Цхенис-Шкали и Ингур) д. чл. Г. И. Радде“.

აღნიშნული ნაშრომი რადემ უძღვნა თავის მფარველ ბარონ ნიკოლაის.

ამ ნარკვევისათვის დაწერილი წინასიტყვაობიდან ჩანს, რომ რადეს იმთავითვე განზრახული ჰქონდა მუზეუმის დაარსება, რომელშიაც უნდა მომხდარიყო მის მიერ შეგროვილი მასალების დაცვა, სისტემატიზაცია და კლასიფიკაცია.

ამ ნარკვევის 1865 წლის თებერვალში დაწერილ წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ:

„В начале прошлого (1864) года мне было поручено исследование Кавказских стран с целью биолого-географической... план, составленный в кратких чертах по нижеследующей программе, был представлен наместнику Кавказскому (დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე) и удостоился одобрения и утверждения его высочества. С того времени совершено первое путешествие. Привезенный материал составит основание коллекций, которые должны со временем принять очень большие размеры и ожидают систематической обработки. Конечная цель этих коллекций состоит в полном собрании и систематическом порядке произведений природы целого Кавказа и прилегающих к нему стран и морей. По этому предположения исследования находятся в самой тесной связи с учреждением Кавказского музея, который будет свидетельствовать о сделанных в свое время наблюдениях. В стране, только что начинающей пользоваться спокойствием и поэтому еще очень бедной научными пособиями, деятельная переписка с русскими и

¹ Museum Caucasicum, VI, 66.

² „Кавказ“, 1866 г., № № 1—3, 7, 12, 15, 17, 19.

иностранными учеными должна заменить известный недостаток научных пособий. Я вачну эту переписку, как только устроится Кавказский музей¹. (ხაზი ჩენია — გ. ჟ.).

1864 წლის ზაფხულში რადემ მოიარა სვანეთი, შემდეგ ზემო რაჭა, ხოლო 1865 წლის აპრილიდან ივლისამდე მან მოაწყო რამდენიმე ბოტანიკური ექსკურსია ზემო ქართლში: ბორჯომისა და მტკვრის სათავეს მიდამოებში. 1865 წლის ივლისის 6-ს რადე გაემგზავრა ხანგრძლივ ექსპედიციაში შემდეგი მარშრუტით: ახალციხე — აბასთუმანი — ბაღდადი — ქუთაისი — ხონი — სამეგრელო — მოქვი — მდ. კოდორის ველი, გაღალახა ქედი და მივიდა მდ. ყუბანის სათავესთან, გაიარა უჩკულანი, ავიდა იალბუზზე ორჯერ შემოუარა იალბუზის ჩრდილოეთ მხარეს და გაბრუნდა დასავლეთისაკენ².

ამ მოგზაურობათა დროს რადემ განსაზღვრა 49 მუზეუმის ბარომეტრული სიმაღლე, შეაგროვა მდიდარი ჰერბარიუმი, რომელშიაც აღმოჩნდა ბევრი ახალი სახეობა, შეკრიბა ზოოლოგიური და ეთნოგრაფიული კოლექციები.

ა. პ. ბერჟეს დახმარებით და ბარონ ნიკოლაის მფარველობით 1865 წლის ივნისის 2-ს დამტკიცებულ იქნა მეფისნაცვლის დიდი თავარის მიხეილ ნიკოლოზის ძის მიერ პროექტი კავკასიური მუზეუმის დაარსებისა და დამტკიცებულ იქნა მუზეუმის შტატი.

იმავე წლის დეკემბის 2-ს რადემ შეიძინა გოგენანკერის ჰერბარიუმი.

მუზეუმის დროებით ბინად არჩეულ იქნა ცოვინოვის სახლი სერგეივის ქუჩაზე.

მუზეუმის ზოოლოგიური კოლექციების შესავსებად 1866 წ. რადემ მოაწყო პირველი ექსპედიცია ტალიშში (ლენკორანის ოლქში) და ამ ექსპედიციის შედეგად მუზეუმმა შეიძინა საკმაო რაოდენობა ფრინველებისა და ორი ვეფხვი ლენკორანიდან. ამავე წლის ზაფხულში რადემ იმოგზავრა მარშრუტით: ახალციხე — არდავანი — მტკვრის სათავე — ყარსი — ჩალღირის ტბა — ახალქალაქი — ბორჯომი.³

1867 წლის იანვრის 2-ს მოხდა კავკასიური მუზეუმის საზეიმო გახსნა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძის თანადასწრებით. მუზეუმის გახსნისას რადემ წაიკითხა ანგარიში, რომელშიაც აღწერა მის მუზეუმში მყოფი კოლექციები. ამ ანგარიშიდან ჩანს, რომ მუზეუმი შედგებოდა ოთხი განყოფილებისაგან: I — ეთნოგრაფიის, II — ზოოლოგიის, III — ბოტანიკის და IV — გეოლოგიის.⁴

¹ Записки КОИРГО, VII, стр. V—VI.

² Berichte über die biologisch-geographischen Untersuchungen den Kaukasländern mit 3 Karten und 9 Tafeln. Tiflis, 1866, რუსული თარგმანი, Предварительный отчет о путешествии г-ра Г. Радле по Кавказу летом 1865 г. Записки КОИРГО VIII, 1873 г. Известия ИРГО II, 1886. ჩუენ ვისარგებლეთ წილობდ რადეს ბიოგრაფიის მანსკონსპექტით Museum Caucasicum, VI ტომში.

³ Радле. Краткий очерк, стр. 30, 37. Museum Caucasicum, VI, 77.

⁴ ამონაწერი ამ ანგარიშიდან მოყვანილია Mus. Caucasicum-ის VI ტომში. (იხ. გვ. 78—79).

1867 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში რადემ, როგორც მუზეუმის დირექტორმა, მოათავსა ვრცელი ცნობა დასათაურებული: „Кавказский Музей“¹ და ამის შემდეგ ამ ორგანოს თითქმის ყოველ ნომერში იბეჭდებოდა ცნობები კავკასიური მუზეუმის შესახებ.

1868 წლის აგვისტოში დაიწეს მუზეუმის ახალი შენობის აგება მეფისნაცვლის სასახლის პირდაპირ; 1869 წლის სექტემბერში შენობის აგება დასრულდა, მუზეუმის დირექციას დაუქვემდებარეს საჯარო ბიბლიოთეკაც და იწვეს ამ უკანასკნელის შენობის აგება.

1871 წლის სექტემბრის 1-ს გაიხსნა კავკასიური მუზეუმი მნახველთათვის.

ამგვარად სურათი ნათელია:

კავკასიური მუზეუმი, თუ მის ფუძემდებლად ჩავთვლით გუსტავ ივანეს ძე რადეს, დაარსდა 1865 წელს, ხოლო 1867 წლის იანვარში მოხდა მუზეუმის საზეიმო გახსნა.²

* * *

ასეთი იყო საერთოდ გავრცელებული აზრი კავკასიური მუზეუმის დაარსების შესახებ.

მაგრამ, გამოკვეთებული მისაღების შესწავლას მიეყვებოდა ჩვენ იმ დასკვნამდე, რომ რადეს მიერ დაარსებული კავკასიური მუზეუმი არ უნდა ყოფილიყო პირველი კავკასიური მუზეუმი.

მის წინაპარს წარმოადგენდა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების „კავკასიური მუზეუმი“ (Кавказский музей“).

აღსანიშნავია აქ, რომ მაქებართა გვერდით, რადეს ჰყავს მძავებლებიც. განსაკუთრებით კრიტიკულად არის განწყობილი მისი მოღვაწეობის მიმართ საკმაოდ ცნობილი სტატისტიკოსი და ეთნოგრაფი ნ. კ. ზეიდლიცი, რომელმაც 1854—55 წლებში ბევრი იმოგზაურა ამიერკავკასიაში და უძღვნა ამ მხარეს მეცნიერული ნაკვლეგები. ერთხანს იყო კავკასიური სტატისტიკური კომიტეტის მთავარ რედაქტორად, ხოლო 1880 წ. გამოსცა კავკასიის ეთნოგრაფიული რუკა³.

ზეიდლიცს ჰქონდა 1889 წელს გაზეთ „Кавказ“-ის ფურცლებზე პოლე-

¹ „Кавказский календарь“ на 1867 г., стр. 275—276. ამავე ნომრის მისამართებში მითითებული იყო მუზეუმის მისამართიც. გვ. 120 პ. 7.

² რადეს დროიდან კავკასიური მუზეუმისა და შემდეგ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიის შესახებ, რამდენადაც ვიცით, დაწერილი ჰქონდა ვრცელი ნარკვევი დოქ. სოლომონ იორდანიშვილს. სამუშაოდა აღნიშნული ნაკვლევი ვერ გამოქვეყნდა ავტორისაგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო.

³ იხ. ბროკჟაუზის ლექსიკონი რუსულ ენაზე, ტ. 23, გვ. 380.

მიკა რადესთან¹. იგი ყოველმხრივ ცდილობს დაამტკიცოს რადეს გამოკვლევებში მეცნიერული ღირებულების ნაკლებობა²; სხვათა შორის იგი უთითებს იმაზე, რომ რადემ ბევრი რამ ისესხა რ. ერისთავის 1853 წელს გამოქვეყნებულ თხზულებიდან თუშ-ფშაგ-ხეცსურეთის შესახებ თავის ცნობილ⁴ ლექციაში, რომელიც მოთავსდა Petermanns Mittheilungen-ში, და თანაც ბევრი რამ დაამახინჯა³.

ზეიდლიცის აზრით თავის სახელს რადე უნდა უმადლოდეს კავკასიურ მუზეუმს, რომლის კოლექციებს, საკუთარი სახელის მოსახვეჭად, უგზავნის იგი სხვადასხვა უცხოურ სამეცნიერო დაწესებულებებს და მეცნიერულ წრეებში გავლენიან პირებს; მაგალითად, ბრიტანეთის მუზეუმს, ვენის მუზეუმს, სხვადასხვა დაწესებულებებს გერმანიაში და ა. შ⁴.

ავტორი სთვლის კავკასიური მუზეუმის ჰემშარიტ ფუძემდებლად არა რადეს არამედ ფრ. ბაიერნს, რომლის მოღვაწეობასაც აძლევს მაღალ შეფასებას⁵.

ბაიერნის მოღვაწეობას კავკასიურ მუზეუმში ჩვენ შევხებით მოგვიანებით, ახლა კი აღვნიშნავთ ამ აზრს, როგორც თავისთავად საინტერესოს, იმიტომ რომ ზეიდლიცი უარყოფს რადეს როლს, როგორც პიონერისას კავკასიური მუზეუმის დაარსების საქმეში.

აღსანიშნავია, რომ თვითონ რადე არც არასდროს არ იჩემებდა პიონერობას ამ საქმეში. თავის „კავკასიური მუზეუმის განვითარების ისტორიის მოკლე ნარკვევის“ იმ თავში, რომელსაც ეწოდება „მუზეუმის დაარსება“, იგი წერს:

„Идея основания Музея, имеюшаго назначением вместить в себе не только произведения природы Кавказа, но этнографические предметы прошедшаго и настоящаго времени этой обширной горной страны—отнюдь не новая; она относится еще ко времени наместничества князя Воронцова в южной России“⁶ (ბაზი ჩვენია — გ. ქ.).

და ამის შემდეგ რადეს მოკლედ მოჰყავს რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების მუზეუმის ისტორია, რომელიც შესწავლილი აქვს ამ განყოფილების სხდომების დღიურებით⁷.

¹ იხ. В ответ на замтку Г. Радде помещенную в № 57 „Кавказа“, статья Н. Зейдлица, Т. 1889. არის ცალკე ნარკვევადაც, რომლითაც ჩვენ ვისარგებლეთ. იხ. აგრეთვე 1889 წლის Кавказ -ის ნომრები: 35, 38, 40, 43, 56, 57.

² Н. Зейдлиц. В ответ на замтку Радде... გვ. 3—21.

³ იქვე, გვ. 10, გვ. 15, შენიშვნა.

⁴ იქვე, გვ. 21—24.

⁵ იქვე, გვ. 24—25.

⁶ Д-р Г. Радде. Краткий очерк истории развития Кавказскаго Музея в первые 25 лет существования с 1-го января 1867 по 1-ое января 1892 г., Т., 1891, стр. 33.

⁷ იქვე, გვ. 34—36.

კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კოლექციები გადაეცა რადეს ჯერ კიდევ 1865 წლის ნოემბერში¹.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ რადე არა წერს კოლექციების დაკარგვის შესახებ, როგორც ამას ამტკიცებენ ჰანი და კეპენი, ის აღნიშნავს, რომ „В мае 1861 года дирекция (ლაბარაკია კავკასიური განყოფილების მუზეუმის დირექციაზე) ураздняется и коллекции впоследствии остаются без всякой почти заботы о них“².

ამასთანავე ეს კოლექციები იმდენად მნიშვნელოვანი ყოფილან, რომ როგორც ამას მოწმობს რადეს ბიოგრაფი კ. ფ. ჰანი მათი შემატება გამხდარა ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად მუზეუმისათვის ახალი ბინის ძებნისა³.

ამ კოლექციებზედვეა ლაბარაკი რადეს ვრცელ შენიშვნაში, რომელიც მოთავსებულია „Кавказский календарь“-ის 1867 წლის ნომერში⁴.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ რადეს მფარველი ბარონი ნიკოლაი კარგა ხანს იყო რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის დირექციის თავმჯდომარედ, ხოლო რადეს მეგობარი და მისი მუზეუმის „იდეის სულისჩამდგმელი“ ბერტე დიდხანს იყო რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების საქმეთა მმართველად და იმავე დროს მისი მუზეუმის მდივნად ანუ ზედამხედველად.

იმ გარემოებას, რომ რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების მუზეუმი უნდა იყოს წინაპარი რადეს მიერ დაარსებული კავკასიური მუზეუმისა, ამ რამდენიმე წლის წინად საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს ერთ-ერთ სხდომაზე გაუსვა ხაზი მუზეუმის კონსულტანტმა პროფ. გ. ჩიტაიამ. მისივე რჩევით გავეცანით მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცულ გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების მუზეუმისა და რადესეულ პირველ კატალოგებს და შევეძლიათ მათი შედარება. მოგვიანებით პროფ. გ. ჩიტაიამ იგივე აზრი განავითარა 1948 წელს თავის სტატიაში: „Этнографические исследования в Грузинской ССР“⁵.

გეოლოგიურ მასალებში გარკვევისას მნიშვნელოვანი დახმარება გაგვიწია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილების უფროსმა მეცნ. თანამშრომელმა მ. ფოფხაძემ, ხოლო ნუმისმატიკურ მასალებში გარკვევისას მუზეუმის ნუმისმატიკის კაბინეტის გამგემ დ. კაპანაძემ.

პროფ. გ. ჩიტაიამ აღნიშნა ისიც, რომ ეთნოგრაფიული კოლექციებით სარგებლობის დროს მას არა ერთხელ შეხვედრია რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კოლექციები ძველი წარწერებით საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიულ კოლექციათა შორის.

¹ Р а д е. Краткий очерк, გვ. 37.

² იქვე, გვ. 36.

³ Museum Caucasicum, VI, 77—78.

⁴ „Кавказский календарь“ на 1867 год, стр. 275—276.

⁵ იხ. უფროსი „Советская Этнография“, АН СССР, № 4 за 1948 г., стр. 177.

ანალოგიურ მოვლენაზე მიგვითითა მ. ფოფხაძემაც გეოლოგიური კოლექციების მიმართ.

გამომდინარე ყველა ზემოთქმულიდან ჩვენს მიზნად იქცა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების მუზეუმის და რადესათვის მისი მემკვიდრეობის გადაცემის ისტორიის მიმოხილვა.

რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილებისა
და მისი „კავკასიური მუზეუმის“ წარმოშობა

კავკასიური მუზეუმის (Кавказский музей) დაარსების საკითხი მკიდროდ არის დაკავშირებული რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების წარმოშობასთან და მოღვაწეობასთან¹.

ვეროპისა და რუსეთის ეკონომიურ განვითარებასთან ერთად წარსული საუკუნის 20-ანი წლებიდან დიდად გაიზარდა მეცნიერთა ინტერესი მანამდის უცნობი ქვეყნებისადმი. ეწეობა მრავალი მოგზაურობანი. ამას თან სდევს გეოგრაფიული საზოგადოებების დაარსება პარიზში (1821), ბერლინში (1823), ლონდონში (1830), ბომბეიში (1831), მექსიკაში (1839), რუსეთში (1845) და სხვ. 1846 წლისათვის არსებობდა უკვე ასეთი სახის ცხრა საზოგადოება, 1865 — თექვსმეტი, 1871 — ოცდახუთი².

ერთდროულად იშლება ეთნოგრაფიული კვლევა, არსდება საეთნოგრაფიო საზოგადოებები გერმანიაში (1828), საფრანგეთში (1839), და ინგლისში (1843).³

რუსეთში ეთნოგრაფიული კვლევა თავიდანვე გაიშალა გაცილებით უფრო ღრმად და ვრცლად ვიდრე დასავლეთის ქვეყნებში.

ჯერ კიდევ 1837 წელს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიასთან, პეტერბურგში, დაარსდა ეთნოგრაფიული მუზეუმი, რომლის დირექტორად დაინიშნა აკად. შერგენი. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ იგივე აკადემიკოსი განაგებდა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიასთან შექმნილ ეთნოგრაფიის კათედრას, ხოლო იმ დროინდელ დასავლეთის ქვეყნებში, ჯერ არსად არ იყო დაარსებული ასეთი სახის კათედრა⁴.

დასავლეთის ქვეყნებში იმ დროს არც განსაკუთრებული ეთნოგრაფიული მუზეუმის არსებობაზე შეიძლება ლაპარაკი. ცნობილია, მაგალითად, რომ კულტურის ისტორიის გამოჩენილი მკვლევარი კლემი თავისი ნაშრომის

¹ ჩვენს ნარკვევში ყველაზე ნაზმარი იქნება შემოკლებით, თვით გეოგრაფიული საზოგადოების აღსანიშნავად ИРГО (Императорское Русское географическое общество), ხოლო მისი კავკასიური განყოფილების აღსანიშნავად — КОИРГО (Кавказский отдел Императорского Русского географического общества) ან და პირდაპირ „კავკასიური განყოფილება“.

² იხ. БСЭ ტ. 15, გვ. 249. Брокгауз-ის ლექსიკონი ტ. 15, გვ. 369.

³ С. А. Токарев. Вклад русских ученых в мировую этнографическую науку четверть века. „Советская этнография“, № 2 за 1948 г., стр. 187.

⁴ იხ. პროფ. Л. Я. Штернберг. Двадцатилетней юбилей русской этнографии и этнографических музеев. „Природа“, 1925, № 7—9, стр. 54—56.

შესადგენად XIX საუკუნის 40 — 50-ან წლებში იძულებული იყო ეძებნა შემთხვევით მოპოებული ეთნოგრაფიული ობიექტები და დაემუშაებინა ისინი თავის საკუთარ ბინაზე¹.

როგორც გეოგრაფიული, ისევე ეთნოგრაფიული კვლევის უდიდეს ცენტრს ევროპაში წარმოადგენდა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოება, რომლის დაარსების შესახებ აზრი დაიბადა რუსეთში ჯერ კიდევ 1844 წელს, ხოლო თვით საზოგადოება გაიხსნა 1845 წელს. მის დამფუძნებელ წევრთა შორის იყვნენ რუსეთის ცნობილი სახელმწიფო და საზოგადოებრივი მოღვაწენი, მებღაურები, მოგზაურები, სწავლულები: ლიტკე, კრუზენშტერნი, ვრანგელი, აკად. ბერი, აკად. კეპენი, ბერგი, ვრონჩენკო, მურავეოვი, არსენიევი, ლევშინი, ჩიხაჩოვი, დალი, ოდოევსკი და სხვანი².

გეოგრაფიული საზოგადოების ოთხი განყოფილებიდან თავიდანვე ერთ-ერთს წარმოადგენდა ეთნოგრაფიული განყოფილება. იგივე მდგომარეობა აისახა გეოგრაფიული საზოგადოების წესდებაში, რომელიც მიღებულ იქნა 1849 წელს³. აღნიშნულ განყოფილებას ხელმძღვანელობდა თავდაპირველად აკად. კ. მ. ბერი, ხოლო 1848 წლის დამლევიდან ცნობილი მკვლევარი ნ. ი. ნადეჟდინი⁴.

უკვე თავისი არსებობის პირველ—საორგანიზაციო პერიოდში (1845—1850 წ. წ.) გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ გაშალა ენერგიული მუშაობა გეოგრაფიის დარგში: 1843 წელს ეწყობა კეიზერლინგისა და კრუზენშტერნის მოგზაურობა პეჩორის მიდამოებში, 1847—1850 წ. წ. ე. კ. გოფმანის, სტრაჟევსკის, კოვალევსკის, ბრანდტის და სხვათა ექსპედიცია ჩრდილოეთ ურალზე⁵. 1846 წ. წამოყენებულ იქნა იმ დროს ჯერ განუხორციელებელი პროექტები: ლიტკესი — ბერინგის ზღვაში ექსპედიციის მოწყობის შესახებ, ვრანგელისა და ჩიხაჩოვისა — შუა აზიის გამოკვლევის შესახებ⁶. 1847—48 წ. წ. ეწყობა მდ. სირ-დარიის ქვემო დინების გამოკვლევა — მაკშეევისა და ლემის მიერ; არალის ზღვის მიდამოების კვლევა — ბუტაკოვისა და პოსპელოვის მიერ⁷.

რუსი მკვლევარები იკვლევნ უცხოეთის ქვეყნებსაც. 1846—48 წ. წ. პ. ა. ჩიხაჩოვმა მოიარა მთელი მცირე აზია. 1842—43 წ. წ. ა. უმანცმა

¹ პროფ. ლ. ი. შტენბერგის ხეობსწებული სტატია, 1925, № 7—9 ჟურნალ „Природа“-ში, გვ. 58.

² История полувековой деятельности Императорскаго Русскаго географическаго общества 1845—1895. Составил по поручению совета ИРГО вице-председатель общества П. П. Семенов при содействии действительнаго члена А. А. Достоевскаго, часть 1-я. СПб. 1896, гл. 1—5. სიმოქლისათვის შემდეგ ნახსენები იქნება — П. П. Семенов. История ИРГО.

³ П. П. Семенов. История ИРГО, гл. 6—11, 15.

⁴ იქვე, გვ. 37—38.

⁵ იქვე, გვ. 20—25.

⁶ იქვე, გვ. 26—27.

⁷ იქვე, გვ. 28.



იმოგზაურა ეგვიპტეში, სინას ნახევარკუნძულზე, იერუსალიმში, ბეთლემში და მკვდარი ზღვის მიდამოებში; ამ მოგზაურობის შესახებ მან გამოაქვეყნა თავისი თხზულება 1850 წელს. 1847—50 წ. წ. ეგ. პ. კოვალევსკი და ცენკოვსკი აწარმოებდნენ ეგვიპტის კვლევას; 1846—49 წ. წ. ა. ა. რათალაოვიჩმა ინახულა ქვემო ეგვიპტე, სირია და პალესტინა; 1847 წელს იმოგზაურა აღქერში ეიხვალმა¹.

ერთდროულად საზოგადოება აწარმოებდა ევროპული რუსეთის ისტორიომიულ, გეოდეზიურ და სტატისტიკურ გამოკვლევას².

ასევე გაშალა კვლევა გეოგრაფიული საზოგადოების ეთნოგრაფიულმა განყოფილებამაც. ამ მხრივ ძალიან დიდია როლი ისეთი მკვლევარებისა, როგორებიც იყვნენ ვ. ი. დალი, ნ. ი. ნადეჟდინი, იზ. ი. სრეზნევსკი, პ. ს. საველიევი, ვ. ვ. გრიგორიევი.

ჩვენი დროის ერთ-ერთი საბჭოთა მკვლევარის სიტყვით რ. გ. ს. „ეთნოგრაფიული განყოფილების მოღვაწეობა, განსაკუთრებით მისი არსებობის პირველი 15 წლის განმავლობაში—შეადგენდა დიდ წვლილს მსოფლიო საეთნოგრაფიო მეცნიერებაში. კვლევის დიდი გაქანება, სიღრმე და დისახული მიზნების სერიოზულობა, მიღებული მდიდარი რეზულტატების უდაობა — ყველა ეს ნებას გვაძლევს ვამტკიცოთ, რომ ამ წლებში რუსული ეთნოგრაფიული მეცნიერება კვლავ წინ წამოიწია და დაიპირა პირველი ადგილი სხვა ქვეყნებს შორის. მართალია, რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოება და მისი ეთნოგრაფიული განყოფილება შეიქმნენ გეოანის, საფრანგეთისა და ინგლისის საეთნოგრაფიო საზოგადოებებზე უფრო გვიან. მაგრამ ამ საზოგადოებებს აღნიშნულ ქვეყნებში სრულიადაც არ ძალუძდათ ისეთი ვრცელი, გეგმაშეწონილი და წარმატებითი მკვრეფლობითი მოღვაწეობის გაშლა, როგორც ეს შესძლო რ. გ. ს. ეთნოგრაფიულმა განყოფილებამ³.

1847-და 1848 წ. წ. განყოფილებამ დაგზავნა ნ. ი. ნადეჟდინის მიერ შედგენილი პროგრამა „ცირკულარები“ საეთნოგრაფიო მასალების გროვების შესახებ⁴.

გამომხატურება საზოგადოების სხვადასხვა ფენებში ძალიან დიდი იყო, შეკრებილი და საზოგადოებისათვის გადაგზავნილი მასალების საფუძველზე გამოვიდა ჯერ ნ. ი. ნადეჟდინის, ხოლო შემდეგ კ. დ. კაველინის რედაქციით ცნობილი „ეთნოგრაფიული კრებულები“ (1853—1864)⁵. მოგვიანებით კი რ. გ. ს. ეთნოგრაფიული განყოფილების „მომამბეები“ („Записки“).

50—60-ან წლებში ეწყოთა საეთნოგრაფიო ექსპედიციები⁶.

ამავე პერიოდში დალი ჰქმნის თავის შესანიშნავ განმარტებით ლექსიკონს⁷; კებენი ადგენს ევროპული რუსეთის საეთნოგრაფიო რუკებს, ხო-

¹ П. П. Семенов. История ИРГО, гл. 29—31.
² იქვე, გვ. 34.
³ ს. ა. ტოკარევის აღნ. სტატია Советская этнография, № 2 за 1948 г., გვ. 187.
⁴ იხ. П. П. Семенов. История ИРГО, гл. 38—39. აგრ. ტოკარევის სტატია, გვ. 189.
⁵ П. П. Семенов. აღნ. ნაშრ., გვ. 108. ტოკარევის სტატია, გვ. 188.
⁶ იხ. ტოკარევის სტატია, გვ. 188.
⁷ П. П. Семенов. აღნიშ. ნაშრ., გვ. 40.

ლო განყოფილების ხელმძღვანელი სრეზნეცკი, რომელმაც შეცვალა 1855 წ. გარდაცვლილი ნადეჟდინი, შრომობს რუსული ენის საეთნოგრაფიო სიტყვარის გამოცემაზე¹.

რუსეთის გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ გააჩაღა საგამომცემლო მუშაობა. 1850 წლამდის გამოვიდა ოთხი წიგნი მისი „მომამბებისა“ („Записки“), „ჩრდილოეთ ურალისა და პაი-ხოსი ქედის სანაპიროების აღწერა (ორ ტომად), რიტერის „აზია“, ჩრდილოეთ ურალის რუკა, ევროპული რუსეთის საეთნოგრაფიო რუკა, არალის ზღვისა და ხივის სახანოს რუკა; შემდეგ რ. გ. ს. „მომამბების“ („Записки“) V—XI ტომები და „სტატისტიკური კრებულები“².

პირველი, საორგანიზაციო, პერიოდის (1845—50) ბოლოს აღმოცენდა აგრეთვე რ. გ. ს. ეთნოგრაფიული მუზეუმი³.

დაწყებული უკვე 1849 წლიდან გეოგრაფიული საზოგადოების ანგარიშებში სისტემატურად იხსენიებოდა აღნიშნული ეთნოგრაფიული მუზეუმი. ყოველ ანგარიშში ლაპარაკია, ერთის მხრივ, მუზეუმის ექსპონატებით გამდიდრებაზე⁴, მეორეს მხრივ, მასზე გაწეულ ხარჯებზე⁵.

ორმოცდაათიანი წლების შენაძენთა შორის აღსანიშნავია რ. კ. მააკის მიერ ვილუისა (1855) და ამურის მიდამოებში (1856) მოწყობილი ექსპედიციების მონაპოვრები (სულ 150 საგნამდის)⁶ და კოლექციები შეკრებილი პ. პ. დოროშინის მიერ რუსეთის ჩრდილო-ამერიკული სამფლობელოებიდან⁷.

ასე ამგვარად, ფრიაღ გაცხოველდა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების მოღვაწეობა. ყველა დარგში XIX საუკუნის 50-ან წლებში, ე. ი. აღნიშნული საზოგადოების არსებობის მეორე პერიოდში (1850—1857), გეოგრაფიული საზოგადოების ისტორიკოსის პ. პ. სემიონოვის აზრით ამ პერიოდის მთავარ საორგანიზაციო ღონისძიებებს წარმოადგენდა ორი ადგილობ-

¹ П. П. Семенов. История ИРГО, გვ. 111—112.

² იქვე, გვ. 118—119, 140—145.

³ იქვე, გვ. 53. იგბ არ უნდა აურიოთ ზემოთ მოხსენებულ შეცნობებთან აკადემიის ეთნოგრაფიულ მუზეუმს, რომელიც დაარსდა 1837 წელს, იბ. ჩენი ნარკვევის გვ. 9.

⁴ იბ. Отчеты ИРГО. 1849 გვ. 11, 1850 გვ. 12—13, 1851 გვ. 17—18, 1852 გვ. 18, 1853 გვ. 8, 1854 გვ. 15, 1855 გვ. 9, 1856 გვ. 16, 1857 გვ. 16, 1858 გვ. 57—58, 1859 გვ. 59, приложение გვ. 19—20, 1863 приложение გვ. 121—122, 1864 приложение გვ. 93—94, 1866 приложение გვ. 117—118, 1867 приложение გვ. 97—98, 1868 приложение გვ. 49 და სხვ.

⁵ იბ. Отчеты ИРГО. 1850 გვ. 10, 1851 გვ. 13, 1852 გვ. 13, 1853 გვ. 5, 1854 გვ. 10, 1855 გვ. 5, 1856 გვ. 11, 1857 გვ. 8, 1858 გვ. 59, 1859 გვ. 60, 1862 приложение VII და სხვ.

⁶ Отчет ИРГО 1856 გვ. 16, იბ. აგრ. П. П. Семенов. История ИРГО გვ. 181.

⁷ П. П. Семенов. აღნ. ნაშრ. გვ. 181.

რივი განყოფილების დაარსება: კავკასიური განყოფილებისა თბილისში (1850) და ციმბირის განყოფილებისა ირკუტსკში (1851)¹.

აზრი რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების დაარსების შესახებ წარმოიშვა ჯერ კიდევ 1848 წლის დამლევს, აღნიშნული საზოგადოების კავკასიაში მყოფ წევრთა შორის, რომელთაც მიმართეს დახმარებისათვის მეფისნაცვალს კავკასიაში.

იგივე აზრი გამოსთქვეს პეტერბურგში მყოფმა გეოგრაფიული საზოგადოების წევრებმა, რომელთაც აცნობეს ეს თავიანთი მოსაზრება 1849 წ. იმავე ვორონცოვს. კავკასიური განყოფილების წესდების პროექტი შედგენილ იქნა ნ. ი. ნადეჟდინისა და ა. ვ. გოლოვნიჩის მიერ და გადმოგზავნა ვორონცოვს².

1850 წლის ივლისის 27-ს (ძველი სტილით) აღნიშნული წესდების საფუძველზე დამტკიცდა რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების დებულება და განყოფილებას დაენიშნა ყოველწლიურად 2000 მანეთი. სახელმწიფო ხაზინიდან³.

განყოფილება გაიხსნა თბილისში, 1851 წლის მარტის 10-ს⁴.

კავკასიურმა განყოფილებამ დაისახა მიზნად კავკასიის შესწავლა გეოგრაფიული, ეთნოგრაფიული და სტატისტიკური თვალსაზრისით.

მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიურმა განყოფილებამ იმ ეპოქაში, როდესაც ამიერკავკასიაში და კერძოდ თბილისში, სადაც ეწყობოდა განყოფილების მეტად ნაყოფიერი და საინტერესო საერთო კრებები და მისი განმგებელი კომიტეტის სხდომები, სრულიად არ არსებობდა არავითარი მეცნიერული ცენტრი ანდა საზოგადოება, ვარდა დაახლოებით იმავდროს დაარსებული კავკასიური სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებისა (უკანასკნელის დებულება დამტკიცდა 1850 წლის თებერვლის 27-ს).

განყოფილების მუშაობაში მონაწილეობდნენ რუსი მოხელეები და ქართველი ინტელიგენცია. მათ შორის იყვნენ რუსთაგან: ვ. ა. სოლოგუბი, არქეოლოგი ა. პ. ბერჟე, ნუმისმატიკოსი ი. ა. ბარტოლომეი, ორი-

¹ П. П. Семенов. История ИРГО, гл. 64. მოგვიანებით დაარსდა რ. გ. ს. ასეთივე განყოფილებები ვილნაში და ორენბურგში (60-ანი წლები), კიევში, ომსკში (70—80-ანი წლები), ხაბაროვსკში, ვლადივოსტოკში, ბარნაულში, ჩიტაში, კრასნოიარსკში, სემიპალატინსკში, ტაშკენტში და სხვ. (90-ანი წლები და XX საუკ. დამდეგი).

² იხ. П. П. Семенов, I, гл. 64.

³ იქვე.

⁴ Записки КОИРГО, I, гл. 184—185; იხ. აგრ. П. П. Семенов, I, гл. 65.

ენტალისტი ნ. ვლ. ხანიკოვი, ი. ი. ხოდზკო, ა. ა. ხარიტონოვი, ძმები ე. ბ. და ა. ბ. ივანიცკები, გაზეთ „Кавказ“-ის რედაქტორი ე. ა. ვერდერევსკი, პ. კ. უსლარი, ბარონი ა. პ. ნიკოლაი¹; ქართველთაგან — ცნობილი მწერლები გრიგოლ ორბელიანი, გიორგი ერისთავი, პლატონ იოსელიანი, რაფიელ ერისთავი, დიმიტრი ყიფიანი და სხვანი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ორი უკანასკნელის მოღვაწეობა. ცნობილია, რომ დიმიტრი ყიფიანი 1856 წლიდან კარგა ხანს ითვლებოდა განყოფილების განმგებელი კომიტეტის წევრად, ხოლო რაც შეეხება რაფიელ ერისთავს, მისი ღვაწლი არა მარტო როგორც პოეტისა, არამედ აგრეთვე როგორც ეთნოგრაფისა საქმაოდ დიდია და ცნობილიც².

ასეთმა მრავალფეროვანმა შემადგენლობამ წარმოშვა ის მრავალმხრივი მოღვაწეობა, რომელსაც ეწოდა განყოფილება და რომელიც სცილდება ეიწრო გეოგრაფიულ კვლევის ფარგლებს.

თუ რამდენად მრავალმხრივი იყო განყოფილების მოღვაწეობის ასპარეზი, ამისათვის საკმარისია გადავთვალიეროთ ოქმები მისი საერთო კრებებისა და განმგებელი კომიტეტის სხდომებისა, ასახული მისი „მოამბეების“³ და გაზეთ „Кавказ“-ის ფურცლებზე.

ამ მოღვაწეობიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამიერკავკასიის 10 ვერსიანი რუკის შესწორება, ხოდზკომ განსახლვრა 86 ადგილის გეოგრაფიული მდებარეობა, ის აწარმოებდა დაკვირვებას მზის დაბნელებაზე 1851 წ. ივლისის 16-ს. ქვეყნდება: ნ. ვ. ხანიკოვის გამოკვლევა კასპიის ზღვის დონის ცვალებადობაზე, პ. უსლარის გამოკვლევა ერენის გუბერნიის შესახებ, ევლახოვისა — თბილისის ქარვასლებზე, რისისა — ტალიშელებზე, ი. ა. ბარტოლმეისა — თავისუფალ სვანეთზე. ამავე პერიოდში რაფიელ ერისთავი აქვეყნებს თავის ღირსშესანიშნავ გამოკვლევას თუშ-ფშავ-ხევსურეთზე⁴, ხოლო დ. ციციშვილი - ფანასკერტელი წერს თხზულებას „საქართველოს ადათ-ჩვეულებებზე“⁵.

1852—55 წლებში გამოვიდა პირველი სამი წიგნი რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების „მოამბეებისა“ („Записки“), მესამე წიგნში იყო გამოქვეყნებული რაფიელ ერისთავის ზემოხსენებული გამოკვლევა⁶.

დასახულ მიზნების მისაღწევად განყოფილებამ ერთ-ერთ ღონისძიებად დასახა საკუთარი მუზეუმის დაარსება. ამასთანავე თავდაპირველად განზრახული იყო ეთნოგრაფიული მუზეუმის დაარსება.

¹ ეორანცოვან მყოფ რუსულ საზოგადოების შესახებ იხ. В. А. Сологуб, Воспоминания, გამოც. 1931 წლისა, გვ. 442—443, 448, იხ. აგრ. მისი. ნარკვევი Очерк Кавказа, გვ. 260.

² იხ. პროფ. ჩიტაიას სტატია. Советская этнография, № 4, 1948, გვ. 177.

³ Записки КОИРГО, წიგნები I—6. იხ. აგრ. П. П. Семенов, I, გვ. 65.

⁴ იხ. Записки КОИРГО, III; იხ. აგრ. П. П. Семенов, გვ. 65.

⁵ იხ. პროფ. გ. ჩიტაიას სტატია. Советская этнография, № 4, 1948, გვ. 177.

⁶ Записки КОИРГО, III, გვ. 75—145; იხ. აგრ. П. П. Семенов, გვ. 65.

1850 წლის ივლისის 27-ს დამტკიცებულ დებულების § 3-ში ნათქვამი იყო, რომ КОИРГО

„в 4-х учреждает при себе хранилище материалов и ученых пособий, относящихся к кругу его занятий, как-то: библиотеку сочинений изданных о крае, лето местных карт, статистический архив и этнографический Музеум“¹ (ხაზი ჩვენია — გ. ე.).

სანიმუშოდ, ალბათ, აღებული იყო თვით რ. გ. ს. დედა-საზოგადოების ელნოგრაფიული მუზეუმი,² რაზედაც საუბარი იყო ზემოთ. აღნიშნული მუზეუმი 50-ან წლებში ფრიად გაიზარდა, უმთავრესად შემოწირულებების ხარჯზე. განსაკუთრებით გამდიდრდა იგი რუსული და რუსეთში შემავალი ხალხების კოსტუმებით, რომელთათვის დამზადებული იქნა მანეკენები³.

„ეთნოგრაფიული მუზეუმი, — ეკითხულობთ გეოგრაფიულ საზოგადოების 1850 წლის ანგარიშში, — წარმოადგენს საზოგადოების ერთ-ერთ საუკეთესო წამოწყებათაგანს“. შემოწირულებათა შორის ანგარიში განსაკუთრებით იხსენიებს ჩერქეზული და გურული კოსტუმების სრულ კომპლექტებს, მათი კუთვნილი იარაღითურთ, რომელნიც გადაუგზავნა საზოგადოებას საჩუქრად მეფისნაცვალმა კავკასიაში მ. ს. ვორონცოვმა, საზოგადოების საპატიო წევრმა. გეოგრაფიული საზოგადოების 1850 წლის ანგარიშში ამის შესახებ წერია შემდეგი:

„С особенною признательностью следует упомянуть о полных костюмах Черкесском и Гурийском, с принадлежащим к ним вооружением, присланных в дар Обществу от почетнаго члена, наместника Кавказскаго, князя М. С. Воронцова (ხაზი ჩვენია — გ. ე.)“.

ანგარიშში ისიც იხსენიება, რომ ამ კოსტუმთა კომპლექტებისათვის დამზადებულ იქნა ორი მანეკენი, რომელნიც აკმაყოფილებდნენ როგორც მხატვრულ, ისევე მეცნიერულ მოთხოვნილებებს⁴.

კავკასიური მუზეუმის დაარსების ინიციატივა ეკუთვნის მწერალ გ. ა. სოლოგუბს.

1852 წლის აპრილის 5-ს მან დასვა რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების განმგებელი კომიტეტის წინაშე საკითხი მუზეუმის დაარსების შესახებ, კომიტეტმა გაიზიარა სოლოგუბის ეს მოსაზრება და მასვე მიმართა თხოვნით რათა შეედგინა დაწვრილებითი პროექტი⁵.

ამავე წლის მაისის 10-ს, განმგებელი კომიტეტის სხდომაზე, სოლოგუბმა წაიკითხა მის მიერ შედგენილი მოხსენებითი ბარათი განყოფი-

¹ Записки КОИРГО, I, стр. 2.

² об. П. П. Семенов, История ИРГО, гл. 53.

³ იქვე, გვ. 68.

⁴ Отчет ИРГО за 1850 г., стр. 12.

⁵ იქვე, გვ. 13.

⁶ Записки КОИРГО, I, 221. აღსანიშნავია, რომ ამავე სხდომაზე სოლოგუბი არჩეულ იქნა КОИРГО-ს „მოამბე“-ს I წინის რედაქტორად.

ლებასთან კავკასიური მუზეუმის დაარსების შესახებ. კომიტეტის დადგენილებით მის საქმეთა მმართველს (ამ მოვალეობას იმ დროს ასრულებდა ა. ა. უმანცვი) უნდა წარედგინა კომიტეტისათვის ხარჯთაღრიცხვა მუზეუმისა და ბიბლიოთეკისათვის განკუთვნილი შენობის დასაქირავებლად, მასვე უნდა მიეღო კონსულტაცია მუზეუმის დაარსების საკითხთან დაკავშირებით განყოფილების იმ წევრთაგან, ვისაც ამაში ჰქონდა გამოცდილება და ბოლოს დაეწყო კიდევ სამუზეუმო კოლექციების გროვება¹.

კავკასიური მუზეუმის პირველი ნაბიჯები. მუზეუმის პირველი ბინა

უდაოა, რომ უკვე 1852 წელს შეიქმნა პირველი პატარა სამუზეუმო კოლექცია, შემდგარი უმთავრესად შემოწირულებათაგან. უდაოა ისიც, რომ მიუხედავად რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების დებულების ზემოდ მოყვანილ მუხლისა (§3)², მუზეუმმა მიიღო არა სპეციალურად ეთნოგრაფიული, არამედ კომპლექსური ხასიათი.

ამ მხრივ კავკასიურმა მუზეუმმა მიიღო სულ სხვა პროფილი დედა-საბოგადობის ეთნოგრაფიულ მუზეუმთან შედარებით.

სოლოგუბის მიერ მუზეუმის დაარსების საკითხის დასმის შემდეგ, კავკასიური განყოფილების საერთო კრებებზე და მისი განმგებელი კომიტეტის სხდომებზე ძალიან ხშირად დგას ესა თუ ის საკითხი დაკავშირებული მუზეუმის ორგანიზაციასთან.

1852 წლის მაისის 21-ს გამგებელი კომიტეტის სხდომაზე, ე. ა. სოლოგუბმა დასვა საკითხი ბაიერნის წინადადების შესახებ.

ფრიდრიხ ბაიერნი³ სპეციალობით ნატურალისტი, აგსტრისის ქვეშევრდომი, უკვე 40-ან წლებიდან აწარმოებდა კავკასიის საბუნებისმეტყველო კოლექციების გროვებას. მან ფეხით მოიარა თითქმის მთელი კავკასია და შეაგროვა მრავალი მინერალოგიური, ბოტანიკური და ზოოლოგიური კოლექციები⁴.

ბაიერნის წინადადება მდგომარეობდა შემდეგში: იგი სთავაზობდა კავკასიურ განყოფილებას მიმდინარე წლის ნოემბრის 1-სათვის დაემზადებინა პირველდაწყებითი კოლექცია კავკასიის საბუნებისმეტყველო საგნებისა განყოფილების მუზეუმისათვის. სხდომის ოქმიდან ჩანს, რომ ბაიერნმა შეიტანა სხვა წინადადებებიც. საუბრებელია, რომ ისინი შეგებდნენ კავკასიურ მუზეუმში მისი მულმივი მუშაობის საკითხს, რაც მოგვიანებით განხორციელდა კიდევ.

¹ Звенья КИИГО, I, 225.

² იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 15.

³ ზოგჯერ იწოდება ბაიერად.

⁴ Отчет о состоянии и действиях КИИГО с 1859 по 1864 год, Т. 1864, стр. 24—27; იხ. აგრ. „Кавказский календарь“ на 1863 год, стр. 127.

განმგებელი კომიტეტის დადგენილებით ზემოაღნიშნული წინადადების განსახორციელებლად გამოყოფილ იქნა ფ. ბაიერნისათვის განყოფილების თანხებიდან 325 მანეთი. როგორც ეს დადგენილება, ისევე ბაიერნის დანარჩენი წინადადებებიც საბოლოოდ გადასაწყვეტად გადაეცა მეფის ნაცვალს მ. ს. ვორონცოვს¹.

1852 წლის აგვისტოს 3-ს მოწვეულ სხდომაზე კომიტეტს მოხსენდა, რომ ვორონცოვმა დაამტკიცა კავკასიური განყოფილების მოხსენება ნატურალისტ ბაიერნის შემოხსენებული წინადადების შესახებ. ამავე დროს თვით ვორონცოვმა ვასცა განკარგულება მუზეუმისათვის შესაფერისი ბინის გამონახვის შესახებ. ამ საკითხთან დაკავშირებით მან დაადო განყოფილების მოხსენებას შემდეგი რეზოლუცია: „...распорядиться прис-канием достаточного для этого музея (ლაპარაკია განყოფილების მუზეუმზე) помещения“.

კომიტეტს წარედგინა კონტრაქტი პოდპოლკოვნიცა ლიბინსკაიას² სახლის ზედა სართულის დაქირავების შესახებ. ამ ბინაში განზრახული იყო განყოფილების მუზეუმის, ბიბლიოთეკისა და კანცელარიის მოთავსება. განყოფილებას უნდა ექირავნა ეს ბინა მიმდინარე წლის (ე. ი. 1852 წლის) 1-ლ აგვისტოდან ხუთი წლის ვადით და უნდა ეხადა სახლის პატრონისათვის წელიწადში 600 მანეთი ვერცხლით. ყოველწლიურად ქირა გადახდილი უნდა ყოფილიყო წინასწარ.

კომიტეტმა მოიწონა ეს პირობები და დაავალა საქმეთა მმართველის მოვალეობის შემსრულებელს ხელშეკრულების დადება. მასვე დაეავალა ბინის მომარაგება ავეჯით, შეშით და ყველა სხვა საჭირო საგნით, აგრეთვე დარაჯის დაქირავება³.

ამგვარად, 1852 წლის აგვისტოს დამდეგიდან განყოფილების მუზეუმს, ბიბლიოთეკასა და კანცელარიას ჰქონდა უკვე ბინა.

კომიტეტის 1853 წ. ივნისის 6-ის სხდომის ოქმში იხსენიება, რომ სხენებულ სახლის პატრონს ეძლეოდა წლიური ქირა თანახმად კონტრაქტისა წინასწარ, 1853 წლის აგვისტოს 1-დან 1854 წლის აგვისტოს 1-მდე.⁴

როგორც ირკვევა განმგებელი კომიტეტის შემდგომი ოქმებიდან, ბინას განაგებდა მუზეუმის მდივანი ანუ ზედამხედველი. ამ თანამდებობაზე, ბიბლიოთეკარის მოვალეობის შესრულებასთან შეთავსებით, თავდაპირველად (1855 წლის თებერვლის 15-მდე) მუშაობდა გაბრიელ ალექსის ძე ტოკარევი. მას ხელწერილით ეძლეოდა ფული დარაჯის ჯამაგირისათვის, აგრეთვე ავეჯისა და შეშის შესაძენად. დარაჯს უხდიდნენ ყოველთვიურად 10

¹ Записки КОИРГО, II, 195—196.

² „Кавказский календарь“-ის ზოგიერთ ნომრებში იცა შეცდომით არის მოხსენებული როგორც „პოლკოვნიცა“ (პოლკოვნიკის მფუძლე).

³ Записки КОИРГО, II, 197.

⁴ Записки КОИРГО, III, 272—273.



მანეთს, ავეჯის გადასაკრავებზე 1853 წლის პირველ მესამედში დაიხარჯა 16 მანეთი და 70 კაპ., ხოლო 1853 წლის ოქტომბერში და ნოემბერში შეზახე — 12 მან. და 20 კაპ.¹.

სანტერესოა ადგილმდებარეობა კავკასიური მუზეუმის პირველი ბინისა. ამის შესახებ ჩვენ ვპოულობთ ცნობებს „Кавказский календарь“-ის ნომრებში, სადაც იბეჭდებოდა ცნობები „კავკასიური მუზეუმის“ („Кавказский музей“) შესახებ, დაწყებული 1854 წლიდან. ამ ცნობებში მითითებული იყო აგრეთვე მუზეუმის ბინაც.

პოდპოლკოვნიცა ლიბინსკაიას სახლი, რომლის მეორე სართულზე დაარსდა მუზეუმი, მდებარეობდა „Кавказский календарь“-ის მიხედვით ქავჭავაძის ქუჩაზე² ნომერი, რასაკვირველია, არ იყო მითითებული, ვინაიდან იმ დროს სახლის ნომრები საერთოდ არ იყო ხმარებაში. მიუთითებდნენ ხოლმე ქუჩას და სახლის პატრონს.

მიუხედავად აღნიშნული ვარემოებისა, ჩვენ მაინც გვაქვს შესაძლებლობა ზუსტად დავადგინოთ პირველი კავკასიური მუზეუმის ადგილმდებარეობა.

თბილისის ცენტრალურ სახელმწიფო ისტორიულ არქივში ჩვენს მიერ ნაპოვნია ამ მხრივ ღირსშესანიშნავი დოკუმენტი. არქივის მე-205 (თბილისის საგუბერნიო სააღმშენებლო კომისიის) ფონდში, № 1274 ქვეშ, დაცულია „რ. ლიბინსკაიას სახლის გეგმა“³.

დოკუმენტი შემდეგნაირად არის დასათაურებული:

„უასადი, გეგმები და კრილი მეორე სართულის დაშენებისათვის პოდპოლკოვნიცა როზალია ლიბინსკაიას მიერ მის კუთვნილ მიწაზე, რომელიც მდებარეობს ქ. თბილისის პირველი ნაწილის პირველ კვარტალში, ქავჭავაძისა და საკომენდანტო ქუჩებზე“.

(„Фасад, планы и разрез на достройку 2-го этажа подполковницею Розалиею Липинскою на земле принадлежащей ей и состоящей 1-й части в 1-м квартале г. Тифлиса, по Чавчавадзевской и Комендантской улицам“).

დოკუმენტში ნახსენებია, რომ თბილისის საგუბერნიო სააღმშენებლო კომისიამ განიხილა ლიბინსკაიას სახლის გეგმები და ნება დართო სახლის პატრონს დაეშენებინა ზედა, მეორე, სართული, უკვე არსებულ პირველ სართულზე.

გეგმაზე მოცემულია ნახაზები ქვედა სართულისა, ზედა სართულისა, უასადი ქავჭავაძის ქუჩიდან, კრილი № 1 და ე. წ. გეომეტრიული გეგმა.

დაამტკიცა გეგმა სამოქალაქო მმართველობის უფროსმა, გენერალ-

¹ Записки КОИРГО, III, 272—273, 277, იხ. კომიტეტის 1853 წ. 6-VI და 27-XI სხდომების ოქმები.

² „Кавказский календарь“ на 1856 год, стр. 192—193; на 1857 год, стр. 204—205; на 1858 год, стр. 198—199.

³ იხ. თბ. ცენტრ. სახ. ისტ. არქივ. ფონდ 205, Тифлисская губернская строительная комиссия, საქმე № 1274, „Чертеж дома Липинской Р.“, 1851“.

ლეიტენანტმა ბებუთოვმა („начальник гражданского управления генерал-лейтенант князь Бобутов“¹. 1851 წლის ივლისის 9-ს.

ფურცლის ბოლოზე ვხედავთ თვით სახლისპატრონის ხელწერილს, რომ იგი კისრულობს ვალდებულებას ააგოს შენობა აღნიშნული გეგმისა და ფასადის მიხედვით. ხელს აწერს: „подполковница Розалия Липинская.“

გეგმის მეორე გვერდზე არის ხელწერილი იმის შესახებ, რომ „ფასადის ასლი მიიღო ივლისის 25-ს თბილისის საარტილერიო გარნიზონის მეთაურმა არტილერიის პოდპოლკოვნიკმა ლიპინსკიმ“ („копию с фасада получил 25 июля командир Тифлисскаго артиллерийскаго гарнизона артиллерии подполковник Липинский“).

დოკუმენტი საყურადღებოა.

უპირველესად ყოვლისა ირკვევა ვინაობა სახლის პატრონისა, როზალია ლიპინსკაიასი. იგი იყო პოდპოლკოვნიცა, პოდპოლკოვნიკის მეუღლე. მისი ქმარი კი—შემოხსენებული არტილერიის პოდპოლკოვნიკი, თბილისის საარტილერიო გარნიზონის მეთაური ლიპინსკი. 1852 წლისათვის შედგენილი „Кавказский календарь“-ი იძლევა ცნობას მის ვინაობაზე. თავში „Грузинский артиллерийский гарнизонный округ (в Тифлисе)“ იხსენიება თბილისის საარტილერიო გარნიზონის მეთაურად პოდპოლკოვნიკი პეტრე ფელიქსის ძე ლიპინსკი (подполковник Петр Феликсович Липинский)².

ირკვევა აგრეთვე, რომ მეორე სართული რ. ლიპინსკაიას სახლისა, რომელზედაც ვაიხსნა მუზეუმი, სულ ახლად აშენებული იყო, მისი შენება დაიწყო არა უადრეს 1851 წლის ივლისის დამლევისა, ხოლო დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ იქ დაარსდა კავკასიური მუზეუმი.

დაბოლოს, რაც ჩვენთვის ყველაზედ უფრო საინტერესოა, ირკვევა ადგილმდებარეობა კავკასიური მუზეუმის პირველი ბინისა.

ამის შესაძლებლობას გვაძლევს ე. წ. „გეომეტრიული გეგმა“ („геометрический план“), მოთავსებული სხვა გეგმების შემდეგ. მის თანახმად, რ. ლიპინსკაიას სახლი მოთავსებულია ჭავჭავაძისა და საკომენდანტო ქუჩების გადაჯვარედინებაზე, კუთხეში.

პირველი ამ ქუჩათაგანი დღეს იწოდება ალექსანდრე ჭავჭავაძის ქუჩად, ხოლო რაც შეეხება საკომენდანტო ქუჩას (Комендантская улица), იმ დროს ასე ეწოდებოდა დღევანდელ გრიბოედოვის ქუჩას.

¹ აღნიშნული ბებუთოვი იხსენიება „Кавказский календарь“-ში, როგორც „ამიერკავკასიის მხარის სამოქალაქო მმართველობის უფროსი, გენერალ-ლეიტენანტი, თავადი ვასილი ოსიპის-ძე ბებუთოვი 1-ლი“. (Начальник гражданского управления Закавказскаго края—генерал-лейтенант Василий Осипович Бобутов 1-й) იხ. „Кавказский календарь“ на 1851 год, стр. 7. როგორც ცნობილია 1852—1858 წ. წ. იგი ასრულებდა, ამავე დროს, გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების თავმჯდომარის მოვალეობას.

² „Кавказский календарь“ на 1852 год, стр. 643.

ასე არის იგი აღნიშნული 1867 წლის თბილისის გეგმაზე, რომელიც დატულია თბილისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში¹.

უკველია, რომ გრიბოედოვის ქუჩა კიდევ კარგა ხანს ატარებდა „საკომენდანტო ქუჩის“ სახელწოდებას, ამავე სახელწოდებით არის იგი მოხსენებული 1880 წელს შედგენილ თბილისის გეგმაზე, რომელიც დართული აქვს ნ. კ. ზეილიციის მიერ გამოცემულ კრებულს². ჩვენთვის ძნელია იმის თქმა, თუ რად ერქვა, ასე ამ ქუჩას, შეიძლება იმიტომ, რომ მასზე, სახაზინო სახლში, ერთხანს ბინადრობდნენ ქალაქის კომენდანტები (?)³.

როგორც ჩანს „Кавказский календарь“-ის მისამართების მიხედვით ამ ქუჩაზე შიოვეის, ბარათოვის, ჩაჩიკოვის, სულხანოვის, აბამელიძეის, შახმურადოვისა და სხვათა სახლებში ცხოვრობდნენ 50-ან წლებში დიდი მოხელეები, აქვე ერთხანს იმყოფებოდა ზოგიერთი დაწესებულება⁴.

ცნობილია, რომ ამავე ქუჩაზე, შიოვეის სახლში, 1854—56 წლებში ცხოვრობდა დიმიტრი ყიფიანი⁵.

ამგვარად, სახლი, რომლის მეორე, ახლად დაშენებულ სართულზე ჰპოვა პირველი ბინა კავკასიურმა მუზეუმმა, მდებარეობდა დღევანდელი ალ. ჭავჭავაძისა და გრიბოედოვის ქუჩების გადაჯვარედინებაზე, კუთხეში. გეგმის მიხედვით იმ კუთხეში, რომელიც მიმართულია ა. წულუკიძის (იმ დროს კრუშენ-შტერნის) ქუჩისაკენ და მდებარეობს თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორიის მხარეზე.

აქ ახლაც მდებარეობს ძველი ნაგებობის ორსართულიანი სახლი, გრიბოედოვის ქუჩით № 16, ხოლო ალ. ჭავჭავაძის ქუჩით № 6. ეს სახლი ვასაოცრად წააგავს რ. ლიბინსკაიას სახლს, თუ შევადარებთ მის გარეგნობას ლიბინსკაიას სახლის გეგმას, დაცულს არქივში. იგივე ორი სართული, იგივე მოყვანილობა ფასადისა, იგივე რიცხვი სარკმელებისა, და უკანასკნელთა მოყვანილობა, იგივე სამი დიდი ხის აივანი, რომელთაგან ერთი გადაჰყურებს ალ. ჭავჭავაძის, მეორე—გრიბოედოვის ქუჩას⁶.

ჩვენის აზრით არავითარ ეჭვს არ იწვევს ამ ორი სახლის იგივეობა. სახლის დაწვრილებითი დათვლიერება და შედარება ლიბინსკაიას სახლის გეგმასთან, ვფიქრობთ, დაადასტურებს უდაოდ ამ მოსაზრებას.

ახლა შევიხედოთ ლიბინსკაიას სახლის მეორე სართულის შიგნით. ამის

¹ თბილისის სახ. ისტ.-ეთნ. მუზეუმი. „План г. Тифлиса с окрестностью, 1867“. ექსპ. №-И-242
IX-11— იბ. I часть—„Улицы и переулки“, პუნქტი 55.

² „Сборник сведений о Кавказе“ издаваемый под редакцией главного редактора Кавказского статистического комитета Н. К. Зейдлица, том VI, Тифлис, 1880. Приложение—„План Тифлиса“.

³ იბ. „Кавказский календарь“ на 1851 г., стр. 119; на 1852 г., стр. 667; на 1853 г., стр. 633; на 1854 г., стр. 722; на 1855 г., стр. 749; на 1856 г., стр. 729.

⁴ იბ. „Кавказский календарь“ 1847 წლისათვის შედგენილი და შემდეგი წლების ნომრები. დაწესებულებათაგან იხსენიება „სახლმშენებლო კომისია“ (Строительная комиссия) და „სახელმწიფო კონსერვატორია“ (Экспериментальная комиссия).

⁵ იბ. „Кавказский календарь“ на 1855 год, стр. 746; на 1856 год, стр. 729.

⁶ შევამე აივანი მიუყვება ზედა სართულს ეზოს მხრიდან.



შესაძლებლობას გვაძლევს გვგმა სახლის ზედა სართულისა. ჩვენ გვაინტერესებს სწორედ ეს სართული, რადგან მასში მოთავსდა მუზეუმი.

სართული შედგებოდა 7 ოთახისაგან. ყველაზე დიდი, პირველი ოთახი მდებარეობდა ქვეჰავაძისა და საკომენდანტო (გრიბოედოვის) ქუჩების კუთხეში. მისი სიგრძე (საკომენდანტო ქუჩის გაყოლებით) უდრიდა 4 საეენსა და $\frac{1}{2}$ არშინს, სიგანე — 2 საეენსა და 2 არშინს.

პირველ ოთახს ქვეჰავაძის ქუჩის ფასადის მხრივ ერთ მწკრივად მიუყვებოდნენ მეორე, მესამე და მეოთხე ოთახებს; მათ უკან ეზოსაკენ მეორე მწკრივად — მეხუთე და მეექვსე ოთახები¹.

მეორე ოთახის სიგრძე შეადგენდა 2 საეენსა და $\frac{1}{2}$ არშინს, მესამისა — 1 საეენსა და $\frac{2}{3}$ არშინს, მეოთხისა — 1 საეენსა და $\frac{1}{2}$ არშინს; სიგანე სამივესი — 1 საეენსა და $\frac{2}{4}$ არშინს.

ეზოს მხრისაკენ მდებარე მეხუთე და მეექვსე ოთახებს ჰქონდათ თანაბარი სიდიდე. თითოეული მათგანის სიგრძე შეადგენდა 1 საეენსა და $\frac{2}{4}$ არშინს, სიგანე — 1 საეენსა და 2 არშინს.

მეშვიდე ოთახი მიშენებული იყო მეოთხის გაყოლებით, მას ჰქონდა კვადრატული ფორმა, რომლის თითოეული გვერდის სიგრძე უდრიდა ერთ საეენს. ეს ოთახი ერთის მხრივ გადიოდა კარით ეზოს აივანზე, მეორეს მხრივ, სარკმლით, გადაჰყურებდა ქვეჰავაძის ქუჩას.

სახლი, როგორც ეტყობა, ძალიან მკვიდრად იყო აგებული. კაპიტალური კედლის სისქე უდრიდა ერთ არშინს; იგი მიუყვებოდა სახლს ირგვლივ, აგრეთვე ჰყოფდა პირველ ოთახს მეორე და მეხუთესაგან, მეორე-მესამე ოთახებს მეხუთე-მეექვსისაგან და პატარა მეშვიდე ოთახს — მეოთხისაგან.

ოთახები კარგად ნათლებოდნენ. მარტო პირველ ოთახს ჰქონდა 7 დიდი ზომის სარკმელი, და ერთიც სარკმლიანი კარი, ოთხი სარკმელი გადიოდა საკომენდანტო და სამიც ქვეჰავაძის ქუჩისკენ. სულ ზედა სართულს ჰქონდა 17 დიდი ზომის სარკმელი. სართული გარშემოვლებული იყო ფართო ხის აივნებით. ერთი მათგანი, რომლის სიგრძე შეადგენდა 4 საეენსა და $\frac{1}{2}$ არშინს, სიგანე კი — $\frac{2}{3}$ არშინს, გადიოდა ქვეჰავაძის ქუჩაზე; მეორე — სიგრძით 2 საეენი და ერთი არშინი და იგივე სიგანისა, რაც პირველი, გადაჰყურებდა საკომენდანტო (გრიბოედოვის) ქუჩას; მესამე აივანი მიუყვებოდა ზედა სართულს ეზოს მხრიდან.

ფასადის სიგრძე გარედან, ქვეჰავაძის ქუჩის გაყოლებით, უდრიდა 11 საეენს, საკომენდანტო (გრიბოედოვის) ქუჩით კი — დაახლოებით 5 საეენს. ასეთი იყო პირველი ბინა კავკასიური მუზეუმისა.

კავკასიური მუზეუმის ეთნოგრაფიული და საბუნებისმეტყველო კოლექციების გროვება დაიწყო ბინის შექმნისთანავე.

როგორც აღვნიშნეთ, განყოფილებამ დააველა ფრ. ბაიერნს საბუნებისმეტყველო საგნების პირველდაწყებითი კოლექციის შეკრება.

¹ ოთახების ნომერაცია რასაკვირველია პირობითია. საერთოდ, გამოანგარიშება დაახლოებითია, იგი წარმოებულია გვერდზე თანდართული მასშტაბის საშუალებით

ამავე დროს ეორონცოვის განკარგულებით სამთო ინჟინერს ივანციკის მიერა წინადადება გადაეცა მუზეუმისათვის შესაფერისი მინერალები.¹ საქმეთა მმართველის მოვალეობის აღმსრულებელმა (ხარტონოვმა)², მოახსენა კომიტეტს 1852 წ. აგვისტოს 3-ს, რომ მან უკვე დაამყარა ხსენებულ ინჟინერთან შესაფერისი ურთიერთობა³. განყოფილების სხდომების ოქმებში ამ მიწერ-მოწერაზე და მის შედეგებზე აღარაფერია ნახსენები, მაგრამ განყოფილების ანგარიშიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ ივანიცკიმ შეჰმატა მუზეუმს მნიშვნელოვანი კოლექცია.

სწორედ ამ დროს ალაგირში მოწყობილ იქნა სამთამადნო, ვერცხლი და ტყეის დამმუშავებელი ქარხანა, რომელმაც დაიწყო მოქმედება 1853 წელს. ინჟინერი ალექსანდრე ბორისის ძე ივანიცკი იყო ამ ქარხნის სამთო მეთაური. „Кавказский календарь“-ში იგი იხსენიება, ერთდროულად როგორც სამთამადნო მრეწველობის მთავარი სამმართველოს მეთაური („управляющий горной частью, горный инженер полковник Александр Борисович Иваницкий 1-й“). აგრეთვე, როგორც ალაგირის ქარხნის „горный начальник, полковник А. Б. Иваницкий“⁴.

ა. ბ. ივანიცკი ითვლებოდა რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების ნამდვილ წევრად განყოფილების დასაბამიდან, ე. ი. 1851 წლიდან, ამის შემდეგ მისი სახელი განუწყვეტლივ იხსენიება განყოფილების წევრთა სიებში⁵.

იგი იყო, აგრეთვე, კავკასიურ სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების ვიცე-პრეზიდენტი. 1863—1865 წლებში, ხოლო 1866 წლიდან ამ საზოგადოების საპატიო წევრი.

კავკასიური განყოფილების 1852 წლის ანგარიშში მოხსენებულია, რომ ა. ბ. ივანიცკიმ უსასყიდლოდ მიუძღვნა კავკასიურ მუზეუმს ექსპონატები მუზეუმის მინერალოგიური კაბინეტისათვის⁶. ასევეა მოხსენებული ამ ინჟინერის ღვაწლი მუზეუმის საბუნებისმეტყველო კოლექციებით გამდიდრების საქმეში განყოფილების 1864 წლის ანგარიშშიაც⁷.

1852 წლის ნოემბრის 18-ს განყოფილების საერთო კრებას მოხსენდა სამუზეუმო კოლექციების შემოწირულებათა შესახებ⁸. იგივე საკითხი მოხსენებულია კავკასიური განყოფილებისა და თვით გეოგრაფიული საზოგადოების 1852 წლის ანგარიშებში. ამ დოკუმენტების თანახმად კავკასიურმა მუზეუმმა 1852 წლის განმავლობაში შემოწირულებათა სახით შეიძინა 44 საგანი, ხოლო მისი კოლექციის საერთო რაოდენობა ამ დროისათვის შეადგენდა 105 საგანს.

¹ Записки КОИРГО, II, 197.

² იმ დროს საქმეთა მმართველად იყო ა. ა. უშანეცი.

³ Записки КОИРГО, II, 197.

⁴ „Кавказский календарь“ на 1855-г., стр. 624; на 1854 г., стр. 587; на 1865 г., стр. 73. Записки КОИРГО, IV, 251.

⁵ „Кавказский календарь“ 1851, და შემდეგი წლებისათვის, ცნობა КОИРГО-ს შესახებ „Кавказ“, 1853, № 14, 21-II, стр. 2.

⁷ „Отчет о состоянии и действиях КОИРГО, 1864, стр. 24—27.

⁸ Записки КОИРГО, III, 188.

განყოფილების 1852 წლის ანგარიშში ვკითხულობთ:

„Начало музеуму этнографическому положили некоторые из г. г. членов (и в особенности граф В. А. Соллогуб) своими пожертвованиями—одежды, домашней утвари, оружия и прочих предметов, употребляемых у народов, живущих на Кавказе; этих пожертвований имеется ныне 44 нумера, а всех отдельных вещей 105. Вместе с тем сделано, на счет сумм Отдела, начало и учреждению музеума естественных произведений, свойственных Кавказу исключительно пред Россиею, равно как и минералогическому кабинету (предметы для которого вышлись доставить бесплатно д.-член А. Б. Иваницкий)“¹.

ზემოთ მოყვანილი ამონაწერი განყოფილების ანგარიშიდან განმეორებულია, მცირედი შემოკლებით, გეოგრაფიული საზოგადოების 1852 წლის ანგარიშშიაც, სადაც ვკითხულობთ:

„При Кавказском отделе находится также этнографический Музеум, начало которому положено пожертвованиями некоторых членов, и в особенности графа В. А. Соллогуба.

В этом Музеуме, имеющем ныне около 105-ти отдельных вещей, хранятся костюмы, оружия и домашняя утварь различных народов, живущих на Кавказе. Сверх того в прошедшем году, положено начало учреждению при Отделе минералогического кабинета и музеума естественных произведений, исключительно свойственных Кавказскому и Закавказскому Краю“².

განყოფილების 1853 წლის იანვრის 27-ს მოწვეული საერთო კრების ოქმში სხვა შემოწირულებათა შორის იხსენიება: მ. ს. ვორონცოვის მიერ შემოწირული ალბიური ჰერბარიუმი; ა. ნ. ბეკეტოვის მიერ შემოწირული კავკასიური ფლორის ჰერბარიუმის ნაწილი, ჩამოტანილი ბაიერნის მიერ; და ბოლოს, ვ. ა. სოლოგუბის მიერ ერთი რალაც საგნის შეწირვა მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილებისათვის³.

ზემოთ ოქმულის შემდეგ ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილებასთან არსებული კავკასიური მუზეუმი დაარსდა უკვე 1852 წელს, ამავე წელს მას გაუჩნდა ბინა, მდივანი, დარაჯი და სამუზეუმო ექსპონატების პატარა კოლექცია.

¹ „Кавказ“, № 14, 1853, 21-Ц, стр. 1—2. Извлечение из отчета о действиях КОИРГО за 1852 год.

² Отчет ИРГО за 1852 год, СПб., 1853, стр. 20

³ Записки КОИРГО, II, стр. 190.

მუზეუმის დირექციის შექმნა

მუზეუმის მუშაობა დაიწყო განმგებელი კომიტეტის ხელმძღვანელობით, რომელიც მისი არსებობის პირველი რამოდენიმე თვის განმავლობაში ასრულებდა დირექციის როლს, მაგრამ უკვე 1853 წლის დამდეგს არჩეულ იქნა მუზეუმის საკუთარი დირექცია.

1853 წლის იანვრის 27-ს განყოფილების საერთო კრებაზე სოლოგუბის წინადადებით არჩეულ იქნა მუზეუმის დირექცია, შემდგარი სამი წევრისაგან: ერთ მათგანს ეწოდებოდა—დირექციის თავმჯდომარე, ხოლო ორ დანარჩენს—დირექტორები.

დირექციის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ერასტი სტეფანეს ძე ანდრეევსკი, დირექტორებად: ვლადიმერ ალექსანდრეს ძე სოლოგუბი (ეთნოგრაფიის დარგში) და კარლ ლეონის ძე ჩერმაკი.

სამივე—რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების წევრები, მისი დასაბამიდან¹.

მუზეუმის მდივნისა და განყოფილების ბიბლიოთეკარის მოვალეობას შეთავსებით ასრულებდა გაბრიელ ალექსის ძე ტოკარევი².

მუზეუმის დირექციის იგივე შემადგენლობა იხსენიება 1854 წლისთვისაც³.

ე. ს. ანდრეევსკის სოლოგუბი ახასიათებს თავის „მოგონებებში“, როგორც უადრესად უხეშ, თავხედ ადამიანს, რომლის პატიოსნებაშიაც-კი მას შეჰქონდა ეჭვი; ანდრეევსკი ამივე დროს „განთქმული“ იყო თავისი მკურნალობისა და დიაგნოსტობის „ნიჭით“, ამიტომ დაიახლოვა იგი მოხუცმა ვორონცოვმა, რომელზედაც, სოლოგუბის თანახმად, ანდრეევსკის ჰქონდა ძალიან დიდი გავლენა⁴. უმეველია, ეს თანამდებობაც ანდრეევსკიმ მიიღო ვორონცოვთან სიახლოვის წყალობით, მით უმეტეს, რომ კრებაზე, რომელზედაც არჩეულ იქნა მუზეუმის დირექცია, თავმჯდომარეობდა თვითონ მეფისნაცვალი. მაგრამ, რასაკვირველია, ასეთი თვისებების მქონე ადამიანი ვერ ჩამოართმევდა პირველობას კავკასიური მუზეუმის ხელმძღვანელობის საქმეში ვ. ა. სოლოგუბს, მეფის ნაცვლის განსაკუთრებულ დავალებათა მოხელეს, რომელსაც უყურებდნენ, რო-

¹ Записки КОИРГО, II 190, нб. збр. Отчет ИРГО за 1854, стр. 19.

² Записки КОИРГО, III, 247.

³ „Кавказский календарь“ на 1854 год, стр. 648.

⁴ нб. В. А. Соллогуб, Воспоминания, გამ. 1931 წ., გვ. 434.

გორც ერთგვარ პატარა „ხელოვნებათა საქმეების სამინისტროს“ მმართველს კავკასიაში¹.

უნდა ითქვას, რომ ე. ს. ანდრეევსკიმ დიღბანს არც დაპყო აღნიშნულ თანამდებობაზე. 1853 წლის დეკემბრის 16-ს განყოფილების საერთო კრებამ გაათავისუფლა იგი, თანახმად მისი თხოვნისა, მუზეუმის დირექციის თავმჯდომარის მოვალეობისაგან და აიჩიია ამ თანამდებობაზე ბარონი ალექსანდრე პავლეს ძე ნიკოლაი².

1854 წელს გარდაიცვალა მუზეუმის მდივანი და განყოფილების ბიბლიოთეკარი გ. ა. ტოკარევი³ და განყოფილების საერთო კრებამ ამ თანამდებობაზე 1855 წლის თებერლის 15-ს დაამტკიცა ადოლფ პეტრეს ძე ბერჟე⁴. მუზეუმის დირექციის ეს შემადგენლობა იხსენიება 1855 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში⁵.

რასაკვირველია, დირექციის ამ ახალ შემადგენლობაშიც მთავარი როლის შესრულებას განაგრძობდა იგივე ვ. ა. სოლოგუბი, განსაკუთრებით ეთნოგრაფიის დარგში, მით უფრო, რომ ბარონი ნიკოლაი, როგორც ღიდი მოხელე უმეპეღია ვერ მოიცილიდა, მაინცდამაინც, მუზეუმისათვის.

მუზეუმის დირექციის პირველი ნაბიჯები

მუზეუმის დირექციამ თავის დაარსებისთანავე დაიწყო ენერგიული მოქმედება.

განმგებელი კომიტეტის 1853 წლის მარტის 26-ის სხდომის ოქმიდან ჩანს, რომ მუზეუმის დირექციამ უკვე აღძრა საკითხი კომიტეტის წინაშე ტაქსიდერმისტის—„მეფიტულეს“ („учельник“) მოწვევის შესახებ და კომიტეტიც ეძებდა ასეთ სპეციალისტს⁶.

1853 წლის აპრილის 7-ს მოწვეულ კრებაზე ვ. ა. სოლოგუბმა დასვა საკითხი მუზეუმის კონსერვატორად ფრიდრიხ ბაიერნის მოწვევის შესახებ, რომელსაც განყოფილების თანხებიდან უნდა დაინშნოდა ჯამაგირი ყოველწლიურად 200 მანეთი. აღბათ ეს იყო სწორედ ის პირობები ბაიერნისა, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი. განყოფილების საერთო კრებამ ამ საკითხის ვადამწვევება შიანდო გამგებელ კომიტეტს⁷. ბაიერნის კონსერვატორად მოწვევა კი მოხდა უფრო მოგვიანებით.

¹ Соллогуб. „Воспоминания“, გვ. 494. სოლოგუბი დაპყობს, რომ მას აქუთუნებდნენ ასეთ როლს—роль зоолина и господина... маленького министерства изящных искусств“.

² Записки КОИРГО, III, გვ. 243, იხ. აგრ. Отчет ИРГО за 1854 г., стр. 19.

³ იქვე, III, გვ. 246—247.

⁴ იქვე, III, გვ. 261, იხ. აგრ. Отчет ИРГО за 1854 г., стр. 19.

⁵ „Кавказский календарь“ на 1855 год, стр. 673.

⁶ Записки КОИРГО, II, 211.

⁷ იქვე, II, 192.

მუზეუმის ანგარიშები წლიურად მუშაობის შესახებ

კავკასიური მუზეუმის არსებობის მეორე პერიოდი მოდის 1853—1861 წლებზე, როდესაც მუზეუმს ხელმძღვანელობდა საკუთარი ღირეცია.

ეს წლები არის ყველაზე ნაყოფიერი [პერიოდი მუზეუმის მუშაობაში. გაზეთ „Кавказ“-ის ფურცლებზე არა ერთხელ შევხვდებით რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილებისა და კერძოდ მისი კავკასიური მუზეუმის მუშაობის ანგარიშებს¹. ხოლო „Кавказский календарь“-ში მოკლე ანგარიშები კავკასიური მუზეუმის მდგომარეობისა და მისი კოლექციების შესახებ იბეჭდებოდა ყოველწლიურად დაწყებული 1854 წლიდან ვიდრე 1864 წლამდე².

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილება უდგენდა წლიურ ანგარიშებს ჩატარებული მუშაობის შესახებ თავის დედა-საზოგადოებას, რომლის განყოფილებასაც იგი წარმოადგენდა.

ამ ანგარიშებში განსაზღვრული ადგილი დათმობილი ჰქონდა მუზეუმის მუშაობის აღრიცხვასაც. ერთ-ერთი ასეთი ანგარიშიდან (1852 წ.) ამონაწერი დაიბეჭდა გაზეთ „Кавказ“-ის № 14-ში, 1853 წლის თებერვლის 21-ს³. იგივე, მცირედი შემოკლებით, განმეორებულ იქნა რ. გ. საზოგადოების 1852 წლის ანგარიშში⁴.

გეოგრაფიული საზოგადოების ანგარიშები საერთოდ ასახედნენ, როგორც მისი კავკასიური განყოფილების, ისევე კავკასიური მუზეუმის მუშაობას.

აღსანიშნავია, რომ კავკასიური განყოფილების 1855 წლის თებერვლის 15-ს მოწვეულ საერთო კრებაზე სპეციალურად იდგა საკითხი რ. გ. საზოგადოებისათვის ანგარიშის დროულად გადაგზავნის შესახებ. ოქმში იხსენიება, რომ წაკითხულ იქნა ა. ა. ხარიტონოვის მიერ შედგენილი ანგარიში კავკასიური განყოფილების მუშაობის შესახებ 1853 და 1854 წლების განმავლობაში, „1853 წელს განყოფილების მუზეუმის მიერ ჩატარებულ მუშაობის ანგარიშთან ერთად“. კრებამ დაადგინა ეს ანგარიშები დაუყოვნებლივ გადაგზავნოდა რ. გ. საზოგადოების საბჭოს, მათი რ. გ. საზოგადოების საერთო წლიურ ანგარიშში შესატანად⁵.

ამ ამონაწერიდან ჩანს, რომ მუზეუმის ანგარიში იწერებოდა ცალკე, და განყოფილების კრებაზე განხილვის შემდეგ, თვით განყოფილების ანგარიშთან ერთად, ეგზავნებოდა რ. გ. საზოგადოების საბჭოს, მის რ. გ. საზოგადოების საერთო წლიურ ანგარიშში შესატანად.

¹ მაგალითად იხ. „Кавказ“, 1853, № 6, 24-1; № 31, 29-IV; 1856, № 38, 17-V; 1857, 22-XII და სხვა.

² იხ. „Кавказский календарь“ на 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865 годы.

³ იხ. ჩუენი ნარკვევის გვ. 23.

⁴ იქვე.

⁵ საკუთრივ კავკასიურ მუზეუმზე იხ. Отчеты ИРГО за 1854 г., стр. 18—19; за 1855 г., стр. 13; за 1857 г., стр. 105—107; за 1864 г., стр. 40—42 და სხვა.

⁶ Записки КОИРГО, III, 246.

მუზეუმის ფულადი სახსრები

1853 წლის აპრილის 7-ს განყოფილების საერთო კრებაზე (თავმჯდომარეობდა მ. ს. ვორონცოვი) განხილულ და დაკმაყოფილებულ იქნა მუზეუმის დირექციის შუამდგომლობა, რათა განყოფილების თანხებიდან გამოყოფილიყო მუზეუმის სხვადასხვა სახის წვრილ-წვრილი ხარჯების დასაფარავად ყოველწლიურად 300 მანეთი ვერცხლით¹.

ასევე განყოფილების 1855 წლის „შემადგენლობა-ლონისძიებების“ აღრიცხვის ბოლოს ნათქვამია, რომ „განყოფილების საკუთარი თანხებიდან მუზეუმის შენახვაზე და შევსებაზე ყოველწლიურად იხარჯება 300 მანეთი ვერცხლით“².

ეს იყო კავკასიური მუზეუმის პატარა ბიუჯეტი.

როგორც ჩანს კავკასიური განყოფილების კრებებისა და მისი განმგებელი კომიტეტის სხდომების ოქმებიდან, მუზეუმის დირექცია მუდამ განიცდიდა ფულის ნაკლებობას და ზოგჯერ იძულებული იყო კიდევ უარი ეთქვა მეტად მნიშვნელოვანი ექსპონატების შეძენაზე.

სამასი მანეთი წელიწადში მუზეუმისათვის შეადგენდა ერთობ მცირე თანხას, მაგრამ ამ მცირე თანხასაც კი კომიტეტი ვერ უზღდიდა ყოველწლიურად მუზეუმს.

მუზეუმის ფულადი სახსრების საკითხი რამდენჯერმე იდგა განყოფილების კრებებზე და კომიტეტის სხდომებზე.

განყოფილების საერთო კრებას, 1856 წლის დეკემბრის 8-ს, მუზეუმის დირექციამ წარუდგინა ამავე წლის ნოემბრის 30-ს მის მიერ შედგენილი მოხსენებითი ბარათი, რომელშიაც დირექცია, სხვათა შორის, მოითხოვდა 3 წლის (1853, 1854 და 1855 წლების) მუზეუმისათვის განკუთვნილი თანხის გაცემას.

მოხსენებითი ბარათიდან ვგებულობთ, რომ 900 მანეთიდან (300 მანეთი წლიურად) მუზეუმის დირექციამ მიიღო 1854—1855 წლების განმავლობაში მხოლოდ 225 მანეთი. კრებამ დაავალა განყოფილების ხაზინადარს დარჩენილი 675 მანეთის გაცემა მუზეუმის დირექციის თავმჯდომარის ა. პ. ნიკოლაის ხელწერილის ქვეშ³.

სამი კვირის შემდეგ (29-XII) მოწვეულმა კომიტეტის სხდომამ ხელახლა განიხილა მუზეუმის დირექციის 30-XI მოხსენებითი ბარათი, და სხდო-

¹ როგორც იყო უკვე ნახსენები, თვით განყოფილებას ვმძღვრებდა ყოველწლიურად სახელმწიფო ხაზინიდან 2000 მანეთი, იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 13.

² Записки КОИРГО, III, 300.

³ Записки КОИРГО, IV, 246—247.

მის ოქმში აღნიშნულია, რომ შემოსენებული თანხა (675 მანეთი) უკვე მიეცა მუზეუმის დირექციას¹.

დაახლოებით იგივე სურათი განმეორდა სამი წლის შემდეგაც. 1859 წლის მაისის 22-ს კომიტეტის სხდომაზე წაკითხულ იქნა მუზეუმის დირექციის მოხსენებითი ბარათი, რომელშიაც მუზეუმის დირექცია მოითხოვდა კომიტეტისაგან სამი წლის (1856, 1857 და 1858 წლების) სუბსიდიის გაყენებას.

კომიტეტმა დაადგინა—გაეცა მუზეუმის დირექციისათვის მისი თავმჯდომარის, ა. პ. ნიკოლაის, ხელწერილ ქვეშ სამი წლის სუბსიდია, სულ 900 მანეთის რაოდენობით².

მოყვანილ ადგილებიდან ჩანს, რომ 6 წლის განმავლობაში, 1853—1859 წლებში, მუზეუმის დირექციამ არსებითად მხოლოდ ორჯერ მიიღო სამი-სამი წლის სუბსიდია.

როგორც ჩანს მუზეუმის დირექციას ჰქონდა ზონარ გაყრილი ბეჭდიანი წიგნი (шнуровая книга дирекции Музеума, ანდა шнуровая тетрадь), რომელშიაც ირიცხებოდა მისი შემოსავალი და გასავალი³.

სამუზეუმო მასპონაბების შექმნა

მცირე სახსრები განსაზღვრავდნენ მუზეუმის კოლექციის ერთობ ნელ ზრდას, იგი იცხებოდა არა იმდენად კავკასიური განყოფილების ფულადი თანხებით, რამდენადაც უფრო მეტად, სხვადასხვა პირთა შენაწირავებით. იყო შემთხვევები, როდესაც მუზეუმის დირექცია იძულებული ხდებოდა უარი ეთქვა მეტად მნიშვნელოვანი ექსპონატების შექმნაზე უილაჯობისა გამო. ამგვარად, როგორც ეს იყო ნათქვამი განყოფილების მუშაობის 1855 წლის ანგარიშში (თავში მისი „შემაღგენლობისა და ღონისძიებების“ შესახებ), „მუზეუმში სდგებოდა და მდიდრდებოდა: 1) განყოფილების საკუთარი თანხებიდან, 2) სხვადასხვა პირთა კეთილ ნებითი შემოწირულებებით“⁴.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ მუზეუმის ხელმძღვანელობას განზრახული ჰქონდა თავიდანვე ეგროვებინა ექსპონატები გარკვეული შერჩევითა და სისტემით.

ჯერ კიდევ 1852 წლის აგვისტოს 3-ს განმგებელი კომიტეტის სხდომაზე ვ. ა. სოლოგუბმა წაიკითხა დაწერილებითი პროგრამა და საგანგებო მითითებანი კავკასიის მხარეში ეთნოგრაფიული ხასიათის ცნობების შეგროვების შესახებ⁵, ხოლო ა. ნ. ბეკეტოვმა 31 ოქტომბერს წაიკითხა ინსტრუქცია ბოტანიკური და ზოოლოგიური მასალების შეგროვების შესახებ⁶.

¹ Записки КОИРГО, IV, 252—253.

² იქვე, V, 49.

³ იქვე, VI, 4—5, 37—38.

⁴ იქვე, III, 297.

⁵ იქვე, II, 199.

⁶ იქვე, II, 202.

როგორც ჩანს, ეს ორივე ინსტრუქცია დაწერილი იყო ნადეჟდინის მიერ კამჩატის ექსპედიციისათვის შედგენილი ინსტრუქციის საფუძველზე.

უფრო მოგვიანებით, 1854 წელს, მუზეუმის დირექციამ შეადგინა პროგრამა, რომელიც განსაზღვრავდა იმას, თუ რა უნდა შესულიყო მუზეუმის კოლექციის შემადგენლობაში.

„Дирекцией составлена была программа, определяющая что именно должно войти в состав Музеума“—გვითხრობთ ამის შესახებ გეოგრაფიული საზოგადოების 1854 წლის ანგარიშში. ეს პროგრამა, დაბეჭდილი 400 ეგზემპლარად, დაიგზავნა კავკასიისა და ამიერ-კავკასიის მხარის სხვადასხვა ადგილებში. მსურველთა იწვევდნენ მიეღოთ მონაწილეობა მუზეუმის კოლექციებით გამდიდრებაში¹.

აღსანიშნავია ისიც, რომ თვით გეოგრაფიული საზოგადოების ეთნოგრაფიულმა განყოფილებამ შეადგინა და დაგზავნა „იმ საგნების პროგრამა, რომელთა შერჩენა სასურველი იყო საზოგადოების მუზეუმისათვის“ მხოლოდ 1863 წელს². გეოგრაფიული საზოგადოების 1863 წლის ანგარიშში (V დამატებაში) მთლიანად მოყვანილია ეს პროგრამა („Программа предметов, собираемых для этнографического музея Общества“), რომელშიაც ჩამოთვლილია 13 კატეგორიის ექსპონატები³.

როგორც გვახსოვს, უკვე მუზეუმის დაარსების პირველსავე წელს (1852) მუზეუმს ჰქონდა პატარა კოლექცია, შემდგარი 105 სამუზეუმო საგნისაგან⁴.

ცნობები მუზეუმის კოლექციების, ისევე როგორც საერთოდ მუზეუმის მუშაობის, მისი ადგილსამყოფელის, დირექციის შემადგენლობის და სხ. შესახებ ყოველწლიურად იბეჭდებოდა „Кавказский календарь“-ის ფურცლებზე. ეს ცნობები არ არიან მოკლებულნი ინტერესს.

პირველი ასეთი ცნობა დაიბეჭდა 1854 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში და შეეხება, მაშასადამე, მუზეუმის მდგომარეობას 1853 წლის დამლევისათვის.

ამ ცნობაში ნახსენებია იყო, რომ „განყოფილების (ლაპარაკია რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილებაზე—გ. ე.) მუზეუმი შედგებოდა სამი კაბინეტისაგან: 1) ეთნოგრაფიული, 2) საბუნებისმეტყველო და 3) ისტორიული“, და შეიცავდა იმაგან 1863-დე სხვადასხვა ეგზემპლარს⁵.

იგივე ცნობა მოყვანილი იყო გეოგრაფიული საზოგადოების 1854 წლის ანგარიშში, სადაც დასახელებულია ზემოხსენებული სამი განყოფილება ანუ კაბინეტი, ხოლო ექსპონატთა რაოდენობა განსაზღვრული იყო 3,300 ნიმუშით

¹ იხ. Отчет ИРГО за 1854 год, стр. 19.

² იხ. Отчет ИРГО за 1863 год, стр. 200.

³ იხ. Отчет ИРГО за 1863 год, приложение V, стр. 137—141. იხ. აგრეთვე П. П. Семенов, гл. 1325—1327.

⁴ იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 22—23.

⁵ „Кавказский календарь“ на 1854 год, стр. 207—208.

(„...весь музей разделен на три отдела, или кабинета: этнографический естественный и исторический и заключает в себе до 3.300 образцов“)¹.

თუ გავითვალისწინებთ რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების ანგარიშების იმ თავებს, რომლებშიაც ლაპარაკია სამუზეუმო კოლექციების ზრდაზე („განყოფილების შემადგენლობა და ღონისძიებანი“—„Состав и способы отдела“) და აგრეთვე „Кавказский календарь“-ში მოცემულ ცნობებს, მივიღებთ ასეთ ციფრებს მუზეუმის საერთო კოლექციების ზრდის შესახებ ცალ-ცალკე სამივე კაბინეტის მიხედვით 1854—1857 წ.წ.².

I. ეთნოგრაფიული კაბინეტი შეიცავდა

	1854 წლ. იან- ვრის 1-თვის	1855 წლ. მაი- სის 1-თვის	1856 წ. ოქ- ტომბრის 1-თვის	1857 წლ. ოქტომ- ბრის 1-თვის
სახლის ავეჯეულობა домашняя утварь	24	24	20 ¹ (თუ 24)	26
ტანსაცმელები მამაკაცის костюмы	47	47	$\frac{13}{38}$ (51)	$\frac{17}{40}$ (57)
ქალის				
იარაღი оружие	6	6	8	8
ცხენის მოსართავი сбруя	1	1	6	6
მუსიკალური ინსტრუმენტები музыкальные инструменты	9	9	9	9
საეკლესიო ჭურჭელი церковная утварь	—	—	2	2
ტიპების, კოსტუმების და სხვათა ნახა- ტები	—	—	—	—
рисушки типов, костюмов и пр.	—	40	—	—
ჯამი . . .	—	127 (87 უკანასკნ. გრაფის გაანგეზ)	—	—
Итого . . .	87	127 (87 უკანასკნ. გრაფის გაანგეზ)	96 (თუ 100)	108

ამგვარად, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ტიპების, კოსტუმების და სხვათა ნახატებს, რომელნიც მოხსენებულია მხოლოდ 1855 წელს, ვღებულობთ დასკვნას, რომ 1854 წელთან შედარებით 1855 წელს ეთნოგრაფიული კოლექცია სრულიად არ გაზრდილა. 1856 წელს მას შეემატა 13 ექსპონატი, ტანსაცმელი — 4, იარაღი — 2, ცხენის მოსართავი — 5, საეკლესიო ჭურჭელი (რომელიც არ იყო 1854 წელს) — 2.

ამასთან შედარებით 1857 წელს კოლექცია გაიზარდა კიდევ 8 ექსპონატით: სახლის ავეჯეულობა — 2, ტანსაცმელი — 6 (მამაკაცის — 4, ქალის — 2).

¹ იხ. Отчет ИРГО за 1854 год, стр. 19.

² Записки КОИРГО, III, 297—300. „Кавказский календарь“ за 1855 г., стр. 197—198; за 1856 г., стр. 192—193; за 1857 г., стр. 204—205; за 1858 г., стр. 198—199.

³ ადვილი მოსალოდნელია ეს რიცხვი „Кавказский календарь“-ში შეცდომით არის ნაჩვენები 24-ის ნაცვლად.

II—რაც შეეხება საბუნებისმეტყველო კაბინეტს, მისი კოლექციები აღნიშნულ წლებში სრულიად არ გაიზარდა და შედგებოდა:

ნამარხთა სამყაროს (царства ископаемого)— 342 ეგზემპ.
მცენარეთა " (" растительного)— 333 "
ცხოველთა " (" животного)— 2108 "

სულ — 2783 ეგზემპ.

III. ისტორიული კაბინეტი შეიცავდა

	1854 წ. იან- ვრის 1-თვის	1855 წ. მაი- სის 1-თვის	1856 წ. ოქტომბ. 1-თვის	1857 წლ. ოქტომბ. 1-თვის
ძველი შენობების, ქალაქების და სხვ. ნახატები	4	4	4	4
Рисунки древних аданий, городов и др. ბარელიეფების ნატეხები облодки барельефа	4	4	4	—
სულ	384	384	—	—
ძველი მონეტები древние монеты	—	—	93	93
განსაზღვრული Определенных				
ძველი კოსტუმები და მოსართავეები древние костюмы и украшения	8	8	—	—
ძველი იარაღი და ავეჯელობა древнее оружие и утварь	45	45	10	10
ნანგრევების გათხრის დროს მიწაში ნა- პოვნის საგნები	—	—	4	6
вещи, найденные в земле при раз- рытии рвавали				
სულ	445	445	115	113 (თუ 117).

აღნიშნული წლების კოლექციის რაოდენობის შედარებისას, მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოება, რომ 1854 და 1855 წლებში მონეტათა რაოდენობა მითითებულია საერთოდ, ხოლო 1856 და 1857 წლებში კი მითითებულია მხოლოდ განსაზღვრულ მონეტათა რაოდენობა, რაც რასაკვირველია უფრო ნაკლები იყო ვიდრე მათი საერთო რაოდენობა.

საფიქრებელია ისიც, რომ 1857 წელსაც კაბინეტში იქნებოდა ბარელიეფების ნატეხები (4 ცალი), რომელიც შეიძლება შენახვევით არ იხსენიება „Кавказский календарь“-ში.

მაგრამ ზემოთ თქმულის გათვალისწინების შემდეგაც გამოდის, რომ ისტორიულ კაბინეტის კოლექცია არამც თუ არ იზრდებოდა, არამედ კლებულობდა.

შეიძლება დაეუშვათ, რომ ამ საგნების ნაწილი (მაგ., იარაღი, ავეჯეულობა, ძველი კოსტუმები და მოსართავეები) გადაეცა ნაწილობრივ ან მთლიანად ეთნოგრაფიულ კაბინეტს. 1856 წელს 1854 წელთან შედარებით, ისტორიულ

კაბინეტს შეემატა მხოლოდ 4 საგანი, ნაპოენი მიწაში ნანგრევების გათხრის დროს, ხოლო 1857 წელს—კიდევ ორი ასეთი საგანი.

ახლა, თუ ჩვენ შავაჯამებთ ექსპონატთა საერთო რაოდენობას სამივე კაბინეტის მიხედვით და შევიდარებთ ამას 1853 წელს მუზეუმში მყოფ ექსპონატთა რაოდენობას, მივიღებთ შემდეგ სურათს:

	1853 წლ. და- მლევისათვის	1854 წლ. იან- ვრის 1 თვის	1855 წ. მაი- სის 1-თეი ¹	1856 წ. ოქ- ტომ. 1-თვის	1857 წ. ოქტომ. 1-თვის
ეთნოგრაფიული კაბინეტი	—	87	87	100 ²	108
სახუნებისმეტყველო კაბინ.	—	2783	2783	2783	2783
ისტორიული კაბინეტი	—	445	445	406 ³	408 ³
ჯ ა მ ი	1863	3315 ⁴	3315 ⁵	3289	3299

ამგვარად, თუ 1852 წელს მუზეუმში ინახებოდა 105 ექსპონატი, 1853 წლის დამლევისათვის კოლექცია გაიზარდა დაახლოებით 17-ჯერ, 1854—1855 წ. 1853 წელთან შედარებით დაახ. ორჯერ, ხოლო 1852 წელთან შედარებით კი — 30-ჯერ.

როგორც ეს ჩანს „Кавказский календарь“-იდან 1858—1860 წლებში წინანდელთან შედარებით აღარ წარმოებდა სამუზეუმო კოლექციების ზრდა⁶. ხოლო რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების 1857—1861 წ. წ. „შემადგენლობაში და ღონისძიებებში“ ნათქვამია, რომ განყოფილების მუზეუმს 1857—1860 წლების განმავლობაში მნიშვნელოვანი რამ წინა წლებთან შედარებით არა შემატებია რა⁷.

ახლა შევეხოთ ცალკეულ ექსპონატებს და მათ შემომწირავენს, რამდენადაც ეს საკითხი გაშუქებულია რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების ოქმებში. საკითხს გვიგარჩევთ შეძლებისდაგვარად ქრონოლოგიური თანამიმდევრობის დაცვით.

როგორც ზემოთ იყო ნახსენები, 1852 წლის დამლევისათვის მუზეუმის კოლექციას საფუძველი ჩაუყარა განყოფილების ზოგიერთ წევრთა შემოწირუ-

¹ სახლის ავეჯეულობაში 20 ექსპ. ნაცვლად ვივარაუდეთ 24.

² 93 განსაზღვრულ მონეტის ნაცვლად ვივარაუდეთ საერთო რაოდენობა მონეტებისა — 384.

³ აქაც იგივე ითქმის, ამას გარდა ვივარაუდეთ აგრეთვე ბარელიევის 4 ნამტვრევი, რომელიც შეედომით უნდა იყოს გამოტოვებული „Кавказский календарь“-ში.

⁴ გეოგრაფიულ საზოგადოების ანგარიზის თანახმად 3 00 ექსპონატამდე. იხ. „Отчет ИРГО за 1854 год, стр. 19.

⁵ გეოგრაფიული საზოგადოების ანგარიზის თანახმად 3532 ექსპონატამდე. იხ. Отчет ИРГО за 1855 год, стр. 13.

⁶ იხ. „Кавказский календарь“ на 1859 г., стр. 195—196; на 1860 г., стр. 110; на 1861 г., стр. 177.

⁷ Записки КОИРГО, V, 91.

ლებებმა, განსაკუთრებით ვ. ა. სოლოგუბისა — ეანოგრაფიის დარგში და ა. ბ. ივანიცკისა მინერალოგიური ექსპონატებით მუზეუმის კოლექციის გამდიდრების მხრივ¹.

განმგებელი კომიტეტის 1854 წლის მაისის 7-ის ოქმში ნათქვამია, რომ განყოფილების ნამდვილმა წევრმა გ. რ. ერისთავმა შემოსწირა განყოფილებას 4 ისრის წვერი, ამასთან ერთად ნახსენებია, რომ ასეთ ისრის წვერებს ნოღაღები მრავლად პოულობდნენ ქვიშის ზვინებში ან-კეტერთან (Око-ло урочища Ан-Кетер)².

შემომწირაის სახელი და მამის სახელი უნდა იყოს გიორგი რომანის ძე. გიორგი რომანის ძე ერისთავი იხსენიება რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების ნამდვილ წევრთა სიებში 1853 წლიდან. იმავე სხდომაზე კომიტეტს წარედგინა მუზეუმის დირექციის მოხსენებითი ბარათი, რომელშიაც ნახსენები იყო, რომ თეირანში არსებული მოსკოვეური სავაჭრო სახლის მმართველმა, ვაჭრის შვილმა — გორ დავითის ძე მაკინცეევმა, შემოსწირა მუზეუმს საკმაო რაოდენობა საგნებისა და ძველი მონეტები. მუზეუმი ამასთან დაკავშირებით, თხოულობდა ამ ღვაწლის გამო მაკინცევის ცნობას რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების წევრ-თანამშრომლად.

კომიტეტმა დააკმაყოფილა მუზეუმის დირექციის შუამდგომლობა, აირჩია ე. დ. მაკინცევი განყოფილების წევრ-თანამშრომლად და მიდლობაც გამოუცხადა მის³.

განყოფილების 1855 წლის „შემაჯენლობაში“ და ღონისძიებებში⁴ ჩამოთვლილია ე. დ. მაკინცევის მიერ შემოწირული ნივთები. ასეთებია:

- 1) შაჰ-აბაზის ყალიონი (кальи Шах-Абаза)⁵.
- 2) საომარი ცული (секира)
- 3) კვერთხი (булава)
- 4) ორი სარდიონი (два сердолика)
- 5) იასპის თასი (яшмовая чаша)

6) 5 ოქროს, 27 ვერცხლისა და 3 სპილენძის მონეტა⁶. კომიტეტის იმავე სხდომაზე და განყოფილების ამის მომდევნო საერთო კრებაზე (1855 წლის თებერვლის 15-ს) იღვა საკითხი 75 ოქროს მონეტის შესახებ.

აღნიშნული ოქროს ფულები ჩამოართვა ერევნის გუბერნიის ორ მცხოვრებს სახელმწიფო ქონების ექსპედიციის განმგებელმა (управляющий Экспедицией государственных имуществ) ფადეევმა. მონეტები გადმოეგზავნა რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილებას, როგორც ეს საერთო კრებაზე

¹ იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 23.

² Записки КОИГО, III, 280—28.

³ იქვე, III, 279.

⁴ ამ ყალიონს შესახებ იხ. ჩვენი ნარკვევის ბოლოს დართული ტაბულის პ. II 15.

⁵ Записки КОИГО, III, 297—300, უფრო მოკლედ ამავე ზეიონირულებაზე იხ. „Кавказ. казан.“ на 1855 год, стр. 197—198.

განაცხადა მუზეუმის დირექტორმა ვ. ა. სოლოგუბმა. თავის დროზე მუზეუმის ყოფილმა მდივანმა გ. ა. ტოკარევმა (გარდაიცვალა 1855 წლის 15 II) წარუდგინა საკითხი დასამტკიცებლად კავკასიური განყოფილების მფარველს მ. ს. ვორონოვს, ხოლო საფიქრებელია, რომ თანახმად უკანასკნელის სიტყვიერი განკარგულებისა მონეტები გადაეცა მუზეუმს.

განმგებელმა კომიტეტმა დაადგინა აგრეთვე, რომ მუზეუმის მისთვის განკუთვნილ თანხიდან უნდა აენახლაურებინა ამ ოქროს ფულების ღირებულება შემოსენებულ ორი პირისათვის—ვისაც გამოართვეს ისინი—როგორც ამას მოითხოვდა ფადეევი. განყოფილების საერთო კრებამაც დაადასტურა კომიტეტის ეს დადგენილება¹.

იმავე საერთო კრებას მოხსენდა მე-21 ქვეითი დივიზიის მეთაურის გენერალ-ლეიტენანტ ა. კ. ვრანგელის მიმართვა, შედგენილი 1854 წლის ოქტომბრის 15-ს (№ 11), რომლითაც იგი ატყობინებდა განყოფილებას, რომ სწირავდა მას ამიერკავკასიის სხვადასხვა ადგილებში შეგროვილ მწერების კოლექციას, მოთავსებულს 3 ყუთში, სულ 774 ეგზემპლარს.

კრებამ დაადგინა თავმჯდომარის პირით ა. კ. ვრანგელისათვის მადლობის გამოცხადება, ხოლო თვით კოლექციის მუზეუმისათვის გადაცემა. ამასთანავე დირექციას დეველა აღნიშნული კოლექციის დანაწილება საბუნებისმეტყველო კაბინეტისათვის მიღებული კლასიფიკაციის თანახმად². ეს კოლექცია 1855 წლის განყოფილების „შემადგენლობაში და ღონისძიებებში“ იხსენიება შემოწირულობათა შორის შემდეგი სათაურით:

„გენერალ-ლეიტენანტ ბარონი ვრანგელისაგან ოთხი ყუთი მწერებით“³.

კომიტეტს 1855 წლის სექტემბრის 14-ის სხდომაზე მოხსენდა, რომ მ. ს. ბებუთოვისამ შემოსწირა მუზეუმს ერთი შესანიშნავი შესახედლობის ნიჟარა (раковина «замечательного вида») რისთვისაც კომიტეტმა შეუთვალა შემოსწირავს მადლობა⁴.

შემოაღნიშნულ შემოსწირულობათა გარდა თავში განყოფილების „შემადგენლობისა და ღონისძიებათა“ შესახებ 1855 წ. ჩამოთვლილია კიდევ რამდენიმე შემოსწირავის სახელი და მათ მიერ მუზეუმისათვის შემოწირული ნივთები.

მ. ს. ვორონოვისაგან

ძველი მონეტები: ორი ოქროსი, 1 ვერცხლისა და 1 სპილენძისა

ვ. კ. ვორონოვისაგან.

1) ქერჩის სიძველენი (керченские древности)⁵

¹ Записки КОИРГО, III, 279, 246—247.

² იქვე, III, სტრ. 257.

³ იქვე, III, 297—300. თანახმად გეოგრაფიული საზოგადოების 1855 წლის ანგარიშისა ვრანგელის მწერების კოლექცია შეუცავდა „300 ეგზემპლარამდის“, იხ. Отчет ИРГО за 1855 г., სტრ. 13.

⁴ იქვე, III, 292—გეოგრაფიულ საზოგადოების ანგარიშის თანახმად მ. ს. ბებუთოვისამ შესწირა „ორი შესანიშნავი შესახედლობის ზღვის ნიჟარა“ იხ. Отчет ИРГО за 1855 г., სტრ. 13.

⁵ იხ. ჩვენი ნარკვევის ბოლოს დართული ტაბულის პ. III 13.

- 2) ლეკური ქამარი (лезгинский пояс)
- 3) ორი მანიაკი (два ожерелья)
- 4) ორი ვერცხლის სამაჯური (два серебряных браслета)
- 5) შესაკრავი ბალთა მარჯნებით (пряжка с кораллами)
- 6) მონეტები: 11 ოქროსი, 20 ვერცხლისა და 12 სპილენძისა
- 7) 102 რუსული მონეტა
- 8) 12 ჩინური მონეტა
- 9) „თავ. მ. ს. გორონტოვის ჯობი, რომელიც თან ახლდა მის ბრწყინვალეობას დარგინულ (დარგოს) ექსპედიციაში“ (в Даргинской экспедиции)¹
- 10) თურქული სამელნე ბაშ-კადიკლარიდან (из под Баш-Кадикляра) გენერალ-მაიორ ვრანგელისაგან თეთრიმელიას ტყავი, მოკლულისა კუმისკის ვაკეზე (на Кумынской плоскости)

გენერალ-მაიორ ხოდვკოსაგან

- 1) ორი კოკოსის კაკალი²
- 2) სპარსული კოვზი
- 3) სპარსული საგულე ცხენისა (персидский нагрудник на лошадей) ვ. ა. სოლოგუბისაგან
- 1) ორი თათრული ქალის გულის მოსართავი (два татарских женских груанья украшения)
- 2) მანიაკი (ожерелье)
- 3) მცირე ზომის ვერცხლის ყუთი მინანქრით (серебряная с эмалью коробочка)
- 4) სამი ვერცხლის ქინძისთავი
- 5) საყურე
- 6) სამი ვერცხლის საკიდი (три серебряных подвески)
- 7) ბეჭედი
- 8) სპარსული ჯობი (персидская трость)

ი. ა. ბარტოლომეისაგან

შამილის საპატიო ნიშანი (знак отличия Шамиля)

ე. ა. ვერდერეცკისაგან

მთის ბროლის შტუფი ყაზბეგიდან (штупф горного хрусталя с Казбека) ნამდვილ-წივერ ლისაქნევიჩისაგან

ერთი ვერცხლის მონეტა

გენერალ გრამოტინისაგან

ყაბარდოული, ყარაჩაული და აბაზინური ტაგროების (დამღების) კოლექცია, შემდგარი 4 ტაბულისაგან (коллекция тавров Кабардинских, Карачевских и Абазинских, состоящих из 4-х таблиц).

¹ იხ. ჩვენი ნარკვევის ბოლოს დართული ტაბულის პ. II 16.

² იხ. იქვე პ. III 7.

ალექსანდროპოლის მაზრის უფროსი ლანკოსაგან გამოფინებული ბაზალტის ლავა (выветрившаяся базальтовая лава)

ნამდვილი წვერი მღვდელ რომანოვისაგან

- 1) აკენის მოდელი მთელი მოწყობილობით
- 2) ქმარი და ჯვარი შუშის მოსართავებით

დეისტ. სტატ. სოვეტ. ხარიტონოვისაგან
ჯიხვის ორი რქა (два турьих рога)

კ. ა. ერმოლოვისაგან

ორი ძველი მონეტა

ლუნკელ—ვილინგისაგან

რამოდენიმე ნამარხი (несколько окаменелостей)

ნახიჩევანის მაზრის უფროსი მოროხოვეციისაგან

- 1) ქურქი მურგუზდარიზის სახელწოდებით (шкура под названием Мургуз-Дариза)
- 2) ერთი ძველი მონეტა

ინჟინერ-ტექნოლოგ ლემკულისაგან

რამოდენიმე ნამარხი (несколько окаменелостей).

ამ შემოწირულებათაგან „Кавказский календарь“-ი შედგენილი 1855 წლისათვის, ე. დ. მაკინცევის ზემოთ მოხსენებული შემოწირულების გარდა, განსაკუთრებით აღნიშნავს ე. კ. ვორონცოვის მიერ შემოწირულ ქერჩის სიძველეებს:

„Считаем долгом упомянуть здесь о драгоценной коллекции Керченских древностей, пожертвованных Музею с я светлостью княгиней Е. К. Воронцовой и занимающих не только первое место в огромном числе новых приобретений, но сделавших бы честь всякому кабинету редкостей“¹.

1856 წელს მუზეუმს შეემატა ახალი ექსპონატები. განყოფილების საერთო კრებას 1856 წ. მაისის 5-ს მოხსენდა თავისი ნამდვილი წვერის გენერალ-ლეიტენანტ ი. ა. ვრევესკის მარტის 2-ის მომართვა, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ 1854 წლის ივნისში მდ. ვალერიკის სათავესთან, დაახ. 20 ვერსის დაშორებით ნეტხოვესკის სიმაგრიდან (რედუტიდან) დიდი წვიმებისაგან ჩაიქცა მიწა და მის ქვეშ გამოჩნდა გვირაბი. გვირაბში აღგილობრივი მცხოვრებლების, ჯერ კიდევ დაუმორჩილებელი ჩეჩნების, მიერ ნაპოვნი იყო ქალის ჩონჩხი, რომელსაც ეკეთა ორი ოქროს სამაჯური, ორი ოქროს ბეჭედი, მანიაკი მოსართავებით, ხოლო მარჯვნივ ედო რამდენიმე ოქროს ზოდი. ამ ნაამბობს გენერალ ვრევესკი ურთავდა, რომ მდინარეებს ვალერიკსა და შალაისის

¹ „Кавказский календарь“ на 1855 год, стр. 197—198

“შორის, წვიმების შემდეგ, რომელიც რეცხავს ზედაპირს, ადგილობრივი მცხოვრებნი გამოუძებნით პოულობენ ძველ მონეტებს, სხვადასხვა სიდიდის სურებს რელიეფური გამოსახულებებით, მოცულობით ზოგჯერ ორ ვედრომდის, ასეთივე მონეტებით გავსებული, დიდი რკინის ნამგლების ნამტვრევებს და სხვა რკინის საგნებს. ამასთანავე ვრევსკიმ გამოუგზავნა განყოფილებას თვით საგნები: ოქროს სამაჯური, ოქროს ბეჭედი, ორი ვერცხლის ზოდი, მანიაციის ორი მოსართავი, ოთხი მონეტა და რკინის პატარა ზარი.

განყოფილებამ გამოუცხადა მადლობა ბარონ ვრევსკის, თავმჯდომარის პირით „ასეთ საინტერესო სიძველეთა შესახებ ცნობების მოწოდების გამო“, ხოლო თვით შემოწირული საგნები გადასცა მუზეუმის დირექციას, მუზეუმში დასალაგებლად¹ არსებული კლასიფიკაციის მიხედვით.

ეს შემოწირულება მოხსენებულია განყოფილების 1856 წლის „შემადგენლობასა და ღონისძიებებში“, სადაც ნათქვამია, რომ 1856 წელს განყოფილების მუზეუმმა მიიღო ელადიკავკავის ოლქის (округ) უფროსისაგან:

- ა) ოქროს სამაჯური
- ბ) ოქროს ბეჭედი
- ვ) ვერცხლის ორი ზოდი
- გ) მანიაციის ორი მოსართავი
- დ) ოთხი მონეტა და რკინის პატარა ზარი.

შენიშვნაში აღნიშნულია, რომ „ეს საგნები ნაპოვნია ნანგრევებში, მდ. ვალერიის შესართავთან, საჩჩნეთში“².

კომიტეტს, 1856 წლის ოქტომბრის 20-ის სხდომაზე, მოხსენდა ა. პ. ბერესის სახელზე გამოგზავნილი წერილი განყოფილების შემოსენებული წევრთა ნამშრომელ მაკინცევისაგან, რომელიც ბერესს გადასცა განყოფილებას მისის 25-ს. წერილთან ერთად მაკინცევა გადმოუგზავნა ბერესს ორი ძველი მტირე ზომის კოლოფი (коробочки), ერთი კუსი—მოჩუქურთმული ჩინური ნამუშევარი, მეორე სპილოს ძელისა—ინდური („две древняя коробочки, одну черепаховую резную китайской работы, а другую слоновой кости—работы индийской“).

მაკინცევი თხოვდა ბერესს ამ საგნების განყოფილების მუზეუმისათვის გადაცემას.

კომიტეტის დადგენილებით შემომწირავს გამოცხადა მადლობა, ხოლო კოლოფები გადაეცა მუზეუმის დირექციას, რათა დაეწყოს ისინი არსებული კლასიფიკაციის მიხედვით.³

¹ Записки КОИРГО, IV, 240. იხ. იგივე გეოგრაფიული საზოგადოების 1857 წლის ანგარიში. Отчет ИРГО за 1857 год, стр. 106.

² 1857 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში (გვ. 580) იგიათა მოხსენებულად: начальник дивизии (Кавказская гренадерская дивизия—Г. Ж.) и командующий войсками легионской кордонной линии ген. лейт. барон Ипполит Александрович Вревский 2-й.

³ Записки КОИРГО, IV, 256—257.

⁴ იქვე, IV, 250. იხ. აგრ. ჩვენი ნარკვევის ბოლოს დართული ტაბულის პ. III, 14, 15.



ეს კოლოფები მოხსენებული იყო განყოფილების 1856 წლის „შემადგენლობა ღონისძიებებში“, სადაც ნათქვამია, რომ მუზეუმმა მიიღო წიგრ-თანამშრომელ მაკინცევისაგან „ორი შესანიშნავი შესახედაობის პატარა კოლოფი, რომელთაგან ერთი ჩინური ნამუშევარია, ხოლო მეორე—ინდური“¹.

იმავე სხდომას მოხსენდა ჩვენთვის უკვე ცნობილი ა. ბ. ივანიცკის (ალაგირის ქარხნის მმართველის) მომართვა შედგენილი ივლისის 13-ს ამ მომართვისთან ერთად ივანიცკიმ გადმოგზავნა ვერცხლის მონეტა, რომელიც გადასცა მის მუზეუმისათვის გადასაგზავნად კაზაკთა ჯარის მამასახლისმა ტურგიევმა (серебряную монету, полученную им от войскового старшины Казачьяго линейного войска Тургиева).

ტურგიევი სწირავდა მონეტას განყოფილების მუზეუმს და თან თხოულობდა შეეტყობინებინათ მისთვის დრო და ადგილი მისი მოკრისა.

კომიტეტის დადგენილებით აღნიშნული მონეტა ივანიცკის მომართვითურთ გადაეცა მუზეუმის დირექციას, რომელსაც დაეეგა გაეგზავნა მისი შემომწირავისათვის პასუხი მონეტის სადაურობის შესახებ და მაღლობა—შემოწირულებისათვის; ხოლო განყოფილების კანცელარიას დაეეგა გაეგზავნა მაღლობა თვით ივანიცკისათვის².

1856 წლის ნოემბრის 5-ს მოწვეულ საერთო კრებაზე განყოფილებას მოხსენდა, რომ მარიამ სოლომონის ესულმა ბებუთოვისამ შემოსწირა განყოფილების მუზეუმს პიატიგორსკის მახლობლად ნაპოვნი 27 ნამარხი ნიჟარა (27 окаменелых раковин). განყოფილებამ დაადგინა შემომწირავისათვის მაღლობის გამოცხადება, ხოლო ნიჟარები გადაეცა მუზეუმის დირექციას, მათი მუზეუმის საბუნებისმეტყველო კაბინეტში მოსათავსებლად³.

ეს შემოწირულება იხსენიება აგრეთვე განყოფილების 1856 წლის „შემადგენლობა ღონისძიებებში“, სადაც ნათქვამია, რომ მ. ს. ბებუთოვისამ შემოსწირა მუზეუმს 27 გაქვავებული ნიჟარა, ნაპოვნი პიატიგორსკის მახლობლად⁴.

1856 წლის დეკემბრის 8-ს მოწვეულ საერთო კრებაზე განყოფილებას მოხსენდა მომართვა კავკასიის ჯარების შტაბის უფროსის მოვალეობის აღმარულებელის ობერ-კვარტირმეისტერი გენერალ-მაიორი ნიკოლოზ ივანეს-ძე კარლგოფისა, დაწერილი ოქტომბრის 26-ს. მან გამოუგზავნა განყოფილებას საჩუქრად ძველი საგნები: ოქროს ზოდები და ბრინჯაოს კომპოზიცია, რომელიც იპოვეს კაზაკებმა მთის ფლატეში (ჩამონანგრევში) მდ. ლაბასთან.

აღნიშნული საგნები გადაეცა მუზეუმს, რათა დაეღაგებინათ ისინი არსებული კლასიფიკაციის მიხედვით⁵.

¹ Записки КОИРГО, IV, 256—257. იხ. იგივე გეოგრაფიული სახეგადღობის 1857 წლის ანგარიშში. Отчет ИРГО за 1857 год, стр. 106.

² იქვე, გვ. 251.

³ იქვე, IV, 244.

⁴ იქვე, IV, 256—257.

⁵ იქვე, IV, 246.

იმავე კრებას მოხსენდა თაფრიზის რუსულ საკონსულოს მმართველის, განყოფილების ნამდვილი წევრის, ნ. ვ. ხანიკოვის მომართვა.

ხანიკოვმა გამოუგზავნა განყოფილებას საგნები მისთვის გადაცემული განყოფილების წევრ თანამშრომლის კარაპეტ სარაფოვის მიერ რომლებსაც სარაფოვი სწირავდა მუზეუმს. შემონაწირავეს წარმოადგენდა ნამარხები და სტატუეტი (окаменелости и статуэтку). განყოფილებამ დაადგინა მადლობის გამოსცხადება როგორც შემონაწირავისათვის, ისევე გადამოგზავნიისათვის, ხოლო თვით საგნების და ხანიკოვის მომართვის გადაცემა მუზეუმის დირექციისათვის¹.

კარაპეტ სარაფოვი იხსენიება განყოფილების სხვა ოქმებშიც. მათგან ჩვენ ვგებულობთ, რომ 1855 წლის აპრილის 14-ს განმგებელმა კომიტეტმა გადაწყვიტა წარედგინა ალექსანდროპოლის საპატიო მოქალაქე კ. სარაფოვი მუზეუმის საერთო კრებაზე წევრ-თანამშრომლად (კეთილ თანამოშურნედ—член соренователь) დასამტკიცებლად, იმის გამო რომ მ.ნ. შემოსწირა რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილებას 300 მანეთი, როგორც ეს იყო გათვალისწინებული რ. გ. საზოგადოების წესდების 34 §-ით², ხოლო განყოფილების საერთო კრებამ დაამტკიცა კ. სარაფოვი წევრ-თანამშრომლად 1855 წლის ივნისის 27-ის საერთო კრებაზე³. 1856 წლის განყოფილების „შემადგენლობა ღონისძიებებში“ ნახსენებია, რომ კ. სარაფოვმა შემოსწირა მუზეუმს ქვის მუშია იეროგრაფული წარწერებით („каменная мумия с иероглифическими надписями“⁴. განმგებელ კომიტეტს 1856 წლის 29 დეკემბერს მოწვეულ სხდომაზე მოხსენდა მისი ნამდვილი წევრის ზემოხსენებული იპოლიტე ალექსანდრეს ძე ვრეესკის წერილი, მოწერილი დეკემბერს 11-ს, რომელთან ერთად მან გამოუგზავნა საჩუქრად განყოფილების მუზეუმს „11 სხვადასხვა ვერცხლის საპატიო ნიშანი (11 серебряных знаков), რომლებითაც შამილი აჯილდოვებს მათ ვინც გამოიჩენს თავს“ და აგრეთვე „სკამი ოსური ტომისა (რომელიც მოსახლეობს კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კალთებზე, საქართველოს სამხედრო გზის დასაუღლებით)“. კომიტეტის დადგენილებით ი. ა. ვრეესკის გამოცხადება მადლობა, ხოლო ექსპონატები გადაეცა მუზეუმის დირექციას, მუზეუმში დასალაგებლად „არსებული კლასიფიკაციის მიხედვით“⁵.

განყოფილების 1856 წლის „შემადგენლობა-ღონისძიებებში“ მოხსენებულია, რომ გენერალ-ლეიტენანტმა ვრეესკიმ შემოსწირა მუზეუმს:

ა) შამილის თერთმეტი ორდენის ნიშანი (одинадцать орденовских знаков Шамяля).

¹ Записки КОИРГО, IV, 246.

² იქვე, III, 285.

³ იქვე, III, 266—267.

⁴ იქვე, IV, 256—257. ასევე მოხსენებული გეოგრაფიული საზოგადოების 1857 წლის ანგარიშში. იხ. Отчет ИРГО за 1857 год, стр. 106.

⁵ იქვე, IV, 253.

ბ) ოსური სკამი¹.

ზემოთ ჩამოთვლილ შემოწირულებათა გარდა, განყოფილების 1856 წლის „შემაღგენლობა ღონისძიებებში“ მოხსენებულა კიდევ რამდენიმე შემოწირულება.

ვ. ა. სოლოგუბისაგან:

ა) შამილის სამი ორღენის ნიშანი,

ბ) ორი ბილი (ნილი)²

ვ) ქემანჩე (მუსიკალური ინსტრუმენტი)

შტაბს-კაპიტანი აბამელიქოვისაგან
 ბეპლების კოლექცია³.

განმგებელი კომიტეტის 1857 წლის დეკემბრის 22-ს მოწვეულ სხდომის ოქმში ნახსენებია, რომ ნახიჩევანის მაზრის დარალაგეზის ნაწილის უფროსმა კაპიტანმა მადატოვმა შემოსწირა განყოფილებას მისდამი რწმუნებული ნაწილის ნანგრევებში ნაპოვნი ძველი ფულენი: სამი ვერცხლისა და რვა სპილენძისა. კომიტეტმა შეუთვალა შემოსწირავს მადლობა, ხოლო თვით მოწვევები გადასცა განყოფილების მუზეუმს, ზათი განსაზღვრისათვის და მიუწეკაბინეტში დისალაგებლად „არსებული კლასიფიკაციის მიხედვით“⁴.

ამას გარდა, გეოგრაფიული საზოგადოების 1857 წლის ანგარიშში მოხსენებული გენერალ-მაიორი ისაილ ბეკკუტკაშინსკისაგან შემოწირული ფაიფურის ფინჯანი ქართული წარწერით⁵.

უპიველია იყვენ სხვა შემოსწირაებებიც, მაგალითად რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილების ანგარიშში 1859-დან 1864 წლამდის ჩატარებული მუშაობის შესახებ, შემომწირაეთა შორის დისახელებულნი არიან: ე. კ. ვორონცოვა, ვ. ა. სოლოგუბი, ვრანგელი და ა. პ. ბერჟე ეთნოგრაფიისა და ისტორიის დარგებში; ა. ბ. ივანიცკი, კ. ლ. ჩერმაკი და ბაიერნი საბუნებისმეტყველო დარგში⁶.

აეროლიტი „სტავროპოლი“

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო საინტერესო შენაძენთაგანს წარმოადგენდა აეროლიტი.

განმგებელ კომიტეტს, 1857 წლის დეკემბრის 22-ს მოწვეულ სხდომაზე, მოხსენდა მომართვა კავკასიაში მეფისნაცვლის კანცელარიის დირექტორის დისტ. სტ. სოვეტ. ალექსი თევდორეს ძე კრუზენ შტერნისა,

¹ Записки КОИРГО, IV, 256-257.

² რა არის ეს „ბილი“ გაურკვეველია. შეიძლება ბილიარდის სათამაშო, ან „ნილი“ — საცხველი, ფიცრის საშველი. გეოგრაფიული საზოგადოების 1857 წლის ანგარიშში სოლოგუბის შემოწირულებათა შორის ლაპარაკია „двах билей“-ზე. см. Отчет ИРГО за 1857 год, გვ. 107.

³ Записки КОИРГО, IV, 256-257. იხ. აგრ. Отчет ИРГО за 1857 год, стр. 106-107.

⁴ იქვე, V, 17. იხ. აგრ. Отчет ИРГО за 1857 год, стр. 107.

⁵ Отчет ИРГО за 1857 год, стр. 106.

⁶ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 г., T., 1864, стр. 24.

შედგენილი ოქტომბრის 22-ს (№ 9222), რომელშიაც ნათქვამი იყო, რომ იგი „მათი ბრწყინვალეების“ (ე. ი. მეფისნაცვლის ალ. ივ. ბარიატინსკის—გ. ე.) დაფალეობით უგზავნის განყოფილებას აეროლიტს და მასთან ერთად ასლს იმ მოხსენებისას, რომელიც მიაბრუნა მეფისნაცვალს სტავროპოლის გუბერნიის მმართველმა ამ ქვის ჩამოვარდნის შესახებ. ამ ასლიდან აღმოჩნდა, რომ აეროლიტის პოვნა მოხდა შემდეგ პირობებში: სტავროპოლის მაზრის სოფელ პეტროვსკის ხუტორ შვიდინოში (в хуторе Швидином села Петровскаго, Ставропольскаго уезда) მარტის 24-ს ნაშუადღევს 5 საათზე, თავის ეზოში ჩუშაობდა სახელმწიფო გლეხი მიხეილ კალაშნიკოვი. ქროდა ქარიშხალი და წვიმა, უეცრად დაიქუხა. კალაშნიკოვს მოესმა ხმაური, რომელიც მოაგონებდა ხარბანის გასროლას და თავისგან 35 საენის დაშორებით მან დაინახა ზემოდან წამოსული ქვა, რომელიც ძირს ვარდებოდა; კალაშნიკოვის გარდა ეს მოვლენა არავის არ დაუნახია.

კომიტემა გადასცა მუზეუმის დირექციას როგორც თვით აეროლიტი, ისევე მასთან დართული მომართვა კრუხენშტერნისა და ზემოსენებული მოხსენების ასლი¹.

განყოფილების 1857—1861 წლების „შემადგენლობასა და ღონისძიებებში“ იხსენიება მუზეუმში შემოსულ ექსპონატთა შორის „აეროლიტი, ჩამოვარდნილი 1857 წ. მარტის 24-ს, ნაშუადღევს 5 საათზე, სტავროპოლის მაზრის სოფელ პეტროვსკის ხუტორ შვიდინოში და ნაბივნი გლეხი კალაშნიკოვის მიერ“².

ხსენებულ აეროლიტის შექენა კავკასიური მუზეუმის მიერ წარმოადგენს დიდ ინტერესს.

ცნობილია, რომ აეროლიტები (ე. ი. ქვის მეტეორიტები) მუზეუმებში ძალიან იშვიათ მოვლენას წარმოადგენენ. აეროლიტები საერთოდ შეადგენენ ციდან ჩამოვარდნილი მეტეორიტების 95%-ს, მაგრამ ქვის მეტეორიტი ძნელი გამოსარჩევია ჩვეულებრივი ქვისაგან და მეტ წილად იკარგება.

„საბჭოთა ენციკლოპედიის“ თანახმად დღევანდლამდის (აღებულია 1937 წლის ცნობები) ნაპოვნია მთელს მსოფლიოში სულ 1030 ცალი მეტეორიტი, ამთგან მმ საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე, მაგრამ ამ მეტეორიტების მეტ ნაწილს შეადგენენ რკინის მეტეორიტები და არა აეროლიტები³.

მეტეორიტების კოლექციები ინახება დიდი ქალაქების მუზეუმებში: მოსკოვში, ლონდონში, პარიზში, ვენაში, ნიუ-იორკში, ჩიკაგოში, ვაშინგტონში და სხვ. რასაკვირველია მეტეორიტი, და ისიც ქვისა, კავკასიის პატარა მუზეუმში წარმოადგენდა უდიდეს ინტერესს.

ქვემოთ შევხებით ამ მეტეორიტს შემდგომ ბედ-იღბალს⁴.

¹ Записки КОИРГО, V, 18.

² იქვე, V, 91.

³ Б. С. З., т. 39, „Метеориты“.

⁴ იხ. ჩვენი ნარკვევა, გვ. 103—106.



ეთნოგრაფიული ექსკონატები და 349 ვიკცხლის მოწება

აღნიშნული აეროლიტის გარდა განყოფილების 1857—1861 წლების „შემადგენლობა-ლონისძიებებში“ მოხსენებულა როგორც ღირსშესანიშნავი კოლექციები ა. პ. ბერჟეს მიერ შემოწირული „სხვადასხვა საგნები სამეგრელოს და იმერეთის მცხოვრებთა სახლის ავეჯისა“ („разныя вещи, составляющія домашнюю утварь жителей Мингрелии и Имеретии“) ¹. ამის შესახებ მოხსენდა კომიტეტს 1860 წლის ივნისის 4-ს ².

მაგრამ, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ერევნის გუბერნიაში ნაპოვნ 349 ვერცხლის მონეტას. ი. ა. ბარტოლომეის განსაზღვრით „ისინი მოკრილი იყვნენ არაბეთის, სირიის, სპარსეთის, სომხეთისა და ამიერ-კავკასიის მხარის სხვადასხვა ქალაქებში 762—779 წლებში ჰიჯრით, ე. ი. 1361—1380 წლებში ჩვენი წელთაღრიცხვით ³. მშფოთარე ეპოქაში თემურ-ლენგის შემოსევის წინ, რომლის შესახებ შენარჩუნებულია ძალიან მცირე წერილობითი ცნობები. მონეტები იხსენიებენ სახელებს ხანებისას: შეიხ-ოვეისისა, შაჰ-შუჯასი (სახელი, რომელიც შეიძლება ითქვას პირველად ვლინდება ნუმიზმატიკაში) და ჯელალედდინ ჰუსეინ-ხანისა ⁴.

(„349 древних серебряных монет, найденных в Эриванской губернии. По рассмотрении их д. членом Общества И. А. Бартоломеем оказалось, что оне чеканены в разных городах Аравии, Сирии, Персии, Армении и Закавказскаго края в 762—779 годах гиджры, т. е. 1361—1380 нашего летосчисления, в смутную эпоху перед Тамерлановым нашествием, о которой весьма мало сохранилось письменных сведений. Монеты представляют имена ханов Шейх-Овейса, Шах-Шуджа (имя, которое едва ли не в первый раз является в нумизмике) и Джелал-Эддина Хусейн-хана“) ⁵.

რაფიელ ერისთავის და კავკასიური მუზეუმის

მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს კავკასიური მუზეუმის ცხოვრებაში რაფიელ ერისთავის მოღვაწეობა. ვლიქრობთ, რომ პროფ. გ. ჩიტაია მას სამართლიანად უწოდებს „კავკასიური მუზეუმის ეთნოგრაფიული კაბინეტის პირველ კურატორს“ ⁶.

¹ იხ. Записки КОИРГО, V, 91.

² იქვე, V, 79. სხდომის ოქმში ვკითხულობთ: „Доложено о пожертвовании в пользу музея Отдела д. членом Берже разных вещей из домашней утвари жителей Кутаисской губернии и Мингрелии“.

³ ბარტოლომეის გამონაგარიშებაში შეპარულია რაღაც შეცდომა. 779 წელი ჰიჯრით შოდის 1377 წ. 10-V—1378 წ. 29-IV, ჩვენი წელთაღრიცხვით; ხოლო 1380 წელი ჩ. წელთაღრიცხვით შოდის ჰიჯრით 781(IX თვე)—782 (X თვე) წლებზე. იხ. Государственный Муритаж „Синхронические таблицы для перевода исторических дат по хиджре на европейское летоисчисление“. Л. 1940.

⁴ Записки КОИРГО, V, 91.

⁵ იხ. „Советская этнография“, № 4 за 1948 г., стр. 177.

რ. ერისთავი არჩეულ იქნა გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების ნამდვილ წევრად განყოფილების კრებაზე 1855 წლის თებერვლის 25-ს¹, მაგრამ მისი მეცნიერული თანამშრომლობა განყოფილების მუზეუმში დაიწყო ალბათ უფრო ადრეც.

ჯერ კიდევ 1855 წლის იანვრის 26-ს მუზეუმის დირექტორმა და ეთნოგრაფიული კაბინეტის გამგემ ვ. ა. სოლოგუბმა შეიტანა წინადადება განყოფილების კრებაზე, რათა იმ საგანთა ნომენკლატურა, რომელნიც შედიოდნენ ეთნოგრაფიული და ისტორიული კაბინეტების შემადგენლობაში, შეცვლილიყო უფრო ზუსტი სახელწოდებებით, განსაკუთრებით ადგილობრივი სახელწოდებების შენარჩუნებითა და დაცვით. ამ მნიშვნელოვანი სამუშაოს ჩასატარებლად მოწვეულ იქნა რაფიელ ერისთავი, რომელმაც იკისრა ეს დავალება და პირნათლად შეასრულა იგი იმავე წლის სექტემბრისათვის².

განმგებელი კომიტეტის იმავე წლის აპრილის 14-ის სხდომაზე თავმჯდომარის მოვალეობის შემსრულებელმა (მ. პ. შჩერბინინმა) შეიტანა წინადადება რ. ერისთავის დროებით დანიშვნის შესახებ მუზეუმის მდივნის ანუ ზედამხედველის (смотритель) თანამდებობაზე, ამ მოვალეობის შემსრულებლის ბერჟეს სპარსეთში მოულოდნელი გამგზავრების გამო.

მოგვეყვს ეს ადგილი სხდომის ოქმიდან:

„Доложено о необходимости назначить временно исправляющего должность библиотекаря и секретаря Музеума, на место внезапно выехавшего в Персию, командированного туда по делам службы, титулярного советника А. П. Берже. На это председательствовавший в Комитете М. П. Шербинин предъявил, что так как отъезд г. Берже состоялся внезапно, что не допускало никакого промедления в назначении исправляющего его должность, — Комитета же в то время собирать было неудобно по причине, чрезвычайных служебных занятий некоторых членов одного перед отъездом в Гурию г. наместника кавказского то он, г. председательствующий, и счел необходимым, не теряя времени распорядиться от своего лица, назначением на место А. П. Берже, д.-члена кн. Р. Д. Эристова, так как кн. Эристов изъявил готовность принять на свою ответственность все имущество библиотеки и музеума Отдела без предварительной проверки онаго (которая слишком много заняла бы времени и оставила бы на несколько дней экстренную поездку г. Берже в Персию) и кроме того, как туземец, вызвался время своего управления Музеумом употребить на обозначение местными названиями тех вещей Музеума, которые до сих пор остаются не только без наз-

¹ იხ. Отчет ИРГО за 1855 год, стр. 10.

² იქვე, გვ. 105.

ვანი, но даже и без обозначения их настоящего употребления в народе.

„Г. Председательствующий заключил свой отзыв предложением: утвердить д. -члена кн. Эрнстова в звании исправляющего должность библиотекаря и смотрителя Музеума на все время отсутствия д.-члена А. П. Берже.

„Заключено: согласно отзыву и предложению г. председательствующаго, утвердить кн. Р. Д. Эрнстова в звании исправляющего должность библиотекаря и смотрителя Музеума, впредь до возвращения г. Берже и сообщить о том дирекции Музеума, для сведения, с подробным объяснением причин, побудивших г. председательствующаго действовать в настоящем случае без предварительнаго на то согласия и даже ведома дирекции Музеума“¹.

ამ ოქმიდან ჩანს, რომ ა. პ. ბერჟეს უეცარი მივლინების გამო განყოფილების თავმჯდომარის მოვალეობის შემსრულებელს დაუკისრებია მუზეუმის მდივნობა (ანუ ზედამხედველობა) რაფიელ ერისთავისათვის, მუზეუმის დირექციის უკითხავადაც კი.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ რ. ერისთავს უკისრია არა მარტო მუზეუმის კოლექციების პატრონობა, არამედ მისი ეთნოგრაფიული ექსპონატებისათვის სახელწოდებების და ხალხში მათი გამოყენების შესახებ წარწერების გაკეთებაც.

ამ მოვალეობის შესრულება მას დაუწყია, როგორც ჩანს, 1855 წლის 5-დან 14 აპრილამდის, ვინაიდან, აღნიშნული სხდომა, რომელზედაც საკითხი დაყენებული იყო post factum, შედგა 14 აპრილს, ხოლო იმავე სხდომის ოქმიდან ჩანს, რომ მუზეუმის მდივანმა ა. პ. ბერჟემ წარუდგინა კომიტეტს ერთ-ერთი მოხსენებითი ბარათი აპრილის 5-ს².

როგორც ჩანს, ამ მოვალეობას რაფიელ ერისთავი ასრულებდა იმავე წლის სექტემბრის პირველ ნახევრამდის. სექტემბრის 14-ის კომიტეტის სხდომის ოქმში უკვე იხსენიება ბერჟე მუზეუმის მდივნის თანამდებობის აღმსრულებლად³.

ამავე სხდომას რაფიელ ერისთავმა წარუდგინა მოხსენებითი ბარათი დროებით ნაკისრი ვალდებულების დამთავრების შესახებ. მოხსენებით ბარათში რ. ერისთავი აცხადებდა, რომ მან შეეასწორა და შეავსო მუზეუმის ეთნოგრაფიული კაბინეტის ექსპონატების ადგილობრივი სახელწოდებანი და წარუდგინა კომიტეტს ნიმუშები, რომელთა მიხედვით, მისი აზრით, ყველაზე უფრო მოსახერხებელი იყო მუზეუმის ექსპონატების კატალოგების ანუ რეგისტრების შედგენა და დაბეჭდვა.

¹ Записки КОИРГО, III, 282—283.

² იქვე, III, 285.

³ იქვე, III, 289—290.

კომიტეტის დადგენილებით რაფიელ ერისთავის მოხსენებითი ბარათი და რეგისტრების ნიმუშები გადაეგზავნა დასკვნისათვის მუზეუმის დირექციას, ხოლო თვით რ. ერისთავს, ნაკისრი ვალდებულების პირნათლად შესრულებისათვის, თავმჯდომარის სახელით გამოეტყვადა „გულითადი მადლობა“.

მოგვყავს შესაფერისი ამონაწერი ოქმიდან:

„Доложена записка временно исправлявшего должность библиотекаря и хранителя Музеума, д. -члена кн. Р. Д. Эристова, об окончании возложенного на него Отделом поручения: исправить и пополнить местные наименования предметов этнографического кабинета Музеума, и представлены образцы, по которым д.-член кн. Р. Д. Эристов полагал бы наиболее удобным составить и отпечатать каталоги или регистры вещам, хранящимся в Музеуме.“

„Заключено: записку и образцы регистров, представленные д.-чл. кн. Р. Д. Эристовым — препроводить на заключение дирекции музеума Отдела, — за окончание же возложенного на кн. Эристова поручения, относящегося до туземной номенклатуры этнографического кабинета, искренно благодарить его от имени г. председательствующаго“¹.

გეოგრაფიული საზოგადოების იმავე წლის ანგარიშში ვკითხულობთ, რომ სექტემბერში რაფიელ ერისთავმა წარუდგინა განყოფილებას იმ საგნების სია, რომელნიც მისი აზრით გამორიცხული უნდა ყოფილიყო მუზეუმის რეესტრიდან, როგორც ისეთი საგნები, რომელნიც არ შეესაბამებოდნენ და არა ხსნიდნენ ჩვენი ქვეყნის არც ეთნოგრაფიულ, არც ისტორიულ მხარეს.

მუზეუმის ახლად არჩეული დირექტორის ბარტოლომეის მიერ ამ სიის განხილვის შემდეგ, დირექციამ დაადგინა მხოლოდ რამოდენიმე საგნის ამოღება, დანარჩენები კი ხელახლა შეიტანა მუზეუმის რეესტრებში, და ამის შემდეგ ყველა საგნები ჩაიწერა ახლად დაბეჭდილ კატალოგებში, არსებული პროგრამის მიხედვით.

მოგვყავს ეს ადგილი მთლიანად:

„кн. Р. Д. Эристов.. в сентябре 1855 г. представил список вещам, которых по его мнению, подлежали к исключению из реестра Музеума, как необъяснявших края ни с этнографической, ни с исторической стороны.“

„По разсмотрении этого списка директором Музеума И. А. Бортоломеем, дирекция признала к исключению только некоторые вещи, а другие снова включила в реестры Музеума,“

¹ Записки КОИРГО, III, 290.

и за тем все вещи внесены во вновь отпечатанные каталоги, по имеющейся программе" (ხაზი ჩენია —გ. უ.)¹.

ძალიან საინტერესოა ის გარემოება, რომ რაფიელ ერისთავს პირველს დაუყენებია საკითხი კატალოგიზაციის შესახებ და წარუდგენია კიდეც კომიტეტში კატალოგის ანუ რეგისტრების (რეესტრების) შედგენის ნიმუშები. განყოფილების ოქმებიდან არა ჩანს, რა ბედი ეწვია ამ წინადადებას, სამაგიეროდ თვით გეოგრაფიული საზოგადოების ზემოთ მოყვანილ ანგარიშიდან ჩანს რომ მუზეუმის დირექციას გადაუსინჯავს რ. ერისთავის ნიმუშები, ზოგიერთი საგნები ამოულთა კიდეც მუზეუმიდან და ყველა დანარჩენი შეუტანია კატალოგში.

ასეთი კატალოგის შედგენა დაიწყო არა უადრეს 1856 წლის ნოემბრის 13-სა.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში დაცულია ეს კატალოგი.

მისი სათაური ასეთია:

„Общий каталог имущества Музеума Кавказскаго отдела Императорскаго Русскаго географическаго общества“. შეტანილია მასში ეთნოგრაფიული და ისტორიული მნიშვნელობის მქონე ექსპონატები².

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ თვით გეოგრაფიული საზოგადოების ეთნოგრაფიული მუზეუმის ექსპონატების სრული კატალოგი შედგენილ იქნა მხოლოდ 1863 წელს მუზეუმის ზედამხედველის ო. კ. ვატსონის მიერ³.

სცნებული საყურადღებო სამუშაოს გარდა, როგორც ეს ირკვევა კომიტეტის 1855 წლის აპრილის 14-ის სხდომის ოქმიდან, რაფიელ ერისთავმა წარუდგინა კომიტეტს თუშ-ფშავ-ხევსურეთის რუკის გეოგრაფიული აღძვლების დასახელებათა შესწორებანი. კომიტეტმა ამ შესწორებათა საფუძველზე დაადგინა თუშ-ფშავ-ხევსურეთის ოლქის რუკის დახაზვა განყოფილების ხარჯზე და მისი დართვა რაფიელ ერისთავის დიდი ნარკვევისათვის „თუშ-ფშავ-ხევსურეთის ოლქის შესახებ“, რომელიც მოთავსებულ იქნა განყოფილების „მოამბის“ III ტომში (გვ. 73—147), ხოლო რ. ერისთავს გამოეცხადა კომიტეტისაგან მაღლობა⁴.

¹ იხ. Отчет ИРГО за 1855 год, стр. 105.

² ამ კატალოგზე იხილე ჩენი ნარკვევის გვ. 94—95. ნარკვევს ერთვის დამატების სახით ულტო ასლები ამ კატალოგის ზოგიერთი გვერდებისა.

³ იხ. Отчет ИРГО за 1863 год, стр. 200.

⁴ Записки КОИРГО, III, 284.

იმ დროს როდესაც რაფიელ ერისთავი მოღვაწეობდა მუზეუმში და ასრულებდა დროებით მუზეუმის მდივნის (ზედამხედველის) მოვალეობას, კავკასიური განყოფილების ყურადღება მიიპყრო ძველებურმა სათამაშო მუყაოს ქალაქის ფირფიტებმა, ე. წ. „განჯაფამ“, რომელიც წარადგინა განყოფილებაში რაფიელ ერისთავმა.

განყოფილების 1855 წლის ივნისის 27-ს შემდგარი საერთო კრების ოქმში ამის შესახებ ნათქვამია შემდეგი:

„ნამდვილმა წევრმა თავ. რ. დ. ერისთავმა წარმოადგინა შესახედავად ფრიად ძველის ძველი მუყაოს ფირფიტები გამოსახულებებით, (картонныя пластинки с изображениями). საფიქრებელია, რომ ეს ფირფიტები ოდესღაც წარმოადგენდნენ რაიმე ადგილობრივ თამაშს, ევროპული სათამაშო ქალაქის მსგავსს. თავადმა ერისთავმა, რომელმაც იპოვა ადგილობრივი სიძველის ეს საინტერესო ნარჩენი, გვაცნობა ამასთანავე მისთვის შენარჩუნებული სახელწოდება (განჯაფა—ганджапа)“.

კრებამ დაადგინა: „ვინაიდან განყოფილების საქმიანობას შეადგენს, სხვათა შორის, ყველაფერი ის, რაც შეეხება აქაური მხარის სახალხო ყოფა-ცხოვრების ახსნა-განმარტებას, ამიტომ დაეველოს ნამდვილ წევრს თავ. ერისთავს იწყოს გამოკვლევა და ძიება მის მიერ ნაპოვნი ფირფიტების მნიშვნელობისა, წარმოშობისა და მოხმარების შესახებ და შეეცადოს რათა ისინი შეძენილ იქნენ განყოფილების მუზეუმისათვის; ამასთანავე, ვინაიდან ფირფიტები, როგორც მათი სახელწოდების, ასევე ფირფიტებზე შენარჩუნებულ გამოსახულებათა ხასიათის მიხედვით, გვაფიქრებინებს მათ სპარსულ წარმოშობას, ამიტომ გაეგზავნოთ თავმჯდომარის მიმართეები განყოფილების ნამდვილ წევრებს: დ. ს. სოვეტნიკს ანიჩკოვს, თეირანში, და დ. ს. სოვეტნიკს ხანიკოვს, თავრიზში, უშორჩილესი თხოვნით, მოძებნონ სპარსეთში თავ. ერისთავის მიერ წარმოდგენილი ფირფიტების დაგვარი რამ და აცნობონ განყოფილებას თავიანთი კვლევა-ძიების შედეგები—რისთვისაც გაეგზავნოთ მათ თითო ეკზემპლარი აღნიშნული ფირფიტებისა“¹.

ეს ამონაწერი, რომელიც მოგვყავს სრულად, მოწმობს იმ დიდ ინტერესს, რომელიც გამოიწვია რაფიელ ერისთავის მიერ წარმოდგენილმა სათამაშო ფირფიტებმა. განყოფილებამ საქიროდ სცნო არა მარტო მათი შექმნა მუზეუმისათვის, რაც საფიქრებელია რომ შესრულდა, არამედ დაავალა მათ მომტანს, რაფიელ ერისთავს, გამოეკვლია ამ თამაშის მნიშვნელობა და ბოლოს მიმართა სპარსეთში მყოფ თავის წევრებს ანალოგიური სპარსული თამაშის გამოსაკვლევად, რისთვისაც გაუგზავნა მათ თითო ეკზემპლარი მუყაოს სათამაშო ფირფიტისა. პირველი მათგანი დ. სტ. სოვეტნიკი ნიკოლოზ ანდრიას ძე ანიჩკოვი იყო რუსეთის საქმეთა რწმუნებული შაჰის კარზე, მის საცხოვრებელ ადგილს შეადგენდა თეირანი. ხოლო მეორე დ. სტ. სოვეტ-

¹ Записки КОИРГО, III, 267—268.

ნიკი ნიკოლოზ ვლადიმერის ძე ხანიკოვი იმ დროს (1853-დან 1857 წლამდე) იყო თავრიზში რუსეთის გენერალური საკონსულოს მმართველი. ეს უკანასკნელი წარმოადგენდა თავის დროის ცნობილ ორიენტალისტს, დიდხანს დაჰყო მან სპარსეთში და მოგვიანებით უძღვნა ამ ქვეყანას მეტად მნიშვნელოვანი მეცნიერული გამოკვლევანი¹. ამასთანავე იგი ითვლებოდა რ. გ. ს. და საზოგადოების კავკასიური განყოფილების ერთ-ერთ ყველაზე უფრო აქტიურ წევრთაგანად — ეპირა ამ განყოფილების თავმჯდომარის მოადგილის პოსტი მის დაარსებიდან (1851-III-10) 1855 წლის ივნისის 27-მდე, ე. ი. სწორედ იმ დრომდე, როდესაც რაფიელ ერისთავმა მოიტანა აღნიშნული ფირფიტები.

მიმართვები ანიჩკოვისა და ხანიკოვის სახელზე გაიგზავნა იმავე წლის ივლისის 17-ს².

რამოდენიმე ხნის შემდეგ ორივესაგან მოვიდა დადებითი პასუხი. მით დაადასტურეს რაფიელ ერისთავის მოსაზრება, რომ ეს ფირფიტები წარმოადგენენ სათამაშო ფირფიტებს, აქვთ გასართობის მნიშვნელობა.

ამასთანავე ორივემ გადმოუგზავნა განყოფილებას მათი ანალოგიური სპარსული მუყაოს სათამაშო ქალაღი, წოდებული „განჯაფედ“ ანუ „გენჯეფედ“.

კრებამ დაადგინა ამ ფირფიტების და პასუხების გადაცემა რაფიელ ერისთავისათვის, ამასთანავე მიმართა თხოვნით რაფ. ერისთავს წარედგინა განყოფილებისათვის მის მიერ შეპირებული გამოკვლევა-სტატია ამ სათამაშოს შესახებ, რომელიც წარმოადგენდა „საქართველოს უძველესი ყოფაცხოვრების ერთ-ერთ საინტერესო ნაშთთაგანს“³.

ამის მომდევნო საერთო კრებაზე, რომელიც შედგა 1856 წლის ნოემბრის 5-ს, განყოფილებამ მოისმინა ხანიკოვის დაწვრილებითი პასუხი, რომელშიც სხვათა შორის ნათქვამი იყო შემდეგი:

„По тщательном разсмотрении пластинки, я должен согласиться с мнением кн. Р. Д. Эристова, что это не что иное как игорная карта, во всем подобная, хотя довольно грубо отделанная, таковым же доселе употребляемым в Персии и доселе еще называемым „генджефе“.

„Уже французский путешественник Шарден упоминает о них; но в его время оне делались на деревянных пластинках, как вы изволите усмотреть из следующей выписки: Voyage de chevalier Chardin, édition d'Amsterdam de MDCCXI, t. II, p. 46, chap. XII. Il y a des cartes parmi le menu peuple, qu'ils appellent ganjaphé. Elles

¹ „Mémoires sur l'éthnographie de la Perse“ (1866) კაპიტ. ნაშრომი „Иран“ (1874).

² Записки КОИРГО, IV, 249.

³ იქვე, IV, 240—241. იხ. აგრ. გახეთი „Кавказ“ № 38 გვ. 151—152, 1856 17—V, რომელშიაც გადაიბეჭდა განყოფილების კრების ეს თემა.

sont de bois fort bien peintes. Le jeu est de quatre-vingt-dix cartes avec huit couleurs¹.

ხანიკოვს მოჰყავს შენიშვნაში ამ ადგილის რუსული თარგმანიც:

„У простаго народа есть карты, называемые ганджефе. Оне из дерева и очень хорошо раскрашены. Игра состоит из 90 карт и восьми мастей (Путешествие Кавал. Шарлена, Амстердамское издание МДССХІ, т. II, стр. 46, глава XII).

განყოფილების საერთო კრებამ ხელახლა დაადგინა ანიჩკოვისა და ხანიკოვის პასუხების გადაცემა რაფიელ ერისთავისათვის, რათა ამ უკანასკნელს გამოეყენებინა ისინი მასალად შემოადინებული სტატიის შემზადებისათვის².

ამ დროს რაფიელ ერისთავი უკვე დიდი ხანია რაც აღარ ასრულებდა მუზეუმის მდივნის (შედამხედველის) მოვალეობას, მაგრამ როგორც ჩანს განხილული დოკუმენტებიდან. მაინც იღებდა განყოფილებისა და მისი მუზეუმის ცხოვრებაში უახლოეს მონაწილეობას.

რაც შეეხება განჯათს, იგი წარმოადგენდა ძველ თამაშს, ფრიად გავრცელებულს საქართველოში XVIII საუკუნის დასაწყისში, რასაც მოწმობს სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონი.

„განჯათა—სამღერგლია“ ეკითხულობთ საბას ლექსიკონში³.

ამასთანავე „მღერა“ ამ შემთხვევაში ნიშნავდა თამაშობას⁴, ხოლო „მემღერინა“—„მოთამაშეთ“⁵; სიტყვა „თამაშობა“-ში ეკითხულობთ, რომ თამაშის ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენდა „ღერა“, იგი არის, სხვათა შორის „ქადრაკეთა და ნარდთა და ყოელთა სამორინოთა თამაშობა“ და სხვ.⁶; „სამორინე“ განმარტებულია, როგორც „სახლი მენარდეთა“⁷, ხოლო — „მემორინე“, როგორც — „ნარდთა და ქადრაკეთა და მისთანათასა მოთამაშე“⁸; და ბოლოს მნიშვნელოვანია ჩვენთვის სიტყვა „მორინე“-ს განმარტება. „მორინე, — ეკითხულობთ ლექსიკონში, — ესე არს ნარდი, ქადრაკი, განჯათა და მისთანა სამღერგლი, ხოლო მემორინე მოპღერალი (ე. ი. მოთამაშე — გ. ჟ.) მათი და სამორინე სახლი, სადა მარადის იმღერიან“ (ე. ი. თამაშობენ — გ. ჟ.)⁹.

¹ „Is y jolent fort lourdement, et sans invention“.ისინი ამას თამაშობენ ძალიან მძიმედ და არა ნაბეილად“. —დასძენს შარლენი, იბ. „Voyage de monsieur le chevalier chardin en Perse, et autres lieux de l'Orient“, ამსტერდამის 1711 წლის გამოცემა, მითითებული ხანიკოვის მიერ, გვ. 46.

² Записки КОИРГО, IV, 242—243.

³ სულხან-საბა ორბელიანი „ქართული ლექსიკონი“, გამოც. პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. აკაკი შანიძის რედაქციით, 1928 წ., გვ. 62.

⁴ იქვე, გვ. 234.

⁵ იქვე, გვ. 206.

⁶ იქვე, გვ. 135—136.

⁷ სულხან-საბა ორბელიანი „ქართული ლექსიკონი“ გამოც. 1928 გვ. 294.

⁸ იქვე, გვ. 206.

⁹ იქვე, გვ. 222.

ამგვარად, საბას განმარტებებიდან ირკვევა, რომ განჯაფა ყოფილა ნარდისა და ქადრაკისდაგვარი სათამაშო, საკმაოდ ცნობილი მის დროს.

საბას ერთ-ერთ მინაწერში, რომელიც გამოაქვეყნა მისი ლექსიკონის შესამე გამოცემაში ს. იორდანიაშვილმა, ჩვენ გვხვდება სპეციალური პარაგრაფი განჯაფას შესახებ: „განჯაფისა და მისის თამაშობის სახელეები“¹. ჩამოთვლილია „თათრული“ და „ქართული“ სახელები, თითო ენაზე ათ-ათი. ყოველი „თათრული“ სახელი განმარტებულია მისი შესატყვისი „ქართული“ სახელით².

რაფიელ ერისთავის მიერ ამ თამაშის გამოკვლევის პერიოდში, უმეპეელია, რომ განჯაფა დავიწყებული იყო. საინტერესოა, რომ ცოტათი უფრო მოგვიანებით ქურნალ „ცისკარში“ ჩვენ ვხვდებით დაწერილებით აღწერას განჯაფის თამაშისა.

„ცისკარის“ 1857 წლის დეკემბრის (№ 12) ნომერში დაბეჭდილია მისი რედაქტორის ივანე კერესელიძის სტატია: „ცოდნისათვის განჯაფისა“³.

მოგვეყვას მთლიანად რედაქტორის შენიშვნა, რომელიც არ არის მოკლებული ინტერესს:

„საქართველოში ვიდრე მეფობა დამდე ირაკლი II, ნაცვლად სათამაშო ქაღალდებისა, უხმარიათ მათივე მზგავსი ძვლის ფირფიტები, რომელნიცა მხატვრობითა თვისითა წარმოუდგენენ მოთამაშეთა სხუა და სხუათა მნიშვნელობათა და რომელსაცა ჰსწოდებია „განჯაფა“. ეს ფირფიტები გვქონდა რედაქციაში, გარნა ვერას გზით ვერ მივხვდით, თუ ვითა ჰქონიათ ხმარებაში ძველდროს. უამსა მოგზაურობისა, ჩემისასა ამა წელს, ვიმყოფებოდი რა ჩუენის თანამედროეს მერლის თ. დავით ციციანშვილის სახლში, ს. ქარელს, სადაცა მაჩუენა თავისნი მრავალი მშვენიერი თხზულებანი, მათ შორის ვპოვე აღწერა ზემოხსენებულის განჯაფისა, რომელსაცა ვბეჭდავთ ჩუენს ქურნალში დარწმუნებითა მით რომ ჩუენის „ცისკარის“ მკითხველნი მიიღებენ სასიამოვნოდ“⁴. (ხაზი ჩვენია—გ. ქ.).

ამგვარად, ირკვევა, რომ „ცისკარის“ რედაქციაში, სადაც მიუტანიათ „განჯაფა“-ს ძვლის ფირფიტები, არა სცოდნიათ ამ თამაშის მნიშვნელობა, და ზემოხსენებული აღწერა განჯაფისა ქურნალის რედაქტორს წამოუღია სოფ. ქარელიდან მწერალ დავით ციციანშვილის სახლიდან.

თვით თამაშის აღწერა შეესაბამება შარდენის მიერ ზემომოყვანილ აღწერას ამ თამაშისას სპარსეთში.

განჯაფის ფირფიტების მნიშვნელობის შესახებ ვკითხულობთ: „განჯაფა არის ხელი რვა: პირველი არის ყიზილი (საბას თანახმად „ყი-

¹ სულხან-საბა ორბელიანი „სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსიკონი“, ს. იორდანიშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, 1949 წ., გვ. 579.

² იხ. ჩვენს ნარკვევის გვ. ამავე და 51 გვერდზე.

³ იხ. „ცისკარი“, 1857, № 12, გვ. 48—53.

⁴ იქვე, გვ. 48, შენიშვნა.

„ზილი“ — „ოქრო“, რომლისაცა ბატონს ეწოდება ალთაფი (საბას თანახმად „ავთაფ“ — „მისიერი“), და ამის პირველობის ცნობის ნიშანი არის მზე ლოსა ზედა, მეორე არის ყუმაში (საბას მიხედვით „ყუმაში“ — „ლარი“), მესამე არის ბარათი (საბას მიხედვით „ბარათი“ — „ავთრათი“), მეოთხე არის „ჩანგი“ (იგივეა საბას მიხედვით), მეხუთე არის ხრმალი (საბას მიხედვით „ყილიჯი“ — „ხრმალი“), მეექვსე არის თაჯი (საბას მიხედვით „თაჯი“ — „გვირგვინი“), მეშვიდე არის ალაღი (საბას მიხედვით „ალაღი“ — „ვეცხლი“) და მერვე ყა-რაჯი (საბას მიხედვით „ყარაჯა“ — „ჩანგი“)¹.

„ალრიცხულთა ამათ თვითთვეულთა ხელთა შინა არიან ვარაყენი თორ-მეტ-თორმეტი, და თვითთს ხელის თორმეტს ვარაყენი პირველი არის ბატონი, რომელიც განირჩევა ქოლგის დახურვით, და მეორე არის ვეზირი. ხოლო ორნივე ეს არიან ცხენოსანი, ზემოთ თქმულს ალთაფს გარდა, და ალ-თაფსაცა ჰყავს ვეზირი ცხენოსანივე.“

„არამედ შვიდთა ამათ ბატონთა ცხენოსანთა და ქოლგინთა, და რვა ვეზირთა აქუსთ განჩეგვა ერთმანეთისაგან ესრეთ: ალთაფის ვეზირს აქუს ყიზილი, ყუმაშის ბატონსა და ვეზირსა აქუსთ ყუმაში, ბარათის ბატონსა და ვეზირსა აქუსთ ბარათი, ეგრეთუე ჩანგის ბატონსა და ვეზირსა — ჩანგი, ხრმლის ბატონსა და ვეზირსა — ხრმალი, თაჯის ბატონსა და ვეზირსა — თაჯი, ალაღის ბატონსა და ვეზირსა, ეგრეთუე; ალაღი, ყარაჯის ბატონსა და ვეზირსა — სიშაგე².

ყველა ეს ცნობა მოცემულია § 1-ში, შემდეგ მოყვანილია თამაშის წესი. „განყოფისათვის განჯაფისა“ (§ 2)³, „დაწყობისათვის განჯაფისა“ (§ 3)⁴, „გამორჩევისათვის ხარჯისა“ (§ 4)⁵, „თამაშობისათვის განჯაფისა“ (§ 5)⁶.

ამგვარად, ძველად საქართველოში გავრცელებული „განჯაფა“ შეესაბამება სპარსეთში გავრცელებულ ამავე თამაშს, როგორც იგი აღწერა კავკასიურ განყოფილებას ხანიკოვმა შარდენის თხზულების საფუძველზე. აქაც, ისევე როგორც შარდენის მიხედვით, „განჯაფა“ შედგებოდა 8 ხელისაგან (huit couleurs, восемь мастей); თამაში შეიცავდა „ციკრის“ მიხედვით 96 ვარაყენს (თითო ხელში თორმეტ-თორმეტს), შარდენის მიხედვით კი — 90 ფირფიტას („90 cartes, 90 карт“).

ამას გარდა, „ცისკარიში“ იხსენიება არა ხისა, არამედ ძვლის ფირფიტე-ბი. უძველესია, რომ საქართველოშიც „განჯაფა“ სხვადასხვა მასალისაგან მზადდებოდა. მოვიგონოთ, რომ თვით რაფიელ ერისთავმა წარუდგინა განყოფილებას მუყაოს ფირფიტეები.

ეს პატარა მგალითი „განჯაფას“ შესახებ მოწმობს იმას თუ როგორი მეცნიერული კვლევის სიყვარულის ატმოსფერო სუფევდა კავკასიურ განყოფილე-

¹ იხ. „სიტყვის კონა“, გვ. 579. ამას გარდა, საბა იხსენიებს აგრეთვე მეთექვსმეტე სახელწოდებასაც „რანგირანგი“ — „ტყაპუნა“.

² იხ. „ცისკარი“, 1857, № 12, გვ. 48—49.

³ იქვე, გვ. 49—50.

⁴ იქვე, გვ. 50—51.

⁵ იქვე, გვ. 51.

⁶ იქვე, გვ. 51—53.

ბაში, და ამაში კი, ისევე როგორც მუზეუმის მოწყობაში, აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ ცნობილი მოღვაწენი—კავკასიური განყოფილების თანამშრომლები; მათ შორის საპატიო ადგილი ეკუთვნის რაფიელ ერისთავს.

საგუჯუშმო კოლექციების მოვლა-მოწესრიგება და კატალოგიზაცია

უდაოა, რომ მუზეუმის სამ კაბინეტში (ეთნოგრაფიულში, საბუნებისმეტყველოში და ისტორიულში) ექსპონატებზე დალაგებული იყო განსაზღვრული სისტემით. ამას ამტკიცებს, სხვათა შორის, ის გარემოება, რომ ახალი ექსპონატის მუზეუმის დირექციასათვის გადაცემის დროს, კომიტეტი თითქმის ყოველთვის აღნიშნავდა ხოლმე, რომ იგი დაეწყოთ „მუზეუმში არსებული“ ან „მიღებული კლასიფიკაციის“ მიხედვით.

ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ კოლექციების მოწესრიგების მხრივ მნიშვნელოვანი ღვაწლი დასდო მუზეუმს რაფიელ ერისთავმა.

მუზეუმის მდივად (ზედამხედველად) მუშაობის დროს (1855 წლის აპრილი, სექტემბერი), რ. ერისთავმა შეასწორა და შეაგრო მუზეუმის ეთნოგრაფიული კაბინეტის ექსპონატების სახელწოდებანი და, როგორც ეტყობა, შემოიღო საკატალოგო წიგნიც¹.

მუზეუმის დირექცია შემდეგ, 1856 წელშიც, დიდ ყურადღებას აქცევდა კოლექციების მოწესრიგების საქმეს. განყოფილების ამ წლის „შემადგენლობა-ღონისძიებებში“, ნათქვამია:

„მუზეუმის დირექციის ყურადღება უმეტესად ექცეოდა ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ კაბინეტებში დაცული საგნების უფრო ზუსტად და სწორედ განაწილებას და მიუნც-კაბინეტის საბოლოო მოწყობას².

ნუმისმატიკის დარგისადმი ყურადღების გამახვილება უეჭველია უმთავრესად იხსენება იმით, რომ სოლოგუბის წასვლის შემდეგ, დირექტორად არჩეულ იქნა ნუმისმატიკოსი ი. ა. ბარტოლომეი.

შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ თუ 1856 წლამდის მუზეუმის დირექცია აქვეყნებდა ცნობებს მუზეუმში მყოფ მონეტთა საერთო რაოდენობის შესახებ, 1857, 1858 და 1859 წლებისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ის ნომრებში ქვეყნდებოდა უკვე ცნობები მხოლოდ მეცნიერულად განსაზღვრული მონეტების შესახებ.

ბარტოლომეის მიერ სხვადასხვა მონეტების განსაზღვრის შესახებ თავსდება ცნობები 1856 და 1857—1861 განყოფილების „შემადგენლობა-ღონისძიებებში“³, რაზედაც ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი.

მიუნც-კაბინეტის მუშაობის შესახებ გეოგრაფიული საზოგადოების 1857 წლის ინგარიშში ჩვენ ვკითხულობთ შემდეგს:

¹ ეს წიგნი ამჟამად ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში. იხ. ჩვენი ნარკვევია გვ. 94—95; იხ. აგრეთვე ნარკვევის ბოლოს ტაბულა.

² Записки КОИРГО, IV, 256—257.

³ Записки КОИРГО, IV, 256—257, V, 91.

„1856 წლის განმავლობაში მუზეუმის (იგულისხმება კავკასიური განყოფილების მუზეუმი — გ. უ.) დირექტორი აწარმოებდა განყოფილების მუზეუმში დაცულ საერთოდ ყველა მონეტების სისტემატურ წესრიგში მოყვანას, რაზედაც მან გასწია აუცილებელი ხარჯი მის განკარგულებაში მყოფი თანხებიდან.

პოლკოვნიკმა ბარტოლომეიმ შესწირა მიუნც-კაბინეტს ყველა ინსტრუმენტი, რომელიც საჭიროებას წარმოადგენს მონეტებისათვის მაუდის კოლოფების დასამზადებლად და დათანხმდა განსაზღვრა კაბინეტში მყოფი ყველა ვერცხლის და ოქროს მონეტები, ხოლო სპილენძის მონეტებიდან, რომელთა რიცხვი ფრიად წინაშენელოვანია, მხოლოდ ისეთები, რომლებიც აღმონდებიან გამოსადგენი (которые окажутся годными). ამათგან სპილენძის მონეტები უკვე განხილულია, განსაზღვრულია და ამჟამად წარმოებს მათი დალაგება მიუნც-კაბინეტისათვის საგანგებოდ შეკვეთილ კარადაში“¹.

მოვლადრიცხვის მხრივ ყველაზე სუსტიად იყო დაყენებული საბუნებისმეტყველო კაბინეტის მუშაობა, ვინაიდან მუზეუმს კარგა ხანს არ გააჩნდა სათანადო სპეციალისტი.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ზოოლოგიურ ექსპონატების მოვლის შესახებ ერთხელ იდგა საკითხი განმგებელი კომიტეტის სხდომაზე. სახელდობრ, 1856 წლის იანვრის 23-ს მოწვეულ სხდომაზე წაკითხულ იქნა მოხსენებითი ბარათი ი. ა. ბარტოლომეისა, შედგენილი იმავე დღეს. ამ ბარათში „იგი აღგენდა თავის მოსაზრებას იმ ქილების სპირტით პირამიდის გავსების შესახებ, რომლებშიც იმყოფება „Reptilia Caucasia-ს ნიმუშები“. კომიტეტმა დაადგინა ამ წერილის ასლას გადაგზავნა მუზეუმის დირექციისათვის და მიართა მას თხოვნით „გულდასმით ედევნებინა თვალყური რათა ზოოლოგიური სუბიექტები შენახულიყო სპირტით პირამიდის გავსებულ ქილებში“².

ორნიტოლოგიური ექსპონატების დასამზადებლად მუზეუმს ესაჭიროებოდა ტაქსიდერმისტი, ანუ როგორც მაშინ უწოდებდნენ ამ თანამდებობას „მეფიტულე“ („мѣфитѹле“) განყოფილების განმგებელ კომიტეტს არა ერთხელ დაუსვამს საკითხი მუდმივად მომუშავე მეფიტულეს მოწვევის შესახებ.

როგორც ეს ირკვევა კომიტეტის 1853 წლის მარტის 26-ს მოწვეული სხდომის ოქმიდან, განმგებელ კომიტეტს მიუმართავს ამაზედ უფრო ადრე თბილისის იეგერული პოლკის მეთაური ა. ა. ვოლოცკისათვის, რომელმაც მიუთითა მის ნაწილში მყოფ მეფიტულეზე, მაგრამ, როდესაც კომიტეტმა მიმართა ამავე საკითხზე ა. ა. ვოლოცკის შემცვლელ პოლკოვნიკ რევაზ ივანეს ძე ანდრონიკოვს, მიიღო მისგან პასუხი, წაკითხული კომიტეტის აღნიშნულ სხდომაზე, რომ ა. ა. ვოლოცკის მიერ მითითებული მეფიტულე უკვე აღარ ირიცხებოდა მისდამი რწმუნებულ პოლკში³.

განმგებელი კომიტეტის 1855 წლის სექტემბრის 14-ის სხდომის ოქმი-

¹ Отчет ИРГО за 1857 год, стр. 106.

² Записки КОИРГО, IV, 248.

³ Записки КОИРГО, II, 211.

დან ჩანს, რომ კომიტეტს მოღვაწეობა უწარმოებია კავკასიური კორპუსის შტაბის მოხელე ჩერეპოვთან, რომელმაც გამოთქვა სურვილი „ევისრა ფრინველების ფიტულების თანდათანობითი მომზადება განყოფილების მუზეუმისათვის ორნიტოლოგიური კოლექციის შესადგენად“, ამასთანავე, მას სურდა გაეგო მუშაობის პირობები.

განმგებელმა კომიტეტმა გადასცა ჩერეპოვის წინადადება განსახილველად მუზეუმის დირექციას და სთხოვა უკანასკნელს — თავისი დასკვნა შეეტყობინებინა განყოფილების კანცელარიისათვის¹.

ამ საკითხის შესახებ კომიტეტმა გააკეთა დამატებითი დასკვნა 1856 წლის იანვრის 23-ის სხდომაზე:

„წინადადება მიეცეს ბატონ ჩერეპოვს გზავნოს განყოფილებაში დამზადებული ფიტულები, იმ პირობით, რომ თუ ისინი აღმოჩნდებიან გამოსადეგნი მუზეუმისათვის, ხოლო ფასის მხრივ შესაბამისნი იქნებიან მასი სახსრებისა, ამ შემთხვევაში ფიტულები მიღებული იქნებიან, ხოლო მათი ფასი გადაეგზავნება ბ. ჩერეპოვს, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი — მას უკან დაუბრუნდება თვით ფიტულები“².

განმგებელი კომიტეტის იმავე წლის დეკემბრის 29-ის სხდომის ოქმიდან ჩანს, რომ ასეთი შეფიტულე უკვე მუშაობდა მუზეუმის შეკვეთით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი იყო სწორედ ხსენებულ ჩერეპოვი. ოქმში იხსენიება, რომ 1853, 1854 და 1855 წლების ანგარიშში მუზეუმის დირექციას, მისი თავმჯდომარე ბარონი ა. პ. ნიკოლაის ხელწერილ ქვეშ, გაეცა განყოფილების თანხებიდან 675 მან. ორნიტოლოგიურ კოლექციის შედგენისათვის საქირო ფრინველთა ფიტულების დასამზადებლად („по предмету изготовления птичьих чучел для составления орнитологической коллекции для Музеума“)³.

გამოკვლევა

ზემოთ უკვე იყო ნახსენები, რომ რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმი გაიხსნა ქავკავაძის ქუჩაზე, პოლბოლკოვნიცა ლიპინსკაიას სახლის მე-2 სართულზე¹.

დამთვალე რეგლები სათვის მუზეუმი გაიხსნა, როგორც ჩანს, 1855 წლის სექტემბრიდან.

ამ წლის სექტემბრის 14-ს კომიტეტის ოქმიდან ვგებულობთ, რომ განყოფილების საქმეთა მმართველმა (ე. ა. ვერდერეესკიმ) წამოაყენა საკითხი „მუზეუმის გახსნის შესახებ კვირა დღეობით, დილის 11 საათიდან ნაშუადღევს 1 საათამდე, განურჩევლად ყველასათვის, ვინც კი მოისურვებდა მის დათვა-

¹ Записки КОИРГО, III, 292.

² Записки КОИРГО, IV, 248.

³ იქვე, IV, 252—253.

⁴ იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 17—21.

ლიერებას ცნობის მოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად; და აგრეთვე დღისა და საათების დანიშვნის შესახებ, როდესაც შესაძლებელი იქნებოდა მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის გახსნა და ვანათება, რათა მუზეუმითა და ბიბლიოთეკით შესძლებოდათ სარგებლობა განყოფილების იმ წევრებს, რომელნიც კი მოისურვებდნენ მუზეუმში და ბიბლიოთეკაში წიგნის კითხვას. გამოკვლევების წარმოებას, ცნობების შეგროვების ან ამონაწერების გაკეთებას¹.

კომიტეტმა მიიღო საქმეთა მმართველის წინადადება და დაადგინა, რომ მუზეუმში განყოფილების ნამდვილ წევრების და წევრ-თანამშრომლების მიღებისათვის არჩეული ყოფილიყო შაბათი დღე, საიამოს 7-დან 11 საათამდე. ამის შესახებ ეცნობა მუზეუმის დირექციას².

ამგვარად, როგორც აქედან ჩანს, მუზეუმი გახსნილი უნდა ყოფილიყო კვირაში ორჯერ. გარეშე მომსვლელებისათვის კვირაობით 11—1 საათებში, ხოლო განყოფილების წევრთათვის შაბათ საღამოობით 7—11 საათებში. შაბათ საღამოთი ალბათ იმიტომ, რომ დღისით მომსვლელები ხელს შეუშლიდნენ კანცელარიის მუშაობას, რომელიც იმყოფებოდა მუზეუმთან და ბიბლიოთეკასთან ერთ ბინაზე.

განმგებელმა კომიტეტმა თავის 1856 წლის იანვრის 23-ის სხდომაზე ამასთან დაკავშირებით დაადგინა, რომ გარეშე პირთათვის მუზეუმის დათვალიერების დღისა და საათების შესახებ უნდა მოთავსებულიყო პუბლიკაცია გაზეთ „კავკაზში“³.

რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, გაზეთ „კავკაზში“ ასეთი ცნობები არ ქვეყნდებოდა, სამაგიეროდ „კავკ. კალენდარში“ კი იბეჭდებოდა⁴.

უკვე 1856 წლისათვის შედგენილ „კავკ. კალენდარის“ ნომერში ვკითხულობთ რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილებასთან არსებულ მუზეუმის შესახებ მოთავსებული ცნობის ბოლოში: „Музеум (находящийся во 2-м этаже дома полк. Липинской, на Чавчавадзевской улице), для всех без различия желающих посетить его, открыт каждое воскресенье, от 11 часов утра до 1 часа пополудни“⁵.

მოგვიანებით კიდევ ერთხელ იდგა ეს საკითხი განყოფილების საერთო კრებაზე, 1856 წლის მაისის 5-ს კრებამ დაადგინა: „ქვეყნდებოდეს გაზეთ „კავკაზში“ ცნობა იმის შესახებ, რომ მუზეუმი მნახველთა დასათვალიერებლად გაღებული იქნება კვირა დღეებში, დილის 12 საათიდან ნაშუადღევს 2 საათამდე“⁶.

ამგვარად, მუზეუმის დასათვალიერებლად განკუთვნილმა დრომ ერთი საათით გადაინაცვლა, ამიტომ 1857 წლისათვის შედგენილ „კავკ. კალენდარ-

¹ Записки КОИРГО, III, 292.

² Записки КОИРГО, IV, 248.

³ „Кавказский календарь“ на 1856 год, стр. 192—193; на 1857 г., стр. 204—205; на 1858 г., стр. 198—199; на 1859 г., стр. 195—196; на 1860 г., стр. 110; на 1863 г., стр. 126; на 1864 г., стр. 122.

⁴ „Кавказский календарь“ на 1856 год, стр. 192—193.

⁵ Записки КОИРГО, IV, 240.

ში“ მოთავსდა მუზეუმისადმი მიძღვნილი ცნობის ბოლოში შემდეგი განცხადება:

„Музеум (находящийся во 2-ом этаже дома полковницы Лининской, на Чавчавадзеvской улице), для всех без различия желающих посетить его, открыт каждое воскресенье, с 12 часов утра до 2 пополудни“¹.

გამგებელი კომიტეტის 1856 წლის ოქტომბრის 20-ის სხდომაზე მოხსენებულ იქნა ის ვარეშობა, რომ აღნიშნული წლის აგვისტოს 1-დან 1857 წლის აგვისტოს 1-მდე სახლის პატრონს ლიპინსკაიას მიეცა სახლის ქირა 600 მანეთის რაოდენობით².

ცვლილებები მუზეუმის დირექციის შემადგენლობაში

1855 წელს მუზეუმის დირექციის შემადგენლობაში მოხდა თვალსაჩინო ცვლილებები.

დირექტორობისაგან განთავისუფლებულ იქნა ვ. ა. სოლოგუბი, რომელიც იძულებული იყო, სხვა სამსახურებრივი დატვირთვის გამო, თავი დაენებებინა ჯერ, 1855 წლის თებერვლის 15-ს, კავკასიური განყოფილების „მოამბის“ რედაქტორობისათვის³, ხოლო იმავე წლის აპრილის 14-ს განმგებელმა კომიტეტმა გაათავისუფლა იგი მუზეუმის დირექტორობისაგან ეთნოგრაფიის დარგში⁴.

კავკასიური განყოფილების „მოამბეში“ 1855 წელს წვერთა შემადგენლობაში მომხდარი ცვლილებების განხილვისას ნახსენებია, რომ ვ. ა. სოლოგუბი წავიდა ამ წელს კავკასიიდან და, საერთოდ, იგი ამის შემდეგ აღარ იხსენიება განყოფილების წევრთა შორის⁵.

კავკასიის მეფის ნაცვლის განსაკუთრებულ დავალებათა მოხელის სოლოგუბის ზრუნვა კავკასიური მუზეუმის დაარსების საქმეში, რა თქმა უნდა, არ იყო ნაკარნახევი კავკასიის ხალხთა კულტურისადმი კეთილი განწყობილებით და ამ კულტურის ძეგლთა შესწავლისა და დაცვის უშუალო ინტერესით. სოლოგუბი არაფრით გამოირჩეოდა სხვა რუსიფიკატორ-მოხელეებისაგან, რომელნიც ხშირად მოხდენილად შენიღბულნი ჩვენი კულტურის „მომამაგედ“ გვევლინებოდნენ, ნამდვილად კი მათი მოღვაწეობა დამპყრობელური პოლიტიკის განუყოფელ ნაწილს შეადგენდა. ცნობილია, რომ გრაფი სოლოგუბი შემდეგში ხშირად შენიღბვასაც არ ცდილობდა და ქართული კულტურის აღორძინების ცდების პირწაფარდნილი მოწინააღმდეგე იყო. თვითმპყრობელური ინტერესები ამოქმედებდა სოლოგუბს მაშინაც, როდესაც კავკასიური მუზეუმის დაარსების ინიციატორად გამოდიოდა და სხვა მოხელეებთან ერთად ცდილობდა თვითმპყრობელობის პოზიციების განმტკიცებას კავკასიაში საიმპერატორო დაწესებულებებისათვის ხელის შეწყობითაც.

¹ „Кавказский календарь“ на 1857 год, стр. 204—205.

² Записки КОИРГО, IV, 252.

³ Записки КОИРГО, III, 261.

⁴ იქვე, III, 286—287.

⁵ იქვე, III, 296.

გ. ა. სოლოგუბის ნაცვლად მუზეუმის ახალი დირექტორის არჩევის საკითხი განმგებელმა კომიტეტმა გადაიტანა განყოფილების უახლოეს საერთო კრებაზე.

ეს კრება შედგა იმავე წლის ივნისის 27-ს. მუზეუმის დირექტორის თანამდებობაზე ეთნოგრაფიის დარგში წამოყენებულ იქნა ორი კანდიდატურა: პირველი — ცნობილი ნუმისმატიკოსი ივანე ალექსის ძე ბარტოლომეისა, ხოლო მეორე — ცნობილი ქართველი მწერლის, ეთნოგრაფისა და საზოგადოებრივი მოღვაწის რაფიელ ერისთავისა¹.

ეს სწორედ ის ხანა იყო, როდესაც რაფიელ ერისთავი ასრულებდა მივლინებაში გამგზავრებული ბერტეს ნაცვლად მუზეუმის მდივნის (ხედამხედველის) მოვალეობას.

საერთო კრებას ესწრებოდა თავმჯდომარის გარდა ერთი საპატიო წევრი, 21 ნამდვილი წევრი და ერთიც წევრი-თანამშრომელი.

კენჭის ყრის დროს ხმები გაიყო, რაფიელ ერისთავმა და ი. ა. ბარტოლომეიმ მიიღეს ხმების თანასწორი რაოდენობა.

ეს გარემოება ამტკიცებს იმას, თუ როგორი მაღალი შეფასება მისცეს რაფიელ ერისთავის მუშაობას მუზეუმში კავკასიური განყოფილების წევრებმა, მან მიიღო ისეთივე რაოდენობა ხმებისა რაც ცნობილმა მეცნიერმა — ნუმისმატიკოსმა ი. ა. ბარტოლომეიმ, მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელი იყო თეთი რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების წევრი და ითვლებოდა კავკასიური განყოფილების ერთ-ერთ დამფუძნებელ წევრთაგანად, მიუხედავად იმისა, რომ ბარტოლომეი იყო ცნობილი ნუმისმატიკოსი² და დიდი ავტორიტეტი განყოფილების წევრთათვის, რომლის სიტყვას მათ კრებებზე ჰქონდა დიდი ხედვრითი წონა და, ბოლოს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი იყო ეროვნებით რუსი.

შექმნილი ვითარების გამო განყოფილების საერთო კრებამ ერთ-ერთი ამ ორთაგანის მუზეუმის დირექტორად ამორჩევა მიანდო განმგებელ კომიტეტის პირველსავე სხდომას, რომელიც უნდა შემდგარიყო საერთო კრების შემდეგ³.

კომიტეტის პირველივე მორიგი სხდომა, რომელიც შედგა 1855 წლის სექტემბრის 14-ს დაიწყო ზემოხსენებული საკითხის გარჩევით.

კომიტეტმა დაადგინა მუზეუმის დირექტორად ეთნოგრაფიის დარგში ი. ა. ბარტოლომეის არჩევა, იმ მოტივით, რომ „მის მუღმივ საცხოვრებელ ადგილს შეადგენს თბილისი, იმ დროს როდესაც ნამდვილ წევრს რ. დ. ერისთავს, ქუთაისში მისი სამსახურის გამო, არ შეუძლიან მუზეუმის ცხოვრებაში უახლოესი და გამუდმებული მონაწილეობის მიღება“.

¹ Записки КОИРГО, III, 269—270.

² სპეციალური შტაბის ბარტოლომეის მიუძღვის ღვაწლი კავკასიის ეთნოგრაფიის შესწავლაში. მანვე შეადგინა აუზახთა და ჩეჩენთა „ანბანები“. 1856 წლიდან ბარტოლომეი ითვლებოდა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად.

³ Записки КОИРГО, III, 269—270.

მოგვეყავს ეს აღცილი მთლიანად:

„Заседание Комитета открылось чтением, из протокола последнего заседания общего собрания, тех статей, окончательное обсуждение которых было общим собранием предоставлено первому будущему заседанию Распорядительного комитета, а именно: а) по вопросу об избрании одного из двух д.-членов (И. А. Бартоломея и кн. Р. Д. Эристова) получивших по равному числу избирательных голосов на открывшуюся вакансию директора Музеума по части этнографии (на место отбывшаго д.-члена гр. В. А. Соллогуба)...

„З а к л ю ч е н о: на вакансию директора Музеума по части этнографии избрать д.-члена И. А. Бартоломея, так как он имеет наиболее постоянное пребывание в Тифлисе, тогда как д.-член Р. Д. Эристов, состоя на службе в Кутаисе, не может принимать близкое и постоянное участие в делах Музеума“¹...

საფიქრებელია, რომ აღნიშნული მოტივი უფრო საბაბი იყო, ვიდრე მიზეზი რაფიელ ერისთავის დირექტორად არ არჩევისა. ხომ არ შეუშალა მას ხელი „ქუთაისში სამსახურმა“ მეტად წარმატებით გაეწია მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილების ფაქტიური ხელმძღვანელობა, ეწარმოებინა კოლექციის მოწესრიგება და კატალოგების ნიმუშების შედგენაც კი. ხოლო თბილისში „მულმიე საცხოვრებლის“ მქონე ბარტოლომეი კი სისტემატურად ვერ ესწრებოდა განმგებელ კომიტეტის სხდომებს, მეტ წილად, როგორც ეს მითითებული იყო ოქმებში „თბილისში არ ყოფნის გამო“ („за отсутствием из Тифлиса“), 1853 — 1860 წ. წ. იგი ხშირად იგზავნებოდა სამხედრო ექსპედიციებში და დიპლომატიური დავალებებით.

ბარტოლომეი, როგორც ცნობილია, იყო განმგებელ კომიტეტის წევრი, რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების დასაბამიდან.

1852 წელს კომიტეტს ჰქონდა 4 სხდომა, არც ერთს იგი არ დასწრებია.

1853 წელს კომიტეტს ჰქონდა 5 სხდომა, ამათგან იგი დაესწრო მხოლოდ ერთს (6 - VI).

1854 წელს კომიტეტს ჰქონდა მხოლოდ ერთი სხდომა (7 - V), რომელსაც ბარტოლომეი დაესწრო.

1855 წელს კომიტეტს ჰქონდა ორი სხდომა — არც ერთს იგი არ დასწრებია. არ დასწრებია პოლკოვნიკი ი. ა. ბარტოლომეი, თვით იმ სხდომასაც კი (14 - IX 1855), რომელმაც დაამტკიცა იგი მუზეუმის დირექტორად ეთნოგრაფიის დარგში. მიზეზად ბარტოლომეის არ დასწრებისა ოქმში დასახელებული იყო „თბილისში არ ყოფნა“ („за отсутствием из Тифлиса“).

¹ Записки КОИРГО, III, 287—288

შემდეგაც ბარტოლომეი იშვიათად თუ ესწრებოდა განმგებელ კომიტეტის სხდომებს.

1856 დან 1860 წლის იანვრამდის კომიტეტს ჰქონდა 13 სხდომა, ამითგან ბარტოლომეი დაესწრო მხოლოდ 3 სხდომას, სხდომების მეტ ნაწილს იგი არ ესწრებოდა შემოაღნიშნული მიზეზით („за отсутствием из Тифлиса“). მხოლოდ 1860 წლის დამდეგიდან დაიწყო მან კომიტეტის სხდომებზე რეგულარული დასწრება, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამით მან არა მარტო არ მოუტანა საარგებლობა მუზეუმის განვითარების საქმეს, არამედ იქცა ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად ამ დაწესებულების დაშლისა...

ამაზე ქვევით.

განმგებელი კომიტეტის გადაწყვეტილება, მუზეუმის დირექტორად წამოყენებული ორი კანდიდატიდან ი. ა. ბარტოლომეის ამორჩევის შესახებ, მოხსენდა განყოფილების საერთო კრებას 1856 წლის ნოემბრის 5-ს და საერთო კრებამ, რომელსაც ესწრებოდა თავმჯდომარე, 22 ნამდვილი წევრი და ერთი-ც წევრი-თანამშრომელი, საბოლოო დადგენილებით დაამტკიცა კომიტეტის აღნიშნული გადაწყვეტილება¹.

1856 წლისათვის შედგენილი „Кавказский календарь“-ი უკვე იხსენიებს მუზეუმის დირექციის წევრთა შორის ი. ა. ბარტოლომეის².

ამის შემდეგ მუზეუმის დირექციის შემადგენლობაში არ მომხდარა არავითარი ცვლილებები 1861 წლამდის. „Кавказский календарь“-ის ფურცლებზე ჩვენ ვხედავთ მუზეუმის დირექციის ერთ და იმავე შემადგენლობას 1856, 1857, 1858, 1859, 1860 და 1861 წლებისათვის შედგენილ ნომრებში. დირექციის თავმჯდომარედ იხსენიება ბარონი ა. პ. ნიკოლაი, დირექციის წევრებად კი — ი. ა. ბარტოლომეი და კ. ლ. ჩერმაკი³.

ასევე უცვლელად ასრულებდა ა. პ. ბერჟე მუზეუმის მდივნის (ანუ ზედამხედველის) მოვალეობას. ხოლო 1856 წლის დეკემბრის 8-ს განყოფილების საერთო კრების მიერ ა. პ. ბერჟეს განყოფილების საქმეთა მმართველად (правитель дел) არჩევის შემდეგ⁴ ეს ორი თანამდებობა გააერთიანეს და 1857 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში ა. პ. ბერჟე იხსენიება ერთდროულად საქმეთა მმართველად, ბიბლიოთეკარად და მუზეუმის დირექციის მდივნად⁵.

ა. პ. ბერჟემ დაჰყო ამ თანამდებობაზე 1860 წლის მარტამდე. 1860 წლის მარტის 18-ს მოწვეულმა განყოფილების საერთო კრებამ აირჩია საქმეთა მმართველად პაულე ფრანცის ძე რისი⁶.

¹ Записки КОИРГО, IV, 242.

² „Кавказский календарь“ на 1856 год, стр. 664.

³ „Кавказский календарь“ на 1856 г., стр. 664; на 1857 г., стр. 563; на 1858 г., стр. 460; на 1859 г., стр. 481; на 1860 г., стр. 38; на 1861 г., стр. 47.

⁴ Записки КОИРГО, IV, 244—245.

⁵ „Кавказский календарь“ на 1857 г., стр. 563.

⁶ Записки КОИРГО, V, 73.

1861 წლისათვის შედგენილი „Кавказский календарь“-ი იხსენიებს პ. ფ. რისის საქმეთა მმართველად და იმავე დროს ბიბლიოთეკის და მუზეუმის გამგეთ¹.

ეს უკანასკნელი, როგორც ჩანს, გარდაიცვალა 1861 წლის გაზაფხულზე, ვინაიდან კომიტეტის ამ წლის მაისის 2-ის სხდომის ოქმში უკვე იხსენიება „განსვენებული პ. ფ. რისის“ ნაცვლად საქმეთა მმართველისა და მუზეუმის დირექციის მდივნის მოვალეობის აღმსრულებლად დიმიტრი ილიას ძე კოვალენსკი²; ხოლო განყოფილების საერთო კრებამ იმავე წლის მაისის 13-ს დაამტკიცა დ. ი. კოვალენსკი ამ თანამდებობაზე³. მაგრამ ამ დროისათვის მუზეუმის სტრუქტურაში მოხდა საერთოდ დიდი ცვლილებები, რომელთა შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

დირექციაში მომხდარ ცვლილებებთან ერთად მოხდა მუზეუმის ბინის შეცვლაც.

მუზეუმის მმართველ ბინა

როგორც ჩანს, 1857 წლის განმავლობაშიც მუზეუმი ძველებურად იმყოფებოდა პოდპოლკოვნიცა რ. ლიპინსკაიას ბინაზე, ვინაიდან 1858 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში მუზეუმის შესახებ მოთაგებულ ცნობის ბოლოში ვკითხულობთ:

„Музеум (შენიშვნაში: находящийся во 2-м этаже дома полковницы Липинской, на Чавчавадзевской улице), для всех без различия желающих посетить его, открыт каждое воскресенье, с 12 часов утра до 2 пополудни“⁴.

1857 წლის აპრილის 23-ს მოწვეულ სხდომაზე საქმეთა მმართველმა მოახსენა კომიტეტს, რომ მიმდინარე (ე. ი. 1857) წლის აგვისტოს 1-ს იწურებოდა ბინის დაქირავების კონტრაქტის ვადა, ამასთანავე, მან დაუპატა, რომ ხსენებული ბინა, თუ განყოფილება მოისურვებდა მის თავისათვის შენარჩუნებას კიდევ რამდენიმე წელიწადს, მოითხოვდა ზოგიერთ შეკეთებებს, რაზედაც სახლის პატრონი ქალი აცხადებს სრულ მზადყოფნას.

კომიტეტმა დაავალა განყოფილების კანცელარიას ახალი ხელშეკრულების დადება ორი წლის ვადით, სახელდობრ 1857 წლის აგვისტოს 1-დან 1859 წლის აგვისტოს 1-მდე, წინანდებური ქირის (წლიური 600 მან.) გადახდით⁵.

მაგრამ, ეს ახალი კონტრაქტი აღარ დაიდო, და 1858 წელს მუზეუმი, ბიბლიოთეკა და კანცელარია გადატანილ იქნა იმავე (ჰაეჰაეჰის) ქუჩაზე მყოფ ივანე ზუბალოვის სახლის მე-2 სართულზე. ეს მოხდა არა უგვიანეს 1858 წლის სექტემბრისა, ვინაიდან განმგებელი კომიტეტის აღნიშნული წლის ოქტომბრის 25-ის სხდომის ოქმში მოხსენებულია განყოფილების კანცელარიის, ბიბლიოთეკისა და მუზეუმის სამყოფელი სახლის პატრო-

¹ „Кавказский календарь“ на 1860 год, стр. 47.

² Записки КОИРГО, VI, 6.

³ იქვე, VI, 7—9.

⁴ „Кавказский календарь“ на 1858 год, стр. 198—199.

⁵ Записки КОИРГО, V, 8.

ნის, ტიტულარული სოვეტნიკი ზუბალოვის, განცხადება დაწერილი სექტემბრის 4-ს, რომლითაც იგი თხოულობდა მასთან ახალ ხელშეკრულების დადებას განყოფილების მიერ იმეამად დაქირავებული ბინის უფრო ხანგრძლივი ვადით დაქირავების შესახებ¹.

კომიტეტმა, რომელსაც ბინა მიაჩნდა საესეებით დამაკმაყოფილებლად, დაავალა საქმეთა მმართველს ხელშეკრულების დადება 10 წლის ვადით, ყოველწლიურად 600 მანეთის ქირის გადახდით, ხოლო ამ კონტრაქტის წარდგენა დასამტკიცებლად განყოფილების თავმჯდომარისათვის².

აქედან ჩანს, რომ მუზეუმი გადმოუტანიათ ზუბალოვის სახლში ჯერ კიდევ 1858 სექტემბრამდე, შეიძლება ეს მოხდა აგვისტოს 1-ს, როდესაც ამოიწურა ბინის წლიური დაქირავების ვადა ლიბინსკაისთან.

სახლის პატრონი ზუბალოვის შემოსხენებული განცხადება განხილულ იქნა 1859 წლის იანვრის 3-ის სხდომაზე. განმგებელმა კომიტეტმა 10 წლიანი კონტრაქტის დადება „მეტად ხანგრძლივად“ სცნო, ხოლო „მიიღო რა მხედველობაში ის, რომ კონტრაქტი ჯერ არ იყო შედგენილი“, დაადგინა ხელშეკრულების დადება 6 წლის ვადით³.

ხელშეკრულება დაიდო 6 წლის ვადით 1859 წლის აგვისტოს 1-დან⁴.

1859 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში მუზეუმის შესახებ მოთავსებულ ცნობის ბოლოში ვკითხულობთ:

„Музеум (სტრიჟონის ქვეშა შენიშვნაში: находящийся во 2-м этаже дома Ив. Зубалова, на Чавчавадзевской улице) для всех без различия желающих посетить его, открыт каждое воскресенье, с 12 часов утра до 2 пополудни“⁵.

სავსებით ასეთივე განცხადება მოთავსებული 1860 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-შიც⁶.

ბინის დაქირავებისათვის, საბინაო ქირის გარდა საქირო იყო სხვა ხარჯებიც.

1858 წლის ანგარიშში ნახსენები იყო, რომ ბინის გასათბობ შეშაზე გასული 1858 წლის ზამთარში დაიხარჯა 83 მანეთი და 60 კაპ⁷.

1859 წლის ანგარიშით ბინის გათბობაზე და განათებაზე დაიხარჯა 75 მანეთი, ხოლო მუზეუმის დარაჯს მიეცა სამზარეულოში ზოგიერთი რისამე შეკეთებისათვის 20 მანეთი⁸.

ზემოთ უკვე იყო ნახსენები, რომ მუზეუმის, ბიბლიოთეკის და კანცელარიის ბინას ჰყავდა დარაჯი, რომელსაც ყოველთვიურად ეძღვოდა 10 მანეთი⁹.

¹ Валиски КОИРГО, V, 38—39.

² იქვე, V, 39—40.

³ იქვე, V, 56—57.

⁴ „Кавказский календарь“ на 1859 г., стр. 195—196.

⁵ „Кавказский календарь“ на 1860 г., стр. 110.

⁶ Валиски КОИРГО V, 52—53.

⁷ იქვე, V, 70, 71.

⁸ იბ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 17.

განმგებელი კომიტეტის 1860 წლის მარტის 13-ის სხდომის ოქმიდან ვგებულობთ, რომ დარაჯად მსახურობდა გადამდგარი უნტერ-ოფიცერი ხორინი¹.

როგორც ეს ჩანს განმგებელი კომიტეტის 1860 წლის იანვრის 5-ის სხდომის ოქმიდან, კომიტეტს არა ერთხელ მიუთითებია სახლის პატრონისათვის, რომ ბინა მოითხოვდა ზოგიერთ მნიშვნელოვან შეკეთებას. კომიტეტი ხელახლა უთითებდა ამაზე ივ. ზუბალოვს და სთავაზობდა რემონტის ჩატარებას კომიტეტის ხარჯზე, იმ პირობით, რომ დახარჯული ფული უნდა დაკავებულიყო ბინის ქირიდან².

1860 წლის ივნისის 4-ის სხდომის ოქმიდან ჩანს, რომ ივ. ზუბალოვი სთხოვდა კომიტეტს მიეღო თავის თავზე ჩასატარებელი რემონტის („ღუმელების გადაკეთებაზე და სხვაგვარ შეკეთებებზე“) ხარჯების ნახევარი, ხოლო მთელი შეკეთებანი მისი აზრით უნდა დამჯდარიყო 140 მანეთამდე.

კომიტეტი დათანხმდა აღნიშნული 70 მანეთის მიცემაზე და დაუმატა ამას კიდევ 30 მანეთის თანხა ჩრდილოეთისაკენ მყოფი ფანჯრებისათვის ორმაგი ჩარჩოების გასაკეთებლად³.

როგორც ჩანს ჩატარებულმა ბინის შეკეთებამ ვერ დააკმაყოფილა კომიტეტი, და თავის 1861 წლის მაისის 2-ის სხდომაზე იგი ხელახლა მოითხოვს სახლის პატრონისაგან საკირო რემონტის ჩატარებას აგვისტოს 1-თვის, როგორც ეს იყო გათვალისწინებული წარსული წლის 30 ივლისის მასთან დადებული ხელშეკრულების მე-4 პუნქტით.⁴

ურთიერთობანი სამეცნიერო დაწესებულებებთან

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილება იმყოფებოდა ურთიერთობაში სხვადასხვა სამეცნიერო დაწესებულებებთან, მათ შორის საიმპერატორო ერთი-ტაყთან, ამ უკანასკნელმა 1858 წლის ნოემბრის 4-ს გამოუგზავნა „საჩუქრად კავკასიური მუზეუმის ბიბლიოთეკას“ წის მიერ გამოცემული „Описание древностей Восточной Кавказской Кавказской“⁵. აღნიშნული წიგნი კომიტეტის განკარგულებით გადაეცა განყოფილების ბიბლიოთეკას.

სანკტ-პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკას კავკასიურმა განყოფილებამ 1859 წლის თებერვლის 14-ს გადაუგზავნა ფირდოუსის პრემის („შამ ნამე“) სპარსული ხელნაწერი⁶ და სამაგიეროდ მიიღო მისგან რამოდენაიმე საყურადღებო წიგნი (სულ 7 ცალი) საჯარო ბიბლიოთეკის დუბლეტებიდან⁷.

განყოფილებამ გაუგზავნა 1861 წ. ნოღაელი და ყაბარღოელი ქალების ტანსაცმელი და მოსართავეები „ცნობილ მეცნიერ კლემს, დრეზდენის სამეფო ბიბლიოთეკის დირექტორს“ მისი ენთოგრაფიული მუზეუმისათვის⁸.

¹ Записки КОИРГО, V, 70.

² იქვე, V, 56-57.

³ იქვე, V, 79-80.

⁴ იქვე, VI, 6.

⁵ იქვე, V, 40-41.

⁶ იქვე, V, 47-48.

⁷ იქვე, V, 53-54, 66.

⁸ Записки КОИРГО, V, 42, 56, VI, 6, 19. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს იყო ჰენრიხ ვილჰელმ კლემი (1819-86) ავტორი თხზულებისა „Illustriertes Handbuch der höhern Bekleidungskunst“ (ლაიპცი. გამოც. 1846 წლისა).

ზოგიერთი ნაკლის შესახებ

დიდ დამსახურებასთან ერთად რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის მუშაობას ახასიათებს სხვადასხვა ნაკლი, უპირველესად ყოვლისა ის გარემოება, რომ მან ხელიდან გაუშვა და არ შეიძინა მნიშვნელოვანი ექსპონატები, რაც აინსუნებოდა ნაწილობრივ მისი უსასარობით (300 მანეთი წელიწადში დიდ თანხას არ შეადგენდა), ისევე მუზეუმის დირექციის ამ ექსპონატებისადმი უყურადღებობის გამო.

1855 წლის სექტემბრის 14-ის სხდომაზე კავკასიური განყოფილების განმგებელ კომიტეტს მოხსენდა მეფისნაცვლის მომართვები, შედგენილი იმავე წლის აგვისტოს 31-ს (№ 487), და სექტემბრის 3-ს (№ 490). კანცელარია უგზავნიდა განყოფილებას ერთ ოქროს და 340 ვერცხლის მონეტას, ნაპოვნს შემახის გუბერნიაში მდ. მტკვრის ძველ კალაპოტში, მომთაბარულ ბანაკ მიუსკიურლში („одной золотой и трех-сот сорока серебряных монет, найденных на прежнем русле р. Курь в кочевье Мюскюрлы, Шемахинской губернии“), რომელნიც ვადმოგზავნა შემახის სამხედრო გუბერნატორმა. კანცელარია ეკითხებოდა განყოფილებას, სურდა მას თუ არა ამ მონეტების შექმნა, და წარმოადგედნენ თუ არა ისინი რაიმე ნუმისმატიკურ ღირებულებას?

კომიტეტის დადგენილებით აღნიშნული მონეტები გადაეცა მუზეუმის მდივანს ა. პ. ბერძეს მათ განსახილველად და სათანადო დისკენის მისაცემად¹.

მუზეუმის დირექციამ წარუდგინა თავისი პასუხი კომიტეტს, მის სხდომაზე 1856 წლის დეკემბრის 8-ს, საიდანაც ჩანს, რომ აღნიშნული მონეტები განიხილა და განსაზღვრა პოლკოვნიკმა ბარტოლომეიმ, და მისი აზრით ღირეჭეიამაც დაადგინა: „რომ ვერცხლისები ეჭუთენიან ნაღობ-შაჰის და მისი პირველი მემკვიდრეების ხანას, ოქროსი კი უფრო ადრინდელს, მაგრამ ენეციური სიკისას; და ამიტომ დირექცია ამ მონეტებს, როგორც ნუმისმატიკური თვალსაზრისით არავითარი ღირებულების არ მქონეს, უკან უგზავნის განყოფილების კანცელარიას მათ დასაბრუნებლად კუთვნილების და მიხედვით“. კომიტეტმა დაუბრუნა მონეტები მუზეუმის დირექციის პასუხის თანდართვით მეფისნაცვლის კანცელარიას². ხოლო განყოფილების საერთო კრებამ იმავე წლის დეკემბრის 29-ს დაამოწმა კომიტეტის ეს განკარგულება³.

მინილ ბარათაშვიის კოლმეცნიის გედი

ასევე გაუშვა ხელიდან მუზეუმმა ცნობილი ნუმისმატიკოსი მიხეილ ბარათაშვიის შესანიშნავი კოლექციაც.

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების განმგებელი კომიტეტის სხდომაზე, რომელიც შედგა 1857 წლის დეკემბრის 22-ს (ი. ი. ხოლზკოს თავმჯდომარე-

¹ Записки КОИРГО, III, 289—290.

² Записки КОИРГО, IV, 246—247.

³ იქვე, IV, 252—253.

ობით) და რომელსაც დაესწრნენ მუზეუმის დირექციის წევრთაგან ბარონი ა. პ. ნიკოლაი და ა. პ. ბერჟე, წაკითხულ იქნა კავკასიაში მეფისნაცვლის კანცელარიის დირექტორის ა. თ. კრუზენშტერნის მიერ გადმოცემული წერილი, მის სახელზე მოწერილი გრაფი ვ. ა. სოლოგუბის მიერ. ამ წერილში სოლოგუბი წინადადებას იძლეოდა, რათა კავკასიური მუზეუმის ნუმიზმატიკური კაბინეტისათვის შექმნილი ყოფილიყო ცნობილი ნუმიზმატიკოსის მიხეილ პეტრეს ძე ბარათაევის ქართული ფულგების შესანიშნავი კოლექცია, იგი ამ წინადადებას იძლეოდა არა მარტო თავის, არამედ აგრეთვე კონენეს სახელითაც. წერილთან ერთად სოლოგუბმა გადმოგზავნა ბარათაევის კოლექციის კატალოგი და ალბომი კოლექციის ანაბეჭდებით. თავის წერილში იგი იტყობინებოდა, რომ მიხეილ ბარათაევის მემკვიდრეებმა შეაფასეს აღნიშნული კოლექცია 2000 მანეთად.

მოგვყავს ეს ამონაწერი ოქმიდან:

„Должено переданное в Отдел г. директором канцелярии наместника кавказского действ. ст. советником Крузенштерном письмо на имя его превосходительства от д.-члена Общества, гр. В. А. Соллогуба, при котором он, препровождая каталог и снимки с коллекций грузинских монет, принадлежащей к. Баратаеву, предлагает от имени г. Ксене приобрести ее покупкою для нумизматического кабинета Кавказского музея, объясняя притом, что цена этой коллекции наследниками к. Баратаева назначена в 2000 р. сер.“¹.

ცნობილი ნუმიზმატიკოსი, მიხეილ ბარათაევი (1784 — 1856), რომელმაც გაითქვა სახელი სანქტ-პეტერბურგში 1844 წელს გამოცემული თავისი შესანიშნავი თხზულებით „Нумизматические факты грузинского царства“, გარდაიცვალა 1856 წელს, და აქ ლაპარაკი იყო მის მიერ დატოვებულ კოლექციაზე.

ამ საქმეში სოლოგუბის გარდა იხსენიება აგრეთვე სახელი კონენსი. ბორის ვასილის ძე ფონ-კონენე (von Koehne) (1817—1885) იყო ცნობილი არქეოლოგი, ნუმიზმატიკოსი და ჰერალდიკოსი, 1844 წლიდან იგი დანიშნული იყო პეტერბურგის ერმიტაჟის ნუმიზმატიკური განყოფილების მცველად, ასრულებდა ამ დაწესებულებაში სხვა მოვალეობებსაც. იყო, აგრეთვე, მდივანი რუსული არქეოლოგიური საზოგადოებისა.

უშეველია, რომ მას მიმართეს მ. ბარათაევის კოლექციის საკითხთან დაკავშირებით ან მიხ. ბარათაევის მემკვიდრეებმა, ან და თვით ვ. ა. სოლოგუბმა, და კონენემაც მისცა ამ კოლექციას თავისი რეკომენდაცია.

ამ ფაქტიდან, სხვათა შორის, მჟღავნდება აგრეთვე მუზეუმის ყოფილი დირექტორის ვ. ა. სოლოგუბის გულთბილი დამოკიდებულება ამ დაწესებულებისადმი, რომელსაც იგი არ ივიწყებდა საქართველოდან წასვლის შემდგომაც კი, და ზრუნავდა მისი შესანიშნავი კოლექციებით გამდიდრებაზე.

¹ Записки КОИРГО, V, 17.

სამწუხარო და გასაკვირველიც არის, ამ საკითხის უარყოფითად გადაჭრა განმგებელი კომიტეტის მიერ, რომლის დადგენილებაში ვკითხულობთ: „თავ. ბარათაევის მემკვიდრეების კუთვნილი კატალოგი და ქართული ფულების კოლექციების ანაბეჭდები, ვადმოცემული განყოფილებაში მისი დასკვნისაოვის, დაუბრუნდეს ბ-ნ დეისტე. სტატსკი სოვეტნიკს კრუზენშტერნს და ეცნობოს მის აღმატებულებას, რომ განყოფილებას არ მიაჩნია შესაძლებლად თავისი მუზეუმისათვის აღნიშნული კოლექციის შექმნა, როგორც დანიშნული ფასის სიდიდის გამო, ისევე და უფრო იმიტომაც, რომ იგი (ე. ი. ეს კოლექცია — გ. ე.) შეადგენს საგანს სრულიად შეუსაბამოს განყოფილების მიზნებისათვის“ (ხაზი ჩვენია — გ. ე.).

(„Заклучено: каталог и снимки с коллекции грузинских монет, принадлежащей наследникам кн. Баратаева, переданные в Отдел на его заключение, возвратить г. действ. ст. советнику Крузенштерну и уведомить его превосходительство, что Отдел не находит возможным приобрести для своего Музеума означенную коллекцию, как по значительности назначенной цены, так еще более и потому, что она составляет предмет совершенно несоответствующий цели Отдела“)¹.

ამგვარად, თავისი უარის დასასაბუთებლად კომიტეტმა წამოაყენა ორი მოტივი:

პირველი — სახსრების ნაკლებობა,

მეორე და უმთავრესი — „კოლექციის შეუსაბამობა განყოფილების მიზნებისათვის“.

რაც შეეხება პირველ მოტივს, ცხადია ის გარემოება, რომ თავისი წლიური ბიუჯეტის თანხებით (300 მანეთი) მუზეუმი და ვერც თვით განყოფილება, რომელსაც წლიურად ეძლეოდა ხაზინიდან 2000 მანეთი, ვერ შეიძენდნენ კოლექციას, ღირებულს 2000 მანეთად, მაგრამ ეს გარემოება ძალიან კარგად ესმოდა თვით ამ საქმის ინიციატორს ე. ა. სოლოგუბსაც, რომელმაც მიმაოთეა გამოუგზავნა არა განყოფილებას, არამედ უშუალოდ მეფისნაცვლის კანცელარიას, უკეთ რომ ვთქვათ თვით მეფისნაცვალს, ცნობილი ავტორიტეტის კოენეს რეკომენდაციით; კრუზენშტერნის მიმართიდან ჩანს, რომ მეფისნაცვალი არ იყო უარყოფითად განწყობილი კოლექციის შექმნის მიმართ, და თხოულობდა ხსოლოდ განყოფილების სათანადო შუამდგომლობას. განყოფილების და მის მუზეუმის დირექციას რომ გამოეჩინა შესაფერისი სურვილი, ანდა არ გაეცა სრულიად უარყოფითი პასუხი, საფიქრებელია, რომ მ. ბარათაევის კოლექციის შესაქმნად თანხას ვასცემდა თვით მეფისნაცვალი.

რაც შეეხება მეორე მოტივს, რეზოლუციაში ხომ პირდაპირ იყო ნათქვამი, რომ პირველი (ე. ი. უსახსრობა) არ იყო მთავარი მიზეზი, მთავარი

¹ Записки КОИИО, V, 17.

იყო „კოლექციის შესაბამისი განყოფილების მიზნებისათვის“. ამ დასკვნის არა-ობიექტურობა და სრული აბსურდობა ცხადია, თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ უდიდეს მნიშვნელობას, რომელიც დღესაც არ დაუკარგავს მიხეილ ბარათაიცი კოლექციას და განსაკუთრებით, რომელიც მას ჰქონდა ერთი საუკუნის წინ, როდესაც ნუმიზმატიკის მეცნიერება ჯერ ყრმობის ხანაში იმყოფებოდა.

ჩვენ არ ვიცით დანამდვილებით რამდენ მონეტას შეიცავდა მიხეილ ბარათაიცი კოლექცია.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკას კაბინეტის გამგის დავით კაპანაძის გამოანგარიშებით მონეტათა საერთო რაოდენობა არ უნდა აღემატებოდეს 300—400 ცალს, მაგრამ კოლექციის ღირებულება ძალიან დიდი იყო. დ. კაპანაძისავე გამოანგარიშებით ამ კოლექციაში იყო 7 მონეტა-უნიაკუმი, 7 ფრიად იშვიათი და ბევრიც იშვიათი.

უნიკუმები ა:

უცნობი ერისთავი ვახტანგის 1 მონეტა (VI საუკ.),

უცნობი ერისთავისა „ჯო“-ს გამოსახულებით—1 მონეტა (VI საუკ.),
სტეფანოზ I მონეტა (VII საუკ.).

დავით აღმაშენებლის (?) 1 მონეტა (XI საუკ. ბოლო და XII საუკ. პირველი მეოთხედი).

თამარის ორიგინალური ტიბის—1 მონეტა (XII საუკ. ბოლო და XIII საუკ. დამდეგი),

არაბულ-თბილური დრაჰმა ჰიჯ. 85 (704)—1 მონ.

დავით ბატონიშვილის სპილენძი—1 მონეტა (XIX საუკ.).

ამგვარად, საკითხის ასე უცნაურად გადაჭრა არც იმით შეიძლება ყოფილიყო გამოწვეული, რომ „კოლექცია არ შეესაბამებოდა განყოფილების მიზნებს“—მიზნებს კავკასიის მხარის და კერძოდ საქართველოს ეთნოგრაფიის, ისტორიის და ბუნებისმეტყველების შესწავლისას.

ვინ იყო უმთავრესად დამნაშავე საკითხის არა სწორად გადაჭრაში?

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამაში ბრალი მიუძღოდა განმგებელი კომიტეტის წევრს და მუზეუმის დირექტორს ი. ა. ბარტოლომეის; მართალია, იგი არ ესწრებოდა განმგებელ კომიტეტის ამ სხდომას, მაგრამ ცხადია, რომ აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტისას ხელმძღვანელობდნენ პირველყოფისა მისი აზრით, უფრო იმიტომ, რომ იგი სპეციალობით ნუმიზმატიკოსი იყო. ეს სრულიად ნათელი ხდება შემდეგიდან: განმგებელი კომიტეტის 1861 წლის იანვრის 16-ის სხდომის ოქმიდან (სხდომას ბარტოლომეიც ესწრებოდა) ჩვენ ვგბულობთ, რომ ბარათაიცი კოლექციის კატალოგი და ანაბეჭდების აღბოძრი, მიუხედავად კომიტეტის წინა დადგენილებისა¹, არ ყოფილა გადა-

¹ ე. ი. 1857 წლის დეკემბრის 22 და არა 1858 წლის 22-XII როგორც ეს შეცდომით არის აღნიშნული სხდომის ოქმში. З аписки КОИРГО, VI, 2—3.

გზავნილი მიხეილ ბარათაევის შემკვიდრებისათვის. ამასთანავე, მოსმენილ იქნა ი. ა. ბარტოლომეის ცნობა იმის შესახებ, რომ „განსვენებული თავადი ბარათაევის შვილი, თავადი მიხეილ მიხეილის ძე იმყოფება სიმბირსკში (თვით მიხეილ პეტრეს ძე ბარათაევმა აირჩია თავის სამყოფ ადგილად ქ. სიმბირსკი, სადაც იგი დასახლდა 1809 წ., ხოლო 1820—1835 წლებში ითვლებოდა აქ გუბერნიის თავად-ახნაურთა წინამძღოლად) და რომ მისი აზრით, დროის მოსაგებად, საჭირო იყო აღნიშნული ალბომის გადაგზავნა უშუალოდ მისთვის (მ. მ. ბარათაევისათვის—გ. ყ.) ახსნა-განმარტების თანდართვით, თუ რატომ არ იძენს ვანყოფილება ამ კოლექციას, აგრეთვე, სათანადო ცნობის გაგზავნა გრაფი სოლოგუბისათვისაც“¹.

ი. ა. ბარტოლომეის მითითების თანახმად კომიტეტმა მიიღო შემდეგი დადგენილება:

„Заклучено: согласно отзыву И. А. Бартоломея препроводить хранящийся в музее Отдела альбом к князю Михаилу Михайловичу Баратаеву в Симбирск с изложением причин, по которым Отдел не может приобрести этой коллекции. О настоящем заключении Комитета уведомить и графа Соллогуба“².

აღნიშნულიდან უკვე საეჭვოა ცხადი ხდება თუ ვინ იყო დამნაშავე იმაში, რომ კავკასიურ მუზეუმში არ მოხდა მიხეილ ბარათაევის კოლექციის ჩვენთვის სრულებით გაუგებარია ბარტოლომეის ასეთი პოზიცია.

ივანე ალექსის ძე ბარტოლომეი (1813—1870) ცნობილი იყო არა მარტო როგორც თავისი დროის კარგი მეცნიერი, არამედ, აგრეთვე, როგორც გატაცებული კოლექციონერი. მის ბიოგრაფიიდან ჩანს, რომ როდესაც საკითხი იდგა იშვიათი მონეტის შექმნის შესახებ, იგი არ იშურებდა არც დროსა და არც ენერჯიას მის შესაძენად. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ სპარსეთის მეფე ხოსრო I-ის ერთ მონეტში მან არ დაიშურა 1200 მანეთის მიცემა (!). ცნობილია ისიც, რომ მან პირველმა შეადგინა სასანიდების და არშაკიდების მონეტათა კოლექცია. მაგრამ, იმ დროს, როდესაც არ დაიშურა 1200 მანეთის მიცემა ერთ მონეტაში, მან დაიშურა 2000 მანეთი ბარათაევის შესანიშნავი კოლექციისათვის, რომელშიც იყო ბევრი იშვიათი მონეტა, მათ შორის 14—ფრიად იშვიათი და უნიკუმი.

შეიძლება ვიფიქროთ, ეს იყო გამოწვეული იმით, რომ ბარტოლომეის პირადად არ აინტერესებდა ბარათაევის კოლექციაში მყოფი მონეტები, მაგრამ ეს მოსაზრებაც არ მართლდება.

ე. ა. პახომოვის მიერ მოყვანილი ცნობებიდან³ ჩანს, რომ ბარტოლომეის საკუთარ კოლექციაში ყოფილა ისეთი იშვიათი და ძალიან იშვიათი ქართული ფულები, როგორიცაა:

¹ Записки КОИРГО, VI, 2—3.

² იქვე.

³ იხ. Е. А. Пахомов, „Монеты Грузии“, часть I. СПб., 1910, стр. 17, 25, 31, 59, 64, 105. აღნ. ცნობა ავიღეთ დავით კაპანაძის მითითებით.

⁴ NN პახომოვის მიერაა დასმული.

უცნობი ერისთავი გურგენისა (VI საუკ.) (№ 2),
 უცნობი ერისთავისა (VI საუკ.) (№ 7),
 სტეფანოზ II-სი (VII საუკ.) (№ 13),
 ბაგრატ III-სი (X საუკ. უკანასკნელი მეოთხედი და XI დამდეგი) (№ 16),
 ბაგრატ IV-სი (XI საუკ.) (№ 18),
 თამარ მეფისა (№ 61).

ანგვარად, აღნიშნული ნუმიზმატიკოსის ეს პოზიცია ჩვენთვის გამოცანად რჩება.

პახომოვის წიგნიდან ჩანს, რომ მიხეილ ბარათაევის კოლექცია გადაეგზავნა ბერლინის მუზეუმს, შეიძლება იმავე კოცენეს რეკომენდაციით.

ე. ა. პახომოვი ბარათაევის კოლექციიდან ბერლინის მუზეუმში მყოფ მონეტათა შორის იხსენიებს ისეთ უნიკუმებს და ფრიად იშვიათ მონეტებს, როგორებიცაა¹:

უცნობი ერისთავი გურგენის (VI საუკ.) სამი ფრიად იშვიათი მონეტა (№№ 1, 3, 4).

უცნობი ერისთავი ვახტანგის (VI საუკ.) უნიკუმი (№ 5).

უცნობი ერისთავისა „ჯო“-ს გამოსახ. (VI საუკ.) უნიკუმი (№ 6).

სტეფანოზ I-ის (VII საუკ.) უნიკუმი (№ 10).

სტეფანოზ II-ის (VII საუკ.) ოთხი ფრიად იშვიათი მონეტა (№№ 11, 12, 14).

გიორგი II-ის (XI საუკ. მეორე ნახევარი) ერთი ფრიად იშვიათი მონეტა (№ 35).

გიორგი II-ის ან დავით აღმაშენებლის (XI საუკ. მეორე ნახევარი და XII-ის პირველი მეოთხედი) უნიკუმი (№ 42).

თამარის ორიგინალური ტიპის უნიკუმი (№ 62).

რუსუდანის (XIII საუკ. პირველი ნახევარი) $\frac{1}{2}$ დრამა — ერთი ფრიად იშვიათი მონეტა (№ 63).

საფიქრებელია, რომ ბევრია სხვაც, სადაც ბარათაევის სახელი არ იხსენიება. № 5 მონეტის (უცნობი ერისთავი ვახტანგის უნიკუმი) განხილვის ბოლოს პახომოვი შენიშნავს, მისი ადგილსაყოფის შესახებ: „В Берлинском музее (уник, находившийся в колл. кн. Т. Гагарина, уступившего его кн. М. Баратаеву, вместе с остальными монетами последнего попавший в Берлин)“.

ამ შენიშვნის შემდეგ ყოველგვარ ეჭვს გარეშეა, რომ მიხეილ ბარათაევის შესანიშნავი კოლექცია, სრულიად გაურკვეველი მიზეზით ხელნაკრავი კავკასიური მუზეუმის დირექტორის — ნუმიზმატიკოსის მიერ, შეეკვდლა ბერლინის მუზეუმს და დაიქირა საპატიო ადგილი მსოფლიოში ცნობილ კოლექციათა შორის.

¹ იხ. Е. А. Пахомов. „Монеты Грузии“, часть I. СПб. 1910, стр. 17, 18, 29, 31, 32-73, 75; 105, 123. ეს ცნობაც ავიღეთ დავით კაპანაძის შითიებით. №№ პახომოვისა.

ბაიერნის მოღვაწეობა მუზეუმში

1860-61 წლებიდან იწყება მესამე, უკანასკნელი პერიოდი რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის არსებობისა. უდავოა, რომ ამ პერიოდის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო მოვლენას წარმოადგენს ფრედრიხ ბაიერნის მოღვაწეობა. მისი მოღვაწეობა მუზეუმში იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ ზოგიერთნი სწორედ მას სთვლიან, შეცდომით, კავკასიური მუზეუმის ფუძემდებლად¹.

ფრედრიხ ბაიერნი—ზოგან „ბაიერად“, ზოგან „უცხოელ ბაიერნად“, ზოგანაც „ნატურალისტ ბაიერნად“ წოდებული, ხოლო „Кавказский календарь“-ის ზოგიერთ ნომრებში Федор Самуилович Байерн-ად² — იყო ავსტრიის ქვეშევრდომი. გადმოსახლდა როგორც ნატურალისტი კავკასიაში 40-იან წლების დამლევებიდან საბუნებისმეტყველო კოლექციების შესაგროვებლად, ხოლო ცნობებს თავისი გამოკვლევების შესახებ ბექდავდა ორ ორგანოში: ბერლინის „Zeitschrift für Ethnologie“-ში და „Mittheilungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft“-ში³.

ჩვენთვის ბაიერნის სახელი უფრო ცნობილია არქეოლოგიის განვითარების საქმესთან დაკავშირებით, მაგრამ არქეოლოგიამ გაიტაცა იგი მოგვიანებით, 60—70-ან წლებში, თავდაპირველად კი, როგორც ვახსენეთ, იგი ჩამოსული იყო კავკასიაში როგორც ნატურალისტი, საბუნებისმეტყველო კოლექციების შესაკრებლად.

მუზეუმის დარსებობისთანავე, მან შესთავაზა კავკასიურ განყოფილებას თავისი თანამშრომლობა.

უკვე 1852 წლის მაისის 21-ს განყოფილების განმგებელი კომიტეტის სხდომაზე იღვა საკითხი ბაიერნის შესახებ, რომელმაც შეიტანა კომიტეტში თავისი წინადადება ვ. ა. სოლოგუბის მეშვეობით. იგი სთავაზობდა კომიტეტს, იმავე წლის ნოემბრის 1-სათვის პირველდაწყებით კავკასიურ საბუნებისმეტყველო კოლექციის დამზადებას.

განმგებელმა კომიტეტმა მიიღო ბაიერნის წინადადება და მისცა მას თავისი თანხებიდან ამისათვის 325 მანეთი⁴.

განყოფილების მფარველმა ვორონცოვმა მოიწონა ეს წინადადება და

¹ მკ. იბ. В ответ на заметку Г. Радде, помещенную в № 57 „Кавказа“ П. Зейдлица. Тифлис, 1889, რომელშიც ავტორი წერს: „Байерн-то строго говоря положил основание Кавказскому музею, учрежденному при Кавказском отделе Имп. Русск. Георг. Общества“, გვ. 25. იბ. ჩუენი ხარკვევის გვ. 6.

² მკ. იბ. „Кавказский календарь“ на 1865 г., стр. 102; на 1866 г., стр. 101 და სხვა.

³ „Коллекция Кавказского Музея“ под ред. Радде. т. V. Археология. Предисловие графини Уваровой, стр. V.

⁴ Заниски КОИРГО, II, 195—196.



განკარგულება გასცა კიდევ, რომ განმგებელ კომიტეტს მიემართა ივანიცკისათვის, მინერალების მუზეუმისათვის გადმოგზავნის შესახებ. ამ საკითხებზე ზემოთ გვექონდა საუბარი და მათ აღარ დავუბრუნდებით¹.

ბაიერნის მკვიდრო ურთიერთობა მუზეუმთან იწყება 7 წლით უფრო ზვიან.

1859 წლიდან მუზეუმის დირექციამ თავისი განსაკუთრებული ყურადღება მიექცია საბუნებისმეტყველო კაბინეტის განვითარების და საბუნებისმეტყველო კოლექციების მოწესრიგების საქმეს. როგორც ჩანს განყოფილების ანგარიშიდან, აკადემიკოს ა ბ ი ხ ი ს რეკომენდაციით ფ რ ი დ რ ი ხ ბ ა ი ე რ ნ ი მოწვეულ იქნა მუზეუმის საბუნებისმეტყველო განყოფილების კონსერვატორად, 200 მანეთიანი ხელფასით წელიწადში, და დაიწყო თანამშრომლობა ამ თანამდებობაზე 1859 წლის მარტიდან. ამის შემდეგ იგი აწყობს მეცნიერული ხასიათის ყოველწლიურ ექსკურსიებს საბუნებისმეტყველო კოლექციების შეგროვების მიზნით და ცდილობს კაბინეტის მოწყობას².

1859 წელს მან მოიარა ერევნის გუბერნია, სადაც შეაგროვა მინერალების და მწერების მნიშვნელოვანი კოლექცია³. ამ გამგზავრების შესახებ ჩვენ ვკითხულობთ განყოფილების ანგარიშში:

„В 1859 году г. Байер путешествовал по Новобаязетскому, Эриванскому, внешнему Эчмиадзинскому и Ордубатскому уездам. В посещенных им местах он собирал предметы по всем отраслям естествознания и в особенности обращал внимание на окаменелости и горные породы, которые собирал по просьбе и указаниям академика Абиха. Некоторые места он осматривал с особенным вниманием также со стороны археологической и изложил результаты своих наблюдений в отчете, который не смотря на краткость свою, может быть полезным указанием для будущих путешественников и будет сохраняться в библиотеке Отдела“⁴.

ამგვარად, როგორც ირკვევა თავისი პირველივე მოგზაურობა ბაიერნმა მოაწყო აკად. ა ბ ი ხ ი ს მითითებების მიხედვით.

ამავე მოგზაურობას გაუღვიძებია მასში ინტერესი არქეოლოგიისადმი; სწორედ 1859 წელს მოგზაურობის დროს არარატის ძირთან, ივდირის მახლობლად, მან აღმოაჩინა ლურსმული წარწერა⁵.

მაგრამ, თვითონ ბაიერნს არ ჰყოფნიდა ცოდნა ამ მასალების განსაზღვრისათვის, განყოფილებამაც ვერ უზრუნველყო იგი შესაფერისი ლიტერატურით, თბილისში კი არ იყო სათანადო სპეციალისტი, ამიტომ მეტი წილი ბაიერნის მიერ შეგროვილი მასალისა დარჩა განუსაზღვრელი „მისგან დამოუ-

¹ Записки КОИРГО, II, 197. იხ. ჩუენი ნარკვევი, გვ. 16—17.

² Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год. Т., 1864, стр. 24; „Кавк. кал.“ на 1860 г., стр. 110.

³ „Кавказский календарь“ на 1860 г., стр. 110.

⁴ Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 г., стр. 27—28.

⁵ Museum Caucasicum, V. Предисл. Уваровой, стр. V.

კიდებელ მიზეზთა გამო¹. დაბოლოს მუზეუმს არ ყოფნიდა ბინა, ამიტომ 1859 წელს ბაიერმა მოათავსა მასში მხოლოდ რამდენიმე საგანი, რომელნიც არ მოითხოვდნენ განსახლვრას, ისეთები, როგორებიცაა ირმების და ჯიხვების რქები და მარლის კრისტალები².

დანარჩენი კოლექციები მან მოათავსა საკუთარ ბინაზე.

შემდეგ წლებში ბაიერი ისევ განაგრძობს ძიებებს. 1861 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календар“³-ში ვკითხულობთ: „ხოლო რაც შეეხება მე-3 განყოფილებას (ლაბარაკია მუზეუმის განყოფილებაზე — გ. ჟ.), საბუნებისმეტყველოს, მუზეუმის კონსერვატორი (ე. ი. ბაიერი — გ. ჟ.) განუწყვეტლივ აწყობს გასვლებს კოლექციების შესაკრებად ცხოველთა, მცენარეულთა და მინერალური სამყაროებიდან. ეს მასალები მოყვანილი იქნება ცნობაში და განაწილებული მეცნიერული კლასიფიკაციის მიხედვით“⁴.

1860 წელს ბაიერი მუზეუმის დირექციამ გაგზავნა დაღესტანში, და ამჯერად ბაიერი თანამგზავრობდა აკადემიკოს ა ბ ი ხ თ ა ნ, ნაწილობრივ კი მარტო მოგზაურობდა.

განყოფილების ანგარიშში ამ გამგზავრების შესახებ ვკითხულობთ:

„В 1860 году г. Байер сопровождал академику Абиху в толь-ко что завоеванныя тогда места Дагестана. Следующий список мест покажет направление пути их. Владикавказ, Горячеводск, укр. Грозная укр. Шатевское, Евдокимовское, Ведень, Дарго, укр. Преображенское, Конхилатль, горы Салатау, Ахульго, Гимры, Темир-хан-Шура, Петровск, Чир—Юрт, Казанищи, Хунзах, Карата, гора Богос, Тилитль, Гуниб, Гергебиль, и опять Темир-хан-Шура. Отсюда г. Байер отправился один в Моздок, Ногайския степи, Екатериноград, Аллагир, и через Мамисонский перевал в Рачу, Кутанс и назад в Тифлис через Аллагир и Владикавказ. В этом путешествии он собирал преимущественно альпийския растения, которыя и доставил академику Рупрехту для определения“⁵.

ამგვარად მოვიღო იქნა ფრიად ფართო რაიონი, ჩრდილო-კავკასიის მრავალი ადგილები, მამისონის უღელტეხილი, რაჭა, ქუთაისი და სხვა.

უეჭველია, სწორედ ამ მოგზაურობის დროს შეკრებილ იქნა და გადაეცა მუზეუმს 182 ექსპონატისაგან შემდგარი გეოლოგიური კოლექცია, რომლისთვის თვით აკადემიკოს ა ბ ი ხ ს შეუდგენია კატალოგიც. ამ კატალოგს ასეთი სათაური აქვს:

„Каталог коллекции, составленной в 1860 г. академиком фон-Абихом, по поручению Кавк. Отд. Имп. Геогр. Общества“.

¹ Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 25—27.

² „Кавказский календарь“ на 1861 год, стр. 177.

³ Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 28.

იგი მოთავსებულია რადესეულ კატალოგში, ხოლო ამ კატალოგში მოხსენებული ექსპონატები დაცული იყო კავკასიური მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილების მე-10 კარადის № № 1—3 ყუთებში.

როგორც ჩანს რადეს შენიშენიდან, ეს იყო აბიხის კატალოგის შემოკლებული ვარიანტი, ხოლო სრული კატალოგის დაბეჭდვას რადე აპირებდა „Известия Кавказского Музея“-ში.

შენიშვნაში რადე წერს:

„Подлинный каталог очень подробный и имеет характер объяснительный. Он в полном объеме будет напечатан в „Известиях Кавк. Музея“¹.

ეს განზრახვა, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, რადეს შემდეგ აღარ განუხორციელებია. სამაგიეროდ აღნიშნული სრული კატალოგი აბიხისა დაიბეჭდა ჯერ კიდევ რადეს კატალოგის გამოცემამდის, 1899 წელს, კრებულში: „Материалы для геологии Кавказа“, სერია მესამე, წიგნი მეორე, გვ. 3—42².

გამოაქვეყნა კატალოგი იმავე ნ. ი. ლებედევმა, რომელმაც შეადგინა თვით რადესეული კატალოგის III ტომი (გეოლოგიის განყოფილების კოლექციების აღწერა). იმ გარემოებაზე, რომ აბიხის კატალოგი იბეჭდებოდა აღნიშნულ კრებულში, ლებედვეი უთითებდა ჯერ კიდევ კავკასიური მუზეუმის კატალოგისათვის შედგენილ თავის წინასიტყვაობაში, რომელიც დაიწერა 1899 წლის თებერვლის 20-ს³, ამიტომ გვეუცნაურება ის გარემოება, რომ რადემ არც აბიხის კატალოგისათვის გაკეთებულ შენიშვნაში⁴, არც თავის წინასიტყვაობაში, რომელიც, მან როგორც გამოცემელმა უძღვნა კატალოგის III ტომს 1900 წლის ოქტომბერში, არსად არ მოიხსენია ეს გარემოება, თუმცა მშვენიერად იცოდა ამის შესახებ, მით უფრო, რომ როგორც აღნიშნავს ლებედვეი აბიხის კატალოგის გამოცემისადმი მიძღვნილ წინასიტყვაობაში, აბიხის ვრცელი კატალოგი გადასცა მას თვით რადემ⁵.

აბიხის კატალოგი შედგენილია გერმანულ ენაზე და ასეა დასათარებული: „Raisonniender Catalog einer Sammlung von Petrefacten und Gebirgsarten aus Daghestan“.

თავის წინასიტყვაობაში კატალოგის გამომცემელი ნ. ი. ლებედვეი აღნიშნავს, რომ ეს კატალოგი შედგენილი აკად. აბიხის მიერ დადესტინის ოლქში 1860 წელს შეკრებილი კოლექციისათვის, იბეჭდება მის მიერ სრულიად შეუცვლელი სახით, გარდა იმისა, რომ რუსული სახელწოდებები შეცვლილია შესაბამისი სახელწოდებებით გერმანულ ენაზე⁶.

¹ იხ. Museum Caucasicum, III, გვ. 1, 204—210 და შენიშვნა 204 გვერდზე.

² აღნიშნულ კატალოგზე და მასალებზე მივითითო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილების უფროსმა მრცნ. თანამშრომელმა პარიამ ფოფხაძემ, რომელმაც საერთოდ დიდი დახმარება ჩავიწვია გეოლოგიის განყოფილების მასალებში გარკვევისას.

³ Museum Caucasicum, III, გვ. 4.

⁴ იქვე, გვ. 204, შენიშვნა.

⁵ „Материалы для геологии Кавказа“, серия 3, кн. 2, стр. 1.

⁶ იქვე.

ამავე დროს აღსანიშნავია, რომ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილებაში ინახება აბიხის იგივე ვრცელი კატალოგი ხელნაწერის სახით, რომელიც შეიცავს დიდი ფორმატის 26 გვერდს¹.

თავის დროზე (საფიქრებელია 1925 წელს) ეს დოკუმენტი აღმოაჩინა კავკასიური მუზეუმის ძველ ქალაქებს შორის გეოლოგიის განყოფილების დაუღალავმა მუშაკმა და ამავე დროს ცნობილმა ქართველმა მწერალმა, აწ განსვენებულმა კონდრატი თათარიშვილმა (ლიტერატურული ფსევდონიმით უიარაღომ), რომელიც მოღვაწეობდა მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილებაში მიმდინარე საუკუნის 20-ან წლებში და რომელმაც დიდი ღვაწლი დასდო განყოფილებას ყოფილი კავკასიური მუზეუმის გეოლოგიური ფონდების მოწესრიგებაში.

კ. თათარიშვილს, სხვათაშორის, შეუგროვებია საყურადღებო დოკუმენტები პაპკაში, რომელსაც მისი ხელით აქვს წარწერილი: „საქართველოს მუზეუმი. გეოლოგიური განყოფილება. დაბეჭდილი (1901) კატალოგის ზოგიერთი ორიგინალები და მასალები“.

სწორედ ამ პაპკაში არის დაცული აკად. აბიხის ვრცელი კატალოგის ხელნაწერი ეგზემპლარი, რომელიც კ. თათარიშვილის მიერ ასეა დასათარგმნებული:

აკად. აბიხის მიერ დაღესტნიდან მოტანილი კოლექციის ვრცელი აღწერილობა, აღწერილი თვით აბიხის მიერ. იხ. დაბეჭ. კატ. გვ. 204 — 210. ნიმუშები ინახება კარადა № 4-ში².

ნ. ი. ლებედვის მიერ დაბეჭდილი კატალოგის შედარებისას ამავე კატალოგის მუზეუმში დაცულ ხელნაწერთან, ვრწმუნდებით იმაში, რომ ლებედვს, როგორც მან თვითონვე აღნიშნა თავის წინასიტყვაობაში, შეუტანია აბიხის კატალოგის ტექსტში ზოგიერთი ცვლილებები, კერძოდ, გეოგრაფიული პუნქტების რუსული სახელწოდებები შეუცვლია გერმანულით. შესაძარბლად მოგვეყავს რამდენიმე მაგალითი.

ადგილების სახელწოდება:

№№	ხელნაწერი კატალოგის მიხედვით.	ლებედვის მიერ გამოქვეყნებული კატალოგის მიხედვით.
30.	„Эрпели гора“ (იგივე № 37)	„Berg Erpeli“
32.	„Ханакой тау“	„Chana-koj-tau“
69.	„близ дер. Устисалу (Ушуса)“	„Bei dem Dorfe Uschuscha“
71.	„Шуну-даг“ (იგივე № № 72, 73, 95)	„Schmu.—dagh“.

¹ ამ დოკუმენტზედაც მიგვითითა მარიამ ფოფხაძემ.

² ამჟამად კარადა № 2837-ში.

№ №	ხელნაწერი კატალოგის მიხედვით.	ლებედევის მიერ გამოქვეყნებული კატალოგის მიხედვით
128.	„Гуниб“	„Gunib“
129.		
140.	„Беркарлю“	„Barkarlü“.
141.	„На перевале между дер. Чареклу и Улду-айя“	„Zwischen Tschareklü und Ul-u-aja“
170.	„В ущ. Чирах-чая, при дер. Хурудж“.	„Schlucht Tschirach-tschaj bei Churudsch“.
171.	„Между дер. Ярку и Хутхул в Кюринском ханстве“	„Zwischen Jarku und Chutchul im Districte von Kürinsk“.

ცხ. ავტ. № № 137, 138, 142, 144, 145, 147, 151, 157—162, 165, 173, 175, 177, 179, 180.

აღნიშნულ ცვლილებებს გარდა, ლებედევა რატომღაც გამოსტოვა აღგილი და თარიღი კატალოგის შედგენისა. აბიხის კატალოგის ხელნაწერის მე-24 გვერდზე წერია: „Tiflis. Febr. 1861“. ე. ი. კატალოგი შეუდგენია აბიხს თბილისში 1861 წლის თებერვალში.

ჰასს წარმოადგენს, საერთოდ, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცული კატალოგის ხელნაწერი? იგი არის ასლი კატალოგის ორიგინალისა, რაზედაც მიუთითებს მინაწერები მე-24 და მე-25 გვერდებზე ამ ასლის დამოწმების შესახებ: „С подлинным верно. Прапорщик Шароян“.

უძვეელია ეს ასლი გაღიწვრა გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე გამოქვეყნდა ლებედევის მიერ აბიხის კატალოგი, ხოლო უკანასკნელის დაბეჭდვის შემდეგ, ჩვენს ხელნაწერში შეუტანიათ სხვა ხელით, უფრო ნაჩქარევით, შესწორებები, შესაბამისნი დაბეჭდილი კატალოგისა; წაშლილია რუსული სახელწოდებანი ადგილებისა და მიწერილია მათი შესატყვისი გერმანული სახელწოდებანი, წაშლილია ადგილი და თარიღი კატალოგის შედგენისა და დამოწმება მე-24 და 26 გვერდებზე.

ამასთან ერთად, როგორც ეტყობა, გამორჩენიათ ზოგიერთი შესწორებების შეტანა, მაგალითად, № № 57, 58, 59, 60-ს შენარჩუნებული აქვთ ადგილების რუსული სახელწოდებანი.

დასასრულ, ჩვენ შეგვიძლიან დავასკვნათ, რომ აბიხის კატალოგის ხელნაწერი ეგზემპლარი, დაცული საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილებაში, თუმცა წარმოადგენს ასლს, გადმოწერილს დედნიდან, მაგრამ, ამავე დროს, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში მოგვიანებით შესწორებებს და მინაწერებს, ეს არის უძველესად ზუსტი ასლი, გადაწერილი გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე დაიბეჭდა კატალოგი. იგი უფრო ზუსტად ასახავს აბიხის კატალოგის ორიგინალურ ტექსტს, ვიდრე ლებედევის მიერ

გამოტყვევებული კატალოგი, რომელშიაც შეტანილია სხვადასხვა ცვლილებები და არ არის აღნიშნული არც ადგილი, არც დრო კატალოგის შედგენისა.

ახლა დაუბრუნდეთ ბაიერნის მოღვაწეობას კავკასიურ მუზეუმში.

1861 წლის განმავლობაში ბაიერნმა საკუთარი ხარჯით მოაწყო სამი მოგზაურობა.

თავდაპირველად, ზაფხულში, იგი გაემგზავრა ი. ა. ბარტოლომეისთან ერთად ბერდაში და შემახაში. ბაიერნის არ ყოფნაში მის კოლექციებს ეწვია საფრთხე. დიდი წვიმებისა და ნიაღვრების გამო ადგილი ჰქონდა თბილისის დაბლობ ადგილებში წყალდიდობას და როდესაც ბაიერნი დაბრუნდა, მეტი წილი თავისი კოლექციებისა დახვდა წყალში. ამ გარემოებამ ძალიან დაუზიანა მას ბოტანიკური და ენტომოლოგიური კოლექციები¹.

ივლისში და აგვისტოში ბაიერნმა გენ.-მაიორ ბარტოლომეისთან ერთად იმოგზაურა თუშ-ფშავ-ხევსურეთში, სადაც შეხვდა აკადემიკოს რუბინცხს.

ამის შემდეგ მოიარაგორი, ცხინვალი, ჯავა, და ბოლოს ოქტომბერში აკადემიკოს აბიხთან ერთად გაემგზავრა ახალციხეში და მის მიდამოებში².

ახლა საჭირო იყო ბაიერნის მიერ დაგროვილი მისალის განსაზღვრა და სისტემატიზაცია.

ამ მიზნით განმგებელმა კომიტეტმა ისარგებლა აკადემიკოსი აბიხის ყოფნით თბილისში და მიმართა მას თხოვნით გაეწია დახმარება განყოფილებისათვის მის მუზეუმში მყოფი გეოლოგიური კოლექციების მოწესრიგების მხრივ. აბიხმა ბაიერნთან ერთად დაათვალიერა უკანასკნელის მიწერალოგიური კოლექცია და 1862 წლის მარტის 31-ს გააკეთა შესაფერისი მოხსენება განმგებელი კომიტეტის სხდომაზე.

მოგვყავს იგი უცვლელად, როგორც ეს ჩაწერილია კომიტეტის სხდომის ოქმში:

„Академик Г. В. Абих вследствие просьбы Комитета оказать содействие в приведении в порядок геологической коллекции музея Отдела, изложил следующее:

„Осмотрев вместе с г. Байерном минералогическую коллекцию Музеума, он был приведен к нижеследующим заключениям:

а) Означенная коллекция представляет собрание горных пород и окаменелостей, взятых без всякой руководящей идеи из различных

¹ იხ. Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, Т., 1864, გვ. 27—29 „Очерк поелок консерватора музея Байерна“. ბაიერნის საცხოვრებელი ბინის შესახებ იხ. ჩენი ნარკვევის გვ. 80.

² Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 28, ნ. ზეიდლიცი 1889 წელს რადეს კრიტიკასთან დაკავშირებით ამის შესახებ აღნიშნავდა: „მუზეუმზე (ლაპარაკია გეოგრაფიულ საზოგადოების კავკასიური განყოფილების მუზეუმზე — გ. შ.) განკუთვნილი იყო უმნიშვნელო თანხა, მაგრამ მისი (მუზეუმის — გ. შ.) მაშინდელი კონსერვატორის ბ-ნი ბაიერნის თავის საქმისადმი სრულყოფილი წყალობით, მუზეუმმა იწყო სულ უფრო და უფრო გამდიდრება უმთავრესად მის მიერვე შეკრებილი კოლექციებით, 1865 წ., როდესაც მუზეუმი გარდაიქმნა განსაკუთრებულ დაწესებულებად... მაშინ ბ-ნი ბეიერნის კოლექციები ჩავარდა სხვის ხელში“... იხ. ზეიდლიცის სტატია: „В ответ на замечку Г. Радде, помещенную в № 57 „Кавказ“ Т. 1889 г., стр. 25.

мест Кавказского края. Независимо от того, что эта коллекция составлена из большого числа дублетов, она имеет характер отрывочности и неполноты, вследствие чего образцы ее не могут быть расположены в порядке систематичного собрания. Основываясь на этом г. Абих отказывается от приведения в порядок этой коллекции, находя, что труд его останется без всякой пользы.

б) Если Отдел желает воспользоваться настоящим собранием и составить из него систематическую коллекцию, по которой можно бы было получить верное понятие о геогностическом строении края, то г. Абих предлагает снова снабдить г. Байерна средствами для того, чтобы он мог предпринять путешествие по ниже-следующему маршруту:

„Из Тифлиса в Ахалцих. Цель этого путешествия должна состоять в том, чтобы собрать главнейшие горные породы Ахалцихской котловины и при этом в особенности должно быть обращено внимание на следующее:

1. На изверженные породы вместе с их спутниками, т. е. породами метаморфическими, потому что эти породы главным образом составляют почву той местности.

2. На органические остатки, которые находятся в песчаных и известково-глинистых пластах, составляющих общую массу осадочных пород.

„Изыскания эти должны быть в особенности предприняты в местах, указанных г. Абихом в прошлом году. Значение и богатство фауны этой местности требуют, чтобы коллекция окаменелостей была по возможности составлена из большого числа видов и хороших образцов.

„Из Ахалцихской котловины г. Байерн должен подняться в долину Куры, преследуя при этом вышеприведенные породы вверх по течению этой реки. Дойдя до Ахалцихской плоской возвышенности, он должен изследовать окружающая ее вулканическая образования и собрать для коллекции образцы всех кристаллических, туфовых и конгломератовых пород, в средину которых входит долина реки Куры. Образцы из местностей близ Хертвиса и Турецкой границы уже имеются в собрании (ბაზო ბაზბო — გ. უ.). Из Ахалкалак г. Байерн перейдет для собирания образцов в цепь гор, известных под общим названием Триа-летского кряжа. Затем он отправится через Лорийскую возвышенную равнину в горы Сомхетии, где он в особенности должен обратить внимание на те цепи гор этой местности, которые издавна славятся разработками медных и железных руд; эти последняя

именно находятся в отрогах хребта по обеим сторонам реки Борчалю. Ему следует осмотреть рудники: Алавердский, Цициманданский, Гайдарбекский и Шамлукский, близ Ахталы; при этом он должен составить полное собрание руд и сопутствующих им пород.

„Если за всем тем время позволит, то г. Байерн еще может исследовать известковые образования, составляющие горы в виде плоских возвышенностей между реками—Борчалю и Акстафой и собрать окаменелости из всех ярусов этих пород...“

„... Если Отдел даст г. Байерну средства на поездку по вышеизложенным указаниям для пополнения коллекции Музеума, то его превосходительство (г. о. აბიხი—გ. ე.) обещает принять на себя ближайшее наблюдение за приведением в порядок геологической коллекции Музеума“¹.

ეს მოხსენება საინტერესოა, ჯერ ეს ერთი იმით, რომ აბიხი იძლეოდა გეოს, რომლის მიხედვითაც უნდა ყოფილიყო შეგროვილი მინერალოგიური და გეოლოგიური კოლექციები, მეორეც იმით რომ აქედან ნათელი ხდება თუ როგორ მდგომარეობაში იმყოფებოდა ეს კოლექციები და რაში მდგომარეობდა მათი ნაკლი.

დაბოლოს ირკვევა, რომ 1860 წლის მოგზაურობის დროს ბაიერნს დაუგროვებია ნიმუშები ხერთვისის მიდამოებიდან და თურქეთის სასაზღვრო ოლქებიდან.

განმგებელმა კომიტეტმა მოიწონა აკადემიკოსი აბიხის წინადადება, მან გაითვალისწინა საბუნებისმეტყველო კოლექციების მოწესრიგების საქმის მნიშვნელობა, რისთვისაც მას უნდა ესარგებლა იმ დროთი, სანამ აბიხი თბილისში იმყოფებოდა, ამასთანავე თვით ბაიერნმა მისთავაზა კომიტეტს, საქმეთა მმართველის პირით, ბოტანიკური და ენტომოლოგიური კოლექციების უფასოდ შეგროვება (საჭირო იყო მცირედი ხარჯების გაღება მხოლოდ საჭერბარიო ქალაქისა, მუყაოს ბუდეებისა და მწერების შესანახათ საჭირო კარადის შესაძენად).

ყველა ამ გარემოებათა გათვალისწინების შედეგად, განმგებელმა კომიტეტმა დაადგინა, რომ მაისში ბაიერნი მივლენილ უნდა ყოფილიყო ახალციხის მხარეში, და მას უნდა მისცემოდა „წინა წლების მიხედვით“ 300 მანეთი².

ამ გამგზავრებისას ბაიერნმა მოიარა ახალციხის მხარა და ბორჩალოს სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი³.

სამეცნიერო მივლინების შედეგი მოხსენდა განმგებელ კომიტეტს, მის სხდომაზე 1862 წლის დეკემბრის 18-ს. ძაგრამ ამ დროს აკადემიკოსი აბიხი

¹ Записки КОИРГО, VI, 30—33.

² იქვე. როგორც ჩანს ასეთვე თანხა ეძლეოდა ბაიერნს ყოველი გამგზავრებისას.

³ Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 29.

უკვე წასული იყო თბილისიდან, კომიტეტმა არ იცოდა როდის დაბრუნდებოდა იგი, ამიტომ მან დაავალა თვითონ ბაიერნს მის მიერ შეგროვილი მინერალოგიური კოლექციის წესრიგში მოყვანა, მან დაავალა, აგრეთვე, საქმეთა მმართველს ბაერნისათვის საპერბარო მასალის მიცემა და ზემოაღნიშნულ კარადის შეკვეთა¹.

განყოფილების ანგარიშში მოხსენებულია, რომ 1862 წელს ბაიერნმა წესრიგში მოიყვანა ანაღციხის მაზრიდან და ბორჩალოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილიდან ჩამოტანილი 322 № № მინერალისა და 100 № № ნამარხის ნუმილითური ფორმაციიდან, ხოლო შემდეგ, 1863 წელს, 170 სახე კავკასიური მცენარეულობისა, რომელნიც ეკუთვნოდნენ 13 ოჯახს².

ანგარიშში ისიც არის ნათქვამი, რომ მინერალებისა და ნამარხთათვის შედგენილია სპეციალური კატალოგი³.

თვით განყოფილების ანგარიშში და ამ წლების „Кавказский календарь“-ში ბაიერნის კოლექციები წოდებულია „დიდ კოლექციებად“ და ქება აქვს შესხმული მათ შემკრებს.

1859—1864 წლების ანგარიშში ვკითხულობთ:

„Из... указания мест, посещенных г. Байерном в последние 4 года, не говоря о прежних его путешествиях, можно заключить о множестве предметов им собранных; если же принять в соображение его опытность в этом деле, признанную учеными, с которыми приходилось ему работать, то, кажется, можно ручаться и за их достоинство“⁴.

1863 წლისათვის შედგენილი „Кавказский календарь“-ი უძღვნის სპეციალურ თავს „ნატურალისტ ბაიერნის კაბინეტს (Кабинет натуралиста Байерна консерватора при Музее Кавказского Отдела ИРГО)“, რომელიც მისდევს თავს რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილებისა და მისი მუზეუმის შესახებ.

აქ ბაიერნს ეძლევა შემდეგი დახასიათება:

„г. Байерн, исключительно занимающийся естественными науками и посвятивший всю свою деятельность на изучение Кавказа, который большею частью он исходил пешком, успел в течении 17 лет собрать большия коллекции минералов, окаменелостей, раковин и пр. Но в особенности замечательна его огромная коллекция, заключающая в себе почти все виды насекомых, встречающихся в здешнем крае. Это единственная в своем роде коллекция, которая могла бы составить украшение любого музея европейских столиц“⁵.

¹ Записки КОИРГО, VI, 37—38.

² Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 24—27.

³ იქვე, გვ. 29 იხ. აგრეთვე ჩვენი ნარკვევის გვ. 103.

⁴ Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 29.

⁵ „Кавказский календарь“ на 1863 год, гл. XII стр. 127.

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების ოქმებიდან, და საერთოდ ამ განყოფილების შესახებ არსებული წყაროებიდან ჩვენ ზუსტად არ შეგვიძლიან შევიტყოს ბაიერნის კოლექციების საერთო რაოდენობა.

სამაგიეროდ არსებობს მეორე სახის წყარო, საიდანაც ამის შეტყობა შესაძლებელია საქმის სიზუსტით.

ცნობილია, რომ რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის დაშლის შემდეგ ბაიერნმა გადასცა თავისი კოლექციები კავკასიურ სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმს, ხოლო „Кавказский календарь“-ის იმ თავში, სადაც ლაპარაკია ამ დაწესებულებაზე, დაწვრილებითი ცნობებია მოყვანილი ხსენებული მუზეუმის კოლექციების რაოდენობათა შესახებ.

როგორც ჩანს, ბაიერნმა 1863 წელს გადასცა სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმს შემდეგი სახის კოლექციები:

1. ბოტანიკური (ჰერბარიუმი)
2. ენტომოლოგიური
3. მინერალოგიური და პალეონტოლოგიური
4. კონხილიოლოგიური

ახლა საჭიროა 1863 წლის სათანადო კოლექციათა საერთო რიცხვის შედარება წინა უახლოეს წლებთან, რომ მივიღოთ სურათი იმისა, თუ რა გადაეცა სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმს ბაიერნისაგან.

	1860—1862 წ. წ-ში ¹	1863 წელს ²
1. ჰერბარიუმი	1312 ნიმუში	7000 ნიმუში
2. ენტომოლოგიურ კოლექციაში	392 "	19000 "
3. მინერალოგიურ და პალეონტოლოგიურ კოლექციებში	188 "	2300 "
4. კონხილიოლოგიურ კოლექციაში	—	300 "
ს უ ლ	1892 ნიმუში	28.600 ნიმუში

აქედან ცხადი ხდება ბაიერნის კოლექციების საერთო რაოდენობა 1863 წელს.

ბოტანიკური (საჰერბარიო)	5688
ენტომოლოგიური	18608
მინერალოგიური და პალეონტ.	2112
კონხილიოლოგიური	300
ს უ ლ	26708 ექსპონატი.

რასაკვირველია ასეთი კოლექციის მოთავსება კავკასიური განყოფილების მუზეუმის შედარებით პატარა ბინაზე შეუძლებელი იყო. ამიტომაც მეტი წილი ბაიერნის კოლექციებისა იმყოფებოდა მის საკუთარ ბინაზე³.

¹ იხ. „Кавказский календарь“ на 1861 г., стр. 178; на 1862 г., стр. 177; на 1863 г., стр. 128—129.
² იხ. „Кавказский календарь“ на 1864 г., стр. 123.
³ Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 25.

1863 წლისათვის შედგენილი „Кавказский календар“-ში ნატურალისტ ბაიერნის კაბინეტის უკვე მოყვანილ დახასიათების შემდეგ¹ გვითხულობთ:

„Желая, по возможности, всякому занимающемуся естественными науками быть полезным результатами своих многолетних трудов, г. Байерн открывает свой кабинет ежегодно с 1-го октября до апреля включительно, еженедельно по четвергам, от 8 часов утра до полудня.

„Для лиц, которые пожелали бы заниматься в его кабинете, он готов назначить по несколько дней в неделю“².

შენიშვნაში მოთავსებულია კაბინეტის მისამართი:

„Кабинет помещается в Немецкой колонии, в доме вдовы Мейер“³.

მისამართზე კაბინეტის სამყოფ ადგილს წარმოადგენდა ქერივი ქალი მაიერის სახლი, გერმანულ კოლონიაში.

რაც შეეხება ბაიერნს, რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილებების ოქმებში იგი იხსენიება უკანასკნელად 1862 წლის დეკემბრის 18-ს. განმგებელი კომი-

¹ „Кавказский календарь“ на 1863 год, стр. 127.

² იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 78.

³ „Кавказский календарь“ на 1863 год, стр. 127 და შენიშვნა ტექსტის ქვეშ. როგორც ცნობილია გერმანული კოლონია მდებარეობდა მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე, უკეთეს რაიონის მახლობლად. იხ. Чхетия. Тбилиси в XIX столетии, გვ. 70, 88, 89, 91, 95, 103, 115, 189. პროფ. შ. ჩხეთია აღნიშნული ნაშრომის I თავში („ქალაქის ტერიტორია“) წერს: გერმ. კოლონიის ადგილმდებარეობის შესახებ „На левом берегу р. Курм, с северной стороны города, находится довольно широкая ровная долина—Дидуба, ... на части этой долины, по самому берегу реки, довольно правильно расположениы дома немецкой колонии со своими богатыми садами (შენიშვნაში: „ныне—район Пехановского проспекта от Дидубе до Кирочной улицы); несколько же левее, т. е. к востоку (от немецкой колонии)—дома Молоканской слободки; далее к югу (от этой слободки)—т. н. новые и старые Кукии и Чугурети“, იქვე, გვ. 95 (ხაზი წვეწოა—გ. ქ.). ურუნალ „ციკარის“ 1868 წლის ოქტომბრის ნომერში დიდი მთარგმის „ნიკოლოზ და მამიკა ნიკოლოზის ძეა თბილისში ჩამოსვლასთან დაკავშირებით ვკითხულობთ: „სექტემბრის 13, გუშინ... მათა ი. უ. ინგებს გაბატონება დიდუბის მინდორზე, ლაშქრის დასახედავთა, გზახე ნემენცებთის კოლონიის შესავალში, რომელზედაც უნდა გავვლით მთავართა, იყო შემხდებული ალაყაფის კარები სხვადასხვა მშენებერი ფეოდალებისაგან შექმნილი“ (ხაზი ჩვეწოა—გ. ქ.). გერმანელთა კოლონია კარგად არის გათვალისწინებული 1867 წლის თბილისის გეგმაზე (იხ. „План г. Тифлиса с окрестностью“, 1867. თბ. საბ. ისტ.-ეთმ. მუზეუმი II—242

IX—11) იგი გადაკომიული იყო დიდ ფართობზე და ეჭირა დღევანდელი პლუხანოვის პროსპექტის, კლარა ცეტკინის და კამოს ქუჩების მიდამოები მტკვრის სანაპირომდის და კ. მარჯანიშვილის ქუჩამდის.

მაიერის სახლი, რომელშიაც ბინადრობდა ბაიერნი, უკუვლია მდებარეობდა დაბლა ადგილზე, რიყის მახლობლად, რადგან, როგორც უკვე იყო ნახსენები, 1861 წლის წყალდიდობის დროს წყალი შევარდა სახლში და დაუხიანა ბაიერნს კოლექტივი. იხ. ჩვენი ნარკვევ. გვ. 75.

ტეტის სხდომის ამ თარიღით დაწერილ ოქმში მოხსენებულია, რომ მუზეუმის კონსერვატორს, ბაიერსს, ეძლეოდა წლიური ხელფასი—200 მანეთის რაოდენობით, „წინანდელ საფუძველზე“¹. იგივე იხსენიება კავკასიური განყოფილების 1851 და 1852 წლების „შემაჯვენლოზა-ლონისჩიებებში“, ბაიერსს ხელფასი მიღებული ჰქონია 1833 წლის პირველი მესამედის ანგარიშში².

პირველი კავკასიური მუზეუმის არსებობის დასაბუთი

საერთოდ აღსანიშნავია, რომ 1851 წლიდან დაწყებული მუზეუმში ძალიან მცირე რაოდენობის ექსპონატებით მდიდრდებოდა.

როგორც ირკვევა განმგებელი კომიტეტის 1861 წლის ოქტომბრის 14-ის და იმავე წლის ნოემბრის 9-ის განყოფილების საერთო კრების ოქმებიდან, იმ წელს პრეზიდენტის თანამდებობაზე არჩეულმა იოსებ ივანეს ძე ხოდუკომ შემოსწირა განყოფილების მუზეუმს „ავარიაში შექმნილი მუსიკალური ინსტრუმენტი“, წოდებული ავარულ ენაზე „ჩაგანაღ“. ოქმში განმარტებულია, რომ ეს საგანი შეეება მაარის ეთნოგრაფიას „это асѳаго рода скрипка, купленная им в Аварии и называемая на туземном языке „Чагана““.

განყოფილების 1861 წლის ნოემბრის 9-ს მოწვეული საერთო კრების ოქმიდან ვგებულობთ, აგრეთვე, რომ ნატურალისტმა ბაიერსმა შემოსწირა მუზეუმს მისი მიმდინარე წლის თუქეთში საზაფხულო გამგზავრების დროს ნაპოვნი თხების ბრინჯაოს გამოსახულება და ასეთივე გამოსახულება ცხვრის თავისა:

ამ ექსპონატების შესახებ ოქმში ვკითხულობთ:

„Изображения эти (два бронзовых изображения козлов и такую же голову барана—Г. Ж.) относятся к разряду бронзовых привесок, собранных Н. В. Ханьковым на северном склоне Кавказа и описанных покойным П. С. Савельевым в статье о древностях, найденных на Кавказе, помещенной во 2 части трудов Еост. Отд. Императ. Археологического Общ. 1856 года и большая часть которых есть в нашем музее. Н. В. Ханьков называет эти изделия скифскими, а П. С. Савельев относит их ко временам позднейшим по сходству форм и стилия кавказских находок с вещами, находимыми во всей северо-восточной полосе России вместе с монетами VIII и IX веков“⁴.

¹ Записки КОИРГО, VI, 37—38.

² იქვე, VI, 46—48.

³ იქვე, VI, 15, 19.

⁴ იქვე, VI, 19.

ზემოთ უკვე იყო ნახსენები, რომ 1861—1862 წ.წ. მუზეუმს შეემატა ბაიერის მივლინებათა შედეგად მოპოებული გეოლოგიურ-მინერალოგიური და აგრეთვე ბოტანიკური და ენტომოლოგიური კოლექციები¹.

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების 1859—1864 წლების ანგარიშში ვკითხულობთ საბუნებისმეტყველო კაბინეტის შენაძენების შესახებ:

„В последние 5 лет помещено г. Байером в естественно-историческом отделении Музеума: в 1859 году несколько отдельных предметов, не требовавших определения, как олени и туры рога и кристаллы соли; в 1862 году—привезенные им из поездки, совершенной по указанию академика Абиха по Ахалцихскому уезду и южной части Борчалинского участка и приведенные в порядок 322 №№ минералов и 100 №№ окаменелостей из пумулитовой формации.

„В 1863 году 170 видов Кавказских растений, принадлежавших к 13 семействам“².

ეთნოგრაფიული და ისტორიული კაბინეტების ექსპონატებით გამდიდრების შესახებ იმავე ანგარიშში ვკითხულობთ:

„Коллекции этнографическая и историческая (сюда-же относятся и нумизматическая) увеличились в эти 5 лет весьма немногими, большею частью пожертвованными предметами; только однажды в 1861 году был произведен расход на приобретение некоторых древностей, как увидим далее. Приобретение предметов, относящихся к этнографии требует слишком больших издержек, а древности приобретаются случайно, тем более, что сколько известно Отделу, на Кавказе нет специальных изыскателей их.

„В этнографическое отделение Музеума пожертвованы несколько вещей, относящихся к быту житейскому и хозяйственному: д.-чл. А. П. Берже — 9 №№, г. Байером — 1 №, и помощником председателствующаго в Отделе, И. И. Ходзько — 1 №³, всего — 12 №№.

„В исторический кабинет поступили следующие предметы:

1. Пожертвованные: а) привезенные г. Байером в 1859 г. из Армении древние обломки из глины, бронзы и перламута — 4 №№ и найденным им в Гушетии летом 1861 г. бронзовые привески, изображающие козлов и голову барана — 2 №№⁴, и б) д.-членом А. П. Берже — отломок образка на серебряной пластинке“⁵.

¹ იბ. ჩვენი ნარკვევის, გვ. 71—79.

² Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, Т., 1864, стр. 25.

³ ივულისხმება ზემოთ მოხსენებული „ჩაგანა“ იბ., ჩვენი ნარკვევის გვ. 81.

⁴ იქვე.

⁵ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 25—26.

განყოფილებას 1861 წელს ფულით შეუძენია თავის მუზეუმისათვის საგნები და სურათები არქიტექტორი ჰიპოუსისაგან.

ამის შესახებ 1859—1864 წლების ანგარიშში ვკითხულობთ: „предметы

... 2. Приобретенные на счет Отдела: получены от архитектора

Гиппиуса, снятые им вид и план замка Канэках, отпечатки надписей гუმбаза и мечети и две кафельные плитки, покрытые глазурью с богатыми украшениями и надписями“¹.

განყოფილების 1861 წლის ხარჯთა შორის იხსენიება, რომ ამ შენაძენზე დაიხარჯა 60 მანეთი².

მუზეუმის ბედ-იღბალში გარდატეხის თარიღს წარმოადგენს 1861 წლის 13 მაისი.

გეოგრაფიულ საზოგადოების კავკასიურ განყოფილებაში იმარჯვებს მიმართულება, რომლის თანახმად მუზეუმი ზედმეტ ბარგად ჰქონდათ წარმოდგენილი კავკასიური განყოფილებისათვის. ამ მიმდინარეობის ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო ი. ა. ბარტოლომეი. უეჭველია ამავე აზრს იზიარებდნენ სივებიც განყოფილების თანამდებობის ახალ პირთაგან.

ამ დროისათვის ბარონი ა. პ. ნიკოლაი, თავმჯდომარე მუზეუმის დირექციისა და განმგებელი კომიტეტის ერთ-ერთი მთავარი წევრთაგანი, თბილისიდან რუსეთს გაემგზავრა. განმგებელმა კომიტეტმა 1861 წლის მაისის 2-ის სხდომაზე განიხილა ბარონი ა. პ. ნიკოლაის განცხადება, რომელშიაც იგი მის მიერ კავკასიის მხარის დატოვებასთან დაკავშირებით თხოულობდა თავის განთავისუფლებას მუზეუმის დირექციის თავმჯდომარეობისაგან³.

ამავე დროს შეიცვალნენ განყოფილების თავმჯდომარე (მილიუტინი), თავმჯდომარის მოადგილე (კარლჰოფი) და საქმეთა მმართველი (პ. ფ. რიხი—უკანასკნელი გარდაიცვალა).

1861 წლის მაისის 13-ს შედგა რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების საერთო კრება, რომელზედაც უნდა აერჩიათ ახალი პირები აღნიშნულ თანამდებობებზე.

აღსანიშნავია, რომ ამ კრებას დაესწრო 15 ნამდვილი წევრი და 2 წევრ-თანამშრომელი. თავმჯდომარეობდა გენერალ-ლეიტენანტი გრიგოლ ორბელიანი. განყოფილების თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ალექსანდრე პეტრეს ძე კარცოვი, თანამდებობით იგი იყო კავკასიის არმიის მთავარი შტაბის უფროსი (начальник главного штаба Кавказской армии, генерал-лейтенант Александр Петрович Карцов 1-й)⁴.

როგორც ეტყობა კარცოვი უარყოფითად უნდა ყოფილიყო განწყობილი ბარტოლომეისდაგვარად განყოფილების მუზეუმის არსებობის მიმართ, ასე-

¹ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 26.

² Записки КОИРГО VI, стр. 46—48.

³ იქვე, VI, 4.

⁴ „Кавказский календарь“ на 1862 г., стр. 390.

თის არსებობა მას არ მიაჩნდა განყოფილების მიღწევად, და სთვლიდა მუზეუმზე დახარჯულ თანხებს „უნაყოფო ფულის ხარჯვად“, მომხრე იყო იმისა, რომ განყოფილებას შემოეფარგლა თავისი მოღვაწეობა, მეცნიერულ-სამომკვლევო მუშაობით¹.

ამავე კრებაზე არჩეულ უნდა ყოფილიყვნენ მუზეუმის დირექციის ახალი წევრები. დირექციის სამი წევრიდან ორი: ბარონი ნიკოლაი და ქ. ლ. ჩერმაკი—გავიდნენ დირექტიიდან, დარჩა მხოლოდ ი. ა. ბარტოლომეი.

ოქმიდან ვგებულობთ, რომ ბარტოლომეიმ დააყენა განყოფილების საერთო კრების წინაშე საკითხი იმის შესახებ საჭიროა თუ არა ამიერიდან ნიკოლაის და ჩერმაკის ნაცვლად ახალი წევრების არჩევა, თუ მუზეუმის დირექცია შეიძლება გაუქმდეს და მისი ფუნქციები გადაეცეს თვით განმგებელ კომიტეტს. თვითონ ბარტოლომეი მხარს უჭერდა ამ უკანასკნელ წინადადებას და უექველია ახალი თავმჯდომარის დანშარებით მან თავისი გაიყვანა.

„კრება,—ნათქვამია ოქმში,—დარწმუნდა იმაში, რომ საჭიროებას არ წარმოადგენს მუზეუმისათვის განსაკუთრებული მმართველობის ქონა და ამიტომ დაადგინა: მუზეუმთან დაკავშირებული საქმიანობა დაევალოს განმგებელ კომიტეტს და ამ საქმეში ყველაზე მეტად გამოცდილ მის წევრთაგანს, ი. ა. ბარტოლომეის—ამ საქმიანობათა უახლოესი განმგებლობა და ხელმძღვანელობა; ხოლო დირექციის მდივნის თანამდებობა შეუერთდეს საქმეთა მმართველის თანამდებობას“² (ამ თანამდებობაზე არჩეულ იქნა დ. ი. კოვალენსკი).

ამგვარად მუზეუმმა დაკარგა თავისი ხელმძღვანელობა, თავისი დირექცია. მის ერთადერთ ფაქტიურ ხელმძღვანელად დარჩა ი. ა. ბარტოლომეი, მაგრამ ეს „ხელმძღვანელი“ ზრუნავდა მხოლოდ იმაზე, რომ საერთოდ მოესპო თავისი საზრუნავი ობიექტი. მისი აზრით, რომელიც გამოსთქვა მან ამ კრების ბოლოს, რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების პირდაპირ დანიშნულებას სრულიადაც არ უნდა შეადგენდეს ისეთი საქმიანობა, როგორცაა მუზეუმის დაარსება, რაც „ძვირად უჯდება მას“, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ მეცნიერული სტატიების წერა კავკასიის მხარეზე, ხოლო რაც შეეხება სამუზეუმო საგნებს, ბარტოლომეის აზრით, უფრო მიზანშეწონილი იყო მათი გადაზავნა ევროპის მუზეუმებისათვის, რითაც „განყოფილება საესებით შეასრულებდა თავის დანიშნულებას—ყოფილიყო ევროპის სწავლულ საზოგადოებათა და სპეციალისტების თანამშრომელი აქაური მხარის გაცნობისა და შესწავლის საქმეში“.

საერთო კრებამ მოიწონა ბარტოლომეის აზრი და დაადგინა ამ საკითხების მოფიქრება ჯერ განმგებელ კომიტეტზე. მოგვყავს ეს ადგილი მთლიანად ოქმიდან:

„Д.-член И. А. Бартоломей, говоря о цели Отдела, выразил мысль, что в музее при нем находящемся не должно храниться без разбора многих предметов потому только, что они относятся

¹ იხ. „Кавказск. Отдел ИРГО с 1851 по 1876“, стр. VII—IX.

² Заяски КОИРО, VI, 9—10.

к этнографии или физике края. Отдел не имеет средств дать этим предметам ни надлежащего вида помещением и отделкою их, ни подвергнуть их ученой разработке, как материал науки. Цель Отдела состоит в распространении сведений о здешнем крае, а не в составлении музеума, котораго содержание в хорошем виде стоит так дорого, что это поглатило бы все небольшие средства Отдела; гораздо лучше употребить их на поощрение ученых занятий, на приобретение ученых статей о здешнем крае. В Музеуме можно хранить только вещи малаго размера, не подверженныя порче и не требующия большаго ухода, со всех же громоздких, тяжелых, или подвергающихся ироче, как напр. огромныя кости, костюмы здешних народов, лучше оставлять в Отделе фотографические снимки, а самые предметы, по мнению Ивана Алексеевича, следовало бы отсылать в те учреждения, где они могут принести действительную пользу. Этим Отдел исполнил бы вполне свое назначение быть сотрудником европейских ученых общества и специалистов в деле познания здешняго края. Собрание, одобряя мысль И. А. Бартоломея, предложило обсудить её сначала в распорядительном комитете¹.

ეს აზრი წარმოადგენდა ლოგიკურ გაგრძელებას ი. ა. ბარტოლომეის პოზიციისა მიხედვით ბარათაევის კოლეჯის შექმნის საკითხის ირგვლივ, უმკველია იგი მაშინაც ამ აზრზე იდგა, მაგრამ იმხანად აზრი მუზეუმის ლიკვიდაციის შესახებ არ სარგებლობდა ისეთი მხარდაჭერით, როგორც ახალი გამგეობის დროიდან.

ცხადი იყო, რომ ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილი მუზეუმი ვეღარ იარსებებდა და ეს ასეც მოხდა.

1863 წლიდან მუზეუმი იშლება.

1863 წელს ბაიერნი გადავიდა კავკასიურ სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებაში სამუშაოდ.

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების განმგებელი კომიტეტის 1862 წლის დეკემბრის 18-ის ოქმში განყოფილების ხარჯებს შორის იხსენიება, რომ ბაიერნი განყოფილებამ მისცა ხელფასი 1863 წლის იანვრის 1-მდე (22.VII. 1862-დან 1.I.1863-მდე—85 მანეთი და 8 2/3 კაპიკი). ამასთანავე განმგებელმა კომიტეტმა დაადგინა 1863 წლის პირველ მესამედში წინასწარ მიეცათ ბაიერნისათვის მისი ჯამაგირის მესამედი (66 მან. და 66 კაპიკი)².

აქედან ცხადია, რომ ბაიერნი 1863 წლის აპრილამდის კიდევ ითვლებოდა მუზეუმის კონსერვატორად, ხოლო 1863 წელს იგი იხსენიება უკვე ახალ სამსახურზე.

კავკასიურ სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებას ჰქონდა საკუთარი მუზეუმი.

¹ Записки КОИРГО, VI, 9—10

² იქვე, VI, 37—38.

1861, 1862 და 1863 წლებისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში იხსენიება, რომ:

„Библиотека и Музей общества (ლაპარაკია სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებაზე—გ. შ.) открыты для посетителей ежедневно...“¹.

სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმს 1863 წლამდის ცალკე მეთვალყურე (ანუ მცველი) არა ჰყავდა, ამ თანამდებობას შეთავსებით ასრულებდა საზოგადოების მდივანი (ასეთად 1863 წლამდის იყო ვლ. ად. ნენინგერი).

სწორედ 1863 წლიდან იხსენიება აღნიშნული საზოგადოების მუზეუმის მცველი (ანუ მეთვალყურე), როგორც ცალკე გამოყოფილი თანამდებობა, ხოლო ამ თანამდებობაზე მყოფად ჩვენთვის ცნობილი ბაიერნი. „Кавказский календарь“-ში აღნიშნულია, რომ ბაიერნმა გადაიტანა სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმში თავისი მდივარი კოლექციები.

ამ კოლექციათა რაოდენობის შესახებ ჩვენ ზემოთ გვქონდა საუბარი.

1864 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ის მისამართებში კავკასიური სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მდივანად იხსენიება სხვა პირი (ნ. პრ. სიტოვსკი), ხოლო მუზეუმის მცველად (хранитель Музея) უცხოელი ბაიერნი².

სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმისათვის მიძღვნილ სტატი-აში ვკითხულობთ:

„Большая часть предметов, находящихся в музее (особенно насекомья, гербарий, минералы и окаменелости), собраны старанием хранителя музея, иностранца Федора Самуиловича Байерна“³.

ბარტოლომეისა და მისი თანამაზრეების ტენდენცია კავკასიური მუზეუმის ლიკვიდაციის საქმეში აიხსნება, ალბათ, სხვადასხვა მოტივებით.

ერთის მხრივ მთავრობა უეჭველია აღმაცერად უცქეროდა ასეთ კულტურულ დაწესებულებას, შექმნილს უმთავრესად ადგილობრივი ინიციატივით მოწინავე, პროგრესული ქართული და რუსული საზოგადოების წარმომადგენელთა მიერ. რუსეთის ცარიზმი სდევნიდა იმ დროს ყველაფერს, რაშიც კი ხედავდა ეროვნული კულტურის გამოვლინებას⁴.

სოლოგუბი ერთობ უარყოფითად და სკეპტიკურად ახასიათებს ვორონცოვის შემდეგ მყოფ მეფისნაცვლის ა. ი. ბარიატინსკის (ეს თანამდებობა ეჭირა 1856—1862 წ.წ.) „კულტურულ საქმიანობას“.

¹ იხ. „Кавказский календарь“ на 1861 год, стр. 48; на 1862 год, стр. 375; на 1863 год, стр. 417.

² იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 79.

³ „Кавказский календарь“ на 1864 год, стр. 354.

⁴ იქვე, გვ. 123.

⁵ ამაზე დაწერილებით იხ. III. Четия, Тбилиси в XIX столетии, 1942. გვ. 336 და მდგვი.



„ნაცვლად ენერგიული შრომისა“ კულტურის დარგში იგი ზრუნავდა უფრო „დღესასწაულების მოწყობაზე“ და გარეგნულ ბრწყინვალეობაზე¹. უკეთეს პოლიტიკას არ ატარებდნენ დანარჩენი მეფისნაცვლებიც.

ამ მხრივ ვორონცოვის დროსთან შედარებით (1845—1854) ნაბიჯი გადადგა უკან და არა წინ².

აღსანიშნავია განცხადება თვით გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების თავმჯდომარე ა. პ. კარცოვისა პასუხად გეოგრაფიული საზოგადოების საყვედურისა „იმის გამო, რომ განყოფილებამ თითქოს შეწყვიტა თავისი მოღვაწეობა“... კარცოვი წერდა: „როგორც ჩანს, კავკასიური განყოფილების არსებობის ყველაზედ უფრო ბრწყინვალე დროს წარმოადგენდა მისი მოღვაწეობის პირველი სამი წელი (1851—1854, ე. ი. ვორონცოვის მმართველობის ხანა—გ. ქ.). იმ დროს მას ჰქონდა მნიშვნელოვანი სახსრები, განყოფილება იწვევდა საყოველთაო თანაგრძნობას... ყველასათვის ცნობილია, რომ იმ დროს განყოფილება სარგებლობდა თავადი ვორონცოვის მეტად გულთბილი მზრუნველობით“³.

ამ ოფიციალურ ტენდენციას ემატება ბარტოლომეისმაგვარი პირების უარყოფითი დამოკიდებულება ადგილობრივი სამუხეუმო საქმის განვითარების მიმართ. მათ მიაჩნდათ უფრო მიზანშეწონილად, რათა გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილება გამხდარიყო „ევროპის სწავლულ საზოგადოებათა და სპეციალისტთა თანამშრომელი აქაური მხარის გაცნობისა და შესწავლის საქმეში“⁴.

„быть сотрудником европейских ученых обществ и специалистов в деле познания здешняго края“.

ადგილობრივ ექსპონატთა გროვებისა და მოვლის ნაცვლად, მათ უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნდათ ამ ექსპონატთა გადაზაგენა ევროპის სამეცნიერო-დაწესებულებებისათვისა და სპეციალისტებისათვის⁵.

უგულბეღყოფა და შეიძლება სიძულვილიც ქართული კულტურისადმი, უცხოური კულტურის გაზვიადებული თაყვანისცემა, აი რა ამოძრავებდათ ასეთ პარებს.

სწორედ იმ დროს, როდესაც ქ. პეტერბურგში გეოგრაფიულ საზოგადოებაში დასმული იყო საკითხი სპეციალური საერთოგრაფიო მუზეუმის დაარსების შესახებ⁶ (საკითხი როგორც ცნობილია დადებითად გადაწყდა გაცილებით უფრო გვიან), თბილისში დაისვა საკითხი ერთად-ერთი კომპლექსური ხასიათის მქონე მუზეუმის ლიკვიდაციისა...

¹ Сологуб. Воспоминания, 1931, стр. 495.

² რუსეთის ცარიზმის პოლიტიკის შესახებ საქართველოში იხილე პროფ. შ. ჩხეტიას ნარკვევი, „რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1840—1864)“. საქართველოს სახ. მუზეუმის „მოამბე“ XII В, საკუთრივ ვორონცოვის მმართველობაზე იხ. გვ. 48—65, 111—112.

³ იხ. Кавк. Отдел ИРГО с 1851 г. по 1876 г. Т. стр. VII—VIII.

⁴ იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ 84—85.

⁵ იხ. ამხეხ Отчет ИРГО за 1862 г. стр. 39, за 1863 г., стр. 199. აგრ. П. П. Семенов, гв. 181—182.

მუზეუმის ბინის დაკარგვა და მისი ლიკვიდაცია

მუზეუმის არსებობა ფაქტურად წყდება მაშინ, როდესაც მან დაკარგა ბინა.

უეჭველია, რომ საკითხი ბინის ლიკვიდაციის შესახებ დაისვა მაშინვე, როგორც კი მოისპო მუზეუმის დირექცია. ამის სიმპტომს ის გარემოება წარმოადგენდა, რომ განყოფილებამ 1861 წლის მაისის 13-ს უარი უთხრა სახლის პატრონ ზუბალოვს თანხის გატენაზე, რომელსაც ეს უკანასკნელი მოითხოვდა ბინის შეკეთებისათვის¹.

ალბათ, 1862 წელს მუზეუმმა მეორეთ შეიცვალა ბინა. იგი გადატანილი იქნა განყოფილების ბიბლიოთეკისა და კანცელარიისთან ერთად გოლოვინის (ამჟამად რუსთაველის) პროსპექტზე გამაზოვის სახლში. ამასთან დაკავშირებით, 1863 და 1864 წლებისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ის ნომრებში ვკითხულობთ:

„Канцелария Отдела (ლაპარაკია კავკ. განყოფილებაზე—გ. ქ.), библиотека и музей онаго помещаются на Головинском проспекте, в доме Гамазова“².

როგორც ამას მოწმობს „Кавказский календарь“-ის ნომრები რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმი გაუქმდა 1864 წლის აგვისტოში. ამასთან დაკავშირებით განყოფილებამ უარი სთქვა თავის ბინაზე.

1865 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში, იქ სადაც ლაპარაკია რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილების სახსრებზე, ჩვენ ვკითხულობთ:

„Эти небольшие средства, которые круглым счетом простираются до 2.400 рублей в год, Отдел употреблял преимущественно на составление и помещение Музеума и издания „Записок“. Так как средства эти слишком недостаточны для достижения обеих целей, то в прошлом 1864 году положено не иметь при Отделе Музеума, а поэтому упразднить и самое помещение Отдела;“ (ხაზი ჩვენია—გ. ქ)³.

1866 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში მეორდება ხავესებით იგივე⁴.

1867 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში ვკითხულობთ: „С сентября 1864 года Отдел не имеет особаго помещения“⁵. ამ ცნობიდან გამომდის, რომ მუზეუმი მოისპო 1864 წლის სექტემბერში, მაგრამ უფრო საფიქრებელია, რომ ეს მოხდა ერთი თვით ადრე, აგვისტოში, ვინაიდან ამას მოწმობს „Кавказский календарь“-ის 1868, 1869 და 1870 წლებისათვის შედგენილი ნომრები, სადაც ვკითხულობთ:

„С августа 1864 года Отдел не имеет особаго помещения“⁶.

¹ Записки КОИРГО, VI, 9—10

² „Кавказский календарь“ на 1863 год, стр. 126; на 1864 год, стр. 122, 425.

³ „Кавказский календарь“ на 1865 год, стр. 100.

⁴ „Кавказский календарь“ на 1866 год, стр. 99—100.

⁵ „Кавказский календарь“ на 1867 год, стр. 258.

⁶ „Кавказский календарь“ на 1868 год, стр. 471. на 1869 год, стр. 388. на 1870 г., стр. 456.

„Кавказский календарь“-ის აღნიშნულ ნომრებში ნახსენებია, რომ ბინის ლიკვიდაციასთან დაკავშირებით რ. გ. ს. კავკასიურმა განყოფილებამ მიაბარა თავისი ბიბლიოთეკა, უკეთ რომ ვთქვათ, მოათავსა იგი „განსაკუთრებული პირობებით,“ კავკასიის სახელმწიფო ოლქის შტაბის შენობაში, შტაბის ბიბლიოთეკასთან ერთად, ხოლო კანცელარია გადაიტანა საქმეთა მმართველის დიმიტრი ილიას-ძე კოვალენსკის ბინაზე.

კავკასიური განყოფილების მუზეუმის ლიკვიდაციამ გამოიწვია გეოგრაფიული საზოგადოების უკმაყოფილება და გულისტკივილი. საზოგადოებამ ნაკლად ჩაუთვალა თავის კავკასიურ განყოფილებას ეს ნაბიჯი.

საზოგადოების 1864 წლის ანგარიშში, სადაც გაკეთებულია მიმოხილვა კავკასიური განყოფილების მიერ 1859—1864 წ.წ. ჩატარებული მუშაობისა¹, ჩვენ ვკითხულობთ:

„სახსრების ნაკლებობამ, რამაც აიძულა განყოფილება უარი ეთქვა საკუთარ ბინაზედაც კი, უკვე აიძულა იგი (კავკასიური განყოფილება—გ. ე) გასულ წელს მოსპოო თავისი ეთნოგრაფიული მუზეუმი, რომელიც ოდესღაც იწვევდა დიდსა და სავსებით ბუნებრივ იმედებს, და აგრეთვე გადაეცა თავისი ბიბლიოთეკა თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკისათვის, როგორც არ უნდა იყოს გარემოებანი, გამომწვევნი ასეთი რეზულტატებისა. ეს ფრიალ სამუშაო მოვლენა, განსაკუთრებით კავკასიის ისტორიის ისეთ მნიშვნელოვან ეპოქაში, როგორც არის ახლანდელი და აგრეთვე თუ გავითვალისწინებთ იმ გონებრივ ძალებს, რომელნიც იჩენენ თავს კავკასიური განყოფილების წევრთა ბევრს შესანიშნავ მეცნიერულ თხზულებებში. ამ ძალებს შესაფერისი წაქეზებისა და მზრუნველობის შემთხვევაში, შესაძლებლობა მიეცემოდათ მოეყარათ თავი და დიდი სამსახური გაეწიათ მეცნიერებისათვისაც და კავკასიის მხარისათვისაც“².

როგორც ეტყობა, საქართველოს იმდროინდელი მესვეურები და ბარტოლომეისდაგვარი პირები რუსული ოფიციალური საზოგადოებიდან არ იყვნენ დაინტერესებულნი არც ერთში და არც მეორეში.

რუსულ მოწინავე საზოგადოებაში და მის ერთ-ერთ საუკეთესო ცენტრში—გეოგრაფიულ საზოგადოებაში, ამ ფაქტს, როგორც ვხედავთ, გამოუწვევია გულისტკივილი. უეჭველია, არანაკლები მწუხარებით შეეგებნენ მას რაფიელ ერისთავისმაგვარი ქართველი მოღვაწენი, რომელნიც ამყარებდნენ თავიანთ იმედებს ისეთ კულტურულ წამოწყებაზე, როგორიც იყო მუზეუმი.

სამუზეუმო კოლექციების შემავლომი გად-ილგალი

როგორც უკვე ვახსენეთ, „Кавказский календарь“-ის თანახმად, საკუთარი ბინის ლიკვიდაციასთან დაკავშირებით რ. გ. ს. კავკასიურმა განყოფილებამ თავისი კანცელარია გადაიტანა საქმეთა მმართველის დ. ი. კოვალენსკის ბინაზე.

¹ Отчет ИРГО за 1864 год, стр. 40—42.

² იქვე, 33—42.

ჩვენთვის გაურკვეველია სად იყო მოთავსებული სამუზეუმო კოლექციები 1864 წლის აგვისტოდან, ვიდრე ისინი გადაეცემოდნენ რადეს. ამაზე „Кавказский календарь“-ში არაფერია ნათქვამი. შეუძლებელია, რომ ისინი გადაეტანათ აღნიშნულ საქმეთა მართველის ბინაზე, მით უმეტეს, რომ იგი ყოველწლიურად იცვლიდა ბინებს და რასაკვირველია თან ვერ ათრევდა სამუზეუმო ექსპონატებს.

ხოლო რაც შეეხება ბაიერნის კოლექციას, იგი, როგორც ამაზე უკვე გვქონდა საუბარი, არც ყოფილა არასდროს მუზეუმის ბინაზე და 1863 წელს (დაახლოებით აპრილში) ბაიერნმა გადასცა კავკასიურ სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმს.

უშვებელია ექსპონატების ადგილმდებარეობის გაურკვეველობამ ამ გარდამავალ პერიოდში დაბადა ზოგიერთი მკვლევარისათვის ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს ეს ექსპონატები სრულიად დაიღუპა და მოისპო.

ასეთ აზრს გამოთქვამენ, მაგალითად, რადეს ბიოგრაფი კ. ფ. ჰანი „Museum Caucasicum“-ის VI ტომში და ფ. პ. კეპენი.

სანქტ-პეტერბურგში 1896 წელს გამოცემულ ნარკვევში—„Несколько слов о Кавказском музее“ ფ. პ. კეპენი წერს:

„...уже через 10 лет упразднилась дирекция Музея (ლაბარაკია რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმზე—გ. ე), а коллекции были предоставлены, большею частью, на произвол судьбы и, повидимому, частью погибли, а частью были расхищены“¹.

მით უფრო უცნაურად ჩანს იმავე ავტორის სიტყვები 3 სტრიქონით უფრო დაბლა:

„а в ноябре того же года (ლაბარაკია 1865 წელზე—გ. ე.) Радде принял от Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества остаток коллекций, принадлежавших прежнему „Музею“².

გაურკვეველია, საიდანღა ჩაიბარა რადემ აღნიშნული „მუზეუმის“ კოლექცია, თუ იგი „ნაწილობრივ დაიღუპა, ნაწილობრივ კი დაიტაცეს“.

ასეთივე აზრს ავითარებს რადეს ბიოგრაფი კ. ფ. ჰანი (К. Ф. Хан „Museum Caucasicum“-ის VI ტომში, სადაც ჩვენ ვკითხულობთ:

„В 1861 году дирекция Музея (ლაბარაკია რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმზე—გ. ე) распалась, коллекции остались без присмотра, затерялись (შენიშვნაში: собрание кавказских альпийских растений, подаренных кн. Воронцовым, рисунки г-жи Решетовой и Зящика насекомых Ф. Врангеля) или попортились“³.

ამ სტრიქონების ავტორიც ვარდება წინააღმდეგობაში, როცა შემდეგ აბზაცში წერს:

¹ Ф. П. Кеппен. Несколько слов о Кавказском музее, СПб., 1896, стр. 5.

² იქვე.

³ „Museum Caucasicum“, VI, 77.

„Сначала для этой цели (ლაბარაკია რადეს მუზეუმის დაარსებაზე — გ. უ.) было нанято частное помещение в доме Цювьянова на Сергиевской улице. Но оно оказалось слишком тесным, когда в него поступили также и коллекции географического общества...“¹.

გამოდის პირიქით. რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კოლექციები, გადმოცემულნი განყოფილების მიერ რადესათვის, იმდენად მრავალრიცხოვანი ყოფილან, რომ პირველი, დროებითი, შენობა რადეს მუზეუმისა ველარ იტყვდა ყველა ექსპონატს და საჭირო გამხდარა ახალი ბინის შეძენა მუზეუმისათვის.

ჩანს, ეს ავტორები საერთოდ ცდილობენ კავკასიური განყოფილების მუზეუმის მნიშვნელობის დაკნინებას, ამას მოწმობს თუნდაც ბრკეალები, რომლებშიაც კებენმა ჩასვა სიტყვა „მუზეუმი“, როდესაც იგი წერდა კავკასიურ მუზეუმზე.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ თვითონ რადე არასდროს არ ცდილობდა გეოგრაფიული საზოგადოების მიერ მისთვის გადმოცემული კოლექციების მნიშვნელობის დაკნინებას. ამას საუკეთესოდ მოწმობს თვით გუ სტავივანეს ძე რადეს სიტყვა, წარმოთქმული რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების საერთო კრებაზე 1865 წლის სექტემბრის 30-ს.

როგორც ცნობილია 1863 წლიდან რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების „მოამბე“-ში განყოფილების საერთო კრებებისა და მისი განმგებელი კომიტეტის სხდომის ოქმები სრულიად აღარ იბეჭდებოდა.

აღნიშნული ორგანოს VII წიგნის 1866 წელს გამოშული 1-ლი ნაწილის შესავალში ნათქვამი იყო, რომ VII წიგნის II ნაწილში, რომელიც უნდა გამოსულიყო 1867 წლის ნახევარში, მოთავსებული იქნებოდა „განყოფილების მატრიანე“ 1863—1866 წლებისა. აღნიშნული წიგნი ვერ გამოიცა, ხოლო 1873 წელს გამოცემული VIII წიგნის თავში ეწერა, რომ VII წიგნის II ნაწილი ვერ გამოიცა და ზოგიერთი მასალები იბეჭდებოდა VIII-ში. ამ მასალათა შორის არ იყო აღნიშნული „მატრიანე“ და საერთოდ არც შემდეგ ტომებში იგი არ დაბეჭდილა.

სამაგიეროდ ზოგიერთი ოქმი იბეჭდება გაზეთ „Кавказ“-ში და ზემოხსენებული ოქმიც რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების 1865 წლის სექტემბრის 30-ს მოწვეულ საერთო კრებისა, რომელზედაც წარმოსთქვა სიტყვა რადემ, დაიბეჭდა გაზეთ „Кавказ“-ის 1866 წლის № 23-ში.

მოგვყავს ეს აღგილი:

В общем собрании Кавказскаго Отдела Императорскаго Русскаго Географическаго общества, бывшем 30-го сентября прошлаго года, действ. чл. Г. И. Радде сообщил собранию о своих первоначальных трудах по устройству вновь учрежденнаго Кавказскаго музеума и, как директор его, высказал с чувством благодарности

¹ „Museum Caucasicum“, VI, 77—78

значение заслуги Отдела, который передачею своих коллекций и мебели положил прочное основание возникающему музеуму. Для начала музеума особенно важна принадлежавшая Отделу этнографическая коллекция, которая представляет много замечательных предметов¹...

(ხაზი ჩვენია — გ. ქ.)

გვეგონია ამაზედ უკეთესი დახასიათება რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კოლექციების მნიშვნელობისა, რომელიც მათ ჰქონდათ რადეს მიერ დაარსებული მუზეუმისათვის, არ შეიძლება.

რადე პარლამირ ამბობს, რომ ამ კოლექციების გადაცემით განყოფილებაში „ჩაუყარა მკვიდრი საფუძველი“ („положил прочное основание“) მის მიერ დაარსებულ მუზეუმს, რომელიც იწყებდა აღმოცენებას. განსაკუთრებით ხაზგასმულია ამ სიტყვაში კავკასიური განყოფილების მუზეუმის ეთნოგრაფიული კოლექციის მნიშვნელობა „რომელიც შეიცავს ბევრ ღირსშესანიშნავ საგნებს („которая представляет много замечательных предметов“).

1867 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში მოთავსებულია გუსტავ რადეს ვრცელი სტატია სათაურით „Кавказский Музей“. ამის შემდეგ აღნიშნული ორგანო თითქმის ყოველწლიურად ათავსებს ასეთ სტატიებს თავის სალიტერატურო განყოფილებაში, რადეს სტატიაში სხვათა შორის აღნიშნულია, რომ მუზეუმის გეოლოგიური განყოფილების ექსპონატები, მოთავსებულნი 6 კარადაში, ნაწილობრივ გადაცემულია რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მიერ. ჩვენ ვკითხულობთ:

„IV Предметы геологического отдела помещены в 6-ти шкафах и доставлены частью отделением Кавказского Географического Общества...“² (ხაზი ჩვენია — გ. ქ.)

რადეს ზემოთ მოყვანილი აზრი განმეორებულია რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების 25 წლის (1851—1876 წლების) მუშაობის მიმოხილვაში, იქ სადაც ლაპარაკია განყოფილების მუზეუმის მოსპობის შესახებ და მისი კოლექციების გადაცემის შესახებ რადესათვის:

„Итак, в начале шестидесятых годов, Отдел перестал обольщать себя ложными надеждами... надо было прежде всего сосредоточить средства, прекратив все бесполезные расходы. На первом плане стоял, конечно, Музеум, который в 13 лет своего существования не только не достиг той полноты и порядка, при которых мог-бы служить пособием для изучения страны, но даже не представлял и внешнего интереса своими коллекциями. Так, этнографическое его отделение не пополнялось по дороговизне приобретения предметов этнографии; историческое отделение так же не могло составляться, так-как в красне бы-

¹ „Кавказ“ № 23, 1866 г., 20/III, раздел „Кавказская летопись“ стр. 1.

² „Кавказский календарь“ на 1867 год, стр. 276.

ლო специалистов по части розыскания древностей; для отделения же естественно-исторического, хотя и готовились предметы бывшим консерватором музеума, г. Байерном, но не было достаточно помещения для них в небольшой квартире Отдела, да и классифицировать их было некому. Из этого музеума, наконец, было сделано то полезное употребление, что его коллекции отчасти послужили началом другого учреждения—Кавказского музея“...¹ (ხაზი ჩვენია—გ. უ.).

1891 წელს გუსტავე რადემ გამოსცა თავისი „მოკლე ნარკვევი კავკასიური მუზეუმის განვითარების ისტორიისა“ მისი არსებობის 25 წლის თავთან დაკავშირებით, რომლის გვ. 34—37 შეეხება რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის ისტორიის მოკლე მიმოხილვას.

რადემ არსად არა წერს კეპენის ან ჰანის მსგავსად, რომ რ. გ. სხვ. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კოლექცია დაიკარგა, არამედ, რომ: „-шае 1861 года дирекция (მუზეუმისა—გ. უ.) упраздняется и коллекция впоследствии остаются без всякой почти заботы о них“² (ხაზი ჩვენია—გ. უ.).

ამ „ნარკვევში“ არა ერთხელ არის მოხსენებული იმის შესახებ რომ მან ჩაიბარა რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კოლექციები.

როდესაც რადემ იხილავს რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კუთვნილ ამა თუ იმ კოლექციას, ცალკე აღნიშნავს ხოლმე, თუ რომელიმე ექსპონატი არ მოხვდა მის მუზეუმში. მაშასადამე იგულისხმება, რომ ყველა დანარჩენი კოლექცია გადაეცა მის მუზეუმს. მაგალითად, როდესაც იგი ლაპარაკობს მ. ს. ვორონცოვის მიერ განყოფილებისათვის შეწირულ ალბურ მცენარეთა კოლექციების შესახებ, იგი შენიშნავს:

„Растения эти, при приеме мною от Географического Общества не были на лицо; точно также не оказались упомянутые впоследствии рисунки г-жи Решетовой и 3 ящика с насекомыми барона Врангеля“³. (ხაზი ჩვენია—გ. უ.).

შემდეგ გვერღებ იგი წერს: „Хотя в ноябре 1854 г. и упоминается о принесении бароном А. К. Врангелем в дар (გეოგრ. საზ. კავკ. განყოფილების მუზეუმისათვის—გ. უ.) собрания кавказских насекомых из 774 экземпляров, но в начале 1866 года, когда я принял Музей

¹ Кавказский Отдел ИРГО с 1851 по 1876 г., Т., 1876, стр. IX.

² Г. Радде. Краткий очерк истории развития Кавказского Музея в первые 25 лет существования с 1-го января 1867 по 1-ое января 1892 года. Тифлис, 1891 г., стр. 36. примечание.

³ იქვე, გვ. 34, შენიშვნა.

от Географического Общества, от этой коллекции уже ничего не осталось“¹ (ხაზი ჩვენია—გ. ქ.).

როგორც შემდეგი ადგილიდან ირკვევა, რადემ 1866 წლის დასაწყისში კი არ ჩაიბარა აღნიშნული მუზეუმის კოლექციები, არამედ 1865 წლის ნოემბერში, ხოლო 1866 წლის დამდეგს (სახელდობრ თებერვალში) დაწმინდა ისინი, დაალაგა და, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო, შეავსო.

ჩვენ ვკითხულობთ:

„Коллекции были приняты мною от Кавказского Отдела Императорского Русского Географического общества в ноябре (იგულისხმება 1865 წლის ნოემბერში—გ. ქ.), а в феврале 1866 года они были очищены, поставлены, и насколько возможно дополнены“² (ხაზი ჩვენია—გ. ქ.).

მაგრამ ეგებ რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის მიერ რადეს მუზეუმისათვის ნაანდერძევი კოლექციები იმდენად უმნიშვნელო იყო, რომ მათზე არცა ღირდა ლაპარაკი?

ჯერ ეს ერთი ამ აზრს აბათილებს თვით გ. რადე მის მიერ წარმოქმულ სიტყვაში რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების საერთო კრებაზე, რომელიც ზემოთ იყო მოყვანილი.

მეორეც, ამ აზრის გასაბათილებლად საკმარისია მოვახდინოთ შედარება რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილებისა და რადეს კატალოგებისა.

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კატალოგი, რომელიც ამჟამად ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში, და რომლის დიდ მნიშვნელობაზე მიგვიითთა პროფ. გ. ჩიტაიამ, შეტად საინტერესო დოკუმენტს წარმოადგენს.

უეჭველია მისი შედგენა დაიწყო მუზეუმის დირექციამ არა უადრეს 1856 წლის ნოემბრის 13-სა, საფიქრებელია, რაფიელ ერისთავის მიერ წარმოდგენილი პროექტის საფუძველზე, რაზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი. მისი სათაურია:

„Общий каталог имущества Музеума Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества“.

ხოლო ბოლო გვერდზე დამოწმებაა მუზეუმის დირექციის თავმჯდომარისა და მდივნისა:

„В сей книге девяносто девять перенумерованных листов.

Председатель барон А. Николаи.

Секретарь дирекции Музеума Ад. Берже.

¹ Радле. Краткий очерк, стр. 35—36. რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის ისტორიის კაბინეტის ზოგიერთი ექსპონატის გადაცემის შესახებ რადეს მუზეუმისათვის იხ. ჩვენი ნარკვევის ბოლოს ტაბულა, II, 9.

² Радле. „Краткий очерк...“ стр. 37.

თარიღი: 13 ноября 1856.

ადგილი: Тифлис.

კატალოგი შედგება 8 გრაფისაგან:

1. ექსპონატის შემოსულობის დრო.

2. საერთო №

3. საგნის სახელწოდება

4. თარიღი

5. ფასი

6. ვისგანაა შემოსული

7. კერძო აღწერილობის №

8. შენიშვნა.

აღსანიშნავია, რომ 1 და მე-5 გრაფა საერთოდ არ ივსებოდა, მე-7 ივსებოდა, მაგრამ ყოველთვის არა.

კატალოგში გატარებულია ცდა შემოსული საგნების რაც შეიძლება დაწვრილებით აღწერისა, საინტერესოა მე-8 (უკანასკნელი) გრაფა, სადაც უმთავრესად, და ხშირად დიდი დაწვრილებით, არის აღწერილი ამა თუ იმ საგნის გამოყენებითი მნიშვნელობა, განსაკუთრებით როცა ლაბარაკია ეთნოგრაფიულ ექსპონატებზე.

კატალოგი შედგება 3 ნაწილისაგან.

გვ. გვ. 1 — 12₂ შეეხება ეთნოგრაფიულ კაბინეტს.

გვ. გვ. 13₂ — 25₂ სრულიად შეუყვებელია.

გვ. გვ. 26 — 28 შეეხება ისტორიულ კაბინეტს.

გვ. გვ. 28₂ — 74₂ შეუყვებელია.

გვ. გვ. 75 — 77 შეტანილია სხვადასხვა ძვირფასი ნივთები და სიძველენი.

გვ. გვ. 77₂ — 99₂ სრულიად შეუყვებელია.

კატალოგი შევსებულია ორი ხელით, პირველით — უფრო ლამაზად და გარკვეულად დაწერილით — შევსებულია 1—11, 26—28₂ და 75—77 გვერდები კატალოგისა, მეორეთი კი — 11₂ — 12, 13 გვერდები.

ჩანაწერების უმრავლესობას გადასმული აქვს ფანქარი და მიწერილი ნომრები. როგორც გამოირკვა ეს არის ნომრები რადესეული მუზეუმის კარადისა და საგნისა, რომლის ქვეშაც მოთავსდა რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის საგანი რადეს მუზეუმში.

ჩვენ არ შეგვიძლია არ დავეთაზამთ პროფ. გ. ჩიტაიას აზრს, რომელიც მან გაგვიზიარა ჩვენ ამ ნარკვევის დაწერის წინ, რომ რ. გ. ს. კავკასიურ მუზეუმის კატალოგში ექსპონატები ბევრად უფრო უკეთ და სრულად არიან ასახულნი, ვიდრე რადესეულ კატალოგში. ამას დაუმატებთ იმასაც, რომ თუ ჩვენ შევადარებთ ამ კატალოგის ზოგიერთ განმარტებებს რადეს მიერ გამოცემულ მეგზურებს, დავინახავთ, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში კატალოგის განმარტებანი, მაგალითად ამა თუ იმ საგნის დანიშნულებისა და მოხმარების შესახებ, პირდაპირ გადატანილია რადეს მიერ მის მეგზურში.

მეტად საგულისხმოა პროფ. გ. ჩიტაიას ის ცნობაც, რომ მას არა ერთხელ შეხვედრია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიულ კოლექციათა შორის ექსპონატები რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კუთვნილ ექსპონატთაგან.

რაც შეეხება რადეს პირველ კატალოგს, მისი შედგენა დაწყებულია 1870 წლის აგვისტოს 14-დან, რასაც მოწმობს ბოლო გვერდის დამოწმება:

„В сей книге, выданной из Закавказской контрольной палаты Кавказскому музею и Тифлисской публичной библиотеке (როგორც ცნობილია 1869 წელს ეს ორი დაწესებულება გაერთიანდა რადეს მეთაურობით — გ. ე.), на записку в 1870 году всего казенного имущества, находящегося в Кавказском Музее, перенумерованных и скрепленных зашнуром и казенною печатью сто пятьдесят девять листов.

Августа „14“ дня 1870 года“¹.

რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის ექსპონატები, გადმოსული რადეს მუზეუმში, აღწერილია ამ კატალოგის 131—135 გვერდებზე. საგნების ჩამოთვლას წინ უძღვის სათაური:

„Принято от Кавказского Отдела Императорск. Географическ. Общества“.

საფიქრებელია, რომ ექსპონატები ჩაწერილია იმავე ხელით, რომელმაც გაუკეთა ფანქრით შენიშვნები რ. გ. ს. კავკ. განყ. მუზეუმის კატალოგს.

თუ ჩვენ შევადარებთ გეოგრაფიულ საზოგადოების კავკ. განყოფილების მუზეუმის კატალოგს რადეს I კატალოგს, დავრწმუნდებით იმაში, თუ რამდენად უფრო მდარეა მეორე კატალოგი, იგი არის პირველის შემოკლება და ზოგჯერ მეტად მოუხეშავი.

რადეს I კატალოგში ჩამოთვლილია გეოგრ. საზ. კავკ. განყ. მუზეუმიდან გადმოსული 155 ექსპონატი, მაგრამ უდაოა, რომ ყველა გადმოცემული ექსპონატი არ არის შეტანილი ამ კატალოგში.

მაგალითად, გამოტოვებულია რ. გ. ს. კავკ. განყ. მუზეუმის კატალოგის გვ. 26—28 მოხსენებული ისტორიული კაბინეტის საგნები, თუმცა, ისინი რომ რადეს მუზეუმს გადაეცა, ამას ამტკიცებს ჯერ-ეს-ერთი ამ საგნებისათვის როგორც სხვებისათვისაც, ვაკეთებული ნომრები ფანქრით და იმავე ხელით, ხოლო მეორეს მხრივ ის გარემოება, რომ ყველა ეს საგნები იხსენიება რადეს მიერ შედგენილ „მეგზურებში“. ამგვარად არ არის შეტანილი რადეს კატალოგში, რ. გ. ს. კავკ. განყ. მუზეუმის 18 ექსპონატი.

მაშასადამე, ამ კატალოგების შედარებიდან გამოდის, რომ გ. რადემ მიიღო რ. გ. ს. კავკ. განყოფილების მუზეუმის კუთვნილი 173 ექსპონატი (ეთნოგრაფიული და ისტორიული მნიშვნელობისა).

ამას გარდა რადეს I კატალოგის §§ 134 და 135 მოხსენებულია რ. გ. ს. კავკ. განყ. მიერ გადმოცემული ავეჯიც: ერთი მაგიდა და 6 კარადა.

¹ აღნიშნული კატალოგი ამჟამად ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში.

ექსპონატთა ეს რაოდენობა მცირე არ უნდა ყოფილიყო ახლად დაატ-სებულ მუზეუმისათვის.

ამაში უკეთ დავაწყუნდებით თუ ზემოთ მოყვანილ რაოდენობას ექსპონატებისას შევადარებთ პარველ წლებში თვით გ. რადეს მიერ შექმნილ ექსპონატთა რაოდენობას.

რადეს კატალოგი შედგენილია წლების მიხედვით და იძლევა ამ შედარების შესაძლებლობას.

1865 წელს	რადემ შეიძინა	187 საგანი
1866	"	529 "
1867	"	148 "
1868	"	229 "

ამგვარად, 1865 წლის დამლევსათვის რ. გ. ს. კავკასიურ განუ. მუზეუმის ექსპონატები შეადგენდნენ რადეს ეთნოგრაფიული და ისტორიული ხასიათის ექსპონატთა კოლექციის დაახლოებით ნახევარს.

ამის შემდეგ სავსებით გასაგები ხდება ზემოთ მოყვანილი მადლობით აღსავსე სიტყვა, რომლითაც გ. რადემ მიმართა რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილებას მის საერთო კრებაზე 1865 წლის სექტემბრის 30-ს, სადაც:

„высказал с чувством благодарности значение заслуги Отдела, который, передачу своих коллекций и мебели положая прочное основание возникающему музею. Для начала музея особенно важна принадлежавшая Отделу этнографическая коллекция, которая представляет много замечательных предметов“.

იმისათვის, რომ რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის ეთნოგრაფიული და ისტორიული კაბინეტებს კოლექციების გადაცემის სურათი უფრო ნათელი გაეხადოთ, ჩვენი ნარკვევისათვის დართულ ტაბულაში მოკუმულია შედარება ამ ორი განყოფილების ექსპონატების ჩანაწერებისა ერთმანეთთან, სახელდობრ:

I. რ. გ. ს. კავკ. განუ. მუზეუმის კატალოგის ჩანაწერისა

II. რადეს I კატალოგის ჩანაწერებთან და

III. რადეს „მეგზურის“ I გამოცემასთან, რომლის სათაური ასეთია: „Краткий путеводитель Кавказского музея“. Составил д-р Г. И Радде. Тифлис. 1870.

შესადარებელი ტაბულა შედგება 7 გრაფისაგან: 1,2,3 — შეეხება რ. გ. ს. კავკ. განუ. მუზეუმის კატალოგს; 4 — რადესული კატალოგის №-ია; 5,6,7 — შეეხება რადეს მიერ შედგენილ „მეგზურს“ (კარადა, №, ექსპონატის სახელწოდება).

რაც შეეხება რადეს „მეგზურში“ ექსპონატის სახელწოდებას, ზოგჯერ დასახელებულია ერთმანეთს რაპდენაზე ექსპონატთა, საერთო სახელწოდებთა, ასეთ შემთხვევაში ჩვენ მოგვყავს ეს საერთო სახელწოდება და ფრჩხილებში ვათავსებთ ექსპონატების იმ ნომრებს, რომელნიც იგულისხმება ამ სახელწოდების ქვეშ, ხოლო ჩვენთვის საგულისხმო ექსპონატის ნომერს (ერთ-ერთ ამ ნომერთაგანს) ვსვამთ წინა გრაფაში საერთო წესით.

7. გ. ჟორდანიძე

დაცულია შეუცვლელად დოკუმენტების ტრანსკრიპცია, მათში დაშვებულ შეცდომებითურთ.

მაგრამ ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ზემოაღნიშნულ 173 ექსპონატში შედის მხოლოდ საერთოგრაფიო და საისტორიო კაბინეტების ექსპონატები. სრულიად არ არის მოხსენებული საბუნებრივმეტყველო კაბინეტის ექსპონატები.

ამ ექსპონატთა შესახებ გვხვდება ცნობები გუსტავ რადეს მიერ გამოცემულ „მეგზურებში“ (I გამოცემა — 1870 წლისა; II — 1875 წ., იგი წარმოადგენს პირველის განმეორებას; III — 1881 წ., შეესებული და მნიშვნელოვნად გადაკეთებულია; IV — გამოცემულია 1885 წელს; V — 1887 წ., VI — 1891 წლისა). შესაძარბლად ვსარგებლობთ „მეგზურის“ I, III და VI გამოცემებით.

რ. გ. ს. კავკ. განყ. მუზეუმის კატალოგში, მე-13 გვერდზე, №№ 118, 119, 120 და 121 ქვეშ იხსენიება აკადემიკოს აბიხის შემოწირული 4 ყუთი მავნე მწერებით. „Четыре ящика с вредными насеком. от д. с. с. академика Абиха“.

აბიხის მიერ შემოწირული ეს 4 ყუთი რადეს I კატალოგში სრულიად არ იხსენიება.

მაგრამ, რადეს „მეგზურის“ III გამოცემაში, მე-50 გვერდზე, ეს ყუთები იხსენიება. ჩვენ ვკითხულობთ: „Шкаф № 32 содержит коллекцию вредных и полезных насекомых, подаренных академиком Абихом“¹.

როდესაც მუზეუმის გახსნის დროს რადე თავის ანგარიშში აღწერდა მუზეუმის კოლექციებს, გეოლოგიური განყოფილების კოლექციათა შორის პირველ ყოვლისა იხსენიებოდა: „образцы горных пород юрской и меловой формаций из Дагестана. Каталог этого собрания составлен академиком Абихом“².

როგორც ეს ირკვევა 1901 წელს გ. რადეს მიერ გამოცემული კავკასიური მუზეუმის გეოლოგიური კოლექციების აღწერიდან, მან ჩაიბარა რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების თავმჯდომარის მოადგილე იოსებ ივანეს ძე ხოდკოსაგან (დაინიშნა ამ თანამდებობაზე 1861 წლის მაისის 13 ს) აკადემიკოსი აბიხის მიერ დამუშავებული დაღესტნური ნამარხები და მათი კატალოგი.

„Снабженные каталогом и разработанныя г. Абихом окаменелости из Дагестана, — წერს რადე, — были переланы мне при основании музея тогдашним президентом Кавк. Отд. Импер. Русск. Геогр. Общества, генералом Ходзько“.

ამასთანავე იგი მწუხარებით დასძენს:

¹ სავსებით ამავე იმეორებს რადე „მეგზურის“ VI გამოცემაში, მე-74 გვერდზე. ამაგვარად, აბიხის მიერ შეწირული ყუთები მავნე მწერებით რადეს მუზეუმში გვხვდება 1891 წელსაც.

² იხ. „Museum Caucasicum“, VI, 79.



„К сожалению, академик Абих сам не пожелал принять участия ни в обогащении Музея геологическими предметами, ни советом. ни делом, хотя я его неоднократно просил об этом“¹.

გეოლოგიური კოლექციების აღწერაში („Museum Caucasicum“-ის III ტ., გვ. 204—210), შემოკლებულად მოყვანილია აღნიშნული კატალოგი.

ჩვენ ვკითხულობთ:

„Шкап 10...“

„Ящик №№ 1—3.“

„Каталог коллекции, составленной в 1860 г. академиком фон-Абихом, по поручению Кавк. Отд. Имп. Геогр. Общества“.

კატალოგი შედგენილია პარალელურად ორ ენაზე: რუსულზე და გერმანულზე, ან და ორივე შეკვლილია ერთით — ლათინურით. იგი შეიცავს 182 გეოლოგიური ექსპონატის აღწერას. დასაწყისში რადე აღნიშნავს:

„Недостающих №№ (20) Музей не получил“.

გამოდის, რომ 182 ექსპონატიდან კატალოგს და კოლექციასაც უნდა აკლდეს 20 ექსპონატი. მაგრამ, სინამდვილეში, თუ არ ვცდებით, აქლია 19 ექსპონატი (№№ 28, 29, 32, 33, 34, 37, 38, 63, 71, 98, 100, 101, 103, 138, 139, 157, 168, 176, 179).²

აქედან ცხადია, რომ რ. გ. ს. კავკ. განყოფ. მუზეუმის მემკვიდრეობათა შორის რადეს მიუღია: 1) 163 ექსპონატისგან შემდგარი გეოლოგიური კოლექცია, რომელიც მოუთავსებია კავკასიური მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილების მე-10 კარადის №№ 1—3 ყუთებში და 2) ამ კოლექციის დაწვრილებითი კატალოგი, შედგენილი აკადემიკოს აბიხის მიერ 1861 წელს, რომელსაც შემოკლებით ბეჭდავს რადე, თავის „Museum Caucasicum“-ის III ტომში.

დაბოლოს, რადეს I კატალოგში, რასაკვირველია, სრულიად არ იხსენიება ბაიერნის საკმაოდ დიდი კოლექციები, რომელნიც 1863 წლამდის რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის საკუთრებას შეადგენდნენ. შემდეგ ბაიერნმა გადასცა ისინი კავკასიურ სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებას, ხოლო ამ უკანასკნელმა კი 1853 წლის დამლეუს—კავკასიურ მუზეუმს.

ბაიერნის საბუნებისმეტყველო კოლექციების ბედ-იღბლის შესახებ 1863—1868 წლებს შორის ცნობების ამოკრეფა შეიძლება „Кавказский календарь“-ის ნომრებიდან.

ზემოთ უკვე იყო აღნიშნული, რომ 1863 წელს ფ. ბაიერნმა თავისი კოლექციები გადასცა კავკასიის სასოფლო სამეურნეო საზოგადოებას, ხოლო თითონ შეიქნა ამ საზოგადოების მუზეუმის ზედამხედველად (ანუ მკველად).

¹ იხ. „Museum Caucasicum“ III, I. ამ კატალოგის შესახებ დაწვრილებით იხ. ჩვენი ნარკვევი, გვ. 71—75.

² შესაძლებელია მეოცეს შეადგენდა უკანასკნელად მოხსენებული ექსპონატი (ე. ი 183).



ბაიერნამდის კავკასიის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებას ჰქონდა 1892 წი-
მუ ში ბოტანიკური, ცენტომოლოგიური, მინერალოგიური, პალეონტოლო-
გიური და კონხილიოლოგიური კოლექციებისა, ხოლო ბაიერნის კოლექ-
ციების შემატების შედეგად აღნიშნულ კოლექციათა რაოდენობა გაიზარდა
28.600 ერთეულამდის, ე. ი. ბაიერნის კოლექციაში თავს იყრიდა
26.708 ექსპონატი¹. სწორედ ამიტომ 1864 წლისათვის შედგენილ „Кав-
казский календарь“-ში მოთავსებულ ნარკვევში კავკასიის სასოფლო-სამეურ-
ნეო საზოგადოების შესახებ ვკითხულობთ:

„Большая часть предметов, находящихся в Музее (особенно на-
секомья, гербарий, минералы и окаменелости) собраны старанием
хранителя Музея, иностранца Федора Самуиловича Байерна“².

1868 წლის დამლევამდის ბაიერნის კოლექციები იმყოფებოდნენ კავკა-
სიის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებაში, და ამ ხნის განმავლობაში მათი
რაოდენობა გაიზარდა 4086 ექსპონატით.

1868 წლისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ში, სადაც მოყუ-
ნილია ცნობები 1867 წლის დეკემბრის 1-თვის, ჩვენ ვკითხულობთ, რომ კავ-
კასიის სასოფლო-სამეურნეო მუზეუმში ირიცხებოდა:

ჰერბარიუმში	7030	ექსპონატი
ცენტომოლოგიურ კოლექციაში	19.800	
მინერალოგიურ	2.680	„
პალეონტოლოგიურ	1.796	„
კონხილიოლოგიურ	1.285	„
გეოლოგიურ	95	„

სულ — 32.686 ექსპონატი.³

თუ ამას გამოვკლებთ 28.600 ექსპონატს, რომელიც იმყოფებოდა ამ
მუზეუმში 1863 წლის დამლევისათვის, მივიღებთ 4086 ექსპონატს, ე. ი. ექს-
პონატთა იმ რაოდენობას, რომელიც შეემატა მუზეუმს 1863 — 1867 წლებში.

როგორც წერს გუსტავ რადე, 1868 წლის ივნისის 20-ს კავკასიის სა-
სოფლო-სამეურნეო საზოგადოების ინიციატივით დაიწყო მოლაპარაკება ერ-
თის მხრივ რადესა და მეორეს მხრივ საზოგადოებასა და ბაიერნს შორის,
ბაიერნის კოლექციების რადეს მუზეუმისათვის გადაცემის შესახებ, და ბაი-
ერნი დათანხმდა გადაეცა რადეს კავკასიური მუზეუმისათვის თავისი კო-
ლექციები, რისთვისაც მთავრობამ დაუნაშნა ყოველწლიური ჯამაგირი — 600 მა-
ნეთი. კოლექციის გადაცემა მოხდა იმავე წლის ნოემბერს⁴.

1868 წელს კავკასიის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების პრეზიდენ-
ტის მოვალეობას დროებით ასრულებდა საზოგადოების ვიცე-პრეზიდენტი

¹ იხ. „Кавказский календарь“ на 1861 г., стр. 178; на 1862 г., стр. 177; на 1863 г.,
стр. 128 — 129; на 1864 г., стр. 123; აგრეთვე ჩვენი ნარკვევის 79 გვერდი.

² „Кавказский календарь“ на 1864 год, стр. 123.

³ „Кавказский календарь“ на 1868 год, стр. 458.

⁴ Г. Р а д е. Краткий очерк истории развития Кавк. музея, 1891, стр. 30, 39 — 41.

დიმიტრი ყიფიანი, სწორედ ამ წლის ნოემბერში ვადაევა რადეს ბაიერნის კოლექცია, ხოლო თვით ბაიერნმა დატოვა კვე. სას.-სამ. საზოგადოების მუზეუმი, რომელსაც ბაიერნის კოლექციის გადაცემის შემდეგ დარჩა მხოლოდ 649 ექსპონატი. „Кавказский календарь“-ის 1859 წლისა ივის შედგენილ ნოემბერში კვე. სას.-სამ. საზოგადოების შესახებ ვკითხულობთ:

„В конце 1868 года, Общество, с соизволения августейшего покровителя своего (დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე—გ. ე.), естественно исторические коллекции свои (энтомологическую, митералогическую, геологическую, палеонтологическую, кончилиологическую, оологическую и гербарий), в числе около 40-000 номеров, передал в недавно учрежденный Кавказский музей, который благодаря такому приращению, увеличился более чем вдвое¹.

იმვე წლის „Кавказский календарь“-ის სტატიაში „Кавказский музей и Публичная Библиотека“ (მათი გაერთიანება მოხდა 1869 წ.) ვკითხულობთ:

„В продолжении истекшего года Музей получил по всем отраслям весьма ценные приращения... В последнее время Общество сельского хозяйства решило передать в Музей, с согласия г. Байерна, богатня его коллекция². Хотя ботанический и энтомологический отделы этой коллекции и пострадали от червоточия (особенно личинок жука *Dermestes lardarius*) и потребуют для совершенной очистки много трудов и времени, зато богатые минералы и окаменелости, а равно и пресноводные и земледонные раковины, собранные г. Байерном, ничего не оставляют желать, как только приведения их в систематический порядок“³.

ამვე აზრს იზიარებდა რადე როდესაც იგი წერდა 1891 წელს მუზეუმის არსებობის 25 წლის თავის აღსანიშნავად გამოცემულ ნარკვევებში:

„Музей в значительной степени обогатился с передачею в него коллекции Байерна“⁴.

რადე აღნიშნავს ამასთანავე, რომ გეოლოგიური და პალეონტოლოგიური ექსპონატები საბოლოოდ მოაწესრიგეს და განსაზღვრეს პროფესორმა

¹ „Кавказский календарь“ на 1869 год, стр. 376.

² მართალია, ეს კოლექციები წოდებულია „ბაიერნის კოლექციებად“, მაგრამ სინამდვილეში მნიშვნელოვანი ნაწილი შეადგენდა პირველი კავკასიური მუზეუმის საკუთრებას, ვინაიდან ბაიერნმა მოაგროვა ისინი ამ მუზეუმისათვის, როდესაც მუზეუმი უპატრონოდ დარჩა და კაბინეტის კონსერვატორად (1859—1863); შემდეგ, როდესაც მუზეუმი უპატრონოდ დარჩა და დაიშალა, ბაიერნმა გადაიტანა კოლექციები სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმში და ყველა ამ კოლექციის უწოდებენ მის საკუთარ კოლექციებს. ძნელი იქნის გარკვევა, სად თავდებოდა საკუთრივ ბაიერნის კოლექციები და სად იწყებოდა კოლექციები კავკასიური მუზეუმისადურთა ცხადი, რომ მნიშვნელოვანი ნაწილი კოლექციისა, რომელსაც ახლა „ბაიერნის კოლექცია“ ეწოდებოდა პირველი კავკასიური მუზეუმის საკუთრებას შეადგენდა.

³ „Кавказский календарь“ на 1869 год, стр. 391.

⁴ Г. Раххе. Краткий очерк..., стр. 39.

არცრუნებ და დოქტორმა ვალენტინმა, ენტომოლოგიური კოლექციებში მოაწესრიგეს და დეზინსექცია ჩაატარეს თვით რადემ, დოქტორმა სივერსმა, დოქტორმა შნაიდერმა და ლედერმა.

ჭერბარაუმი განსაზღვრული და შეესებოდა იყო აკადემიკოს რუპრეხტის მიერ ჯერ კიდევ 1862—63 წლებში, მისი თბილისში ყოფნის ეამს. ნაწილი ამ კოლექციისა რადემ გადაუგზავნა საიმპერატორო ბოტანიკურ ბაღს, რადეს „მეგზურებისა“ და „კატალოგების“ (Museum Caucasicum-ის ტომების) მიხედვით ჩვენ შეგვიძლიან წარმოვადგინო ვიქონიოთ იმაზე თუ, რადეს მუზეუმის რომელ განყოფილებაში და კარადაში მოხვდა ბაიერნის კოლექციები.

ცალ-ცალკე ვაგარჩიოთ: 1. გეოლოგიური, 2. ენტომოლოგიური და 3. ბოტანიკური კოლექციები.

გეოლოგიური კოლექციები

„მეგზურის“ I გამოცემაში (1870 წ.) ვკითხულობთ, რომ VII დარბაზში, 31 კარადაში იმყოფებოდა:

„Внизу дубликаты горных пород из тех же областей (ე. ი. ერენისა და ნახჩევანისა — გ. ე.).—коллекция Байерна²“.

32 კარადაში: „Ахалцихская и Абастуманская третичная формации“.

როდესაც გამოვიდა რადეს „მეგზურის“ III გამოცემა (1881 წ.) კოლექციების მოვლა-მოწესრიგების საქმემ ძალიან წაიწია წინ და მეგზურის ეს გამოცემა ძალიან განსხვავდებოდა I და II გამოცემებისაგან.

მასში მასალა დანაწილებულია ასეთი თანმიმდევრობით:

გეოლოგია	(ქვემო სართულის I	დარბაზში)
ზოოლოგია	(„ „ II, III, IV	დარბაზები)
ეთნოგრაფია	(ზემო „ „ I, II	დარბაზები)
ბოტანიკა	(„ „ III	დარბაზი)
ენტომოლოგია	(„ „ IV	დარბაზი) და ასე შემდეგ.

ამის შემდეგ, მეგზურის VI გამოცემის ჩათვლით (1891 წ.), კოლექციების განლაგებას და შესაბამისად „მეგზურსაც“ არ განუტოდა რაიმე შეიშენელოვანი ცვლილებები.

გეოლოგიის განყოფილებაში (I დარბაზი ქვემო სართულისა) 1 და 2 კარადაებში ინახებოდა ქანების კოლექცია—коллекция „горных пород, которая начинается с Абульского узла (к востоку от Ахалкалаки), тянется через это последнее место к долине Куры и Накалакеви и на З. касаются Ахалциха и Абастумана. Богатое собрание многообразных раковин третичной формации сохранилось только в виде окаменелых слепков“...

¹ Г. Радде. Краткий очерк... стр. 40—41.

² Радде. Краткий путеводитель Кавказского музея, изд., стр. 41.

³ იქვე.

ნახსენებია, რომ დოქტ. სივერსმა განსაზღვრა ნამარხები, ხოლო ბერლინის მუზეუმის თანამშრომელმა დოქტ. ა. არცრუნიმ განსაზღვრა ქანების ნიმუშები, და რომ ამ კოლექციიდან 713 ნიმუში ეკუთვნის ბაიერს.

„Это собрание сделал г. Ф. Байерн. Оно содержит 713 номеров горных пород и кроме того еще окаменелости“¹.

გეოლოგიის განყოფილების რადესეულ კატალოგში (Museum Caucasicum, III), რომელიც გამოიცა 1901 წელს, დაწვრილებით შეიძლება გავეცნოთ ამ ექსპონატებს. კატალოგიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ ბაიერნის მიერ შეგროვილ 713 ექსპონატიდან, კოლექციის რადესათვის გადაცემის დროს, მას დააკლდა I კარადაში მყოფთა შორის 14 №№, 11 კარადაში—11 №№. ამასთანავე რადე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ეს №№ გაეგზავნა აკადემიკოს ამიხს და „ადვილად შესაძლებელია, რომ ასეთები მასთან დარჩა“.

I კარადაში №№ 1—143 დასათაურებულია ასე:

„Собрано от Ф. Байерна. Петрографическая коллекция Ахалцихского бассейна“².

იმევე კარადაში მათი მომდევნო №№ 1—494 დასათაურებულია:

„Окаменелости третичной формации Ахалцихского бассейна“³.

კ. თათარიშვილის მიერ შეკრებილ ძველ დოკუმენტთა შორის, უკვე ხსენებულ პაკაში⁴, იხსენება სია, რომელიც კ. თათარიშვილის აზრით შეიძლება წარმოადგენდეს ახალციხის მესამეულის ნამარხთა სიის შავს და დაწერილი უნდა იყოს თვით ბაიერნის მიერ. სია ასეა დასათაურებული კ. თათარიშვილის ხელით:

„ახალციხის მესამეულის ნამარხთა სია. ბაიერნის მიერ უნდა იყოს დაწერილი. დაბეჭდილ კატალოგში⁵ (გვ. 55) აღნიშნულ სიას არ უდგება. იქნებ ეს შავი მასალა იყოს ზემოაღნიშნულ კოლექციის შესადგენად“. თარიღი თათარიშვილის მიერ დოკუმენტის შემოწმებისა: „20.XI—25“.

ამ კოლექციას მოსდევს №№ 1—63. დასათაურებული შემდეგნაირად:

„Коллекция из третичной формации окрестностей Абастумана“⁶.

II კარადაში №№ 144—713 დასათაურებულია ასე:

„Собрано от Ф. Байерна. Горы-Мухета“⁷.

ამგვარად ბაიერნის კოლექცია შეიცავდა (I და II კარადაში) ქანების 713 ნიმუშს და ნამარხების 557 ნიმუშს.

¹ Г. Ралде. Краткий путеводитель. изд. III, 1881, стр. 2—3; изд. VI, 1891, стр. 3—4.

² „Museum Caucasicum“ III, გვ. 50—55. იხ. ამონაწერი რადეს ანგარიშიდან, „Mus. Caucas.“, VI, 79, „Геологический отдел“, п. 3.

³ იქვე, გვ. 55—68. იხ. ამონაწერი რადეს ანგარიშიდან „Mus. Caucasic.“, VI, 79, Геологический отдел, п. 2.

⁴ იხ. ზენი ნარკვევის გვ. 73.

⁵ იგულისხმება „Museum Caucasicum“, III.

⁶ „Museum Caucasicum“, III, გვ. 68—71.

⁷ იქვე, გვ. 71—91.

III კარადაში მყოფი ექსპონატების ნაწილიც ეკუთვნოდა ბაიერნის კოლექციას. „მეგზურში“ ვკითხულობთ:

„Шкаф 3 содержит образцы третичной формации, начиная от Бессарабии, северного берега Понта, Крыма до Тамани, собранные отчасти г. Ф. Байерном, отчасти, горным инженером Кошкульем. Все окаменелости определены и обозначены д-ром Г. Сиверсом¹“.

რადესეულ კატალოგში ამის შესახებ ვკითხულობთ:

„Шкап — 3.“

Породы и окаменелости—№ 674.“

ამ 674 ექსპონატიდან ბაიერნის კოლექციას ეკუთვნოდა 378, №№ 1—154, დასათურებული: „Собрано от Ф. Байерна. Кгым. Третичная—Юрская и Меловая формация²“.

№№ 1—224 დასათურებულია:

„Бессарабия — третичная формация³“.

ამას მოსდევს სამთო ინჟინერი კოშკულის, გებელის და ბარონი უნგერნ-შტერნბერგის კოლექციები.

V კარადაშიაც იმყოფებოდა ბაიერნის კოლექციის ნაწილი. „მეგზურის“ III გამოცემაში ამის შესახებ ვკითხულობთ:

„Шкаф 5 В 28 ящиках лежат коллекции г. Ф. Байерна, собранные на западной части Кавказского хребта по обоим склонам главной цепи. Оне ожидают еще окончательной обработки и заключают в себе более 500 номеров со множеством окаменелостей лиасовой и меловой формаций⁴“.

ხოლო „მეგზურის“ VI გამოცემაში ნათქვამია, რომ აღნიშნული კოლექციები 1890 წელს განსაზღვრა დოქტ. ვალენტინმა.

„Коллекции эти определены в 1890 году д-ром Валентином и заключают в себе более 500 номеров со множеством окаменелостей лиасовой и меловой формаций⁵“.

რადესეული კატალოგიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ მე-10 კარადის №№ 9 და 10 ყუთებში ინახებოდა ბაიერნის მიერ შეგროვილი ექსპონატები:

„Ящик №№ 9 и 10.“

Меловыя окаменелости из Кутаисской губернии. Собрано Ф. Байерном⁶.

სულ 53 ექსპონატი⁶.

დაბოლოს, იმავე კატალოგში იხსენიება კორიდორში კიბესთან 4 უნომრო კარადა ბაიერნის კოლექციით.

¹ Г. Радле. Краткий Путеводитель. изд. III, стр. 3; изд. VI, стр. 5.

² „Museum Saucasicum“, III, გვ. 129—134.

³ იქვე, გვ. 134—141.

⁴ Г. Радле. Краткий Путеводитель, изд. III, 1881, стр. 4—5.

⁵ Г. Радле. Краткий Путеводитель, изд. VI, 1891, с. р. 7.

⁶ „Museum Saucasicum“ III, გვ. 216—217. ამ კოლექციის, რომელიც ახლაც ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, მივითითა მ. ფოფხაძემ.

„В передней у лестницы.

4 шкапа без №—257.

Коллекция Фр. Байерна. Анапа-Туапсе, северный склон до Пятигорска“.

სულ 257 ექსპონატი¹.

საერთოდ, ბაიერნის მიერ გადმოცემული მასალების შესახებ „Museum Caucasicum“-ის III ტომის (გეოლოგიის განყოფილების კატალოგი) შესავალში (მე-4 პუნქტში) რადე წერს:

„4. Поступившие от Кавказского сельско-хозяйственного общества предметы, собранные г. Байерном, имеют цену лишь в отношении точности обозначения их мест нахождения. Предварительное определение этой коллекции было сделано г. г. Арцруни и Валентином; окончательная же научная разработка ее принята г. Лебедевым“².

რადეს მეგზურებიდან და კატალოგიდან ირკვევა აგრეთვე რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კუთვნილი მეტეორიტის ბედ-იღბალიც.

ამ მეტეორიტის შესახებ, კავკასიურ განყოფილებას ჰქონდა მსჯელობა თავის სხდომებზე³.

მეტეორიტი (ანუ აეროლიტი) ჩამოვარდა, როგორც უკვე იყო ნახსენები, 1857 წლის მარტის 24-ს, ნაშუადღევს 5 საათზე, სტავროპოლის მაზრის სოფ. პეტროვსკის ხუტორ შვიდინოში, გლეხი მიხეილ კალაშნიკოვის ეზოში და მეფისნაცვლის ბრძანებით იგი გადაეცა განყოფილების მუზეუმს იმავე წლის დეკემბრის 22-ს.

როგორც ეს ირკვევა რადეს „მეგზურებიდან“ და კატალოგიდან აღნიშნული მეტეორიტი (აეროლიტი) „სტავროპოლი“ დარჩენია აკადემიკოს ამიხს, ხოლო რადეს მუზეუმში გამოფენილი ყოფილა, მე-5 კარადაზე, ამ მეტეორიტის მოდელი. „მეგზურში“ ამის შესახებ ვკითხულობთ:

„Шкаф 5...“

„На шкафе размещены (VI გამოცემით—разставлены—გ. ე.) модели всех русских метеоритов, из коих „Ставрополь“ составляет собственность академика фон-Абиха“⁴.

კატალოგში მოცემულია უფრო დაწვრილებითი ცნობა. ჩვენ ვკითხულობთ:

¹ „Museum Caucasicum“, III, გვ. 312—320.

² იქვე, გვ. 1, 4.

³ იხ. ჩვენი ნარკვევი, გვ. 40—41.

⁴ Г. Радде. Краткий путеводитель, изд. III, стр. 5; изд. VI, стр. 7.

„Шкап—5 . . .“

„Наверху на шкапе:

модели упавших в России метеоритов . . .

Метеорит „Ставрополь“, принадлежавший Кавказскому Отделу Императорского Географического Общества, остался во владении г. Абиха“ (ბაზი ჯენსა გ. ჟ.)¹

როგორც ჩანს, მოდელი ამ მეტეორიტისა დაკარგული იყო კატალოგის შედგენის ქამს (1901), ვინაიდან რადე არ იხსენიებს მას დანარჩენ მოდელებს შორის (მეტეორიტები: „Палласа“, „Кулешевка“, „Слободка“, „Каракол“, „Тимохин“, „Неизвестного местонахожден.“). ხოლო იმ მოდელებზე, რომელთა №№ აკლდა კატალოგს, რადე წერდა:

„Недостающие №№, отличавшиеся незначительною величиною и лежавшие открыто, были в течении времени украдены публикой“².

ბოტანიკური და ენტომოლოგიური კოლექციები

ბაიერნის კოლექციიდან გადმოსული ბოტანიკური კოლექციების შესახებ, რადე, რომელიც მაინცდამაინც მეგობრულად არ იყო განწყობილი ბაიერნის მიმართ, წერს თავის ბოტანიკის განყოფილების კატალოგის შესავალში:

„Что касается коллекции господина Байерна, принятой мною в 1868 году, то о ней можно сказать тоже, что о всем остальном, собранном этим оригиналом с пчелиным прилежанием... Рупрехт пользовался растениями Байерна до Сагурфиллеа включительно и, конечно, исправил все. До этого отдела я включил экземпляры в нашу коллекцию. Его имя (B) часто встречается в каталоге до рода *Silene* (ჩათვლით). Далее он почти совсем отсутствует. Причина тому следующая: Все не проверенное Рупрехтом я отправил в Императорский ботанический сад в С.-Петербург, прося директора Регеля распорядиться обработкой этих растений.

„... По всей вероятности и директор Регель забыл сделать должныя распоряжения, касающияся нашего гербария. Взамен этого, сад прислал мне в виде вознаграждения несколько пачек своих кавказских дубликатов и я был несказанно рад, получив оригинальные экземпляры и собственноручныя надписи многих дорогих мне пскойников, когда-то работавших здесь: Шович, Адам, Вильгельмс, Стевец, К. А. Мейер, Фишер, Ледебур, Коленати и другие попадались там и сям“³.

¹ „Museum Caucasicum“, III, 83. 165.

² ი. 39.

³ „Museum Caucasicum“, II, 83. IV—V.

ამგვარად ბაიერნის კოლექციის მნიშვნელოვანი ნაწილი მოხვედრილა რადეს მუზეუმის ბოტანიკური განყოფილების კოლექციებში, ხოლო მეორე ნაწილი—სანქტ-პეტერბურგის ბოტანიკური ბაღის კოლექციებში. როგორც ჩანს, ეს ნაწილი დაუმუშავებია ნიმიანს და კატალოგიც შეუდგენია.

ნაცვლად ამ კოლექციისა რადესთვის გადმოუგზავნიათ ძვირფასი კოლექცია ბოტანიკური ბაღის კავკასიური დუბლიკატებისა. ამგვარად ამ მხრივაც ბაიერნის კოლექციამ ორგვარი სარგებლობა მოუტანა კავკასიურ მუზეუმს რადეს დროს.

რაც შეეხება ენტომოლოგიურ კოლექციას, კერძოდ ხოჭოებს, რადეს „მეგზურის“ I გამოცემის (1870 წ.) ბოლოს ვკითხულობთ:

—„Stol 47.

„В 11 ящиках находятся остатки прекрасной коллекции жуков г. Байерна.

„Во время бытности этой коллекции в обществе сельского хозяйства, она до такой степени подверглась порче от насекомых, что лишь с большими усилиями удалось сохранить едва $\frac{1}{3}$ часть ее“.

საესებით იგივეა განმეორებული ხოჭოების კოლექციის შესახებ, „მეგზურის“ II გამოცემაშიც (1875 წ.).¹

როდესაც გამოვიდა „მეგზურის“ მესამე გამოცემა (1881 წ.) ეს კოლექცია რადემ მოათავსა ენტომოლოგიურ კოლექციებში ე. ი. IV დარბაზში, 31 კარადაში, და ამ კარადის შესახებ ვკითხულობთ:

„Шкаф 31 содержит остатки коллекции, переданной г-м Байерном; из нея можно было спасти от уничтожения одних более крупных жесткокрылых, а именно: Carabidae, Buprestida, Lamellicornia. При передаче этой коллекции большая часть ее оказалась изъеденною и совершенно разрушенною. Д-р Сиверс, Радде, потом д-р О. Шнейдер и, наконец, Ледер занимались кропотливою работою очистки, и последний привел в систему и обозначил все что сохранилось“ („и сделали надписи“—უმატებს VI გამოცემაში რადე — გ. ე.).²

ზოოლოგიის განყოფილებისათვის შედგენილ კატალოგის (Museum Caucasicum, I) შესავალში, რომელიც წინ უძღვის ენტომოლოგიურ კოლექციებს, რადე წერს:

„Еще я должен упомянуть, что мне по двум причинам не удалось воспользоваться коллекциями г. Байерна (лишь жесткокрыля), переданными в музей. Во-первых оне были до такой степени изъедены, что в некоторых ящиках оказалось больше личинок Anthrenus, чем жуков.

¹ Радде. Краткий Путеводитель, изд. I, стр. 49, изд. II, стр. 45—46.

² Радде. Краткий путеводитель, изд. III, 1881, стр. 49—50; изд. VI, 1891, стр. 74.

„... Во-вторых пришлось бы большую часть спасенного материала сначала определить, т. к. этикетки г. Байерна обозначали верно лишь место нахождения...“¹.

მასასადამე, აქედანაც ცხადია, რომ ბაიერნის ენტომოლოგიური კოლექციიდან მხოლოდ ხეშეშ-ფრთიანები, სახელდობრ Carabidae, Buprestida და Lamellicornia შესულა რადეს მუზეუმის ენტომოლოგიურ კოლექციაში. დანარჩენი კოლექცია დაღუპულა რადეს მუზეუმში გადმოტანის შემდეგ.

დაბოლოს, რადეს „მეგზური“ ზოოლოგიურ განყოფილებაში იხსენიებს ნიეარტებს, რომელთა ნაწილი ეკუთვნოდა ბაიერნის კოლექციას, ისინი მოთაგსებულნი იყვნენ IV დარბაზში, 53 კარადაში. ამის შესახებ „მეგზური“ ვკითხულობთ:

„Шкаф 53. Раковины.

„Коллекция начинается головоногими в спирту. . . . Материалы для этой прекрасной коллекции доставили г. г. Ф. Байерн, д-р Г. Сиверс, Ледер и директор (ე. ი. რადე—გ. ე.). Изучная обработка ее принадлежит первым авторитетам настоящего времени по части конхилиологии. Д-р Бетхер в Франкфурте на М., д-р Кобельт, проф. Мартенс, г. Кюссин в Оксенфурте определили виды и описали множество новых“.²

კავკასიური მუზეუმის სახელწოდების შესახებ

ყველა შემონათქვამის შემდეგ უდავოდ დამტკიცებულად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ რადეს კავკასიური მუზეუმის ღირსეულ წინაპარს წარმოადგენდა რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმი—ისიც მასაგით „კავკასიური მუზეუმის“ სახელის მქონე.

აქ ღირსშესანიშნავია ის გარემოებაც, რომ დაახლოებით 1890-იან წლებამდის, რადეს დირექტორობაში, მუზეუმმა შეინარჩუნა სახელწოდების ლათინური ფორმაც კი და იწოდებოდა არა „Кавказский музей“-ით, არამედ „Кавказский музей“-ად.

ჩამოთვალეთ ლიტერატურა, რომელშიც რადეს მუზეუმს აქვს ასეთი სახელწოდება.

1865 წლის თებერვალში გამოსულ რ. გ. ს. კავკას. განყოფილების „მოამბის“ („Записки“) VII ტომში მოთაგსებული იყო რადეს სტატია: „Путешествие в Мингрельских альпах и в трех их верхних продольных долинах (Рион, Цхенис-шкали и Ингур)“.

ამ სტატიაში ორჯერ არის ნახმარი მუზეუმის ლათინური ფორმა, ჩვენ ვკითხულობთ:

¹ „Museum Caucasicum“, I, გვ. 335.

² Ра д д е. Краткий Путеводитель, изд. III, 1881, стр. 23; изд. VI, 1891, стр. 34.

„предположения исследования выносятся в самой тесной связи с учреждением Кавказского музея, ... я начну эту переписку, как только устроится Кавказский музей“¹ (ხაზი ჩენია—გ. თ.).

რადეს ზემოთ მოკვანილ სატყაშორ. გ. ს. კავკ. განყოფილების საერთო კრებაზე 1865 წლის სექტემბრის 30 ს, რადე ხმარობს ფორმას „Музей“: „возникающему музею“ „для этого отделения музея“ და სხვა².

1867 წლისათვის გამოცემული „Кавказский календарь“-ის³ სტატიაში „კავკასიური მუზეუმის“ შესახებ, თუმც სათაურში ხმარობს ფორმას „Музей“, მაგრამ შიგ სტატიაში, რომელიც დაიწერა რადეს ცნობების საფუძველზე, ხმარობს რამოდენიმეჯერ ფორმა „Музей“-ს.

„директором Музеума“, „Академия Наук уступила Музеуму“, „из предметов... собранных директором Музеума“. „из... гербария директора Музеума“.⁴

მისამართებშიც მუზეუმი იხსენიება, როგორც „Кавказский музей“⁴.

ასევე იხსენიება მუზეუმი (ლათინური დაბოლოება—„უმ“-ით) 1868 და 1869 წლებისათვის შედგენილ „Кавказский календарь“-ის მისამართებში.

რადეს მეგზურის პირველი სამი გამოცემა ე. ი. 1870, 1875 და 1881 წლებისა დასათაურებულია: „Краткий путеводитель Кавказского музея“, ხოლო „მეგზურის“ IV გამოცემას (1885 წ.) უკვე აწერია: „Краткий путеводитель по Кавказскому музею“.

ამგვარად, 80-იან წლების დამდეგს, ესე იგი რადეს კავკასიური მუზეუმის აღდგენის დროიდან 16—20 წლის განმავლობაში, რადეს მუზეუმი იწოდება „Кавказский музей“-ად.

ამ სიტყვის იგივე ფორმა იხმარება არა მარტო სათაურში, არამედ „მეგზურის“ I, II და III გამოცემების ტიტულშიაც, ისევე როგორც რადეს პირველ კატალოგში (რომლის შედგენა დაიწყო 1870 წ.), სადაც ბოლო გვერდზე ვკითხულობთ:

„В сей книге, выданной из Закавказской контрольной палаты Кавказскому музею и Тифлисской публичной библиотеке, на записку в 1870 году всего казенного имущества находящегося в Кавказском музее, перенумерованных и скрепленных зашнуром и казенною печатью сто пятьдесят девять листов. Августа 14 дня 1870 года“ (ხაზი ჩენია—გ. თ.).

რადეს დროს, ერთ-ერთი დოკუმენტის მიხედვით, 1868 წელს მიწერ-მოწერიისათვის დამზადებულ ბლანკს აქვს შემდეგი შტამპი: „Кавказский музей Тифлисская публичная библиотека“.⁵

¹ Записки КОИРГО, VII, стр. V—VI.

² იბ. „Кавказ“, № 23, 1866, 20-III, стр. 1.

³ „Кавказский календарь“ на 1867 год, стр. 275—276.

⁴ იქვე, გვ. 120, პ. 7.

⁵ იბ. თბილისის ცენტრ. სახ. ისტ. არქივი, ფონდი მე-5, საქმე № 159, 8. X 1868.

მაშასადამე უდავოა ის, რომ რადეს მუზეუმის ოფიციალურ სახელწოდებას კარგა ხანს შეადგენდა „Кавказский музей“.

ამგვარად რადემ გადმოიტანა თავის მუზეუმში არა მარტო რ. გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების მუზეუმის მდიდარი კოლექციები, არამედ ისეხა მისგან თვით სახელწოდებაც კი აღდგენილი კავკასიური მუზეუმისათვის.

* * *

ყველა ზემოთქმულით ჩვენ, რასაკვირველია, სრულიადაც არა გვსურს გუსტავ რადეს ღვაწლის დაკნინება. ეს ღვაწლი, კავკასიური მუზეუმისათვის გაწეული, მნიშვნელოვანია. ჩვენ გვსურს მხოლოდ ქეშმარიტი სურათის აღდგენა, და ეს სურათი კი ჩვენი აზრით უდავოდ მოწმობს იმას, რომ რადე არის არა ფუძემდებელი კავკასიური მუზეუმისა, დღევანდელი ჩვენი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის წინაპრისა, არამედ ამ დაწესებულების აღმდგენელი, განმამაჩლებელი.

კავკასიური მუზეუმი დაარსდა 1852 წელს. საორიენტაციო თარიღად მიგვაჩნია აპრილის 5/17, როდესაც პირველად დაისვა საკითხი კავკასიური მუზეუმის დაარსების შესახებ და მის პირველ ინიციატორს ვ. ა. სოლოგუბს დაევალა დაწვრილებითი პროექტის შედგენა.¹

კავკასიური მუზეუმი დაარსდა როგორც მუზეუმი რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილებისა. ამ მუზეუმმა ნაყოფიერად იარსება 1864 წლის აგვისტომდის, შეაგროვა შექლებისდაგვარად საკმაოდ დიდი კოლექციები, და შექლებისდაგვარად დაამუშავა კიდევ ისინი მეცნიერულად. ეს კოლექციები არ დაკარგულა, წინააღმდეგ ზოგიერთი მკვლევარის (მაგ. კეპენის და რადეს ბიოგრაფის ჰანის) მტკიცებისა, არამედ გადაეცა გუსტავ რადეს 1865 წლის ნოემბერში, ხოლო ნაწილი კი (საბუნებისმეტყველო კოლექციები) — 1868 წელს.

ძირითადად დაუშთაერესად სწორედ ამ კოლექციების საფუძველზე ააგო რადემ შემდეგ კავკასიური მუზეუმი, რომელიც წარმოადგენდა გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების „კავკასიური მუზეუმი“-ს აღდგენას და განახლებას.

დასკვნები

1. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი აღმოცენდა კავკასიური მუზეუმის („Кавказский музей“, „Кавказский музей“) საფუძველზე, რომლის ფუძემდებლად დღევანდლამდის ითვლება გუსტავ ივანეს ძე რადე, მუზეუმის დირექტორი 1865—1903 წლებში. ამიტომ კავკასიური მუზეუმის დაარსების თარიღად დღემდის ითვლებოდა 1865 წლის ივნისის 2 (ახალი სტილით 14), როდესაც მეფისნაცვალმა დაამტკიცა მუზეუმის შტატი.

¹ იხ. ჩვენი ნარკვევის გვ. 15.

1865—1866 წლების განმავლობაში სამუზეუმო კოლექციები მოათავსეს დროებით შენობაში; რადემ მოაწყო ორი ექსპედიცია სპეციალურად მუზეუმის კოლექციათა შესავსებად. მუზეუმის საზეიმო გახსნა მოხდა 1867 წლის იანვრის 2-ს (ახალი სტილით 14). მუზეუმის გახსნისას რადეს მიერ წაკითხულ მოხსენებიდან ჩანს, რომ კავკასიური მუზეუმი შედგებოდა 4 განყოფილები-საგან: ეთნოგრაფიის, ზოოლოგიის, ბოტანიკის და გეოლოგიის.

2. გამოქვეყნებულ მასალათა: რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების „მოამბეებისა“ და „ანგარიშების“, გაზეთ „Кавказ“-ის და „Кавказский календарь“-ის 1852—1870 წ.წ. ნომრების, რადეს კატალოგების („Museum Caucasicum“ I, II, III, VI) და „მეგზურების“—საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლიან დავასკვნათ, რომ რადე არ იყო პირველი ფუძემდებელი კავკასიური მუზეუმისა და ბიონერობას ამ საქმეში იგი არც იჩეშება.

3. რადეს დროინდელი კავკასიური მუზეუმის წინამორბედს წარმოადგენდა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილების მუზეუმი (წოდებული Кавказский музей-ად).

4. თავდაპირველად აღნიშნულ განყოფილებას მიზნად ჰქონდა დასახული ეთნოგრაფიული მუზეუმის დაარსება (КОИРГО-ს დებულება § 3, 1850 27.VII).

5. რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების განმგებელი კომიტეტის წინაშე რუსმა მწერალმა ვლადიმერ სოლოგუბმა 1852 წლის აპრილის 5-ს დასვა საკითხი მუზეუმის დაარსების შესახებ. იმავე წლის მაისის 10-ს მან წაკითხა განმგებელი კომიტეტის სხდომაზე კომიტეტის დავალებით მის მიერ შედგენილი მოხსენებითი ბარათი მუზეუმის დაარსების შესახებ.

საფიქრებელია, რომ სწორედ ეს თარიღი, 1852 წლის აპრილის 5 (ახალი სტილით—17), უნდა ჩაითვალოს კავკასიური მუზეუმის დასაბამ თარიღად.

6. 1852 წლის აგვისტოს დამლევიდან მუზეუმს ჰქონდა ბინა, რომელიც თავდაპირველად მდნებარეობდა, განყოფილების ბიბლიოთეკასთან და კანცელარიისთან ერთად, ქავკავადის ქუჩაზე ლიპინსკაიას სახლის მეორე სართულზე.

7. უკვე 1852 წლის განმავლობაში მუზეუმს ჰქონდა 105 ექსპონატისაგან შემდგარი მცირე კოლექცია, ეთნოგრაფიული კოლექციების შეგროვებაში განსაზღვრული დეაწლი მიუძღვოდა სოლოგუბს, ხოლო მინერალოგიურ კოლექციების შეგროვებაში—სამთო ინჟინერს ალექსანდრე ბორისის ძე ივანიცკის.

8. თავდაპირველად მუზეუმს არ ჰყავდა საკუთარი დირექცია. მის საქმეებს განაგებდა უშუალოდ რ. გ. ს. კავკ. განყოფილების განმგებელი კომიტეტი.

1853 წლის იანვრის 27-ს არჩეულ იქნა მუზეუმის დირექცია, რომელიც შედგებოდა დირექციის თავმჯდომარისაგან (ჯერ ანდრეევსკი, შემდეგ ბარონი ნიკოლაი), ორი დირექტორისაგან (ჯერ სოლოგუბი და ჩერმაკი, შემდეგ ბარტოლომი და იგივე ჩერმაკი) და მდივნისაგან ანუ ზე-

დამხედველისაგან (ჯერ ტოკარევი, შემდეგ ბერეჟე, რისი და ბოლოს კოვალენსკი).

1853 წლის აპრილის 7-ს დამტკიცდა მუზეუმის დირექციის პატარა ბიუჯეტი—300 მანეთი წლიურად.

9. კავკასიური მუზეუმი თავიდანვე ატარებდა არა ვიწრო ეთნოგრაფიულს, არამედ კომპლექსურ ხასიათს, იგი შედგებოდა სამი განყოფილებისაგან ანუ კაბინეტისაგან: I—ეთნოგრაფიული, II—საბუნებისმეტყველო და III—ისტორიული.

10. რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების საერთო კრებებზე და მისი განმგებელ კომიტეტის სხდომებზე ხშირად იღვა საკითხი მუზეუმის სხვადასხვა საქმიანობის, მისი კოლექციებით გამდიდრების და სხვათა შესახებ.

დიდი ღვაწლი მიუძღვის კავკასიური მუზეუმის განვითარებასა და მისი ეთნოგრაფიული და ისტორიული კაბინეტების მოწყობაში ქართველ მწერალს რაფიელ ერისთავს, რომელმაც შემოიღო კატალოგიზაცია. 1855 წლიდან მუზეუმს ჰქონდა საკუთარი კატალოგი.

1859 წლის მარტიდან მუზეუმის კონსერვატორად და საბუნებისმეტყველო კოლექციების მეთვალყურედ მოწვეულ იქნა ფრიდრიხ ბაიერი, რომელიც 40-იანი წლების დამლევადან აწარმოებდა კავკასიაში საბუნებისმეტყველო კოლექციების შეგროვებას.

მუზეუმის დირექციისაგან ბაიერს დაენიშნა მცირედი ხელფასი (წელიწადში 200 მანეთი) და როგორც მუზეუმის ისევე საკუთარი ხარჯით 1859—1862 წლებში მან მოაწყო რამდენიმე ექსპედიცია, რომლის დროს დააგროვა გეოლოგიურ-მინერალოგიური, პალეონტოლოგიური, კონხილიოლოგიური, საჰერბარიო და ენტომოლოგიური კოლექციები, სულ 26.708 ექსპონატი.

11. 1855 წლის სექტემბრიდან მუზეუმი გაიხსნა დამთვალეიერებლებისათვის კვირადღობით ჯერ 11—1 საათებში, შემდეგ 12—2 საათებში. ამის შესახებ, ისევე როგორც საერთოდ მუზეუმის მოღვაწეობის შესახებ, თავსდება პუბლიკაციები „Кавказский календарь“-ში. პირველი ასეთი პუბლიკაცია მოთავსდა 1856 წლისათვის შედგენილ ნომერში.

1858 წლის აგვისტოდან (ან სექტემბრიდან) მუზეუმი გადატანილ იქნა იმავე ქუჩაზე მდებარე ივანე ზუბალოვის სახლში და გახსნილი იყო მნახველთათვის იმავე დღესა და იმავე საათებში.

რაც შეეხება მუზეუმის საბუნებისმეტყველო კოლექციებს, ისინი ბაიერის კოლექციებთან ერთად ინახებოდნენ ბაიერის ბინაზე, გერმანულ კოლონიაში (უეპველია რივის მდამოებში) მაიერის ქვრივის სახლში და მნახველთა შეეძლოთ მათი დამთვალეიერება ოქტომბრის 1-დან აპრილამდის (ჩათვლით), ხუთშაბათობით 8—12 საათებში. პუბლიკაცია ამის შესახებ მოთავსებულ იქნა „Кавказский календарь“-ის ერთ-ერთ ნომერში.

12. 1861 წლიდან რ. გ. ს. კავკასიურ განყოფილებაში იმარჯვებს მიმართულება (ბარტოლომეი, კარცოვი), რომელიც არა სთვლის მიზანშეწონილად მუზეუმის არსებობას. იწყება პერიოდი მუზეუმის თანდათანობითი ლიკვიდაციისა. 1861 წლის მაისის 13-ს გაუქმდა მუზეუმის დირექცია და მისი საქმე-



ების განმგებლობა ხელახლა გადაეცა უშუალოდ განყოფილების განმგებელ კომიტეტს.

მალე მუზეუმმა მეორეთ შეიცვალა ბინა, იგი გადატანილ იქნა გოლოვი-ნის (ამჟამად რუსთაველის) პროსპექტზე, გამაზოვის სახლში.

1863 წელს ზაიერნმა გადასცა ყველა თავისი კოლექცია, მათ შორის კავკასიური მუზეუმის კუთვნილი კოლექციებიც, კავკასიის სასოფლო-სამეურ-ნეო საზოგადოების მუზეუმს, რომლის კონსერვატორად მსახურობდა იგი 1863—1868 წლებში.

1864 წლის აგვისტოში რ. გ. ს. კავკასიურმა მუზეუმმა დაკარგა შენობა და მისი კოლექციები დარჩა უბატრონოდ.

13. აღნიშნული კოლექციები არ დაკარგულა, როგორც ამას ამტკიცებს ზოგიერთი მკვლევარი (კეპენი, ჰანი), არამედ, მცირედი გამოჩაქვით, გადა-ეცა ისინი რადეს. ამ კოლექციების მიღება რადეს მიერ დასტურდება როგორც თვით რადეს სიტყვით, რომელიც მან წარმოსთქვა რ. გ. ს. კავკ. განყოფი-ლების საერთო კრებაზე 1865 წლის სექტემბრის 30-ს, ისევე რადესეული „კა-ტალოგებით“ და „მეგზურებით“.

რადესეულ „კატალოგებში“ და „მეგზურებში“ გატარებულია რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კუთვნილი 173 ისტორიულ-ეთნო-გრაფიული შინაარსის მქონე ექსპონატი; სამი ათასამდის გეოლოგიურ-მინერალოგიური, პალეონტოლოგიური და კონხილიოლო-გიური შინაარსის მქონე ექსპონატი¹ (აქედან 163 აბიხის კოლექციიდან); ენტომოლოგიური კოლექციები: 4 ყუთი მავნე მწერებით აბიხის მიერ შემოწირული, ზაიერნის კოლექციიდან 11 ყუთი (31 კარადაში); კონ-ხილიოლოგიური კოლექცია: ნიჟარები ზაიერნისა, სივერსის, ლე-დერის (რადეს კოლექციებთან ერთად—ზოოლოგიური განყოფილების მე-53 კარადაში); ბოტანიკური კოლექცია: რადეს კატალოგის თანახმად—აქ მოიპოვებოდა ზაიერნის კოლექციიდან მრავალი საჭერბარო ფურცელი Silene-ს გვარამდის (ჩათვლით), დანარჩენები რადეს გადაუგზავნია საიმპერა-ტორო ბოტანიკური ბაღისათვის პეტერბურგში, ეს კოლექცია დაამუშავა ნი-მანმა და კატალოგიც შეადგინა მისთვის².

ცხადია, რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კუთვნილ ექსპო-ნატების ერთ ნაწილს არ მიუღწევია რადემდის.

მაგალითად, ზაიერნის კოლექციები, რომელნიც რადემ მიიღო კავკასიის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებისაგან 1868 წელს (32.686 ექსპონატი), მნიშ-ვნელოვნად დაზიანებული ყოფილა; მდიდარი ენტომოლოგიური კოლექციიდან (19.800 ექსპონატი) გადარჩენილა მხოლოდ 1/3, უმთავრესად ხეშეშვრთიანები (жесткокрылые), სულ 11 ყუთი.

14. რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის კოლექციებმა შეად-გინეს რადეს მუზეუმის კოლექციების საფუძველი. რადეს მუზეუმი ამის გამო

¹ სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებამ გადასცა რადეს 5856 ასეთი კატეგორიის ექს-პონატი.
² სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებამ გაუფასვა რადეს 7030 საჭერბარო ფურცელი.
8. გ. უორდანი.

უნდა ჩაითვალოს რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების კავკასიური მუზეუმის გაგრძელებად. აღსანიშნავია, რომ პირველ ხანებში რადეს მუზეუმმა შეინარჩუნა თვით სახელწოდების ლათინური ფორმაც კი— „Кавказский музей“.

გუსტავ რადე არ არის კავკასიური მუზეუმის ფუძემდებელი.

15. ამგვარად, კავკასიური მუზეუმი დაარსდა 1852 წელს. მოგვიანებით, 1864 წელს მუზეუმი დაიკეტა და განახლდა 1865 წელს.

16. ზემოხსენებულიდან გამომდინარე, კავკასიური მუზეუმის დაარსების თარიღად უნდა მივიღოთ არა რადეს მუზეუმის დაარსების თარიღი—1865 წლის ივნისის 2 (14), არამედ რ. გ. ს. კავკასიური განყოფილების მუზეუმის დაარსების თარიღი—1852 წლის აპრილი.

ГИВИ ЖОРДАНИЯ

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КАВКАЗСКОГО МУЗЕЯ

Очерк

1.

В течение долгого времени господствовало и сейчас распространено мнение, что Кавказский музей, из которого образовался нынешний Музей Грузии, основан в 1865 году, а основателем его является Г. И. Радде.

Густав Иванович Радде был известный естествоиспытатель. Уроженец г. Данцига, он в 1852 году переселился в Россию и через некоторое время принял русское подданство. Сначала он вел свои исследования в Крыму, а затем, в 1855—1859 г. г. организовал по поручению Русского географического общества Восточно-Сибирскую экспедицию.

С 1863 года Радде переехал в Тифлис (Тбилиси) и здесь при поддержке влиятельных людей—начальника главного управления кавказского наместника барона А. П. Николаи, известного ученого А. П. Берже и др.—было удовлетворено его ходатайство об основании Кавказского музея. 2 июня 1865 года проект основания Кавказского музея был утвержден наместником. Торжественное открытие музея состоялось в Тифлисе 2 января 1867 года. С этого времени в тифлисской газете «Кавказ» и в ежегоднике «Кавказский календарь» появляются систематические сведения и отзывы о работе Кавказского музея. Радде печатал свои путеводители, а затем и каталоги под названием „Museum caucasicum“. В 1891 году он опубликовал «Краткий очерк истории развития Кавказского музея в первые 25 лет существования».

Таково было укоренившееся мнение. Его придерживались почти все исследователи, которые касались этого вопроса¹.

Однако, уже в конце 80-х годов прошлого века известный статистик и этнограф Н. К. Зейдлиц² высказал сомнение в том, что музей основанный под руководством Радде, был первым кавказским музеем.³

¹ См. например, Ф. П. Кеннен, Несколько слов о Кавказском музее, СПб, 1896, а также биографию Г. И. Радде, написанную К. Ф. Ганом, в VI томе „Museum Caucasicum“.

² Одно время главный редактор Кавказского статистического комитета. Под его редакцией выходил „Сборник сведений о Кавказе“.

³ См. статью Н. К. Зейдлица „В ответ на замечку Г. Радде, помещенную в № 57 „Кавказа“, Тифлис, 1889.

На современном этапе развития советской науки, когда на исследователей возложена ответственная задача — глубже изучить историю нашей родины, историю общественной мысли и значительных культурных учреждений, мы обязаны точнее выяснить, как образовался Музей Грузии (бывш. Кавказский музей), который являлся и ныне является крупнейшим культурным центром Советского Союза, обладающим ценностями мирового значения. Поэтому подлинная история основания этого учреждения приобретает особое значение.

Вопросы истории Музея Грузии и Кавказского музея не раз стояли на заседаниях ученого совета Музея Грузии (председатель ученого совета—директор Гос. музея Грузии А. М. Апакидзе). В 1946 году эти вопросы обсуждались на заседаниях специальной комиссии, состоявшей из профессоров Г. С. Читая и Ш. К. Чхетия и пишущего эти строки. Тогда же проф. Г. С. Читая первый высказал мысль, что Кавказский музей, первым директором которого был Г. И. Радде, не являлся первым Кавказским музеем и что он образовался на базе бывшего «Кавказского музеума» Кавказского отдела Русского географического общества. Позднее эту же мысль Г. С. Читая повторил в своей статье, опубликованной в журнале «Советская этнография» (№ 4, за 1948 г.),—«Этнографические исследования в Грузинской ССР».

В подтверждение этого Г. С. Читая и сотрудники Музея Грузии М. В. Попхадзе и др. указывали на то обстоятельство, что среди этнографических и геологических коллекций музея имеются коллекции бывшего музея Кавказского отдела Русского географического общества.

Вопрос об основании «Кавказского музеума» (первоначально употреблялась именно эта латинская форма слова «музей») тесно связан с основанием Кавказского отдела Русского географического общества.

2.

Общезвестна та огромная прогрессивная роль, которую сыграло Русское географическое общество (ИРГО—основано в 1845 году) в истории развития научных знаний в нашей стране. Среди деятелей этого крупнейшего научного центра мы видим передовых ученых и общественных деятелей, исследователей, путешественников, моряков. В числе его основателей были: Ф. П. Литке, И. Ф. Крузенштерн, Ф. П. Врангель, акад. К. М. Бэр, акад. П. И. Кеппен, Ф. Ф. Берг, М. П. Вронченко, М. Н. Муравьев, К. И. Арсеньев, А. И. Левшин, Пл. А. Чихачев, В. И. Даль, В. Ф. Одоевский.¹

Деятельность Общества была весьма многосторонней. В 40—50 г. г. прошлого века знаменитые русские исследователи изучали не только

¹ О деятельности Русского географического общества и его отделов см. П. П. Семенов, История полувековой деятельности Императорского Русского географического общества 1845—1895, СПб., 1896.

свою родину, но и далекие зарубежные страны: Малую Азию, Египет, Синайский полуостров, Сирию, Палестину, Алжир. Кроме географических обследований велись астрономические, геодезические и статистические. Плодотворной была также деятельность Общества в области этнографии. В этой области велика заслуга таких исследователей, как В. И. Даль, Н. И. Надеждин, Из. И. Срезневский, П. С. Савельев, В. В. Григорьев.

В своей статье «Вклад русских ученых в мировую этнографическую науку» С. А. Токарев справедливо замечает, что «деятельность отделения этнографии этого общества (речь идет о Русском географическом обществе, — Г. Ж.) — в особенности за первые 15 лет — составила крупный вклад в мировую этнографическую науку. Широкий размах деятельности, глубина и серьезность поставленных задач, очевидность достигнутых богатых результатов — все это позволяет считать, что в те годы русская этнографическая наука выдвинулась вновь на первое место среди других стран»¹.

В конце первого, организационного периода (1845—1850) Географического общества был создан этнографический музей этого общества². Что же касается первого в России этнографического музея, он, как известно, был основан в 1837 году в Петербурге, при Академии наук.

Деятельность Географического общества весьма оживилась во второй период его существования, в 50-х годах (1850—1857 г. г.). По мнению П. П. Семенова, «Самыми главными организационными действиями Общества во II периоде его деятельности было учреждение двух местных отделов Общества... Кавказского (в 1850) и Сибирского (1851)»³. С течением времени, количество местных отделов постепенно росло. Эти отделы имели важное значение для изучения стран, входящих в состав российского государства. В частности, значительной была роль Кавказского отдела этого общества (КОИРГО).

Мысль об основании этого (первого) местного отдела ИРГО возникла у членов Общества еще в конце 1848 года — как в Тифлисе, так и в Петербурге. 27 июля 1850 года Положение о Кавказском отделе ИРГО было утверждено и отдел был открыт в Тифлисе 10 марта 1851 г.

Отдел поставил перед собой широкую задачу: изучение Кавказско-

¹ Ст. С. А. Токарева в журнале «Советская этнография», № 2, 1948, стр. 187.

² П. П. Семенов, цит. соч., стр. 53. О деятельности Этно-музея Геогр. общества см. отчеты ИРГО: за 1850 г. стр. 12—13; за 1856 г., стр. 16; за 1857 г., стр. 16; за 1858 г., стр. 41—42, 57—58; за 1862 г., стр. 39; за 1863 г., стр. 199—201 и прилож. I, V.

³ П. П. Семенов, цит. соч., стр. 64.

⁴ Записки КОИРГО, I, стр. 2, 184—185; П. П. Семенов, стр. 64.

го края в географическом, этнографическом и статистическом отношении¹.

Значительную роль сыграл Кавказский отдел ИРГО в тот период, когда на Кавказе, в частности в Тифлисе, вовсе не существовало других научных центров, кроме Кавказского общества сельского хозяйства, основанного почти одновременно с Кавказским отделом ИРГО (февраль 1850 г.).

В Кавказском отделе ИРГО из русских деятелей были: В. А. Солдуб, археолог А. П. Берже, нумизмат И. А. Бартоломей, ориенталист Н. В. Ханьков, О. И. Ходзько, А. А. Харитонов, П. К. Услар, ученый инженер А. Б. Иваницкий, редактор газеты «Кавказ» Е. А. Вердеревский, барон А. П. Николаи и ряд других. Из грузин — известные писатели: Григорий Димитриевич Орбелиани, Георгий Давидович Эристави, Платон Игнатьевич Иоселиани, Рафаил Давидович Эристави, Дмитрий Иванович Кипиани и многие другие.

Особенно значительна была деятельность двух последних. Известно, что Д. И. Кипиани, начиная с 1856 г. долго был членом распорядительного комитета КОИРГО; что же касается Р. Д. Эристави, то он был известен не только как поэт, но и как этнограф².

Деятельность Кавказского отдела Географического общества была весьма разносторонней.

Уже первый период деятельности Отдела ознаменовался значительными достижениями в области исследования края. Сотрудники отдела занялись исправлением 10-верстной карты Закавказского края, затем отыскиванием, обработкой и опубликованием сведений, хранящихся в архивах различных присутственных мест. О. И. Ходзько и Н. В. Ханьков совершили первое восхождение на Арарат (август 1850 г.). О. И. Ходзько определил географическое положение 86 мест Кавказа и Закавказья и производил наблюдения над солнечным затмением (16 июля 1851 г.). Н. В. Ханьков исследовал изменения уровня Каспийского моря. Был напечатан ряд трудов: Услара — об Эриванской губернии; Евлахова — о караван-сараях в Тифлисе; Рисса — о тальшинцах; И. А. Бартоломея — о вольной Сванетии³. В это же время Рафаил Давидович Эристави (Эристов) опубликовал свое значитель-

¹ Записки КОИРГО, I, стр. 184—185.

² См. вышеупом. журнальную статью, Г. С. Читая, стр. 177.

³ Записки КОИРГО, III; П. П. Семенов, стр. 65.

ное исследование «О Тушино-Пшаво-Хевсурском округе»,¹ а Д. Цицишвили-Панаскертели написал труд «Нравы и обычаи Грузии».

Как географическое общество, так и его Кавказский отдел развили в 50 г. г. издательскую деятельность. В 1852—1855 г. г. Кавказский отдел опубликовал первые три книги своих «Записок». В третьей книге было напечатано вышеупомянутое исследование Р. Эривани (4,5 печатных листа)².

3

Одним из важнейших мероприятий Кавказского отдела ИРГО было основание Кавказского музея. При этом, как явствует из положения о Кавказском отделе, утвержденного 27 июля 1850 года, этот музей должен был быть специально этнографическим³ (4-й пункт § 3 Положения о КОИРГО). За образец, очевидно брали этнографический музей самого ИРГО. Этот последний в течение 50-х годов значительно обогатился, в особенности костюмами народов, населяющих российское государство. Для костюмов были изготовлены манекены⁴.

«Этнографический музей,—читаем в отчете ИРГО,—есть одно из удачейших учреждений общества... В числе разных приобретений Музея в минувшем году, с особенною признательностью следует упомянуть о полных костюмах Черкесском и Гурийском, с принадлежащим к ним вооружением, присланных в дар Обществу от почетного члена, наместника Кавказского, князя М. С. Воронцова». Дальше речь идет о том, что «уже изготовлены... два манекена для костюмов Черкесского и Гурийского... совершенно удовлетворяющие как художественным, так и собственно ученою требованиям»⁵.

Инициатором организации Кавказского музея был писатель Владимир Александрович Соллогуб.

5 апреля 1852 года на заседании Распорядительного комитета им был поставлен вопрос об учреждении музея согласно 4, пункту § 3 По-

¹ Это сочинение впервые появилось на страницах газеты «Кавказ» за 1854 год, под заглавием: «Записки о Тушино-Пшаво-Хевсурском округе (извлечения из статьи кн. Р. Эривани)», см. «Кавказ», №№ 43, 45—47, 49—52. Однако, следует отметить, что вместо извлечений фактически было напечатано все исследование, за исключением лишь одного значительного пропуска (в главе, помещенной в № 45 «Кавказа»). Позднее, в 1855 г., это исследование было напечатано полностью в Записках КОИРГО, см. Записки КОИРГО, III, стр. 75—145; см. об этом также П. П. Семенов, лит. соч. стр. 65.

² «Сов. этнография», № 4, 1948, стр. 177; упом. статья проф. Г. С. Читая.

³ В том «Записок» был издан в 1852 г., II—в 1853, а III—в 1855 г.; см. также П. П. Семенов, стр. 146.

⁴ Записки КОИРГО, I, стр. 2—Положение о КОИРГО, § 3.

П. П. Семенов, стр. 68.

Отчет ИРГО за 1850 год, стр. 12—13.

ложения о Кавказском отделе. Комитет одобрил это начинание и поручил Соллогубу составить подробный проект¹.

10 мая на заседании Комитета Соллогуб прочел составленную им докладную записку. Комитет, одобрил ее и поручил правителю дел (А. А. Уманцу) представить смету расходов по найму помещения для музея и библиотеки, посоветоваться по вопросу об основании музея с теми сотрудниками КОИРГО, которые имели соответствующий опыт, и, наконец, «заняться собранием самых коллекций»².

Так был организован Кавказский музей, или Музеум, как называлось это учреждение во всех документах того времени³. Музеум этот, вопреки положению о КОИРГО (§ 3, п. 4), с самого же начала имел характер не специально этнографического, а комплексного музея⁴.

КОИРГО и его Распорядительный комитет проявляли весьма значительную заботу о своем детище. На их заседаниях часто обсуждался тот или иной вопрос о Кавказском музеуме.

В августе 1852 года председательствующий Распорядительного комитета заключил контракт с подполковницей Розалией Липинской⁵ на наем верхнего этажа ее дома для помещения в него музеума, библиотеки и канцелярии Отдела. Контракт был заключен 1 августа, сроком на 5 лет, с условием выплаты вперед ежегодно по 600 рублей серебром. Одновременно правителю дел было поручено заказать необходимую мебель, нанять сторожа, заготовить дрова и обеспечить помещение всеми необходимыми принадлежностями⁶.

Заведовал квартирой секретарь музеума (он же одновременно и библиотекарь Отдела). Эту должность до февраля 1855 года занимал Гавриил Алексеевич Токарев, а после него Адольф Петрович Берже. Секретарь музеума выдавал жалованье сторожу (10 р. в месяц), закупал мебель, дрова и т. п.⁷.

Интересно выяснить местоположение первого здания Кавказского музеума. Это является делом довольно затруднительным.

Согласно «Кавказскому календарю», в котором начиная с 1854 года публиковались сведения о Кавказском музеуме, дом подполковницы Липинской находился на Чавчавадзеvской улице⁸. Номер не указывался

¹ Записки КОИРГО, I, стр. 221. Следует отметить, что на этом же заседании Соллогуб был избран редактором I кв. Записок (там же, стр. 233).

² Записки КОИРГО, I, стр. 225.

³ Мы также будем употреблять эту латинскую форму, чтобы не смешивать с названием Кавказского музея, основанного Раде.

⁴ Хотя в ИРГО и позже продолжали считать его этнографическим музеем. См. отчет ИРГО за 1864 год, стр. 42.

⁵ Муж ее упоминается в «Кавказском календаре» (1852, стр. 643) как командир Тифлиского артиллерийского гарнизона артиллерии подполковник П. Ф. Липинский.

⁶ Записки КОИРГО, II, стр. 197.

⁷ Напр., Записки КОИРГО, III, стр. 272—273.

⁸ «Кавказский календарь» на 1856 г., стр. 192—193; на 1857 г., стр. 204—205; на 1858 г., стр., 198—199.

(вообще в те времена в Тифлисе дома не нумеровались). В Тбилиском Центральном Государственном историческом архиве, в фонде дел бывшей Тифлисской губернской строительной комиссии, под № 1274, имеется чертеж (план) дома Р. Липинской. Согласно этому документу, общее присутствие Тифлисской губернской строительной комиссии, рассмотрев планы дома, дозволило домовладелице достроить второй этаж ее дома, а 9 июля 1851 г. начальник гражданского управления В. О. Бебутов¹ утвердил эти планы.

Таким образом второй этаж дома Розалии Липинской был только что достроен и, очевидно, Кавказский музей был первым съемщиком. На «геометрическом плане» этого чертежа показано также местоположение дома Липинской. Он находился на углу двух улиц: Чавчавадзевской (ныне ул. Александра Чавчавадзе) и Комендантской (ныне Грибоедовская), где и ныне стоит старый двухэтажный дом, по улице Ал. Чавчавадзе—№ 6, а по Грибоедовской—№ 16. Совпадение планов существующего дома с планами дома Липинской приводит нас к убеждению, что это тот самый дом.

Согласно плану, второй этаж дома Липинской состоял из 7 комнат. Одна из них, самая большая (4 саж. $\frac{1}{2}$ арш. \times 2 саж. 2 арш.), выходила четырьмя окнами на Комендантскую улицу и тремя окнами на Чавчавадзевскую. Три комнаты (2 саж. $1\frac{1}{2}$ арш. \times 1 саж. $2\frac{3}{4}$ арш.; 1 саж. $2\frac{3}{4}$ арш. \times 1 саж. $2\frac{1}{2}$ арш.; 1 саж. $2\frac{3}{4}$ арш. \times 1 саж. 2 арш.) выходили окнами на Чавчавадзевскую улицу, а две (одинаковые: 1 саж. $2\frac{3}{4}$ арш. \times 1 саж. 2 арш.)—во двор. Седьмая, самая маленькая комната (1 саж. \times 1 саж.) выходила окном на Чавчавадзевскую улицу, а дверь во двор.

Второй этаж имел три широких балкона; из них два выходили на улицу. Один (длиной в 4 саж. $1\frac{1}{2}$ арш.) на Чавчавадзевскую, другой (длиной в 2 саж. и 1 арш.) на Комендантскую. Длина фасада по Чавчавадзевской улице равнялась приблизительно 11 саженим, а по Комендантской—5 саженим. Помещение было прочное, комнаты хорошо освещались, в верхнем этаже было 17 больших окон и две стеклянные двери.

Таково было первое помещение Кавказского музея. Получив его, Распорядительный комитет начал заботиться о приобретении экспонатов.

Уже к концу 1852 года Музею имел маленькую коллекцию в 105 экспонатов, составленную из пожертвований сотрудников Отдела. «Начало музею этнографическому,—читаем в отчете КОИРГО,—положили некоторые из г. г. членов (и в особенности граф. В. А. Соллогуб) своими пожертвованиями одежды, домашней утвари, оружия и прочих предметов, употребляемых у народов, живущих на Кавказе. Этих по-

¹ Он же в 1852—1858 гг., исполнял должность председательствующего КОИРГО.

жертвованый имеется ныне 44 нумера, а всех отдельных вещей 105. Вместе с тем сделано на счет сумм Отдела начало и учреждению музея естественных произведений, свойственных Кавказу исключительно пред Росснею, равно как и минералогическому кабинету (предметы для которого вызвался доставить бесплатно д.-член А. Б. Иваницкий)¹.

То же самое повторяется в отчете ИРГО за 1852 год². Таким образом, из жертвователей особенно упоминается, кроме Соллогуба, инженер А. Б. Иваницкий.

Александр Борисович Иваницкий играл крупную роль на Кавказе. В документах он упоминается как подполковник, затем «полковник горных инженеров»³, «управляющий горной частью». Занимая ответственные посты, он одновременно являлся членом КОИРГО и Кавказского общества сельского хозяйства, а позже занимал должность вице-президента последнего. А. Б. Иваницкий упоминается и позже—как жертвователь ценных минералов⁴.

Вопрос о Кавказском музее был поставлен на общем собрании Отдела 27 января 1853 года, где было доложено о наиболее ценных приношениях, причем в качестве жертвователей были упомянуты М. С. Воронцов (покровитель отдела), А. Н. Бекетов, В. А. Соллогуб.

Это же собрание по предложению Соллогуба избрало особую дирекцию Музеума, состоящую из председателя дирекции, двух директоров и секретаря, который одновременно был библиотекарем Отдела.

Председателем дирекции был избран Э. С. Андреевский, директорами—В. А. Соллогуб и К. Л. Чермак, а секретарем—Г. А. Токарев⁵.

Этот же состав дирекции Музеума упоминается и в «Кавказском календаре» на 1854 год⁶.

Несомненно, главную роль в дирекции играл В. А. Соллогуб; что же касается Э. С. Андреевского, то Соллогуб в своих «Воспоминаниях» отзывается о нем весьма нелестно. По словам Соллогуба, это был «человек в высшей степени грубый, нахальный и даже не безукоризненно честный», но одновременно Соллогуб отмечает, что «если личность Андреевского грешила многим, зато доктором он был отличным и диагно-

¹ Извлечение из отчета о действиях КОИРГО за 1852 год, «Кавказ», № 14, 1853, 21-П, стр. 1—2.

² Отчет ИРГО за 1852 год, стр. 20.

³ Записки КОИРГО, II, стр. 197. В «Кавказском календаре», составленном на 1852 год, «горный инженер полковник Александр Борисович Иваницкий 1-й» фигурирует как управляющий горной частью на Кавказе и за Кавказом (главное управление горным производством сосредотачивалось в канцелярии наместника кавказского), а также как «горный начальник» Алагирского серебро-свинцового завода в Осетии (стр. 557—558).

⁴ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год. Т., 1864, стр. 24.

⁵ Записки КОИРГО, II, стр. 190. См. также отчет ИРГО за 1854 г., стр. 19.

⁶ «Кавказский календарь» на 1854 год, стр. 648.

стом замечательным»¹. Вот это-то качество помогло Андреевскому приобрести большое влияние на престарелого М. С. Воронцова. Для старого наместника он был «существом, от которого зависела его жизнь или смерть».

Именно под влиянием Воронцова (председествовавшего на общем собрании Отдела, где происходили выборы) председателем дирекции Музеума и был избран Андреевский. Это была случайная фигура, которая, конечно, не могла оспаривать первенства у известного в это время писателя и общественного деятеля, инициатора основания музея В. А. Соллогуба, на которого смотрели как на «хозяина и господина... маленького министерства изящных искусств» на Кавказе². Андреевский и года не пробыл председателем дирекции Музеума. 16 декабря 1853 года общее собрание Отдела освободило его от этой должности, избрав вместо него влиятельного сановника—барона Александра Павловича Николая³.

В 1854 году скончался секретарь Музеума Г. А. Токарев и на его место общее собрание Отдела 15 февраля 1855 года избрало Адольфа Петровича Берже⁴.

Несомненно, и при новом составе дирекции Музеума главную роль продолжал играть все тот же Соллогуб, особенно в области этнографии.

4

1853—1861 годы, когда у Кавказского музеума была своя собственная дирекция, являются самыми плодотворными в истории этого учреждения. Отдельные стороны жизни Музеума получили отражение на страницах газеты «Кавказ» и «Кавказского календаря»⁵.

Как выясняется из протоколов заседаний Кавказского отдела, этот отдел ежегодно отсылал свои отчеты вместе с отчетами своего музеума

¹ Соллогуб. Воспоминания, М.—Л., 1931, стр. 434.

² Там же, стр. 494.

³ Записки КОИРГО, III, стр. 243. См. также отчет ИРГО за 1854 г. стр. 19, В «Кавказском календаре», составленном на 1851 и 1852 г. г. ст. сов. барон Александр Павлович Николай фигурирует как «директор походной канцелярии наместника Кавказского, главнокомандующего Отдельным Кавказским корпусом, в звании камергера двора е. и. в.» («Кавк. календ.» на 1851 г., стр. 74; на 1852 г., стр. 624). В позднейших документах А. П. Николай фигурирует в качестве начальника главного управления наместника кавказского, статс-секретаря, сенатора, кавалера, тайного советника.

⁴ Записки КОИРГО, III, стр. 261. См. также отчет ИРГО за 1854 г., стр. 19.

⁵ См., напр. «Кавказ», 1853 г., № 6, 24-1; № 31, 29-IV; 1856 г., № 38, 17-V, 1857 г. 22-XII; «Кавказский календарь» на 1855—1865 годы.

Географическому обществу,¹ и жизнь Кавказского музеума находила отображение на страницах отчетов ИРГО².

К сожалению средства Кавказского музеума были весьма скудными. Из сравнительно небольшой ежегодной государственной субсидии в 2000 рублей Отдел мог выделять своему музеуму лишь по 300 рублей в год³.

Дирекция Музеума имела приходо-расходную «шнуровую книгу», или «шнуровую тетрадь»⁴.

Как это явствует из протоколов общих собраний КОИРГО и заседаний его распорядительного комитета, дирекция Музеума постоянно испытывала нужду в деньгах и нередко бывала вынуждена отказаться от приобретения весьма ценных экспонатов. Незначительность средств обуславливала медленный рост коллекций «Музеум,—читаем в «Составе и способах Отдела» за 1855 год,—составлялся и обогащался: 1) из собственных средств Отдела и 2) из добротных приношений разных лиц.»⁵. Несомненно, добавим, последний источник обогащения Музеума являлся более существенным, нежели первый.

Следует отметить, что с самого начала руководство Музеума намеревалось собирать экспонаты по определенной системе. По этому вопросу Распорядительным комитетом были заслушаны доклады Соллогуба и Бекетова⁶, а в отчете ИРГО за 1854 год было сказано: «Дирекцией (речь идет о дирекции Кавказского музеума,—Г. Ж.) составлена была программа, определяющая, что именно должно войти в состав Музеума, отпечатана в числе 400 экземпляров и разослана во все места Кавказского и Закавказского края, с приглашением принять участие в деле учреждения и постепенного приращения Музеума»⁷. Интересно отметить, что этнографический отдел самого Географического общества составил несколько позже такую же программу. Эта «Программа предметов, собираемых для этнографического музея общества» приложена к отчету ИРГО за 1863 год⁸. В программе перечисляются 13 категорий экспонатов, желательных для этнографического музея ИРГО: одежда, посуда «домовая и столовая», «инструменты домашнего употребления», «инструменты музыкальные»,

¹ См., напр., упоминание об этом в Записках КОИРГО, III, стр. 246.

² О Кавказском музеуме см. Отчеты ИРГО за 1854 г., стр. 18—19; 1855 г., стр. 13; 1857 г., стр. 105—107; 1864 г., стр. 42.

³ Записки КОИРГО, III, стр. 300 «Состав и способы Отдела».

⁴ Записки КОИРГО, VI, стр. 4—5, 38.

⁵ Записки КОИРГО, III, стр. 297.

⁶ Записки КОИРГО, II стр. 199, 202.

⁷ Отчет ИРГО за 1854 год, стр. 19.

⁸ Отчет ИРГО за 1863 год. Приложение V, стр. 135—141. Программа эта принимается и у П. П. Семенова, см. стр. 1325—1327.

«мебель», «предметы домашних и общественных обрядов», детские игрушки и т. д. По этому поводу в Отчете ИРГО за 1863 год было сказано: «Отделение этнографии окончательно составило программу предметов, приобретение коих желательно для музея Общества; эта программа будет ныне распубликована от Общества во всеобщее сведение и может служить руководством для лиц, желающих своими пожертвованиями в пользу нашего музея оказать содействие этому предприятию Общества»¹.

Согласно сведениям, почерпнутым из «Записок» КОИРГО, отчетов ИРГО и «Кавказского календаря», Кавказский музей состоял из трех отделов, или кабинетов: 1) этнографического, 2) естественного и 3) исторического.

Начав в конце 1852 года со 105 экспонатов, Музей к концу 1854 года имел уже коллекцию, насчитывающую около 3300 музейных предметов². Мы можем примерно установить количество экспонатов Кавказского музея, приняв во внимание данные отчетов КОИРГО («Состав и способы Отдела») и «Кавказского календаря»³.

Согласно этим данным, в кабинетах Музеума было следующее количество различных экспонатов:

г. В этнографическом кабинете

	К 1 янва- ря 1854 года	К 1 мая 1855 года	К 1 ок- тября 1856 года	К 1 ок- тября 1857 года
Домашней утвари	24	24	20 (24?)	26
Костюмов } мужских } женских	47	47	$\frac{13}{38}$ 51	$\frac{17}{40}$ 57
Оружия	6	6	8	8
Сбруи	1	1	6	6
Музыкальных инструментов	9	9	9	9
Рисунков типов, костюмов и пр.	—	40 ⁴	—	—
Церковной утвари	—	—	2	3
Итого	87	87	96 (100?)	108

¹ Отчет ИРГО за 1863 год, стр. 200.

² Отчет ИРГО за 1854 год, стр. 19.

³ Записки КОИРГО, III, стр. 297—300; «Кавк. календарь» на 1855 г. стр. 197—198; на 1856 г., стр. 192—193; на 1857 г., стр. 204—205; на 1858 г., 198—199.

⁴ При подытоживании эту цифру не принимаем во внимание, так как, очевидно, эта категория экспонатов не везде фигурирует.

II. В естественном кабинете (без всякого изменения в течение этих четырех лет)

Предметов ископаемого царства . .	342
„ растительного царства . .	333
„ животного царства . .	2108
Итого	2783

III. В историческом кабинете

	К 1 января 1854 года	К 1 мая 1855 года	К 1 октября 1856 года	К 1 октября 1857 года
Рисунков древних зданий, городов и др.	4	4	4	4
Обломков барельефов	4	4	4	—
Монет	всего	384	384	—
	определенных	—	—	93
Древних костюмов и украшений	8	8	—	—
Древнего оружия и утвари	45	45	10	10
Вещей, находимых в земле при „разрытии равнин“	—	—	4	6
Итого	445	445	115	113 (117?)

При сравнении коллекций по годам следует принять во внимание, что до 1856 года приведено общее число монет, а после этого—лишь число определенных. Последних было, несомненно, меньше, нежели монет вообще. Надо также иметь в виду, что, очевидно, не всегда учитывались такие экспонаты, как обломки барельефов и, наконец, то, что некоторые экспонаты из исторического кабинета могли быть переданы в этнографический кабинет. Так было, например, с костюмами.

Таким образом, с 1852 до 1854 года коллекции выросли более чем в 30 раз, достигнув 3315 экспонатов¹. В дальнейшем количество экспонатов этнографического кабинета растет очень незначительно; количество предметов естественного кабинета остается неизменным; количество же экспонатов исторического кабинета даже немного уменьшается. По

¹ Согласно же отчету ИРГО за 1854 г. (стр. 19) 3300 экспонатов.

всей вероятности, это произошло потому, что в 1855 году дирекция Музеума по предложению Р. Эривани исключила из числа музейных экспонатов часть вещей «как не объяснявшая края ни с этнографической, ни с исторической стороны»¹.

После 1858 года в отчетах КОИРГО и «Кавказском календаре» уже не приводится подробных данных о численности коллекций Музеума; зато в отчетах КОИРГО (в разделе «Состав и способы Отдела») приводятся интересные сведения об экспонатах, приобретенных Кавказским музеумом².

Перечислим наиболее значительные приобретения Музеума.

Из приобретений 1854—1855 годов в протоколах КОИРГО особо отмечаются: пожертвованные д. членом Отдела ген.-майором Г. Р. Эривани (Эристовым) четыре наконечника «со стрел, находимых ногайцами во множестве в песчаных сугробах около урочища Ан-Кетер»³; пожертвованные чл.-сотр. Отдела, управляющим делами Московского торгового с Азией дома в Тегеране Е. Д. Макинцевым: «1) кальян Шах-Аббаса, 2) секира, 3) булава, 4) два сердолика, 5) яшмовая чаша, 6) 5 золотых, 27 серебряных и 3 медных монет»⁴; пожертвованная ген.-лейтенантом бароном А. К. Врангелем коллекция «насекомых, собранных в разных местностях Закавказья и заключающихся в трех ящиках, в числе 774 экз.»⁵; пожертвованные М. С. Воронцовым «две древняя золотая монеты, 1 серебряная и 1 медная»⁶; пожертвованные Е. К. Воронцовой: «1) Керченския древности, 2) лезгинский пояс, 3) два ожерелья, 4) два серебряных браслета, 5) пряжка с кораллами, 6) 11 золотых монет, 20 серебряных и 12 медных, 7) 102 русския монеты, 8) 12 китайских монет, 9) палка князя М. С. Воронцова, бывшая с его светлостью в Даргинской экспедиции, 10) турецкая чернильница из-под Баш-Кадкляра»⁷.

«Считаем долгом,—читаем в статье «Кавказского календаря» о Музеуме,—упомянуть здесь о драгоценной коллекции Керченских древностей, пожертвованных Музеуму ея светлостию княгинею Е. К. Воронцовой и занимающих не только первое место в огромном числе новых приобретений, но сделавших бы честь всякому кабинету редкостей»⁸.

¹ См. ниже гл. 6.

² Записки КОИРГО, IV, стр. 256—257, V, стр. 91, а также Летописи Отдела за годы 1852—1861.

³ Записки КОИРГО, III, стр. 280—281.

⁴ Там же, III, 279; 279—300. «Кавк. календарь» на 1855 год, стр. 197—198.

⁵ Записки КОИРГО, III, стр. 257, 297—300.

⁶ Там же; см. также «Кавк. календарь» на 1855 год, стр. 198.

⁷ Записки КОИРГО, III, стр. 287—300.

⁸ «Кавказский календарь» на 1855 год, стр. 198.

Далее в «Составе и способах Отдела» перечисляются: «два кокосовых ореха, персидская ложка», и «персидский нагрудник на лошадь», пожертвованные ген.-майором Ходзько; два татарския женския грудныя украшения, ожерелье, серебряная с эмалью коробочка, три серебряныя булавки, серьги, три серебряныя подвески, перстень, персидская трость» (пожертв. В. А. Соллогубом); «Знак отличия Шамиля» (пожертв. И. А. Бартоломеем); «коллекция тавров кабардинских, карачаевских и абазинских, состоящих из 4-х таблиц» (пожертв. ген. Грамотиным); «модель люльки со всеми принадлежностями» и «пояс и крест с стеклянными украшениями» (пожертв. священником Романовым); «два турьих рога» (пожертв. Харитоновым).

Среди приобретенных экспонатов упоминаются также: «серебряная монета» (от Лисаневича); «выветрившаяся базальтовая лава» (от Ланко); «две древния монеты» (от К. А. Ермолова); «несколько окаменелостей» (от Дункель-Велинга); «шкура под названием Мургуз-Дариза» и «одна древняя монета» (от нахичеванского уездного начальника Морховца); «несколько окаменелостей» (от инженера-технолога Лемкуля)¹.

В следующем, 1856 году Музеум обогащается новыми экспонатами.

5 мая 1856 года общее собрание Кавказского отдела заслушало сообщение от 2 марта, присланное д. членом Отдела ген.-лейтенантом И. А. Вревским, занимавшим тогда пост начальника Кавказской гренадерской дивизии и командующего войсками лезгинской кордонной линии².

Вревский уведомлял, что «в июне 1854 г. в верховьях р. Валлерика, верстах в 20 от редута Нетхоевского, от сильных дождей сделался обвал и под ним открылась пещера, в коей жителями, непокоренными нам Чеченцами, найден скелет женщины. На ней были два золотые браслета, два золотых перстня, ожерелье с украшениями и с правой стороны лежало несколько золотых слитков». Ген. Вревский добавлял, что «между Валлериком и р. Шалаяси, после дождей, размывающих землю, жители постоянно находят древния монеты, разной величины кувшины с рельефными изображениями, иногда имеющие до 2-х ведер, наполненные такими монетами, обломки больших железных кос и другие железные вещи». При этом он пересылал в Отдел найденные вещи: «золотой браслет, золотой перстень, два слитка серебра, два украшения от ожерелья, четыре монеты и железный колокольчик»³. Вещи эти были переданы в Музеум и упоминаются как в отчете КОИРГО, так и в отчете ИРГО.

¹ Записки КОИРГО, III, стр. 297—300.

² «Кавк. календ.» на 1857 год, стр. 580.

³ Записки КОИРГО, IV, стр. 240.

с примечанием, что «вещи эти найдены в развалинах, при устьях р. Валлерика, в Чечне»¹.

В протоколе собрания говорится также, что уже упомянутый Е. Д. Макинцев пожертвовал «две древние коробочки, одну черепаховую, резную, китайской работы, а другую слоновой кости—работы индийской»². Это пожертвование упоминается в отчетах как Кавказского отдела, так и ИРГО³.

Далее фигурируют «27 окаменелых раковин, найденных близ Пятигорска» (пожертв. М. С. Бебутовой)⁴, и говорится о «каменной мумии с иероглифическими надписями» (от члена-соревнователя К. Саррафова)⁵ и о фарфоровой чашке «с грузинскими надписями» (от ген.-майора Исмаил-бека Куткашинского⁶.

Вышеупомянутый д. член Общества И. А. Вревский принес в дар Музею «11 различных серебряных знаков, коими Шамиль награждает отличившихся»⁷. В отчетах КОИРГО и ИРГО также упоминается о пожертвовании Вревским «одинадцати орденских знаков Шамиля»⁸. Здесь же следует сказать еще и о пожертвовании «трех орденских знаков Шамиля», среди прочих экспонатов, принесенных в дар Музею В. А. Соллогубом⁹. И, наконец, в числе вновь приобретенных экспонатов упоминаются еще: «кеманчэ—музыкальный инструмент» (от В. А. Соллогуба), осетинский стул (от И. А. Вревского), коллекция бабочек (от штабс-капитана Абамеликова¹⁰. Были и другие пожертвования¹¹.

Из приобретений 1857 года в отчете КОИРГО упоминаются: аэролит «Ставрополь», этнографическая коллекция—«разные вещи, составляющая домашнюю утварь жителей Мингрелии и Имеретии (Кутаисской губернии), пожертвованная д. членом А. П. Берже»¹², и «349 древних серебряных монет, найденных в Эриванской губернии». Согласно мнению известного нумизмата, члена Распорядительного комитета и тогда уже директора Музеума И. А. Бартоломея¹³ «оне чеканены в раз-

¹ Записки КОИРГО, IV, стр. 256—257 («Состав и способы Отдела»); отчет ИРГО за 1857 год, стр. 106.

² Записки КОИРГО, IV, стр. 250.

³ Записки КОИРГО, IV, стр. 256—257. Отчет ИРГО за 1857 г., стр. 106.

⁴ Записки КОИРГО, IV, стр. 244, 256—257.

⁵ Там же, IV, стр. 246, 257.

⁶ Записки КОИРГО, IV, стр. 257; отчет ИРГО за 1857 г., стр. 106.

⁷ Записки КОИРГО, IV, стр. 253.

⁸ Записки КОИРГО, IV, стр. 257; отчет ИРГО за 1857 год, стр. 107.

⁹ Записки КОИРГО, IV, стр. 257; отчет ИРГО за 1857 г., стр. 106.

¹⁰ Там же.

¹¹ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 г., Т., 1864, стр. 24.

¹² Записки КОИРГО, V, стр. 79, 91.

¹³ Там же, V, стр. 91.

ных городах Аравии, Сирии, Персии, Армении и Закавказского края. Бартоломей относил их к 60—70 г. г. XIV века—к эпохе «перед Тамерлановым нашествием, о которой весьма мало сохранилось письменных сведений». По заключению Бартоломея, эти «монеты представляют имена ханов Шейх-Овейса, Шах-Шуджа (имя, которое едва ли не в первый раз является в нумизматике) и Джелал-Эддина Хусейн-хана»¹.

5

Аэролит «Ставрополь» является наиболее любопытным приобретением Кавказского музея в 1857 году.

На заседании 22 декабря Распорядительному комитету было «доложено отношение директора канцелярии наместника кавказского (А. Ф. Крузенштерна.—Г. Ж.) от 22 октября за № 9222, при котором он, по поручению его сиятельства (наместника кавказского А. И. Барятинского—Г. Ж.) препровождает в Отдел аэролит вместе с копиею донесения, которое было доставлено князю наместнику управляющим Ставропольскою губерниею о падении этого камня. Из этой копии видно, что в хуторе Швидином села Петровского, Ставропольского уезда казенный крестьянин Михаил Калашников, 24 марта в 5 часов пополудни, занимаясь во дворе домашними работами, во время раскатов грома, при большом ветре и дожде, услышал звук, подобный пушечному выстрелу, а саженья в 35 от себя увидел падавший сверху камень, и что кроме Калашникова никто более этого явления не видал»².

Метеорит был передан в Кавказский музей вместе с этим отношением.

В отчете о работе КОИРГО за 1857—1861 г. г. («Состав и способы Отдела с 1857 по 1861 год») среди прочих ценных приобретений упоминается «аэролит, упавший в 1857 г., 24 марта в 5 часов пополудни в хуторе Швидином села Петровского, Ставропольского уезда и поднятый крестьянином Калашниковым»³.

Известно, что аэролиты, или каменные метеориты, представляют редкость даже в больших музеях, так как, несмотря на то, что в общей сложности аэролитов падает гораздо больше, чем железных метеоритов,

¹ Экспонаты, перечисленные в этой главе, внесены в первый Каталог Кавказского музея, о котором будет идти речь в гл. 7 нашего Очерка.

Часть этих приношений отражена в таблицах, приложенных к книге. См. приношения Сокологуба: I, 30, 32, 53—63, 103; II, 22; III, 4—Воронцовой: I, 48, 49, 51, 52; II, 16, 17; III, 13—Макшицева: I, 73; II, 15; III, 14, 15.—Вревского: I, 102; II, 25.—Ходяко: I, 93; III, 7.—Романова: I, 13, 47.—Бартоломея: II, 7.—Харитонова: I, 14.—Саррафова: III, 16.

² Записки КОИРГО, V, стр. 18.

³ Там же, V, стр. 91.

их трудно отличить от обычных камней и большая часть их пропадает. Несомненно, для молодого Кавказского музея это было весьма ценное приобретение.

Ниже будет сказано о дальнейшей судьбе этого экспоната.

6

До сих пор речь шла о музейных экспонатах. Теперь мы расскажем о человеке, которому Кавказский музей обязан очень многим.

Из музейных деятелей, игравших выдающуюся роль в организации Кавказского музея, после В. А. Соллогуба в первую очередь следует назвать известного грузинского поэта и общественного деятеля Рафаила Давидовича Эристави (Эристова)¹.

Известный поэт, в произведениях которого отразились социальные чаяния грузинского трудового народа и высокие патриотические идеалы, Р. Эристави в то же время был знатоком быта грузинского народа, этнографом, фольклористом и лексикографом. Он первым издал знаменитый толковый словарь Сулхана-Саба Орбелиани — эту сокровищницу грузинского языка². Для разработки грузинской научной терминологии по естественно-историческим наукам большое значение имели изданные Р. Эристави «Краткий латино-русско-грузинский ботанический словарь» (удостоенный Кавказским обществом сельского хозяйства большой ручной серебряной медали)³ и «Краткий грузино-русско-латинский словарь из трех естественных царств природы»⁴.

По словам великого грузинского писателя Ильи Чавчавадзе, Р. Эристави «занимал замечательное место в грузинской поэзии. Его стихи отмечены народным чувством. Он глубоко коснулся жизни нашего трудового народа и является певцом чувств таящихся в его (народа — Г. Ж.) сердце»⁵.

В 1895 году, когда Рафаил Эристави уже достиг преклонного воз-

¹ Родился в 1824 г., скончался в 1901 г.

² Сулхан-Саба Орбелиани, Грузинский лексикон, изд. 1, Т., 1884, под редакцией Р. Эристави; см. предисловие редактора, написанное 15. X, 1881, стр. I—XVI (на груз. яз.).

³ Краткий Латино-русско-грузинский ботанический словарь, составил Р. Д. Эристов, Т., 1873; см. предисловие на русском языке, стр. 5—10; а также русский алфавит к ботаническому словарю, стр. 37—54.

⁴ Краткий Грузино-русско-латинский словарь из трех естественных царств природы, составил Р. Д. Эристов, Т., 1884; см. предисловие на русском языке, стр. I—IV; а также русские алфавиты к словарям: ботаническому (стр. 87—96), зоологическому (стр. 143—149) и минералогическому (стр. 165—167).

⁵ Речь, произнесенная И. Чавчавадзе 22. X, 1895 г. в Тбилиси, на банкете, устроенном в день пятидесятилетнего юбилея деятельности Р. Эристави. См. еженедельную газету «Квали», за 1895., № 46, стр. 6; см. также сборник «Народный праздник по поводу юбилея Раф. Эристави (22 октября 1895 г.)», Т., 1899, стр. 112 (на груз. яз.).

раста, 15 летний Иосиф Джугашвили (Сталин) в своем стихотворении, проникнутом задушевностью и чувством восхищения творчеством этого писателя, охарактеризовал его как поэта, болеющего душою за удрученных тяжелой жизнью тружеников-крестьян, как поэта, преданного своему народу, народного певца, лира которого столь увлекательно звучала для родины¹.

Вот почему юбилей, устроенный в честь 50-летия литературной и общественной деятельности Р. Эристави, стал подлинно народным праздником.

О Р. Эристави как о поэте написано много. Хорошо известна также его общественная и государственная деятельность².

¹ Это стихотворение И. В. Джугашвили, написанное на грузинском языке, было подписано им псевдонимом «Сосело» и опубликовано впервые 29. X. 1895 г. в № 234 (на стр. 1) газеты «Иверия», редактором которой был И. Чавчавадзе. Затем оно было перепечатано в вышеупомянутом сборнике «Народный праздник по поводу юбилея Р. Эристави» на стр. 85. Первые четыре строфы этого стихотворения были приведены в качестве образца М. Келенджеридзе в изданной им в 1899 г. в Кутаиси книге «Теория словесности, с разбором грузинских литературных образцов», стр. 94 (на груз. яз.).

В 1937 г. стихотворение это вместе с другими юношескими стихами И. В. Сталина было напечатано в грузинском журнале «Мнатоби» (№ 5, стр. XXVIII). См. также библиографический сборник, изданный Государственной Публичной библиотекой Грузинской ССР, «И. В. Сталин в грузинской поэзии. Библиография», Т., 1941, стр. 3, п. 2 (на груз. яз.).

² См. А. С. Хаханов. Очерки по истории грузинской словесности, выпуск 4-й. Литература XIX века, М., 1906, стр. 198—219; его же статью о Р. Эристави в энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона, кн. 81, стр. 28—29; К. Абашидзе, Этюды о грузинской литературе XIX века, т. II, Кутаиси, 1912, стр. 242—250 (на груз. яз.); Ип. Вартагава, Творчество Рафаила Эристави, критический этюд, в журнале «Ганатлеба» за 1913 г., № 8, стр. 561—572, № 9, стр. 641—658 (на груз. яз.); С. Хундадзе, Руководство по изучению грузинской литературы, вып. IV—Рафаил Эристави, Кутаиси, изд. I—1918, II—1920 (на груз. яз.); Мих. Зандукели, Новая грузинская литература, т. II, Т., 1933, стр. 398—415 (на груз. яз.); его же, Очерки по истории грузинской литературы XIX века, Т., 1941, стр. 113—118; Ш. Радвани, Новая грузинская литература, книга вторая, Т., 1950, стр. 62—82 (на груз. яз.); его же, вводная статья к I тому полного собрания сочинений Р. Эристави, Т., 1935, стр. VII—XII (на груз. яз.); Г. Кякодзе, История грузинской литературы XIX века, Т., 1947, стр. 185—190 (на груз. яз.). Р. Эристави дается характеристика в статьях А. Лейста о грузинской литературе. Одна из них была напечатана в журнале «Magazin für Literatur des In- und Auslandes», от 20. I. 1883 г., а перевод ее помещен в грузинском журнале «Иверия» за 1883 г., № 1, стр. 160—161; другая статья в переводе на грузинский язык помещена в журнале «Иверия» за 1884 г., № № 5—6, стр. 119—120.

50-летнему юбилею Р. Эристави посвящено несколько статей, речей, много стихов и адресов. Этому событию посвящены почти целиком № № 228 и 229 грузинской

Но о музейной деятельности этого многогранного человека еще почти ничего не известно. Об этой стороне деятельности Р. Эристави лишь

газеты «Иверия» и № № 45 и 46 грузинской еженедельной газеты «Квали» за 1895 год; см. также № 22 газеты «Квали» и № № 229—236 газеты «Иверия» за тот же год. В 1899 году эти материалы были изданы в Тбилиси отдельным сборником: «Народный праздник по поводу юбилея Раф. Эристави (22 октября 1895 г.)». Следует отметить речи известных писателей Акакия Церетели, Ильи Чавчавадзе, Ив. Мачабели, Ек. Габашвили, Г. Церетели («Квали», № 46, стр. 4—10; «Иверия», № 233; сборник «Народный праздник...», стр. 109—118); посвященные юбиляру стихи И. Эвдошвили, Гр. Абашидзе, Ш. Мгвимели (Кучукашвили), Василия Величко (в переводе на грузинский язык Гр. Абашидзе), упомянутое уже стихотворение И. Джугашвили (Сосело) и много других. Из статей, посвященных юбиляру, следует упомянуть: передовицу № 228 «Иверии» написанную Г. Ласхишвили (Лали) (то же в сборнике, стр. 21—24) и статьи в том же номере этой газеты И. Чиковани (Понтсли) и А. Ахназарова (то же в сборн., стр. 16—21); статьи в № 45 газеты «Квали» Г. Церетели (Мазакавали) и К. Додашвили (то же в сборн., стр. 3—15 и 25—28). Юбилею Р. Эристави посвящены также статьи на груз. яз. Гр. Кипшидзе в № 10 журнала «Моамбе» за 1895 г. (XI, стр. 80—98) и Т. Сахокия в «Календаре Грузии» на 1896 год (Лит. отд., стр. 91—94).

По поводу кончины Р. Эристави (в 1901 г.) в газете «Квали» была помещена статья Ив. Гомартели «Рафаил Эристави как народный поэт» («Квали» за 1901 г., № 9, стр. 138—140; № 20, стр. 526—528; № 21, стр. 556—558; № 23, стр. 590—592; № 29, стр. 684—686); см. также в груз. журнале «Моамбе» за тот же год статью о жизни и литературной деятельности Р. Эристави (№ 2, VII, стр. 37—43).

Из мемуарной литературы см. Г. М. Туманов, Характеристики и воспоминания, кн. первая, Т., 1913, стр. 131—139; Г. Ласхишвили, Мемуары, Т., 1934 стр. 3, 77, 78, 83, 84, 97—99, 107, 132, 258 (на груз. яз.), Я. Мансвешвили, Мемуары, Т., 1936, стр. 82 (на груз. яз.).

Переводы некоторых стихов Р. Эристави на русский язык имеются в сборнике «Поэзия Грузии», М.—Л., 1949, стр. 295—298); о Р. Эристави там говорится во вводной статье, стр. XXII. Переводы стихов на немецкий язык см. в книге А. Лейста „Georgische Dichter“, лейпцигское изд.; I—1887 г., стр. 97—100 и II—1900 г., стр. 86—89; см. вступительную статью ко второму изданию, стр. 22. См. также статьи в БСЭ: т. 19, стр. 484; т. 64, стр. 595. О Р. Эристави упоминается в «Грузинской библиографии», вып. I—«Указатель к статьям и материалам в грузинской периодической печати (1852—1910)», П., 1916, стр. 2, 8, 80 (на груз. яз.).

И, наконец, в 1951 г., в связи с 50-летием со дня кончины поэта, в тбилисской прессе появилось несколько статей под заглавием «Рафаил Эристави»: С. Хуцишвили—в мартовском номере журнала «Мнатоби», стр. 102—106 (на груз. яз.); Гр. Абашидзе в «Литература да хеловнеба», № 10, от 14. III (на груз. яз.); С. Цаишвили—в «Сахалхо ганатлеба», № 10 от 7. III (на груз. яз.); С. Чилая—в газ. «Комунисти» от 4. III (на груз. яз.); см. также заметку, помещенную в газ. «Заря Востока» от 7. III, под заглавием «Памяти Рафила Эристави» и др.

вскользь упоминается в журнальной статье проф. Г. С. Читая, который совершенно справедливо называет его «первым куратором» этнографического кабинета Кавказского музея¹.

Р. Эристави начал сотрудничать в Кавказском музее (в этнографическом и историческом кабинетах) в январе 1855 года, когда на заседании Распорядительного комитета В. А. Соллогуб внес предложение «о необходимости заменить номенклатуру предметов, вошедших в состав этнографического и исторического кабинетов, более точными названиями, удерживая в особенности местные».

К этой работе, очевидно по инициативе Соллогуба, и был привлечен Р. Эристави, как знаток быта и нравов грузинского народа².

Одно непредвиденное обстоятельство еще более способствовало сближению Р. Эристави с Кавказским музеем.

В апреле того же года секретарь Музеума (он же библиотекарь Отдела) А. П. Берже внезапно выехал по делам службы в Персию и по просьбе исправляющего должность председательствующего (М. П. Щербинина) на должность секретаря, или смотрителя Музеума временно был приглашен Р. Д. Эристави. Последний не только согласился принять на себя эту ответственную должность, но и «вызвался время своего управления Музеем употребить на обозначение местными названиями тех вещей Музеума, которые до сих пор остаются не только без названий, но даже и без обозначения их настоящего употребления в народе»³.

На заседании 14 апреля Распорядительный комитет утвердил это распоряжение председательствующего. Р. Д. Эристави пробыл на должности секретаря Музеума до сентября 1855 года, когда Берже возвратился из командировки. Таким образом, на этой должности Р. Эристави пробыл 5 месяцев. 14 сентября он письменно отчитался перед Комитетом в своей деятельности. Из его докладной записки, очень кратко изложенной в протоколе заседания, явствует, что возложенное на него поручение обозначить «местными названиями» музейные экспонаты он добросовестно выполнил. «За окончание же возложенного на кн. Эристова поручения, относящегося до туземной номенклатуры этнографического кабинета,—читаем в решении Распорядительного комитета,—искренно благодарить его от имени г. председательствующаго»⁴.

Но заслуга Р. Эристави заключалась не только в том, что им были приведены в порядок экспонаты этнографического и исторического каби-

¹ См. вышеупомянутую статью Г. С. Читая в журнале «Советская этнография» № 4, 1948, стр. 177.

² Отчет ИРГО за 1857 г., стр. 105.

³ Записки КОИРГО, III, стр. 282—283.

⁴ Там же, III, стр. 290.

нетов, но также в том, что он задумал составить музейный каталог. На заседании Распорядительного комитета, вместе с отчетом об исправлении и пополнении местных названий экспонатов этнографического кабинета, были «представлены образцы, по которым д. член Р. Д. Эристов полагал бы наиболее удобным составить и отпечатать каталоги, или регистры, вещам, хранящимся в Музеуме»¹.

И, наконец, Р. Эристави, как говорится в отчете ИРГО, представил список тех экспонатов, которые, по его мнению, «подлежали к исключению из реестра музеума, как не объяснявшие края ни с этнографической, ни с исторической стороны».

Согласно отчету, новая дирекция Музеума, пересмотрев список, исключила из числа музейных экспонатов лишь часть вещей, «а другая снова включила в реестры Музеума и затем все вещи внесены во вновь отпечатанные каталоги, по имеющейся программе»² (Разрядка наша.—Г. Ж.).

7

По представленным Р. Эристави образцам был составлен первый каталог Кавказского Музеума. Каталог этот до сих пор хранится в этнографическом отделе Государственного музея Грузии. Он озаглавлен следующим образом: «Общий каталог имущества Музеума Кавказского отдела Императорского Русского Географического Общества».

Составлять его начали, очевидно, не раньше ноября 1856 года, так как на последней странице каталога значится:

«В сей книге девяносто девять перенумерованных листов.

Председатель: Барон А. Николай.

Секретарь Дирекции Музеума: Ад. Берже.

13 ноября 1856. Тифлис»³.

В каталоге 8 граф:

1. Время поступления экспоната.
2. Общий номер.
3. Название предметов.
4. Число.
5. Цена.
6. От кого поступили.
7. № частной описи.
8. Примечания.

¹ Записки КОИРГО. III. стр. 290.

² Отчет ИРГО за 1857 г., стр. 105.

³ См. иллюстрации, 5, табл. V.

Следует отметить, что 1-я и 5-я графы вообще не заполнялись, а 7-я графа заполнялась не всегда. Наиболее интересна восьмая графа, в которой описывалось значение и применение того или иного экспоната. Наряду с русскими названиями предметов часто дается их местное, грузинское название, иногда даже приписывается название того или иного слова грузинскими буквами.

В этом каталоге нашли отражение все те пожертвования В. А. Соллогуба, А. Б. Иванишвили, Е. К. Воронцовой, Е. Д. Макинцева и других, о которых говорилось выше.

В каталоге числятся экспонаты двух кабинетов: этнографического и исторического.

Вот некоторые образцы записей каталога по этнографическому кабинету (сохраняем транскрипцию без изменений):

Эксп. № 29. Хевсурский костюм с оружием, состоящий из:

1. Чохи (склати) или верхнее платье — ჩოხა.
2. Ахалухи (нижнее платье) — ახალუხი.
3. Шалвар — შალვარი.
4. Рубашка — პერანგი.¹
5. Чачкани, шапка с серебряной накладной на верху и железною сеткою по бокам — ჩაჩკანი.
6. Джачви, или панцырь — ჯაჭვი.
7. Самклавеби, или налокотники — სამკლავები.
8. Сабухреби, или перчатки — საბუხრები.
9. Пари, или щит — ფარი.
10. Дашна, род кинжала — დაშნა.
11. Хмали, сабля — ხმალი.
12. Сасцрапо, патронташ — სასწრაფო.
13. Сапирисамле, пороховница — საპირისწამლე.
14. Бандулеби, хунча или сапоги.

Экс. № 41. Тушинский женский костюм, состоящий из:

1. Келмохвела, серебряного ожерелья — ხელმოხველა.
2. Перанги, рубаха с нагрудником, украшенным серебром и бисером — პერანგი მაკბიანი.

На них:

- a) Чофрасти, три серебряные большия пуговицы — ჩოფრასტი.
- в) Зинзили, цепочка — ზინზილი.
3. Чоха шерстяно верхия платья (Джуба) — ჩოხა-ჯუბა.

на ней:

- a) качими, серебр. цепочка — ყაწიმი.
- в) дзоци, медная цепочка — ძოწი.
- с) шиби, бисерное украшение — შიბი.

¹ См. иллюстрации, 6, Табл. I.

д) пеплеби, серебряные пуговицы — ბებლები.

е) Сахадис пехеби, серебряное украшение впереди пуговиц — სახადის ფეხები.

4. Сарткели, шерстяной пояс — სარტყელი.

5. Чита, чулки — ჩითა.

(Экспонат был пожертвован Музею М. С. Воронцовым.—Г. Ж.).

№ 79. Димплипито—это 2 глиняные горшка, один больше, другой меньше, обтянутые кожей. По ним бьют деревянными палочками. Этот инструмент употребляется грузинами, армянами и татарами — დიპლიპიტო.

(Экспонат был пожертвован В. А. Соллогубом.—Г. Ж.).

Или вот пара экспонатов из исторического кабинета:

№ 13. Глиняный израсцовообразный кувшин с старинною арабскою и персидскою надписью—принадлежал татарскому законоучителю Дербентского училища Зейнал-Беку Хадони Алибекову, у предков которого он был уже во время Шах-Аббаса. (Был пожертвован Филитьевым.—Г. Ж.).

№ 16. Даргинская палка князя Михаила Семеновича Воронцова, 1845 года.

№ 17. Чернильница турецкая, медная и при ней: ножик, ножницы, линейка и перо—отбита в сражении под Баш-Кадикляром в 1853 г.

№ 18. Бронзовая оленья головка—найдена при исправлении укрепления каменного моста на р. Малке в 1849 г.

№ 19. Бронзовый крестик и № 20. Бронзовая птичка — найдены при исправлении укрепления каменного моста на р. Малке в 1849 году.

(Эти 5 экспонатов были пожертвованы Е. К. Воронцовой.—Г. Ж.).

Любопытно отметить, что полный каталог экспонатов, хранящихся в этнографическом музее самого ИРГО, был составлен лишь в 1863 году, хранителем Музея О. К. Ватсоном. «Можно надеяться,—читаем по этому поводу в отчете ИРГО,—что по окончательном приведении в порядок Музея, этот каталог будет пополнен необходимыми сведениями о каждой вещи (о месте приобретения, местных названиях, месте употребления и проч.), и тогда каталог может быть напечатан»¹.

8

Одновременно дирекция Кавказского музеума, в которую в это время вошел Бартоломей, занималась систематизацией нумизматической коллекции. Кабинет приобрел инструменты, «нужные для выбивки суконых коробочек для монет». После определения части монет их разместили в «нарочно заказанном для Мюнц-кабинета шкапе»².

¹ Отчет ИРГО за 1863 год, стр. 200.

² Отчет КОИРГО, «Состав и способы Отдела»; Записки, IV, стр. 256; Отчет ИРГО за 1857 год, стр. 106.



Хуже всего обстояло дело с естественным кабинетом, так как Музеум не имел еще соответствующего специалиста. Однако, по инициативе дирекции Музеума, вопрос об уходе за зоологическими экспонатами не раз стоял на заседаниях Распорядительного комитета КОИРГО. В частности, дирекция возбудила ходатайство о приглашении таксидермиста (чучельника) для изготовления орнитологических экспонатов. По этому вопросу Комитет завязал переписку с командиром Тифлисского егерского полка (сначала с А. А. Волоцким, а затем со сменившим его Р. И. Андрониковым) еще в начале 1853 года¹. Наконец, такой чучельник нашелся. Это был чиновник штаба Отд. кавк. корпуса Черепов, который изъявил готовность «принять на себя постепенное изготовление птичьих чучел для составления орнитологической коллекции при Музеуме Отдела»². В сентябре 1855 г. это предложение Черепова было передано Комитетом на рассмотрение дирекции Музеума. Вопрос о чучельнике снова стоял на заседании Комитета в январе 1856 года³. Очевидно, вопрос был решен в положительном смысле и, как узнаем из протокола декабрьского заседания Распорядительного комитета, комитет выдал дирекции Музеума следующую ей и недоданную за 1853—1855 годы сумму (675 р.) «по предмету изготовления птичьих чучел для составления орнитологической коллекции для Музеума»⁴.

9

Примером внимательного отношения дирекции Музеума и Распорядительного комитета к отдельным интересным с их точки зрения экспонатам является приобретение и изучение старых игральных карт персидского происхождения именуемых «ганджаппа».

На этом случае стоит остановиться.

На общем собрании КОИРГО 27 июня 1855 года Рафаил Эрстави, который тогда, как уже говорилось, временно исполнял обязанности секретаря Музеума, представил старинную игру, вышедшую тогда уже из употребления, под названием «ганджаппа», «ганджапа», «ганджапе» или «ганджафе». Это были, согласно протоколу заседания, «весьма древняя по виду, картонная пластинки с изображениями, заставляющими предполагать, что эти пластинки составляли в былое время какую-либо туземную игру, на подобие европейских игральные карты». Эрстави сообщил также и название игры.

«Так как,—читаем в решении собрания,—в круг занятий Отдела, между прочим, входит и все то, что касается до разъяснения народна-

¹ Записки КОИРГО, II, стр. 211.

² Записки КОИРГО, III, стр. 292.

³ Записки КОИРГО, IV, стр. 248.

⁴ Записки КОИРГО, IV, стр. 252—253.

го быта здешняго края, то поручить д.-члену кн. Эрнстову заняться разысканием значения, происхождения и употребления найденных им пластинок; и постараться о приобретении их для Музеума Отдела.

Догадываясь по названию и изображениям о персидском происхождении этой забытой игры, Отдел решил обратиться к своим д. членам, находящимся по делам службы в Персии, — к Н. А. Аничкову, в то время российскому поверенному в делах при дворе шаха, проживающему в Тегеране, и к Н. В. Ханькову, управлявшему в 1853—1857 годах русским генеральным консульством в Тавризе¹, с покорнейшею просьбою... разыскать в Персии что-либо подобное пластинкам, представленным кн. Эрнстовым, и сообщить Отделу результаты своих разысканий». Одновременно было решено послать упомянутым лицам по экземпляру игральных пластинок².

Обращения к Н. А. Аничкову и Н. В. Ханькову были посланы 17 июля 1855 г. Ответ был получен от обоих. Аничков прислал два сообщения. Согласно протоколу заседания Комитета 23 января 1856 г., в первом из них (от 21 декабря) заключался «отзыв на отношение к нему Отдела, от 17 июля того же года, касательно объяснения найденных д.-членом кн. Р. Д. Эрнстовым древних картонных пластинок», причем, к сожалению, содержание этого «отзыва» в протоколе не приводится. Второе сообщение Аничкова было от 24 декабря. К нему были приложены персидские игральные карты, вполне схожие с теми, которые были представлены Р. Д. Эрнстави. В сообщении говорилось, что и в Персии эта игра называется «ганджапе». Комитет постановил известить об этом общее собрание³.

Сообщение Н. В. Ханькова также подтвердило предположение Эрнстави.

Интересно отметить, что на двух собраниях в 1856 году (5 мая и 5 ноября) Отдел обсуждал и вопрос об игре «ганджаппа». В протоколе одного из них приводится выдержка из сообщения Н. В. Ханькова: «По тщательном рассмотрении пластинки, — писал Ханьков, — я должен согласиться с мнением кн. Р. Д. Эрнстова, что это не что иное, как игорная карта, во всем подобная, хотя довольно грубо отделанная, таковым же, доселе употребляемым в Персии и доселе еще называемым «генджефе». Уже французский путешественник Шарден упоминает о них; но в его время оне делались на деревянных пластинках, как вы изчолите усмотреть из следующей выписки». Приводя далее цитату из

¹ Н. В. Ханьков был известным ориенталистом и одним из самых деятельных членов ИРГО и его Кавказского отдела. Занимал пост помощника председательствующего КОИРГО с его основания (10 марта 1851 г.) до 27 июня 1855 г.

² Записки КОИРГО, III, стр. 267—268.

³ Записки КОИРГО, IV, стр. 249, 240.

Шардена на французском языке, Ханыков ее тут же переводит на русский: «У простаго народа есть карты, называемые ганджефе (ganjaphé) Оне из дерева и очень хорошо раскрашены. Игра состоит из 90 карт и восьми мастей»¹.

Копии сообщений Ханыкова и Анничкова, вместе с присланными ими образцами ганджапе собрание постановило передать Р. Д. Эристави, который, согласно протоколу заседания, вызвался написать для Отдела статью «об этом любопытном остатке одной из принадлежностей прежнего быта Грузии»².

Нам, к сожалению, не удалось разыскать статьи Р. Д. Эристави о ганджаппе, но, как сообщил нам проф. П. С. Читая, в этнографическом отделе Музея Грузии все еще хранится комплект картонных пластинок этой игры; возможно, это и есть пластинки, принесенные в Музеум Р. Д. Эристави.

Что касается самой игры, то о ней упоминается в словаре Сулхана-Саба Орбелиани как об игре обычной и распространенной в его время (конец XVII и первая четверть XVIII столетия)³.

Годом позже, в декабре 1857 года, в грузинском журнале «Цискари»⁴ была напечатана статья редактора журнала И. Кереселидзе об игре, называемой «ганджапа», написанная им на основе очерка писателя Давида Цицишвили, проживавшего в с. Карели. Статья называлась «К познанию ганджапы»⁵.

Из статьи видно, что эта игра была распространена в Грузии еще в XVIII веке. Говорится, что пластинки эти делались из кости. Автор статьи сообщает, что подобные костяные пластинки ганджапы приносили в редакцию «Цискари».

Описание это почти совпадает с соответствующим местом из сочинения Шардена, которое приводил в своем письме Н. В. Ханыков. Разница лишь в том, что по Шардену игра состояла всего из 90 карт и они делались из дерева, а по автору статьи в «Цискари», карт было всего 96 (восемь мастей по 12 карт) и они были сделаны из кости.

Повидимому, пластинки ганджаппа изготовлялись в Грузии как

¹ «Они играют в эту игру очень тяжело и без изобретательности» (Ils y jouent fort lourdement et sans invention) — добавляет Шарден (см. „Voyages de monsieur le chevalier Chardin en Perse“, амстерд. изд. 1711 г., т. II, гл. XII стр. 46. По этому же изданию цитировал Ханыков.

² Записки КОИРГО, IV, стр. 240—241, 242—243; см. также «Кавказ», № 38 от 17 мая 1856 г., стр. 151—152, в котором был напечатан протокол майского общего собрания КОИРГО.

³ См. грузинский текст нашего очерка, стр. 49—51.

⁴ «Цискари», 1857, № 12, стр. 48—53 (на груз. яз.)

⁵ См. груз. текст очерка, стр. 50—51.

из кости, так и из дерева и картона; вспомним, что Р. Эристави представил картонные пластинки.

Этот пример с ганджаппа свидетельствует о том, с каким вниманием и любовью относились члены КОИРГО к музейным экспонатам.

10

Одновременно с систематизацией экспонатов были предприняты шаги по организации выставки. 14 сентября 1855 г. на заседании Распорядительного комитета был поставлен вопрос об открытии Музеума для посетителей. Комитет постановил для членов КОИРГО, «которые пожелали бы заниматься в Музеуме и библиотеке чтением, исследованиями, справками или выписками», открывать Музеум каждую субботу от 7 до 11 часов вечера, а для всех без различия, желающих посетить его из любопытства, «по воскресным дням с 11 часов утра до 1 часа пополудни»¹. Позднее это постановление было решено опубликовать в газете «Кавказ»². Мы обнаружили такие извещения, правда не в газете «Кавказ», а в «Кавказском календаре». В номере составленном на 1856 год, мы читаем:

«Музеум, для всех без различия желающих посетить его, открыт каждое воскресенье от 11 часов утра до 1 часа пополудни»³.

В мае того же года Комитет решил перенести время посещения выставки на час позже⁴, и соответственно этому в «Кавказском календаре», составленном на 1857 год, было напечатано:

«Музеум, для всех без различия желающих посетить его, открыт каждое воскресенье, с 12 часов утра до 2 пополудни»⁵.

Такие же публикации делались в «Кавказском календаре» до 1860 года включительно⁶.

¹ Записки КОИРГО, III, стр. 292.

² Там же, IV, стр. 248.

³ «Кавк. календарь» на 1856 г., стр. 192—193.

⁴ Записки КОИРГО; IV, стр. 240.

⁵ «Кавказский календарь» на 1857 г., стр. 204—205.

⁶ «Кавказский календарь» на 1858 г., стр. 198—199; на 1859 г., стр. 195—196; на 1860 г., стр. 110.

II

Осенью 1855 года в жизни Кавказского музеума произошли значительные изменения. Соллогуб в связи с отъездом его из Тифлиса в Россию, где его ожидало новое назначение¹, был освобожден 14 апреля 1855 года Распорядительным комитетом от должности директора Музеума по части этнографии. Вопрос о назначении нового директора был перенесен на ближайшее общее собрание².

27 июня 1855 года на общем собрании Отдела Комитетом был поставлен вопрос об избрании нового директора Музеума по части этнографии. Были выдвинуты две кандидатуры: члена Распорядительного комитета И. А. Бартоломея и Р. Д. Эристави, который в это время исполнял временно возложенные на него обязанности секретаря Кавказского музеума.

Голоса разделились, и каждый из кандидатов получил одинаковое количество голосов. Собрание постановило поэтому избрание одного из двух кандидатов на должность директора предоставить ближайшему заседанию Распорядительного комитета³.

Из этого видно, какого высокого мнения был Отдел о полезной деятельности Р. Эристави. Не следует забывать, что Бартоломей был действительным членом самого ИРГО, одним из основоположников его Кавказского отдела и членом Распорядительного комитета последнего (бессменно с самого начала). Наряду с этим он был известным ученым-нумизматом⁴.

14 сентября 1855 года, директором Музеума по части этнографии был избран И. А. Бартоломей.

¹ На июньском заседании общего собрания КОИРГО о нем упоминается как об отбывшем из Тифлиса. См. Записки КОИРГО, III, стр. 269—270.

² Записки КОИРГО, III, стр. 286—287.

³ Записки КОИРГО, III, стр. 269—270.

⁴ Бартоломеем была составлена первая в мире коллекция Сассанидских и Аршакидских монет. Кроме того, он известен как этнограф.

Любопытно, что главным доводом в пользу этого решения было местожительство Бартоломея.

«На вакансию директора Музеума по части этнографии,—читаем в решении Комитета,—избрать д.-члена И. А. Бартоломея, так как он имеет наиболее постоянное пребывание в Тифлисе, тогда как д.-член Р. Д. Эристов, состоя на службе в Кутаисе, не может принимать близкое и постоянное участие в делах Музеума»¹.

Таким образом, в оправдание шага, который, как увидим ниже, нанес непоправимый вред делу Музеума, был выдвинут лишь один мотив да и тот, на наш взгляд, скорее был предлогом. Ведь служба в Кутаиси² не помешала Р. Д. Эристави заниматься, и весьма плодотворно (как это было отмечено в протоколах КОИРГО), музейной деятельностью—систематизацией и каталогизацией музейных экспонатов, а имеющий «наиболее постоянное пребывание в Тифлисе» И. А. Бартоломей, очень часто выезжал по делам службы.

За 1852—1855 годы Распорядительный комитет имел 12 заседаний, из них Бартоломей присутствовал лишь на двух. В качестве причины в протоколах почти всегда фигурировало: «за отсутствием из Тифлиса». Его не было даже на том заседании Комитета (14 сентября 1855 г.), которое утвердило его директором Музеума.

В дальнейшем Бартоломей также часто отсутствовал. С 1856 г. до начала 1860 г. Распорядительный комитет заседал 13 раз. Бартоломей присутствовал только три раза. С начала 1860 г. Бартоломей начинает аккуратно посещать заседания Комитета, но, как мы увидим ниже, этим он принес лишь вред Кавказскому музеуму.

В связи с возвращением из поездки А. П. Берже, Р. Д. Эристави сложил с себя обязанности секретаря Музеума и, как говорилось, Комитет постановил «за окончание... возложенного на кн. Эристова поручения... искренно благодарить его от имени г. председательствующаго»³. Это произошло на том же заседании 14 сентября 1855 г. О своем решении избрать Бартоломея Комитет доложил общему собранию КОИРГО 5 ноября 1856 года⁴.

Начиная с 1856 года в «Кавказском календаре» неизменно упоминается один и тот же состав дирекции Кавказского музеума. Председатель—А. П. Николаи, члены—И. А. Бартоломей и К. Л. Чермак⁵.

¹ Записки КОИРГО, III, стр. 287—288.

² Он был старшим чиновником для особых поручений при кутаисском военном губернаторе.

³ Записки КОИРГО, III, 290. См. также гл. 6 настоящего очерка.

⁴ Записки КОИРГО, IV, стр. 242.

⁵ «Кавказский календарь» на 1856 год, стр. 664; на 1857 г., стр. 563; на 1858 г., стр. 460; на 1859 г., стр. 481; на 1860 г., стр. 38; на 1861 г., стр. 47.

Должность секретаря занимал, как уже было сказано, А. П. Берже. Одновременно он, начиная с декабря 1856 г., исполнял обязанности правителя дел КОИРГО¹. Берже занимал эти должности до 23 марта 1860 г. когда его сменил П. Ф. Рисс². После смерти Рисса (последовавшей, очевидно, весной 1861 г.) на эту должность был назначен Дмитрий Ильич Коваленский, который был утвержден общим собранием Отдела 13 мая 1861 года³.

12

Одновременно с изменением состава дирекции произошел переход Музеума в новое помещение.

По неизвестным нам причинам Распорядительный комитет не желал продлить контракт с подполковницей Липинской, и, по всей вероятности, в августе 1858 года, когда истекал срок годового контракта, Музеум, а вместе с ним библиотека и канцелярия Отдела были перенесены в дом титулярного советника Ивана Зубалова, на той же Чавчавадзевской улице. Очевидно, вначале контракт был заключен лишь на один год, до августа 1859 года, но через месяц домохозяин просил о заключении с ним более длительного контракта. Комитет предполагал сначала заключить контракт на 10 лет, на тех же условиях, что и с Липинской (600 руб. годовых)⁴; но позже срок этот нашли «слишком продолжительным» и решили заключить контракт на 6 лет⁵, что и было сделано в августе 1859 года⁶.

Как мы увидим ниже, Музеум не просуществовал до истечения срока контракта.

В «Кавказском календаре», составленном на 1859 год, указывалось, что Музеум помещается на Чавчавадзевской улице, в доме Ивана Зубалова⁷. Дни и часы открытия выставки остались те же. То же самое повторяется в «Кавказском календаре» составленном на 1860 год⁸.

13

КОИРГО поддерживал связь с различными учреждениями.

Так, например, 4 ноября 1858 года Эрмитаж выслал Кавказскому

¹ Записки КОИРГО, IV, стр. 244—245.

² Записки КОИРГО, V, стр. 73. «Кавказский календарь» на 1861 г. стр. 47.

³ Записки КОИРГО, VI, стр. 4—5, 7—9.

⁴ Записки КОИРГО, V, стр. 38—39.

⁵ Там же, V, стр. 39—40.

⁶ Там же, V, стр. 56—57.

⁷ «Кавказский календарь» на 1859 г., стр. 195—196.

⁸ «Кавк. календ.» на 1860 г., стр. 110.

отделу «экземпляр изданного 1-м отделением Эрмитажа «Описания древностей Босфора Киммерийского», назначенный в дар библиотеке Кавказского Музея». Отдел поблагодарил начальника 1-го отделения Эрмитажа Бруни, а присланные книги были переданы в библиотеку КОИРГО¹.

В феврале 1859 года, в свою очередь, Отдел послал Императорской Санкт-Петербургской публичной библиотеке «хранящуюся в библиотеке Отдела персидскую рукопись эпической поэмы Фердоуси» («Шах-Намэ»)².

Взамен этого Публичная библиотека через год выслала для библиотеки КОИРГО 7 сочинений «из дублетов Публичной библиотеки»³.

Как видно из протоколов заседаний КОИРГО, в 1858 году Отдел просил своего члена-сотрудника Архипова о подыскании «некоторых принадлежностей из одеяния ногайских татарок и кабардинок для этнографического музея, принадлежащего знаменитому ученому г. Клемму, директору Дрезденской королевской библиотеки». Несомненно, это было сделано по просьбе Клемма⁴.

В январе 1859 г. Комитет заслушал сообщение упомянутого члена-сотрудника о выполнении этого поручения. 22 ноября 1859 года Архипов снова написал в Отдел «о скором доставлении розысканных им в Ставропольской губернии, по поручению Отдела, для этнографического музея Клемма—жилета и пояса кабардинки и носового кольца ногайских татарок»⁵. И, наконец, 2 мая 1861 г. Распорядительный комитет был извещен о том, что этнографический материал (костюм кабардинок и носовое кольцо ногайских татарок) был уже отослан этнографическому музею Клемма⁶.

14

Наряду с достижениями в работе Кавказского музеума имелись и недостатки. Так, Музеум упустил несколько ценных экспонатов. Произошло это не только из за недостатка средств, но и вследствие недостаточного внимания дирекции.

Особенно досадно то, что Распорядительный комитет и дирекция

¹ Записки КОИРГО, V, стр. 40—41.

² Там же, V, стр. 47—48.

³ Там же, V, стр. 53—54 и 66.

⁴ Там же, V, стр. 42. Очевидно, это был Генрих Вильгельм Клемм (1819—1886), автор сочинения „Illustriertes Handbuch der höhern Bekleidungskunst“, лейпцигск. изд. 1846 года).

⁵ Записки КОИРГО, V, стр. 56.

⁶ Там же, VI, стр. 6, 19.

Кавказского музея упустили из рук замечательную коллекцию грузинских монет известного нумизмата Михаила Баратаева.

История этого дела такова:

22 декабря 1857 года на заседании Распорядительного комитета, где от дирекции Музеума присутствовали А. П. Николай и А. П. Берже, Комитет ознакомился с письмом, которое В. А. Соллогуб прислал на имя директора канцелярии наместника кавказского¹, а директор канцелярии А. Ф. Крузенштерн препроводил в Кавказский отдел географического общества. В этом письме Соллогуб предлагал приобрести для нумизматического кабинета Кавказского музеума коллекцию Баратаева. Соллогуб делал это предложение не только от своего имени, но и от имени Кёне (известного археолога, нумизмата и геральдика)². Вместе с письмом Соллогуб прислал каталог и альбом снимков с коллекции. В письме говорилось, что наследники Баратаева оценивают эту коллекцию в 2000 рублей³.

Пересылая письмо Соллогуба в КОИРГО, канцелярия наместника просила его дать заключение по этому вопросу.

Михаил Петрович Баратаев (1784—1856) был знаменитым нумизматом, прославившим себя изданной в 1844 году в Петербурге книгой «Нумизматические факты грузинского царства». Кроме того, им была собрана замечательная коллекция монет. В 1856 году М. П. Баратаев умер и, очевидно, его наследники сами или через Соллогуба, обратились к Кёне, который и дал свой авторитетный отзыв о коллекции Баратаева. После этого Соллогуб возбудил перед канцелярией наместника кавказского вопрос о приобретении коллекции Баратаева для Кавказского музеума. Очевидно, находясь вдали от Кавказского музеума, в создании которого он сыграл столь большую роль, Соллогуб все же не забывал об этом учреждении и заботился об обогащении его новыми коллекциями.

И удивляешься и досадуешь, когда читаешь отрицательную резолюцию Распорядительного комитета по этому вопросу. Эта резолюция была внесена в протокол того же заседания (от 22 декабря). «Каталог и снимки с коллекции грузинских монет, принадлежащей наследникам кн. Баратаева, переданные в Отдел на его заключение, возвратить г. действительному статскому советнику Крузенштерну и уведо-

¹ Наместником тогда был Ал. Ив. Барятинский.

² Как известно, Борис Васильевич Кёне (von - Коehne. 1817—1886) с 1844 г. занимал должность хранителя нумизматического отделения Петербургского Эрмитажа и являлся секретарем Русского археологического общества. Под его редакцией издавался одно время Записки Имп. Археологич. общества. Кёне был соавтором труда «Каталог нумизматического музея Императорского Эрмитажа».

³ Записки КОИРГО, V, стр. 17.

мить его превосходительство, что Отдел не находит возможным приобрести для своего Музеума означенную коллекцию, как по значительности назначенной цены, так еще более и потому, что она составляет предмет, совершенно несоответствующий цели Отдела (разрядка наша.—Г. Ж.)¹.

Что касается первого мотива (отсутствия средств), то, несомненно, Отдел не мог приобрести коллекцию, стоимость которой равнялась его годовой дотации (2000 рублей). Но это обстоятельство хорошо понимал сам инициатор покупки Соллогуб, который обратился не к Отделу, а непосредственно к директору канцелярии наместника, то есть по существу к самому наместнику. Из отношения директора канцелярии Крузенштерна видно, что он не был настроен против приобретения коллекции, при условии соответствующего ходатайства от Отдела. И если бы Распорядительный комитет КОИРГО и дирекция Кавказского музея проявили должное желание или, по крайней мере, ответ Отдела был бы не столь отрицательным, весьма возможно, что благодаря ходатайству Соллогуба и авторитетной рекомендации Кёне, которой заручился Соллогуб, сумма на приобретение коллекции Баратаева была бы выдана самим наместником.

Но отсутствие средств и не выдвигалось в качестве главного мотива; основным доводом против приобретения было то, что коллекция составляла «предмет совершенно не соответствующий цели Отдела». Полная необъективность и абсурдность этого довода сразу же бросается в глаза, если принять во внимание то большое значение, которое имела, да и теперь имеет, коллекция Баратаева.

Нам неизвестно точно сколько монет было в этой коллекции. По подсчету заведующего нумизматическим кабинетом Государственного музея Грузии Давида Георгиевича Капанадзе, общее количество монет не должно было превышать 300—400 экземпляров. Однако ценность коллекции была очень велика. По предположению Д. Р. Капанадзе, в этой коллекции среди прочих монет имелись 7 монет-уников, 7 весьма редких и много редких.

Униками являются:

Монета неизвестного эристава Вахтанга (VI век).

Монета неизвестного эристава с монограммой „ $\text{Ϟ}\alpha$ “ (VI век).

Монета Стефаноза I-го (VII век).

Монета Давида Строителя (?) (Конец XI и первая четверть XII в.).

¹ Записки КОИРГО, V, стр. 17.

Монета оригинального типа, царицы Тамары (конец XII и начало XIII ст.).

Тбилисский диргем 85 г. хиджры (704 год).

Медная монета царевича Давида (начало XIX века).

Таким образом, столь странное решение этого вопроса нельзя объяснить тем, что коллекция Баратаева не соответствовала целям Кавказского отдела и его Музеума.

Невольно возникает вопрос: кто же был виноват в таком решении вопроса?

Мы полагаем, что главная вина ложится на члена Распорядительного комитета И. А. Бартоломея. Правда он не присутствовал на заседании 22 декабря, но несомненно, что вопрос был решен еще до заседания и, конечно, Комитет руководствовался в этом решении именно мнением Бартоломея, особенно потому, что он был известным нумизматом. Это наше предположение подтверждается еще следующим обстоятельством.

Как явствует из протокола заседания Распорядительного комитета от 16 января 1861 года, каталог коллекции Баратаева и альбом снимков в это время еще находились в Кавказском музее. На этот раз уже сама дирекция Музеума возбудила вопрос о возвращении каталога и альбома его владельцам. Приводим целиком это место, подтверждающее наше мнение о вине Бартоломея перед Кавказским музеем.

«Правитель дел¹,—читаем в протоколе,—доложил заседанию, что в музее Отдела с 1858 года² хранится каталог со снимками коллекции грузинских монет, принадлежащей наследникам князя Баратаева, доставленный графом Соллогубом с предложением Отделу приобрести её для нумизматического кабинета, и что, хотя Распорядительный комитет в заседании 22 декабря 1858 года², не находя возможным приобрести эту коллекцию, как по значительности цены, так и потому, что она составляет предмет, не вполне соответствующий цели Отдела, заключил возвратить её; но заключение это остается поныне не исполненным. При этом член комитета И. А. Бартоломей отозвался, что сын покойного князя Баратаева, князь Михаил Михайлович, находится в Симбирске³ и что, по его мнению, следовало бы для выиграния време-

¹ Он же секретарь Музеума.

² В протокол вкралась ошибка; заседание это имело место, как уже указывалось, 22 декабря 1857 года; см. Записки КОИРГО, V, стр. 17.

³ Как известно, в г. Симбирске поселился еще Михаил Петрович Баратаев, где он в 1820—1835 г. г. был губернским предводителем дворянства.

ни означенную коллекцию отослать прямо к нему с уведомлением о том графа Соллогуба. Заключение: согласно отзыву И. А. Бартоломея препроводить хранящийся в музее Отдела альбом к князю Михаилу Михайловичу Баратаеву в Симбирск с изложением причин, по которым Отдел не может приобрести этой коллекции. О настоящем заключении Комитета уведомить и графа Соллогуба»¹.

Здесь чувствуется, что вопрос был поставлен вторично именно по инициативе Бартоломея, который как будто торопился избавиться даже от альбома и каталога этой коллекции.

Для нас совершенно непонятна позиция Бартоломея.

Иван Алексеевич Бартоломей (1813—1870) был известен не только как ученый-нумизмат, но и как страстный коллекционер. Из его биографии видно, что когда речь шла о приобретении редкой монеты, Бартоломей не щадил ни денег, ни энергии, чтобы приобрести ее. Известно, например, что только за одну монету персидского царя Хосроя I он заплатил 1200 рублей. Известно и то, что он первый в мире составил коллекцию монет Сасанидов и Аршакидов. И вот он пожалел 2000 рублей для приобретения Кавказским музеем замечательной коллекции грузинских монет Баратаева, в которой было 14 одних лишь уникальных и весьма редких монет.

Быть может, это было вызвано тем, что Бартоломея лично не интересовали монеты, входящие в коллекцию М. Баратаева? Но и это предположение не подтверждается.

Из сведений, приводимых Е. А. Пахомувым² видно, что в личную коллекцию Бартоломея входили редкие и очень редкие грузинские монеты, например³:

Неизвестного эристава Гургена (VI век) (№2),

Неизвестного эристава (VI век) (№ 7),

Стефаноза II-го (VII век) (№ 13),

Баграта III-го (последняя четверть X и начало XI века) (№ 16)⁴,

Баграта IV-го (XI век) (№ 18),

Царицы Тамары (конец XII и начало XIII века) (№ 61).

Таким образом, позиция И. А. Бартоломея остается для нас загадкой.

Из книги Е. А. Пахомова видно, что коллекция Михаила Баратаева попала в Берлинский музей, возможно, по рекомендации того же

¹ Записки КОИРГО, VI, стр. 2—3.

² Е. А. Пахомов. Монеты Грузии, часть I, СПб., 1910, стр. 17, 25, 31, 59, 64, 105. На эти сведения указал нам Д. Г. Капанадзе.

³ Номера поставлены Пахомувым.

⁴ «По словам Лангдуа, этот экземпляр найден в Тифлисе в 1863 г. и куплен Бартоломеем для Эрмитажа». Цит. соч. Пахомова, стр. 59.

Кёне. Е. А. Пахомов упоминает о некоторых уникальных и весьма редких монетах из коллекции Баратаева, которые находятся в Берлинском музее. Таковыми являются:

Три весьма редкие монеты неизвестного эристава Гургена (VI в; № №1, 3, 4)¹.

Уник неизвестного эристава Вахтаंगा (VI в; № 5).

Уник неизвестного эристава с монограммой „Xm“ (VI век; № 6).

Уник Стефаноза I-го (VII век; № 10).

Четыре весьма редкие монеты Стефаноза II-го (VII век; № № 11, 12, 14).

Одна весьма редкая монета Георгия II-го (вторая половина XI века; № 35).

Уник Георгия II или Давида Строителя (вторая половина XI века и начало XII; № 42).

Уник оригинального типа царицы Тамары (конец XII и начало XIII в; № 62).

Одна весьма редкая монета царицы Русудан (первая половина XIII века; № 68)².

Можно считать, что в Берлинском музее находится еще много других монет из коллекции Баратаева, но при рассмотрении этих монет имя Баратаева не упоминается. Так, например, после описания монеты № 5 Пахомов замечает: «В Берлинском музее (уник, находившийся в колл. кн. Т. Гагарина, уступившего его кн. М. Баратаеву, вместе с остальными монетами последнего попавший в Берлин)».

После этого замечания становится совершенно ясно, что коллекция Михаила Баратаева, отвергнутая по совершенно непонятной причине директором Кавказского музеума (который к тому же сам был нумизматом), попала в Берлинский музей и заняла там почетное место среди коллекций, имеющих мировое значение.

15

С 1860—1861 годов начинается третий, последний период существования Кавказского музеума КОИРГО. В этот период одним из самых значительных явлений в жизни Музеума была деятельность в нем Байерна. Эта деятельность была настолько плодотворной, что не-

¹ Нумерация Пахомова.

² Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. часть I, СПб, 1910, стр. 17, 18, 29, 31, 32, 73, 75, 105, 123.

которые исследователи ошибочно считали именно его основателем Кавказского музея¹.

Фридрих Байерн², австрийский подданный, был натуралистом. Он переселился на Кавказ в конце 40-х г.г. прошлого столетия, собирал коллекции и публиковал свои статьи в иностранных журналах³.

Как только был основан Кавказский музей, Байерн выразил желание сотрудничать в этом учреждении. Очевидно, его пожелал привлечь к этому делу В. А. Соллогуб. 21 мая 1852 года Соллогуб доложил Распорядительному комитету «предложение австрийско-подданного натуралиста Фридриха Байера об изготовлении для предполагаемого при Отделе музея, к 1 ноября сего года, первоначальной коллекции естественных произведений Кавказа».

Комитет принял предложение Байерна и выдал ему из сумм Отдела 325 рублей⁴.

Покровитель Отдела М. С. Воронцов утвердил доклад Отдела «по предложению натуралиста Фридриха Байера, об изготовлении первоначальной коллекции естественных произведений Кавказа, для учреждаемого при Отделе музея»; одновременно Воронцов предписал Комитету снестись с А. Б. Иваницким и выяснить, «какие из собранных по распоряжению его минералов могут быть переданы в учреждаемый Музей»⁵.

Но деятельность Байерна в качестве сотрудника Музеума начинается позже.

С 1859 года дирекция Музеума стала обращать особенное внима-

¹ См. напр., статью Н. К. Зейдлица «В ответ на заметку Г. Раде помещенную в № 57 Кавказа» (Тифлис, 1889 г.), в которой на стр. 25 автор, критикуя Раде, пишет о заслугах Байерна: «Байерн-то, строго говоря, положил основание Кавказскому музею, учрежденному при Кавказском отделе Императорского Русского Географического Общества. На музей отпускалась ничтожная сумма, но благодаря любви к своему делу тогдашнего его консерватора г. Байерна, музей стал более и более обогащаться коллекциями, собранными главным образом им же».

² В документах и литературе он упоминается то как «Байерн», то как «Байер», то как «иностранец Байерн», а в некоторых номерах «Кавказского календаря», (напр., номера на 1864 г., стр. 123; на 1865 г., стр. 102; на 1866, стр. 101) написано «Федор Самуилович Байерн».

³ О Байерне см. также «Museum Caucasicum», V («Коллекция Кавказского Музея под ред. Раде. Археология»). Т., 1902. Предисловие графини Уваровой, стр. V.

⁴ Записки КОИРГО, II, стр. 195—196.

⁵ Протокол заседания Комитета от 3 августа 1852 г. Записки КОИРГО, II, стр. 197.

ние на обогащение естественного кабинета коллекциями. С этой целью в Музее была учреждена должность консерватора естественного кабинета и на эту должность, по рекомендации академика Абиха, в марте 1859 года был приглашен Фр. Байерн. Ему было назначено жалование в 200 рублей в год, кроме того, выдавалась дотация на летние поездки для собирания материалов. «Г. Байерн, — читаем в отчете КОИРГО, — занимающийся уже 15 лет собиранием предметов естественной истории здешняго края, обратил на себя внимание Отдела любовью к своему делу и безкорыстием при своих недостаточных средствах. Слыша неоднократно похвальные отзывы о его трудах от академика Абиха и имея в виду, что только возможно-полные коллекции предметов естественной истории могут дать Музею настоящее его значение и что для составления их надо иметь человека свободного и притом специально знающего это дело, дирекция музея решила предложить г. Байеру быть консерватором естественно-исторического отделения с жалованием по 200 р. в год. Кроме того, положено было выдавать ему, когда окажется надобность, некоторую сумму за поездки в летнее время¹. Можно предположить, что на поездки Байерну ежегодно выдавалось по 300 рублей. Например, при выдаче такой суммы в мае 1862 года в резолюции Комитета было сказано, что эта сумма дается Байерну «по примеру прежних лет»².

В качестве консерватора Кавказского музея Байерн каждое лето предпринимал поездки для собирания геологических, минералогических, палеонтологических, энтомологических и конхилиологических коллекций.

Первое такое путешествие он совершил в первый же год своей службы в Музее, летом 1859 года. Он путешествовал по Армении — побывал в Новобаязетском, Эриванском, Эчмиадзинском и Ордубатском уездах, собирая «предметы по всем отраслям естествознания, и в особенности обращал внимание на окаменелости и горные породы, которые собирал по просьбе и указаниям академика Абиха». Очевидно, поездка вообще была предпринята по указанию того же Абиха³.

Эта поездка впервые пробудила в Байерне интерес к археологии. Как упоминает Уварова, Байерн во время этой поездки открыл «недалеко от Игдира, у подошвы Арарата, первую клинообразную надпись»⁴.

¹ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год. Т., 1864; стр. 24. См. также «Кавказский календарь», на 1860 г., стр. 110.

² Записки КОИРГО, VI, стр. 33. Та же сумма 300 руб. указана в «Составе и способах Отдела» за 1861 и 1862 г. г. см. Записки КОИРГО, VI, стр. 46—48.

³ «Очерк поездок консерватора Музеума Байера» в отчете КОИРГО за 1859—1864 г. г., стр. 27—28. См. также «Кавказский календарь» на 1860 год. стр. 110.

⁴ „Museum Caucasicum“, V, стр. V.

Он привез Музеуму «из Армении древние обломки из глины, бронзы и перламутра—4 № №»¹, а также для этнографического кабинета Музеума колыбельку с Арарата с интересными сведениями об этом экспонате².

Однако большая часть предметов, привезенных Байерном для естественного кабинета, осталась не определенной и, кроме того, нахвата-ло помещения; поэтому предметы эти остались у него дома, а в Музеуме было помещено «несколько отдельных предметов, не требовавших определения, как оленин и турья рога и кристаллы соли»³.

Летом 1860 года Байерн ездил по Дагестану, сопровождая академика Абиха. Они изъездили места «только что завоеванные тогда», следуя по маршруту: «Владикавказ, Горячеводск, кр. Грозная, укр. Шатоевское, Евдокимовское, Ведень, Дарго, укр. Преображенское, Конхидатль, горы Салатау, Ахульго, Гимры, Темир-хан-Шура, Петровск, Чир-юрт, Казаници, Хуизах, Карата, гора Богос, Тилитль, Гуниб, Гергебиль и опять Темир-хан-Шура». Затем Байерн «отправился один в Моздок, Ногайския степи, Екатериноград, Аллагир и через Мамисонский перевал в Рачу, Кутаис и назад в Тифлис через Аллагир и Владикавказ». Собранные им альпийские растения Байерн доставил академику Рупрехту для определения⁴.

Очевидно, именно во время этой поездки была собрана и передана Музеуму геологическая коллекция, насчитывающая 182 экспоната. Для этой коллекции академиком Абихом был составлен каталог, сокращенный вариант которого был помещен Радде в III томе каталога „Museum Caucasicum“, изданном в 1901 году⁵. Сам Радде был редактором этого тома каталога, составил же его Н. И. Лебедев. На стр. 204—210 помещен упомянутый сокращенный каталог Абиха, озаглавленный: «Каталог коллекции, составленной в 1860 г. академиком фон-Абихом, по поручению Кавк. Отд. Имп. Геогр. Общества».

Каталог составлен на немецком и русском языках. Большая часть экспонатов, перечисленных в этом каталоге, и ныне хранится в Музее Грузии.

¹ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 26.

² Общий каталог имущества музеума КОИРГО, стр. 2 об., № 15 (Каталог хранится в этнографическом отделе Музея Грузии). См. таблицу в конце настоящего очерка п. I, 15.

³ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 25.

⁴ «Очерк поездок консерватора Музеума Байера» в «Отчете КОИРГО с 1859 по 1864 год», стр. 28.

⁵ „Museum Caucasicum“, III, («Коллекции Кавказского Музея. Геология»). Тифлис, 1901, стр. 204—210.

Из примечания Радде видно, что напечатанный каталог являлся сокращенным вариантом. Он писал: «Подлинный каталог очень подробный и имеет характер объяснительный. Он в полном объеме будет напечатан в «Известиях Кавк. Музея»¹.

В предисловии, составленном в октябре 1900 года, Радде пишет: «Снабженный каталогом и разработанный г. Абихом окаменелости из Дагестана были переданы мне при основании музея тогдашним президентом Кавк. Отд. Имп. Рус. Геогр. общества, генералом Ходзько»². Таким образом, Радде получил от помощника председательствующего КОИРГО И. И. Ходзько как коллекцию Абиха, так и подробный каталог этой коллекции, который он думал опубликовать в «Известиях Кавказского Музея».

Насколько нам известно, каталог Абиха был напечатан не в этих «Известиях», а в другом органе, в 1899 году.

Опубликовал его составитель III тома Каталога Кавказского музея Н. И. Лебедев, во второй книге третьей серии «Материалов для геологии Кавказа»³, на страницах 3—42. Каталог Абиха составлен на немецком языке и озаглавлен следующим образом: „Raisonnirender Catalog einer Sammlung von Petrefacten und Gebirgsarten aus Daghestan“.

О том, что им будет опубликован этот документ, Н. И. Лебедев писал еще 20 февраля 1899 г. в предисловии к составленному им III тому «Museum Caucasicum»⁴; и кажется странным, что Радде спустя почти 2 года после опубликования Лебедевым каталога Абиха, в каталоге Кавказского музея, изданном им в 1901 году, нигде—ни в предисловии, ни в тексте—об этом не упоминает, хотя он, конечно, прекрасно знал об этом факте, так как сам передал Н. И. Лебедеву для опубликования упомянутый каталог.

«Каталог Абиха,—пишет Н. И. Лебедев в своем предисловии к каталогу, публикуемому в «Материалах для геологии Кавказа»,—любезно предоставлен в наше распоряжение директором Кавказского Музея Г. И. Радде, который в свое время получил его вместе с коллекцией в дар Музею от генерала Ходзько»⁵.

В этом предисловии Н. И. Лебедева сказано также, что издаваемый им «каталог коллекции, собранной в 1860 году в Дагестанской области, составлен акад. Абигом» и что он печатает его «без малей-

¹ „Museum Caucasicum“, III, стр. 204, примечание.

² Там же, III, стр. 1. Как известно, И. И. Ходзько вступил на должность помощника председательствующего КОИРГО 13 мая 1861 года.

³ «Материалы для геологии Кавказа», серия третья, книга вторая, Тифлис, 1899.

⁴ „Museum Caucasicum“, III, стр. 4.

⁵ «Материалы для геологии Кавказа», сер. 3, кн. 2, стр. 1.

ших изменений,—только кое где встречающиеся в нем названия на русском языке заменены... соответствующими немецкими»¹.

В архивных делах отдела геологии Государственного музея Грузии хранится аналогичный полный каталог Абиха в рукописном виде»².

Рукопись эта была найдена, повидимому, в 1925 г., горячим патриотом музейного дела, известным грузинским писателем—покойным Кондратием Татаришвили³, который в то время сотрудничал в отделе геологии Музея Грузии.

Найдя рукопись, К. Татаришвили вложил ее в папку с надписью (по грузински): «Подробное описание коллекции, принесенной акад. Абихом из Дагестана, составленное самим Абихом».

В рукописи этого каталога 26 страниц большого формата.

Сравнивая рукописный каталог с опубликованным Н. И. Лебедевым, мы убеждаемся, что Лебедев, как он сам писал в предисловии, заменил русские названия местностей немецкими. Для сравнения приведем несколько примеров.

Обозначение местностей

№№	По рукописному каталогу	По каталогу, опубликованному Лебедевым
30	„Эрпели гора“ (то же № 37)	„Berg Erpeli“
32	„Ханакой-тау“	„Chanakoj-tau“
69	„близ дер. Устисалу (Ущуща)“	„bei dem Dorfe Uschuscha“
71	„Шуну-даг“ (то же №№ 72, 73, 95)	„Schunu-dagh“
128	„Гуниб“	„Gunib“
129	„между дер. Лавашой и Кутиши“ (то же № 142)	„zwischen Lawaschi und Kutischi“
138	„Кутиши“ (то же №№ 158, 161, 177)	„Kutischi“
140	„Баркарлю“	„Barkarlü“
141	„На перевале между дер. Чареклу и Уллу-айя“	„zwischen Tschareklü und Ullu-aja“

¹ «Материалы для геологии Кавказа», сер. 3, кн. 2, стр. 1.

² На этот документ нам было указано старшим научным сотрудником отдела Марией Владимировной Попхадзе, вообще оказавшей нам весьма существенную помощь при составлении очерка в части, касающейся материалов отдела геологии.

³ Как известно, под литературным псевдонимом «Унараго» он опубликовал прекрасную повесть «Мамелюки».

№№	По рукописному каталогу	По каталогу, опубликованному Лебедевым
144	„на вершине горы Устисалу (Ушуши)“	„Gipfel Uschuschi“
147	„теснина р. Кара-Койсу выше д. Салты“ (то же №№ 156, 169)	„Schlucht Kara-Kojsu oberhalb Salti“
170	„В ущ. Чирах-чая при дер. Хурудж“	„Schlucht Tschirach-tschaj bei Churudsch“
171	„Между дер. Ярку и Хутхул в Кюринском ханстве“	„Zwischen Jarku und Chutchul im Districte von Kürinsk“
173	„Дер. Ярахлар бл. Дербента“	„Jarachlar bei Derbent“
175	„Берег р. Сулака, у Чир-юрта См. также №№ 145, 151, 155, 157—162, 165, 177, 179, 180 и др.“	„Fluss Sulak, bei Tschir-jurt“

Кроме того, Н. И. Лебедев почему-то не обозначил места и даты составления каталога.

В рукописном экземпляре на стр. 24, внизу над подписью «Н. Abich (см. печатн. текст, стр. 39) написано Tiflis, Febr. 1861». Стало быть, каталог этот составлен Абихом в Тифлисе, в феврале 1861 года. Лебедев же оставил только подпись «Н. Abich».

Что же представляет собой рукописный каталог Абиха?

Это список с подлинника, как о том свидетельствует фраза, стоящая как после списка использованной литературы (стр. 24), так и в конце текста (стр. 26): «С подлинным верно. Прапорщик Шароян».

По всей вероятности, рукописный каталог был списан с подлинника еще задолго до появления в свет печатного экземпляра. После же появления такового в рукопись были бегло внесены другой рукой правки соответственно печатному тексту каталога; добавлены некоторые слова, зачеркнуты названия местностей, написанные по-русски и вместо них вставлены немецкие названия; дата и место составления каталога зачеркнуты. Однако, очевидно второпях, кое-где не заметили

русских названий и оставили их неперечеркнутыми и незамененными. Например:

№№	Обозначения в рукописном каталоге	В печатном каталоге
57	„Цудахарский форт“	„Fort von Zudachar“
59	„Соединение рек Казыкумукского - Койсу с Кара-Койсу“ См. также №№ 58, 60.	„Verbindung der Flüsse: Kojso von Kasikumuch und Karakojso“

В заключение мы можем сказать, что рукописный каталог, хранящийся в отделе геологии Государственного музея Грузии, хотя и является списком, однако, на наш взгляд, точнее отображает подлинный каталог Абиха, нежели текст, опубликованный Н. И. Лебедевым в «Материалах для геологии Кавказа».

Если не принимать во внимание позднейших поправок, рукопись, очевидно, является весьма точным списком с подлинника, сохраняет имеющиеся в оригинале русские названия местностей (замененные Лебедевым немецкими) и на ней обозначены место и дата составления каталога, опущенные в печатном тексте.

Вернемся теперь к деятельности Байерна.

В 1861 году Байерн предпринял (частично на свои собственные средства) три путешествия. В начале лета он сопровождал И. А. Бартоломея в Берду и Шемаху. Вернувшись, Байерн «нашел большую часть коллекций своих в воде от бывшего в низменных частях Тифлиса вследствие сильных дождей наводнения; коллекции ботаническая и энтомологическая сильно от этого пострадали»¹.

В июле и августе того же года Байерн путешествовал по Тушети и Пшав-Хевсурети, где встретился с акад. Рупрехтом. Затем он посетил Гори, Цхинвали и Джава². После этого, в октябре, он сопровождал Абиха в поездке в Ахалцихе и его окрестности³.

Был собран обильный материал. Теперь требовалось привести его в порядок и систематизировать.

О неудовлетворительном состоянии коллекций естественного каби-

¹ «Очерк поездки консерватора музея Байера» в отчете КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 28. О местожительстве Байерна см. ниже, в конце этой главы.

² Из этой поездки Байерн, между прочим, привез найденные им в Тушети «бронзовыя привески изображающия козлов и голову барана—2 № №»; см. отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 26.

³ Отчет КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 28.

нета Кавказского музеума мы читаем в отчете КОИРГО за 1859 — 1864 г. г. следующее:

«... из предметов, собранных г. Байером, вероятно, могли-бы составить довольно полная—геогностическое, ботаническое и энтомологическое собрания; но средства Отдела до сих пор не позволяют устроить этой части музеума в тех размерах и в том порядке, в которых устройство его могло бы назваться вполне удовлетворительным. Большая часть собранных г. Байером предметов до сих пор находятся у него и даже многие не определены, по причинам совершенно не зависящим ни от него, ни от Отдела. В среде своей Отдел не имеет людей, занимающихся естественными науками, а определение такого множества предметов почти по всем частям естественной истории слишком трудно для одного г. Байера, особенно при недостатке книг, которыми и Отдел не может его снабдить по их дороговизне. Таким образом, в это отделение нашего музеума помещены еще не все предметы, для него собранные, а находящиеся в шкапах его только частью приведены в порядок»¹.

Таково было положение все то время, пока Байер сотрудничал в Музеуме (1859—1863 г. г.). Вот почему Кавказский отдел всегда стремился воспользоваться временным пребыванием известных специалистов в Тифлисе и обращался к ним с просьбой об определении экспонатов естественного кабинета Музеума.

В марте 1862 года Распорядительный комитет обратился к находящемуся тогда в Тифлисе акад. Абику с просьбой «оказать содействие в приведении в порядок геологической коллекции Музеума Отдела».

Абих осмотрел совместно с Байером геологическую коллекцию Музеума и нашел ее в весьма неудовлетворительном состоянии. Свое впечатление он изложил на заседании Распорядительного комитета 31 марта 1862 г.².

«Означенная коллекция,—говорил Абих, — представляет собрание горных пород и окаменелостей, взятых без всякой руководящей идеи из различных мест Кавказского края. Независимо от того, что эта коллекция составлена из большого числа дублетов, она имеет характер отрывочности и неполноты, вследствие чего образцы ее не могут быть расположены в порядке систематичного собрания». Поэтому Абих отказывался привести в порядок эту коллекцию.

¹ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год. Т., 1864, стр. 25.

² Записки КОИРГО, VI, стр. 30—33. Мнение Абиха, зафиксированное в протоколе Отдела, приведено полностью в грузинском тексте настоящего очерка, см. стр. 75—77.

Однако, он предложил пополнить существующую коллекцию новыми приобретениями, чтобы сделать ее систематичной. Для этого Абих посоветовал вторично послать Байерна в Ахалцихе «чтобы собрать главнейшие горные породы Ахалцихской котловины». При этом Абих наметил подробный маршрут следования Байерна и указал, какие окаменелости должен был собрать консерватор Музеума. Из Ахалцихской котловины Байерн должен был «подняться в долину Куры», идти вверх по течению этой реки, собирать «образцы всех кристаллических, туфовых и конгломератовых пород, в средину которых входит долина реки Куры». Что же касается образцов «из местностей близ Хертвиса и Турецкой границы», то, как сказал Абих, такие образцы уже имелись в коллекции Музеума.

Из Ахалкалаки Байерн должен был перейти к Триалетскому краю, затем «через Лорийскую возвышенную равнину в горы Сомхетии», где ему следовало обратить «внимание на те цепи гор этой местности, которая издавна славится разработками медных и железных руд». Осмотрев рудники близ Ахталы, следовало «составить полное собрание руд и сопутствующих им пород». Байерну давались и другие наставления.

С другой стороны, Абих находил, что «в имеющейся ныне коллекции много дублетов, которые должны быть исключены, многие экземпляры уменьшены в объеме, или вовсе уничтожены, так что коллекция эта может быть дополнена, не потребовав расширения помещения ее, а следовательно, и расходов на это».

В случае выполнения Отделом этих требований, Абих соглашался «принять на себя ближайшее наблюдение за приведением в порядок геологической коллекции Музеума».

Комитет принял предложенную Абихом программу, утвердил маршрут поездки Байерна и назначил эту поездку на май.

При этом сам Байерн предложил одновременно с геологической коллекцией собрать бесплатно «по возможности полные коллекции по части ботаники и энтомологии края», требуя лишь небольшую сумму «на бумагу для перекладки растений», на «картон для футляров, на шкаф особого устройства с ящиками для насекомых» и, наконец, «на булавки»¹.

Доклад Абиха весьма интересен. Из него явствует, между прочим, что во время путешествия 1861 года Байерном уже были собраны «Образцы из местностей близ Хертвиса и Турецкой границы».

Комитет выдал Байерну «по примеру прежних лет 300 рублей».

¹ Записки КОИРГО, VI, стр. 33.



Во время этой поездки Байерн побывал в Ахалцихском и Борчалинском уездах¹.

Краткое сообщение о результатах этой поездки было заслушано Распорядительным комитетом на заседании 18 декабря 1862 года. Однако в это время Абиха не было в Тифлисе и комитету было неизвестно, когда он вернется. Поэтому было решено «приступить к приведению в порядок минералогической коллекции» без посторонней помощи. Кроме того, было решено заказать шкаф для энтомологической коллекции, а также закупить бумагу и все нужное для гербария. При этом, комитет просил Байерна «приступить немедленно к приведению в порядок минералогической коллекции» и поручил правителю дел приобрести все нужные предметы и необходимые материалы².

В отчете КОИРГО упоминается, что в 1862 году Байерн привез «из поездки, совершенной по указанию академика Абиха по Ахалцихскому уезду и южной части Борчалинского участка... 322 № № минералов и 100 № № окаменелостей из нумулитовой формации». Все эти экспонаты были приведены в порядок и помещены в естественном кабинете Музеума.

В следующем, 1863 году Байерн привел в порядок и поместил в тот же кабинет «170 видов кавказских растений, принадлежащих к 13 семействам»³.

«Минералы и окаменелости, — читаем в отчете КОИРГО за пять лет (1859—1864), — собранные им (Байерном.—Г. Ж.) в этой поездке (1862 года.—Г. Ж.), приведены уже в настоящее время в порядок и снабжены каталогом»⁴.

Быть может, черновиком этого каталога является список окаменелостей, найденный вышеупомянутым сотрудником отдела геологии Гос. музея Грузии К. Татаришвили в 1925 году и хранящийся в папке этого отдела. Список, по мнению К. Татаришвили, писан рукою самого Байерна и, возможно, являлся черновым материалом для составления списка, помещенного в каталоге под заглавием «Окаменелости третичной формации Ахалцихского бассейна»⁵.

Несомненно, Байерн собрал весьма значительные коллекции. Об этом свидетельствуют отзывы о коллекциях Байерна в отчете КОИРГО с 1859 по 1864 год и в «Кавказском календаре», составленном на 1863 год⁶.

¹ Отчет о состоянии КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 28—29.

² Записки КОИРГО, VI, стр. 37—38.

³ Отчет о состоянии КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 25. см. также «Кавказский календарь» на 1864 г., стр. 122.

⁴ Отчет о состоянии КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 29.

⁵ „Museum Caucasicum“, III, стр. 55—68.

⁶ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 27—29; «Кавказский календарь» на 1863 г., гл. XII, стр. 127.

Из источников и литературы, касающихся КОИРГО и его музеума невозможно установить точно общую численность коллекций Байерна, однако в нашем распоряжении имеется для этого другой источник.

Как будет сказано ниже, в связи с распадом Кавказского музеума Байерн перешел на службу в Музей Кавказского общества сельского хозяйства, которому передал в 1863 году находящиеся в его распоряжении богатые коллекции. В тех разделах «Кавказского календаря», где идет речь об Обществе сельского хозяйства, приводятся сведения о численности экспонатов в музее этого общества в 1860—1862 г. г. и в 1863 г. Для выяснения численности коллекций Байерна нужно сравнить количество экспонатов Музея до 1863 г. с их количеством после 1863 г., то есть после поступления Байерна на должность хранителя этого музея.

Количество экспонатов в отдельных коллекциях

	В Музее О-на сельского хозяйства		Численность коллекций Байерна
	в 1860—1862 гг. ¹	в 1863 году ²	
В гербарии	1312	7000	5688
В энтомологической коллекции	392	19000	18608
В минералогической и палеонтологической коллекциях	188	2300	2112
В конхилологической коллекции	—	300	300
Итого:	1892	28600	26708

Таким образом, благодаря приобретению коллекций Байерна общее количество экспонатов Музея Общества сельского хозяйства возросло в 15 раз. Вот почему в «Кавказском календаре», составленном на 1864 год, в статье, посвященной Музею Общества сельского хозяйства, совершенно справедливо говорилось: «Большая часть предметов, находящихся в Музее (особенно насекомья, гербарий, минералы и ока-

¹ «Кавказский календарь» на 1861 г., стр. 178; на 1862 г., стр. 177; на 1863 г., стр. 128—129.

² «Кавказский календарь» на 1864 год, стр. 123.



менелости) собраны старанием хранителя музея, иностранца Федора Самуйловича Байерна»¹.

Но вернемся к Кавказскому музеуму.

Совершенно ясно, что такую большую коллекцию невозможно было поместить в небольшой квартире Кавказского музеума, где находилось еще много других экспонатов. Вот почему, как говорится в отчете КОИРГО за 1859—1864 годы, Байерн вынужден был держать эти коллекции у себя на квартире². Для посетителей он открывал свой кабинет в течение семи месяцев (октябрь—апрель), по четвергам, с 8 часов утра до полудня. Об этом извещалось в специальной статье «Кавказского календаря», составленного на 1863 год. В этой статье дается общая характеристика полезной деятельности Байерна. Статья озаглавлена: «Кабинет натуралиста Байерна, консерватора при Музеуме Кавказского отдела ИРГО».

«г. Байерн,—читаем в этой статье,—исключительно занимающийся естественными науками и посвятивший всю свою деятельность на изучение Кавказа, который большею частию он исходил пешком, успел в течение 17 лет собрать большия коллекции минералов, окаменелостей, раковин и пр. Но в особенности замечательна его огромная коллекция, заключающая в себе почти все виды насекомых, встречающихся в здешнем крае. Это единственная в своем роде коллекция, которая могла бы составить украшение любого музея европейских столиц».

«Желая, по возможности, всякому занимающемуся естественными науками быть полезным результатами своих многолетних трудов, г. Байерн открывает свой кабинет ежегодно с 1-го октября до апреля включительно, еженедельно по четвергам, от 8 часов утра до полудня. Для лиц, которые пожелали бы заниматься в его кабинете, он готов назначить по несколько дней в неделю»³.

В примечании помещен также адрес кабинета: «Кабинет помещается в немецкой колонии в доме вдовы Мейер»⁴.

Местоположение немецкой колонии хорошо известно. Она занимала большой район на левом берегу р. Куры—район теперешнего Плехановского проспекта и улиц Клары Цеткин и Камо, начиная от ул. К. Марджанишвили и кончая Дидубе⁵.

¹ «Кавказский календарь» на 1864 год, стр. 123.

² Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 25.

³ «Кавказский календарь» на 1863 год, стр. 127.

⁴ Там же.

⁵ См. «План г. Тифлиса с окрестностью, 1867», хранящийся в Тбилиском Гос. ист.-ати. музее № $\frac{\text{И}-242}{\text{IX}-11}$ см. также Ш. Чхетия, Тбилиси в XIX столетии, стр. 70, 88, 89, 91, 95, 103, 115 и 189.

Очевидно, дом вдовы Мейер, в котором проживал Байерн, находился в низменном месте у берега реки. Как уже говорилось, во время наводнения летом 1861 года вода проникла в дом и попортила ботанические и энтомологические коллекции¹.

Байерн пробыл на должности консерватора Кавказского музеума, по видимому, до 1863 года. Из документов видно, что последнее жалование от КОИРГО он получил за первую треть января 1863 года (66 руб. 66 коп.)².

После этого Байерн вместе со своими коллекциями перешел на службу в Музей Общества сельского хозяйства.

Но в это время Кавказский музеум уже фактически распался.

16

Май 1861 года был переломным месяцем в судьбе Кавказского музеума.

В это время барон А. П. Николаи—председатель дирекции Музеума и один из влиятельнейших членов Распорядительного комитета—выехал по делам службы из Тифлиса.

2 мая Комитет заслушал заявление Николаи, в котором «он по случаю оставления здешняго края» просил «о сложении с него» должностей члена Распорядительного комитета и председателя дирекции Музеума «и об избрании в оныя другого члена»... Одновременно и К. Л. Чермак по неизвестной нам причине оставил должность директора Музеума.

Вопрос об избрании новых членов дирекции Музеума Комитет решил поставить на общем собрании КОИРГО³.

В это же время произошли вообще большие изменения в составе правления КОИРГО. Председательствующий в Отделе Д. А. Милютин и помощник председательствующего Н. И. Карлгоф вышли из состава правления, а правитель дел П. Ф. Рисс скончался.

Выборы состоялись 13 мая. На общем собрании КОИРГО присутствовало 15 действ. членов и 2 члена-сотрудника. Председатель сообщил собранию желание наместника кавказского А. И. Барятинского об избрании на должность председательствующего в Отделе начальника главного штаба Кавказской армии генерал-лейтенанта Алек-

¹ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, стр. 28.

² Записки КОИРГО, VI, стр. 37—38.

³ Записки КОИРГО, VI, стр. 4.

сандра Петровича Карцова¹, после чего Карцов был избран на эту должность. Далее были избраны помощник председательствующего (И. И. Ходзько) и правитель дел (Дм. И. Коваленский).

Следовало также избрать и новых директоров Музеума взамен выбывших Николаи и Чермака². Однако новое руководство Распорядительного комитета, очевидно поддерживаемое наместником (напомним, что Карцов был избран по рекомендации А. И. Барятинского) и некоторыми из членов Комитета, держалось уже иного мнения насчет судьбы Кавказского музеума. Оно, очевидно, считало средства, потраченные на музеум «бесполезными расходами»³, считало ошибкой преследование «тех широких целей, какие указаны Положением об нем (Отделе.—Г. Ж.) 27 июля 1850 г.», находило, что «такая широкая деятельность не по его средствам». По мнению нового руководства Отдела, следовало сузить деятельность КОИРГО, сосредоточить все внимание лишь на «учено-издательской деятельности»⁴,

Отражая эти настроения тогдашнего руководства КОИРГО, составитель одного из его отчетов позднее, в 70-х годах, замечает: «в начале шестидесятых годов Отдел перестал обольщать себя ложными надеждами... Надо было прежде всего сосредоточить средства, прекратив все бесполезные расходы. На первом плане стоял, конечно, музеум»... Далее обосновывается необходимость его закрытия⁵.

Этот же взгляд был высказан на одном из заседаний Распорядительного комитета в 1862 г., в связи с вышеупомянутым предложением Абиха обогатить коллекции Музеума геологическими экспонатами. Предложение Абиха было принято, но с оговоркой, что, мол, Музеум является излишним, но из уважения к приезжим ученым.... Отдел не отказывается пополнить коллекции Музеума. В протоколе заседания по этому поводу читаем: «Сущность суждений присутствовавших в Комитете членов по этому предмету (речь идет о пополнении и систематизации коллекций Музеума—Г. Ж.) заключается в следующем: Хотя составление Музеума не есть цель Отдела и мало согласуется с его средствами, однако, принимая во внимание то значение, которое он мог бы иметь для приезжающих в Тифлис ученых, как единственный источник предварительного ознакомления их с природою края, нельзя не желать дать коллекциям его возможную полноту и систему»⁶ (разрядка наша.—Г. Ж.).

¹ О нем см. в «Кавказском календаре» на 1862 г., стр. 390.

² Записки КОИРГО, VI, стр. 9—10.

³ «Кавк. отдел ИРГО с 1851 по 1876 г.» Т. 1, 1876 стр. VII—IX.

⁴ Там же стр. VII.

⁵ Там же, стр. IX.

⁶ Записки КОИРГО VI, стр. 30—33.

К течению против существования Музеума, несомненно, примыкал и Бартоломей, единственный из членов дирекции Музеума, который не был смещен в мае 1861 года. Очевидно, он стоял на этой точке зрения еще тогда, когда отверг прекрасную коллекцию Баратаева.

Карцов и Бартоломей прежде всего постарались ликвидировать дирекцию Музеума.

Когда на общем собрании 13 мая 1861 г. встал вопрос об избрании новых членов дирекции взамен Николаи и Чермака, Бартоломей поставил вопрос о том, «необходимо ли оставить дирекцию Музеума в отдельном виде и выбрать взамен барона А. П. Николаи и К. Л. Чермака других членов или заведывание Музеумом можно включить в число занятий Распорядительного комитета».

Сторонники Карцова и Бартоломея одержали верх, и в соответствии с их желанием общее собрание КОИРГО постановило упразднить отдельную дирекцию Музеума, а управление Музеумом возложить на Распорядительный комитет.

«Собрание,—читаем в этом решении,—пришло к тому убеждению, что не представляется надобности в особом управлении Музеумом и вследствие этого положило: занятия по Музеуму возложить на Распорядительный комитет и опытнейшему в этом деле из членов его И. А. Бартоломею поручить ближайшее заведывание и руководство сим занятиями»¹.

Так потерял Музеум свою дирекцию, свое руководство. Отныне его единственным руководителем становился И. А. Бартоломей, который всячески стремился поскорее покончить с существованием этого учреждения.

17

В конце того же собрания Бартоломей выступил с речью, которая указывала на истинные намерения как его самого, так и вообще нового руководства КОИРГО. В этой речи Бартоломей в сущности высказался за уничтожение Кавказского музеума. «Цель Отдела,—говорил он,—состоит в распространении сведений о здешнем крае, а не в составлении музеума, котораго содержание в хорошем виде стоит так дорого...». По мнению Бартоломея, гораздо лучше было расходувать деньги «на приобретение ученых статей». В Музеуме следовало «хранить только вещи малаго размера, не подверженные порче и не требующия большого ухода», что же касается остальных экспонатов, как, например, «костюмы здешних народов», то

¹ Записки КОИРГО, VI, стр. 9—10.

лучше было «оставлять в Отделе фотографические снимки, а самые предметы.. следовало бы отсылать в те учреждения, где они могут принести действительную пользу». Под этими учреждениями Бартоломей подразумевал, несомненно, в первую голову, западные научные учреждения и западных ученых. Это явствует из заключительной части его выступления: «этим (речь идет об отсылке музейных экспонатов.—Г. Ж.) Отдел исполнил бы вполне свое назначение—быть сотрудником европейских ученых обществ и специалистов в деле познания здешняго края» (разрядка везде наша—Г. Ж.).

Собрание поручило Распорядительному комитету обсудить эту мысль Бартоломея¹.

Таким образом, в Кавказском отделе восторжествовало течение, возглавляемое его новым руководством и поддерживаемое некоторыми учеными, такими, как Бартоломей, которые хотели превратить КОИРГО в «сотрудника» «европейских ученых обществ и специалистов». Вместо собирания экспонатов и обогащения ими Музеума, они считали целесообразнее отсылать их «в те учреждения, где они могут принести действительную пользу». Как будто у нас они не приносили этой «действительной пользы»! Этими людьми руководило пренебрежение, а возможно, и ненависть к грузинской культуре, с одной стороны, и чрезмерное преклонение перед иноземной культурой—с другой.

Однако эти люди действовали не одни, их поддерживали власти. Не следует забывать, что новый руководитель КОИРГО был ставленником наместника и, несомненно, действовал согласно его желаниям.

Известно, что в те времена царское правительство и его ставленники преследовали всякое проявление национальной культуры². Преследовалась также прогрессивно мыслящая русская интеллигенция. Поэтому власти не могли не коситься на это культурное учреждение, созданное заботами передовых представителей русской и грузинской общности.

¹ Записки КОИРГО, VI, стр. 9—10.

² О преследовании национальной культуры см. Ш. Чхетия, Тбилиси в XIX столетии, 1942, стр. 336 и сл. Проф. Чхетия пишет по этому поводу: «... в течение этого времени (1801—1864) делались неоднократные попытки наладить культурную работу, создать культурно-общественные учреждения, организовать издание грузинских книг, периодической печати и т. п. Но все это, благодаря стеснительным политическим, экономическим и моральным условиям, создаваемыми правительством, заранее было обречено на неудачу... «царская власть сознательно и преднамеренно стремилась создать препятствия к развитию местной национальной культуры» (стр. 336).

В. А. Соллогуб в своих «Воспоминаниях» весьма скептически характеризует «культурную деятельность» наместника А. И. Барятинского.

«Вместо деятельного труда», он больше заботился об «устройстве праздников», о внешнем блеске¹. Не лучше были и другие царские наместники².

В этом отношении, по сравнению с временем Воронцова (1845—1854), был сделан шаг назад. Следует отметить, что это обстоятельство признал сам председательствующий в Отделе А. П. Карцов. В ответ на упрек ИРГО (речь идет о закрытии музея и библиотеки), «в том, что Отдел как бы прекратил свою деятельность», Карцов писал: «По-видимому самым блестящим временем существования Кавказского отдела были первые три года его деятельности (то есть время правления Воронцова.—Г. Ж.). В то время средства его были значительнее, Отдел возбуждал всеобщее сочувствие... всем известно, что в то время Отдел пользовался самою горячею заботливостью князя Воронцова»³.

Совершенно ясно, что без собственной дирекции «без руля и без ветрил» Музею не мог долго существовать. Начиная с 1861 года коллекции Музеума почти уже не обогащались новыми приобретениями. О новых экспонатах документы упоминают лишь изредка⁴.

Исключение составлял лишь естественный кабинет Музеума, консерватором которого был неутомимый и бескорыстный Байерн. Но вот в 1863 году этот последний покинул Кавказский музей, очевидно, в связи с его распадом, перешел на должность хранителя Музея Общества сельского хозяйства и перенес туда свои коллекции. Выше уже было сказано, что большую часть коллекций, принадлежавших Кавказскому музею, Байерн держал у себя дома, вследствие отсутствия в Музеуме соответствующего помещения. Теперь он эти коллекции, вместе со своими собственными, передал в Музей Общества сельского хозяйства.

Об упразднении дирекции Кавказского музея в статье «Кавказского календаря», составленного на 1862 год, говорилось:

«Показанная в Календаре 1861 г. при Отделе особая дирекция Музеума упразднена и занятия оной возложены на Распорядительный комитет»⁵. В этой же статье было сказано что музеем, как и би-

¹ Соллогуб, Воспоминания, М.—Л., 1931, стр. 495.

² О политике царизма в Грузии см. очерк проф. Ш. Чхетиа «Система русского управления в Грузии» («Вестник Гос. Музея Грузии», XII-V). О времени правления Воронцова см. стр. 48—65, 111—112; о Барятинском—стр. 67—80.

³ «Кавк. отдел ИРГО с 1851 по 1876 г.», стр. VIII.

⁴ Записки КОИРГО, VI, стр. 15, 19, 46—48. См. также Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 г., стр. 25—26. «Кавказский календарь» на 1864, стр. 122.

⁵ «Кавказский календарь» на 1862 год, стр. 374.

библиотекой Отдела, заведовал правитель дел КОИРГО Д. И. Коваленский.

18

Кавказский музей фактически перестал существовать после того, как Отдел лишился своего помещения.

Очевидно, вопрос о ликвидации квартиры Отдела был поставлен одновременно с ликвидацией дирекции Музеума. Это видно из того, что собрание Отдела 13 мая 1861 (то самое, которое упразднило дирекцию Музеума) отказало домовладельцу Ив. Зубалову в выдаче «денежного пособия» для производства «исправлений» в доме, о чем домовладелец просил «по примеру прошлого года»¹.

Очевидно в следующем, 1862 году Кавказский отдел во второй раз переменил квартиру. В номерах «Кавказского календаря» на 1863—1864 годы в качестве помещения музеума, библиотеки и канцелярии Отдела указывается дом Гамазова на Головинском проспекте (ныне проспект Руставели)².

Как это явствует из номеров «Кавказского календаря» на 1865—1870 годы³, Кавказский музей был упразднен в августе 1864 года, и в связи с этим Отдел отказался от занимаемой им квартиры, а библиотеку свою передал в библиотеку штаба Кавказского военного округа. Этот свой шаг руководство Отдела всегда оправдывало недостатком денежных средств. Вот, например, одно из таких объяснений в статье о КОИРГО, помещенное в «Кавказском календаре» на 1865 год, то есть вскоре после закрытия Музеума: «Эти небольшие средства, которые круглым счетом простираются до 2400 рублей в год, Отдел употреблял преимущественно на составление и помещение Музеума и издания «Записок». Так как средства эти слишком недостаточны для достижения обеих целей, то в прошлом 1864. году положено не иметь при Отделе Музеума, а поэтому упразднить и самое помещение Отдела; книги, принадлежащие его библиотеке, передать в Тифлисскую Публичную библиотеку, в залах которой могут происходить и общия собрания Отдела; канцелярия же его будет в квартире правителя дел» (разрядка наша. Г. Ж.)⁴. То же повторялось в соответствующей статье «Кавказского

¹ Записки КОИРГО, VI, стр. 9—10.

² «Кавказский календарь» на 1863 г., стр. 126; на 1864 г., стр. 122, 425.

³ «Кавказский календарь» на 1865 г., стр. 100; на 1866 г., стр. 99—100; 1867 г., стр. 258; на 1868 г., стр. 471; на 1869 г., стр. 388; на 1870 г., стр. 456.

⁴ «Кавказский календарь» на 1865 г., стр. 100.

календаря», составленного на 1866 год¹. Однако, из последующих номеров «Кавказского календаря» (1867—1868 годы)² мы видим, что свою библиотеку Отдел поместил в штабе Кавказского военного округа, вместе с библиотекой самого штаба «на особых условиях», а не в Тифлисской Публичной библиотеке, как, очевидно, предполагалось вначале и о чем было напечатано в отчете ИРГО³.

Согласно «Кавказскому календарю» Отдел лишился помещения и закрыл Музеум в августе 1864 года⁴. Музеум был ликвидирован, книги были помещены «на особых условиях» в библиотеку штаба Кавказского военного округа, а канцелярия была перенесена на квартиру правителя дел Д. И. Коваленского.

Эти мероприятия, необходимость которых руководство КОИРГО мотивировало лишь недостатком средств, вызвали большое недовольство и в самом Географическом обществе.

В отчете ИРГО за 1864 год, после обзора положительной стороны деятельности КОИРГО сказано тоном сожаления и укоризны: «Недостаток средств, вынуждающий Отдел (речь идет о Кавказском отделе ИРГО—Г. Ж.) лишиться даже своего собственного помещения, уже заставил его упразднить в минувшем году свой этнографический музей, когда-то возбуждавший большие и весьма естественные ожидания, и передать свою библиотеку в публичную тифлисскую библиотеку. Какие бы ни были, однако, обстоятельства, оправдывающие такие результаты, они весьма печальны, в особенности в эпоху истории Кавказа, столь знаменательную, как нынешняя, и при существующем запасе тех умственных сил, которые проявляются во многих замечательных ученых трудах нынешних членов Кавказского отдела и которые, при надлежащем поощрении и заботливости, могли бы быть сосредоточены и оказывать большие услуги науке и краю»⁵.

Это был последний отчет Географического общества, в котором упоминалось о Кавказском музее КОИРГО.

Таким образом, закрытие Кавказского музея вызвало чувство глубокого сожаления в русских прогрессивных кругах, одним из лучших центров которых являлось Русское географическое общество. Очевидно, не меньшее сожаление этот печальный факт вызвал и в среде деятелей грузинской культуры, но к их голосу мало прислушивались правящие круги и деятели, подобные Карцову и Бартоломею.

¹ «Кавказский календарь» на 1866 г., стр. 99—100.

² «Кавказский календарь» на 1867 г., стр. 258; на 1868 г., стр. 471. См. также «Кавк. отдел ИРГО с 1851 по 1876 г.» Т. 1, 1876, стр. IX.

³ Отчет ИРГО за 1864 год, стр. 42.

⁴ «Кавказский календарь» на 1868, 1869 и 1870 годы; лишь в номере, составленном на 1867 год, указывается сентябрь.

⁵ Отчет ИРГО за 1864 год, стр. 42.

19.

Но куда девались коллекции этнографического и исторического кабинетов Кавказского музея? Об этом в вышеупомянутых номерах «Кавказского календаря» ничего не сказано. Не может быть, чтобы их поместили вместе с канцелярией Отдела у правителя дел (Д. И. Коваленского), который к тому же ежегодно менял квартиру¹.

Что же касается коллекций естественного кабинета, то большая часть их никогда и не находилась в помещении Музеума, а помещалась в квартире Байерна и весной 1863 года была передана им Музею Кавказского Общества сельского хозяйства.

Таким образом, неизвестно, где находились экспонаты в этот переходный период (длвшийся приблизительно один год²—до восстановления Кавказского музея при Радде). Эта неизвестность и создала у некоторых исследователей впечатление, что коллекции погибли или пропали. Такую мысль высказывает Ф. П. Кеппен в своем очерке «Несколько слов о Кавказском музее», вышедшем в Петербурге в 1896 году, и биограф Радде К. Ф. Ган в VI томе „Museum Caucasicum“.

Ф. П. Кеппен пишет: «...уже через 10 лет упразднилась дирекция Музея (речь идет о Кавказском музее КОИРГО.—Г. Ж.), а коллекции были предоставлены, большею частью, на произвол судьбы и, повидимому, частью погибли, а частью были расхищены»³.

К. Ф. Ган вторит ему: «В 1861 году дирекция Музея (речь идет о том же Музее.—Г. Ж.) распалась, коллекции остались без присмотра, затерялись или попортились». В подстрочном примечании перечисляются затерявшиеся экспонаты: «собрание кавказских альпийских растений, подаренных кн. Воронцовым, рисунки г-жи Решетовой и 3 ящика насекомых Ф. Врангеля»⁴.

Однако авторы этих строк вскоре впадают в противоречие: «...а в ноябре того же года,—пишет Кеппен (речь идет о 1865 г.—Г. Ж.),—Радде принял от Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества остаток коллекций, принадлежавших преждему «Музею»⁵.

¹ «Кавказский календарь» на 1865 г., стр. 100; на 1866 г., стр. 100; на 1867 г., стр. 258; на 1868 г., стр. 471.

² От августа или сентября 1864 года до сентября или ноября 1865 года, когда коллекции были переданы Радде.

³ Ф. П. Кеппен, Несколько слов о Кавказском музее, СПб., 1896, стр. 5.

⁴ „Museum Caucasicum“, VI, стр. 77.

⁵ Ф. П. Кеппен, Несколько слов о Кавказском музее, стр. 5.

Непонятно, почему автор пишет в кавычках название того учреждения, о деятельности которого ему, как явствует из его иронических кавычек, ровным счетом ничего неизвестно.

Ган идет еще дальше: «Сначала для этой цели (речь идет об основании Г. И. Радде Кавказского музея.—Г. Ж.) было нанято частное помещение в доме Цовьянова на Сергиевской улице. Но оно оказалось слишком тесным, когда в него поступили также и коллекции географического общества»¹.

Выходит, что, наоборот, коллекции, переданные Кавказским отделом географического общества Радде, были настолько значительны что, первое временное помещение музея не вмещало всех экспонатов и пришлось подумать о новом помещении.

Следует отметить, что эти авторы вообще стремятся умалить значение Кавказского музея КОИРГО; на это указывают хотя бы кавычки, в которые Кеппен помещает слово «Музей», говоря о Кавказском музее...

Но этого нельзя сказать о самом Радде. Г. И. Радде нигде не старался умалить значение коллекций, переданных ему КОИРГО. В подтверждение наших слов приведем его выступление на общем собрании Кавказского отдела Русского географического общества 30 сентября 1865 года, протокол которого был напечатан в № 23 газеты «Кавказ» от 20-марта 1866 года.

«В общем собрании Кавказского отдела Императорского Русского Географического общества, бывшем 30-го сентября прошлого года (1865 г.—Г. Ж.),—читаем в протоколе,—действ. чл. Г. И. Радде сообщил собранию о своих первоначальных трудах по устройству вновь учрежденного Кавказского музея и, как директор его, высказал с чувством благодарности значение заслуги Отдела, который передачею своих коллекций и мебели положил прочное основание возникающему музею. Для начала музея особенно важна принадлежавшая Отделу этнографическая коллекция, которая представляет много замечательных предметов»² (разрядка наша,—Г. Ж.).

Полагаем, что трудно представить себе лучшую оценку того значения, которое эти коллекции имели для музея, основанного Радде.

Радде прямо говорит, что своими коллекциями Кавказский отдел «положил прочное основание» Музею, директором которого он являлся. Особенно ценной он считал этнографическую коллекцию, в которой, по его словам было «много замечательных предметов».

¹ „Museum Caucasicum“, VI, 77—78.

² «Кавказ», № 23, 1866 г., 20. III, раздел «Кавказская летопись», стр. 1.

О значении коллекций Музеума КОИРГО для Кавказского музея, основанного Радде, говорится также в отчете КОИРГО за двадцатипятилетие существования этой организации (1851—1876 г. г.).

Охарактеризовав причины закрытия Кавказского музеума КОИРГО, автор статьи «Кавказский отдел ИРГО с 1851 по 1876 г.» Н. И. Воронов пишет:

«Из этого музеума (музеума КОИРГО.—Г. Ж.), наконец, было сделано то полезное употребление, что его коллекции отчасти послужили началом другого учреждения—Кавказского музея»¹ (разрядка наша.—Г. Ж.).

В 1891 году Г. И. Радде издал в Тифлисе свой «Краткий очерк истории развития Кавказского Музея в первые 25 лет существования с 1 января 1867 по 1 января 1892 года». На стр. 34—37 этого очерка Радде кратко излагает историю Кавказского музеума КОИРГО, и следует отметить, что в противоположность Ф. П. Кеппену и К. Ф. Гану, он нигде не пишет о «погибели», «потере» или «расхищении» коллекций этого музеума. Он лишь замечает: «В мае 1861 года дирекция (Музеума.—Г. Ж.) упраздняется и коллекции впоследствии остаются без всякой почти заботы о них»² (разрядка наша.—Г. Ж.).

В этом «Очерке» Радде не раз упоминает о том, что им были приняты коллекции Музеума КОИРГО. Упоминается и время передачи коллекций: «Коллекции были приняты мною,—пишет Радде,—от Кавказского Отдела Императорского Русского Географического общества в ноябре (1865 г.—Г. Ж.), а в феврале 1866 года они были очищены, поставлены и насколько возможно дополнены»³.

Однако, возможно, коллекции Музеума КОИРГО были приняты им раньше ноября; так, например, в своем выступлении на общем собрании КОИРГО 30 сентября 1865 года он благодарил Отдел за передачу музейных коллекций и мебели, принадлежащих Кавказскому музеуму КОИРГО⁴.

Мы можем точно установить, какие именно экспонаты, принадлежавшие до того Кавказскому музеуму КОИРГО, попали в Кавказский музей Радде.

Для этого надо сравнить три документа:

1. Каталог Кавказского музеума КОИРГО («Общий каталог иму-

¹ «Кавказский отдел ИРГО с 1851 по 1876 г.» Тифлис, 1876, стр. IX.

² Г. Радде, Краткий очерк истории развития Кавказского музея, стр. 36.

³ Там же, стр. 37.

⁴ «Кавказ» № 23, 1866, 20. III, стр. 1.

щества музеума Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества»), который начали составлять после 13 ноября 1856 года¹.

2. Первый каталог Радде, который составлялся после 14 августа 1870 г. «В сей книге,—читаем на последней странице каталога,—выданной из Закавказской контрольной палаты Кавказскому музеуму и Тифлисской публичной библиотеке, на записку в 1870 году всего казенного имущества, находящегося в Кавказском музеуме, перенумерованных и скрепленных зашнуром и казенною печатью сто пятьдесят девять листов. Августа «14» дня 1870 года»¹.

3. Первое издание «Путеводителя», составленного Г. И. Радде также в 1870 году («Краткий путеводитель Кавказского музеума. Составил д-р Г. И. Радде. Тифлис, 1870»).

О первом каталоге Кавказского музеума мы уже говорили выше². Здесь же отметим, что в большинстве случаев записи каталога перечеркнуты карандашом и к ним приписаны два номера; как выяснилось из сравнения с «Кратким путеводителем» Радде, один номер относится к шкафу, а другой к экспонату, то есть это номера, под которыми данный экспонат помещался на выставке Кавказского музея в 1870 году. При сверке в подавляющем большинстве случаев цифры совпали.

Что касается первого каталога Радде, то на страницах 131—135 перечисляются те 155 экспонатов Кавказского музеума КОИРГО, которые попали в Музей Радде. Они перечислены под общим заглавием: «Принято от Кавказского Отдела Императорск. Географическ. Общества». Думается, что внесший эти экспонаты при сверке этого каталога с каталогом музеума КОИРГО перечеркивал в последнем карандашом те экспонаты, которые были внесены в каталог Радде, и одновременно карандашом же приписывал те номера шкафа и экспоната, под которым экспонат был на выставке в 1870 году. Эти пометки в каталоге Музеума КОИРГО и номера шкафа и экспоната в Раддевском каталоге сделаны одной и той же рукой. Последние в точности совпадают с номерами, приписанными карандашом к перечеркнутым, карандашом же названиям экспонатов в каталоге Музеума КОИРГО.

Сравнивая эти два каталога, приходим к выводу, что та часть первого Раддевского каталога, где перечисляются экспонаты Кавказского музеума КОИРГО, представляет лишь сокращенный и ухудшенный вариант каталога Музеума КОИРГО. Кроме того, в Раддевском каталоге почему-то пропущено 18 экспонатов исторического кабинета, фигурирующих на стр. 26—28 каталога Музеума КОИРГО. Однако, несмотря на

¹ Каталог этот хранится в этнографическом отделе Государственного музея Грузии.

² См. гл. 7 настоящего очерка.

то, что эти 18 экспонатов не упоминаются в каталоге Радде; они все же попали в Кавказский музей Радде; это видно из того, что к названиям этих экспонатов также приписаны карандашом номера, и из того, что они попали и в «Краткий путеводитель» Радде.

Таким образом, всего в Кавказский музей, восстановленный Радде в 1865 году, попало из этнографического и исторического кабинетов закрытого в 1864 году Кавказского музеума КОИРГО 173 экспоната.

В таблице, приложенной к настоящему очерку, приводится список экспонатов этнографического и исторического кабинетов Кавказского музеума КОИРГО, попавших в Кавказский музей Радде. Первые три графы содержат данные каталога Музеума КОИРГО, в 4-й графе — номер, под которым экспонат был внесен в первый каталог Радде; а в 5-й, 6-й и 7-й графах номер шкафа, номер экспоната и наименование экспоната по первому изданию «Краткого путеводителя» Радде, то есть из этих трех последних граф видно, где и под каким названием был выставлен предмет в Кавказском музее в 1870 году.

Количество экспонатов в этих двух кабинетах не было незначительным для вновь основанного (вернее, восстановленного) музея. Об этом говорил сам Радде на упомянутом собрании КОИРГО 30 сентября 1865 года. Там Радде «высказал с чувством благодарности значение заслуги Отдела, который передачею своих коллекций и мебели положил прочное основание возникающему музеуму».

Чтобы убедиться в правильности мнения Радде следует сравнить количество экспонатов Музеума КОИРГО с количеством соответствующих экспонатов, приобретенных самим Радде.

Согласно первому Раддевскому каталогу в 1865 году сам Радде, помимо коллекций Музеума КОИРГО, приобрел 187 экспонатов. Таким образом, коллекции Кавказского Музеума КОИРГО составили приблизительно половину всех этнографических и исторических экспонатов Кавказского музея, восстановленного Радде. Что же касается качества коллекций первого Кавказского музеума, то его высоко оценил сам новый директор на собрании КОИРГО 30 сентября 1865 года: «Для начала музеума (речь идет о музее, основанном Радде.—Г. Ж.) особенно важна принадлежавшая Отделу (то есть Музеуму КОИРГО.—Г. Ж.) этнографическая коллекция, которая представляет много замечательных предметов».

Кроме музейных экспонатов, Радде получил в наследство от Кавказского музеума КОИРГО также мебель.

В первом каталоге Радде, на стр. 135, после перечисления экспонатов, полученных от КОИРГО, под № № 134 и 135, упоминаются 1 стол и 6 шкафов.

Но, кроме экспонатов этнографического и исторического кабинетов, Радде получил от Кавказского музеума КОИРГО также многочисленные экспонаты естественного кабинета.

Об этом свидетельствуют «Краткие путеводители» Радде¹, каталоги музея Радде (помещенные в II, III, VI томах „Museum Caucasicum“²), соответствующие номера «Кавказского календаря» и «Краткий очерк истории развития Кавказского музея» Радде.

Упомянем здесь, исходя из этих документов, лишь о некоторых экспонатах, которые из естественного кабинета Кавказского музеума КОИРГО попали в Кавказский музей, восстановленный Радде.

1. «Четыре ящика с вредными насекомыми», пожертвованные акад. Абихом Музеуму КОИРГО и внесенные в каталог Музеума под четырьмя номерами, №№ 118—121³. Этот дар Абиха вовсе не упоминается в первом каталоге Радде, однако, согласно 3-му изданию «Краткого путеводителя» Радде, 32-й шкаф содержал «коллекцию вредных и полезных насекомых, подаренных академиком Абихом»⁴.

2. Судя по III тому его каталога, изданному в 1901 г., Радде получил «снабженный каталогом и разработанный г. Абихом окаменелости из Дагестана» переданные Радде, «при основании музея тогдашним президентом Кавк. Отд. Импер. Русск. Геогр. Общества генералом Ходзько»⁵.

Как видно из этого каталога, коллекции были помещены в 10-й шкаф, в ящики № № 1—3⁶. На стр. 204—210 „Museum Caucasicum“ приводится «Каталог коллекции, составленной в 1860 г. академиком фон-Абихом по поручению Кавк. Отд. Имп. Геогр. Общества».

Как уже было сказано, последний представлял собой лишь краткий вариант более полного каталога⁶. Он включает 182 экспоната. Из них, как отмечает Радде, «недостающих № № (20) Музей не получил»⁷.

Таким образом, оказывается, что из наследства Кавказского музеума Радде получил непосредственно от руководства Кавказского Отдела четыре ящика с насекомыми, пожертвованные Музеуму Абихом, гео-

¹ «Краткий путеводитель Кавказского музеума», изд. I—1870 г., II—1875 г., III—1881 г., IV—1885 г., V—1887 г., VI—1891 г.

² Общий каталог Музеума КОИРГО, стр. 13.

³ «Краткий путеводитель», изд. III, стр. 50. То же повторяется еще в VI изд. «Краткого путеводителя» (см. стр. 74). Стало быть, экспонаты эти находились в музее еще в 1891 году.

⁴ „Museum Caucasicum“, III, стр. 1. И. И. Ходзько был избран на должность помощника председательствующего КОИРГО 13 мая 1861 года.

⁵ Ныне в шкафу № 2837.

⁶ См. гл. 15 настоящего очерка.

⁷ На самом же деле доставало девятнадцати номеров (№ № 28, 29, 32, 33, 34, 37, 38, 63, 74, 98, 100, 101, 103, 138, 139, 157, 168, 176 и 179).



логическую коллекцию, насчитывающую 163 экспоната и подробный каталог, составленный акад. Абигом для этой коллекции.

Несколько позднее в восстановленный Кавказский музей попали также многочисленные коллекции Байерна, которые прежде принадлежали Кавказскому музею КОИРГО.

Выше уже было сказано, что весной 1863 года Байерн перешел на службу в Музей Общества сельского хозяйства на должность хранителя и перенес туда свои коллекции, насчитывающие 26708 экспонатов. Вместе с экспонатами Байерна в коллекции Музея Общества сельского хозяйства было тогда 28600 экспонатов¹.

До конца 1868 года коллекции Байерна находились в Музее Общества сельского хозяйства и за это время количество экспонатов возросло до 32686, то есть Байерн прибавил к прежним еще 4086 экспонатов.

В июне 1868 года по инициативе Кавказского Общества сельского хозяйства (должность вице-президента которого тогда занимал Д. И. Кипиани) начались переговоры с Радде о передаче коллекций Байерна в Кавказский музей. Байерн изъявил согласие, и ему было назначено жалование 600 рублей в год. Передача коллекций состоялась в ноябре того же года².

После перехода Байерна со своими коллекциями в Кавказский музей, в Музее Общества сельского хозяйства осталось лишь 649 экспонатов. Таким образом, коллекции Кавказского музея пополнились в 1868 году более чем 32000 экспонатов, большая часть которых прежде принадлежала Кавказскому музею КОИРГО.

«В конце 1868 года,—читаем в «Кавказском календаре», составленном на 1869 год,—Общество (Кавк. общ. сельского хозяйства,—Г. Ж.).. естественно-исторические коллекции свои (энтомологическую, минералогическую, геологическую, палеонтологическую, конхилиологическую, оологическую и гербарий), в числе около 40000 номеров, передало в недавно учрежденный Кавказский музей, который благодаря такому значительному приращению, увеличился более чем вдвое»³.

В этом же номере «Кавказского календаря»⁴, в статье под заглавием «Кавказский музей и Публичная библиотека», читаем:

«В продолжение истекшаго года Музей получил по всем отраслям весьма ценныя приращения.... В последнее время Общество сельского хозяйства решило передать в Музей с согласия г. Байерна богатыя его коллекции».

¹ См. в конце гл. 15 настоящего очерка.

² Г. Радде, Краткий очерк..., стр. 30, 39—41.

³ «Кавказский календарь» на 1869 г., стр. 376.

⁴ Там же, стр. 391.

Здесь надо уточнить вопрос о том, кому принадлежали эти богатые коллекции. Известно, что Байерн еще до службы в Кавказском музее КОИРГО имел собственную коллекцию, но, будучи консерватором Кавказского музея (1859—1863), он собрал большую коллекцию для естественного кабинета Музеума, предпринимая с 1859 по 1862 год ежегодные поездки.

Большую часть принадлежавших Кавказскому музею экспонатов естественного кабинета Байерн держал у себя дома, так как в Музеуме не было достаточного помещения. Впоследствии, когда Кавказский музей остался без дирекции и начал распадаться, Байерн передал все находившиеся в его распоряжении коллекции в Музей Общества сельского хозяйства. Тут были и его собственные коллекции, и коллекции Кавказского музея, весьма значительные, как это явствует из всех документов, где только о них идет речь; однако, они уже были причислены к собственным коллекциям Байерна. Трудно точно указать, где кончались собственные коллекции Байерна и где начинались коллекции, собранные им по поручению КОИРГО для Музеума. Во всяком случае мы можем сказать, что значительная часть коллекций, которые впоследствии именовались коллекциями Байерна, составляла собственность первого Кавказского музея и что они значительно обогатили восстановленный Г. И. Радде Кавказский музей. «Музей в значительной степени обогатился с передачей в него коллекции Байерна»,—писал Радде в своем «Кратком очерке истории развития Кавказского музея» в 1891 году¹.

Из каталогов Радде (I и III тома «Museum Caucasicum»²) видно, как были размещены богатые геологические, ботанические и энтомологические коллекции Байерна³, значительная часть которых прежде принадлежала Кавказскому музею КОИРГО и после пятилетнего (1863—1868 г. г.) пребывания в Музее Кавказского Общества сельского хозяйства теперь попала в восстановленный Кавказский музей.

Вот некоторые из этих коллекций, которые прежде составляли собственность Кавказского музея. В Раддевском каталоге № № 1—143 в I шкафу геологического отдела были помещены под заглавием: «Собрано от Ф. Байерна. Петрографическая коллекция Ахалцихского бассейна»³. Следующие за этой коллек-

¹ Краткий очерк . . . стр. 39.

² Подробно см. грузинский текст настоящего очерка, стр. 102—108.

³ „Museum Caucasicum“, III, стр. 50—55; см. также „Museum Caucasicum“, VI, стр. 79, «Геологический отдел», п. 3.

цией № № 1—494 в том же шкафу озаглавлены: «Окаменелости третичной формации Ахалцихского бассейна»¹.

В отделе геологии Музея Грузии хранится черновой список, который, по предположению вышеупомянутого, ныне покойного К. Татаришвили, нашедшего этот список в старых делах отдела, был черновым списком этой коллекции, написанным рукою самого Байерна.

На остальных коллекциях мы не останавливаемся².

Из «Краткого путеводителя» и Каталога мы узнаем также о судьбе аэролита «Ставрополь»³.

Как выясняется из путеводителя и каталога Радде, этот аэролит остался у академика Абиha, а в Кавказском музее была выставлена лишь модель.

В III издании «Краткого путеводителя» по этому поводу читаем: «шкаф 5...

«На шкафе размещены модели всех русских метеоритов, из коих «Ставрополь» составляет собственность академика фон-Абиha»⁴.

В каталоге даны более подробные сведения:

«шкап 5.

«Наверху на шкапе»:

«Модели упавших в России метеоритов.... Метеорит «Ставрополь», принадлежавший Кавказскому Отделу Императорского Географического Общества, остался во владении г. Абиha»⁵ (разрядка наша.—Г. Ж.).

Когда был передан аэролит Абиhu,—неизвестно; думаем, что во время распада первого Кавказского музея.

Что касается модели этого метеорита, то она ко времени составления каталога (1901), по всей вероятности, затерялась⁶.

После всего сказанного мы считаем неопровержимо доказанным,

¹ „Museum Caucasicum“, III, стр. 55—68; „Museum Caucasicum“, VI, стр. 79, «Геологический отдел», п. 2.

² О геологических коллекциях Байерна см. Г. Радде «Краткий путеводитель», изд. I, стр. 41; изд. III, стр. 2—3, 4—5; изд. VI, стр. 3—4, 5, 7. „Museum Caucasicum“, III, стр. 50—55, 55—68, 68—71, 71—91, 129—134, 134—141, 216—217, 312—320. „Museum Caucasicum“, VI, стр. 79. О ботанических

и зоомологических коллекциях см. „Museum Caucasicum“, I, стр. 335 и II, стр. IV—V. Г. Радде «Краткий путевод.», изд. I, стр. 42; изд. II, стр. 45—46; изд. III, стр. 49—50, 23; изд. VI, стр. 74, 34.

³ См. гл. 5 настоящего очерка.

⁴ Радде «Краткий путеводитель», изд. III, стр. 5; изд. VI, стр. 7.

⁵ „Museum Caucasicum“, III, стр. 165.

⁶ Там же.

что предшественником Кавказского музея Радде являлся Музеум Кавказского отдела географического общества.

Кавказский музей был в сущности не основан, а восстановлен Г. И. Радде.

20

Следует отметить, что при Радде в названии музея первоначально сохранялась даже латинская форма слова—«Музеум» вместо позднее употребляемого «Музей». Официальный бланк Кавказского музея и публичной библиотеки имел штамп с надписью: «Кавказский музеум и Тифлисская публичная библиотека»¹.

То же следует сказать о всех статьях 60—70-х годов прошлого века².

Эта латинская форма слова музей—«музеум», употребляется в первом Раддевском каталоге, составление которого началось в 1870 году. Точно так же первые три издания—«Краткого путеводителя» — 1870, 1875, 1881 годов—озаглавлены следующим образом: «Краткий путеводитель Кавказского музеума».

И лишь четвертое издание «Краткого путеводителя», вышедшее в 1885 году, озаглавлено: «Краткий путеводитель по Кавказскому музею».

Таким образом, до начала 80-х годов, то-есть через 16—20 лет после восстановления, Кавказский музей все еще сохранял прежнее свое наименование—«Кавказский музеум».

* * *

После всего сказанного мы приходим к следующим выводам:

Кавказский музей (музеум) был основан в 1852 году (ориентировочной датой можно считать $\frac{5}{17}$ апреля) Кавказским отделом Русского географического общества. Инициатором основания музея был русский писатель Владимир Соллогуб.

Музеум был основан и развивался благодаря заботам о нем прогрессивной части русского и грузинского общества, сосредоточенного в КОИРГО.

По своему профилю музеум этот был не специально этнографиче-

¹ См., например, заявление Радде на имя начальника главн. упр. наместника кавказского, датированное 8 октября 1868 года, Тбилисский центр. гос. ист. архив. ф. 5, № 159.

² Записки КОИРГО, VII, стр. V—VI, «Кавказ», № 23, 1866, 20, III стр. 1; «Кавказский календарь» на 1868 и 1869 г. г., адреса.

ским (подобно музею самого Географического общества), а комплексным.

В августе 1852 года Музеум получил собственное помещение, а в январе 1853 года была избрана дирекция, состоящая из председателя дирекции (сначала Э. С. Андреевский, затем А. П. Николаи), двух директоров (первым сначала был В. А. Соллогуб, затем И. А. Бартоломей; вторым—К. Л. Чермак) и секретаря (сначала Г. А. Токарев, затем А. П. Берже и, наконец, Д. И. Коваленский). В 1859—1863 г. г. Музеум имел также консерватора естественного кабинета (Ф. Байерн).

Кавказский музеум состоял из 3 кабинетов: этнографического, естественного и исторического.

Коллекции Музеума, среди которых имелись весьма ценные экспонаты, все время росли.

Значительный вклад в дело развития Кавказского музеума внес грузинский писатель Рафаил Эристави (Эристов), который в 1855 г. систематизировал экспонаты этнографического и исторического кабинетов; по его предложению часть экспонатов, как не имеющая никакой музейной ценности, была исключена из состава коллекций. И, наконец, Р. Эристави ввел каталогизацию. С 1856 года у Музеума имелся свой каталог.

С сентября 1855 года Музеум был открыт в определенные дни и часы для посетителей и в «Кавказском календаре» делались соответствующие публикации. Коллекции естественного кабинета, которые хранились на квартире Байерна вместе с его коллекциями, также были доступны для посетителей.

С 1861 года в КОИРГО наметилось течение (Бартоломей, Карпов), которое не считало целесообразным дальнейшее существование Музеума. Поддержанное властями, это течение взяло верх. Дирекция Музеума была упразднена, а в августе 1864 года закрылся и сам Музеум.

Вопреки утверждениям некоторых исследователей (Кеппен, Ган) коллекции Музеума не пропали. Почти все они были переданы Радде приблизительно через год, осенью 1865 года.

Несколько позднее, в 1868 году, в восстановленный Радде Кавказский музей были переданы вместе со всеми коллекциями Байерна, также и многочисленные коллекции естественного кабинета КОИРГО, собранные в течение 1859—1862 г. г. и помещенные Байерном в 1863 г. в Музей Кавказского общества сельского хозяйства.

Коллекции Кавказского музеума КОИРГО составили основу музея Радде. В наследство от Кавказского музеума музею Радде достались также: «Общий каталог имущества Музеума Кавказского Отдела ИРГО» (каталог экспонатов этнографического и исторического кабинета).

тов), а также в списке подробный каталог коллекции Аби́ха, составленный самим Аби́хом. Каталог этот был напечатан Радде лишь в сокращенном виде, полностью же, с некоторыми изменениями, он был помещен Н. И. Лебедевым в «Материалах для геологии Кавказа».

Автор настоящего очерка вовсе не стремится умалить значение деятельности Густава Ивановича Радде, сделавшего очень много для развития Кавказского музея.

Целью очерка является восстановление правдивой истории возникновения Кавказского музея, ныне Государственного музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа,—культурного учреждения, имеющего благодаря своим многочисленным и ценным экспонатам истинно мировое значение.

Итак, Кавказский музей (музеум) был основан в 1852 году, затем закрыт в 1864 году и восстановлен в 1865 году Радде. Он развивался благодаря заботе о нем нашей передовой общественности.

Радде является не основателем, а восстановителем Кавказского музея (музеума).

Истинным основателем Кавказского музея (музеума) в начале 50-х годов прошлого века надо считать передовых представителей русской и грузинской общественности той эпохи.

Օ ա օ շ ը ց օ օ

Т а б л и ц ы

საწიგო ნაწილი	№№	გვასონატების სახელწოდებანი Наименование экспонатов	საწიგო ნაწილი №№	კატეგორია საწიგო ნაწილი	№№	გვასონატების სახელწოდებანი Наименование экспонатов
I	37	Терка стеклянная обделанная в серебро—употребляется женщинами для растирания румян. От В. А. Сологуба.	43	У	112	Терка употреб. женщинами для растирания румян.
	39	Ахалцикский женский костюм, состоящий из: 1. Шаловой полсаевой куртки, сотканной с золотом с разрезными рукавами. 3. Сулной красной куртки, шитой золотом. 4. Голобаго газавого понизвала, шитого шалом и блестящем. 5. Шерстяной чадры. 6. Жалтык туфла ¹ . От В. А. Сологуба.	44	I	11	Богатая ахалцикская армянка—целая фигура.
	40	Гинероны четки—на Кутаса ¹ . От В. А. Сологуба.	45	IV	108	Гинероны четки из Ткибула.
	41	Тушкский женский костюм, состоящий из: 1. Келамхела, серебряного овереля— ბეღმბეღელა. 2. Перанги, рубаха с нагрудником, украшенным серебром и бисером— ზურბეღ მატხანი. на них: ა) Чофрасти, три серебряная большие пуговицы— ჩაფრასტო.				

I. ზორანიძე

		ბ) Зипизია, цепочка— ზიპიზი.				
		3. Чоха шерстяная верхняя платая (Джува)— ჩოხა-ჯუვა. на ней: ა) валики, серебр. цепочки— ვალიკი. ბ) лощи, медная цепочка— ლოში. გ) шноби, бисерное украшение— შობი. დ) перабли, серебряная пуговица— პერაბლი. ე) савадзи, пехеби, серебр. украшение спереди пуговиц— სავადჯი. 4. Сартхали, шерстяной пояс— სართხალი. 5. Чага, чулки— ჩაგა.				
42		Кожаная бирюзового цвета юбка (1 пара).	46	I	13	Богатая тушкская—целая фигура.
43		Ковни красного цвета, обшитый голубым (1 пара).	47	"	94	Бизмаки настоящие персидские (№ № 91—96).
44		Шени, тентий золотом— на Сальян.	48	"	98	Кавказская обувь (№ № 60—113).
45		Носки бумажные белые— ლუპინი.	49	"	95	Бизмаки настоящие персидские (№ № 91—96).
47		Крест с различными цветными стеклянными украшениями, вместо самоцветных камней ² . От д. чл. Рондзова.	50	"	57	Шлаковые чулки из Ахалсуца и Ленгула (№ № 56—59).
48		Пояс женский, весь уложенный русскими новейшими монетами полтинниками и четвергниками с серебряною позолотой и подсаженными камнями прикрасою— პოჯი. От Е. К. Воронцовой.	51	IV	89	Крест с различными цветными стеклянными украшениями.
			52	"	70	Женский пояс, украшенный русскими монетами повыбного времени из Дагестана— от с. чл. Е. К. Воронцовой.

История подлинности Кавказского музея

¹ იმ. ბეღმბეღელა } 5 { რაბ. } III.
სმ. ილიასტრაციანი } 1163

² იმ. ბეღმბეღელა, გვ. 33; სმ. ილია ოტარი სტრ. 128.

³ ბეღმბეღელა, გვ. 35; თამ. დოკ. სტრ. 127.



საფუძველ ნაწილი	№№	უძველესების სახელწოდებანი Наименование экспонатов	საფუძველ ნაწილი	საფუძველ ნაწილი	№№	უძველესების სახელწოდებანი Наименование экспонатов
	49	Татарские серебряные овералы из русских серебряных монет ¹ . От Е. К. Воронцовой.	53	IV	98	Серебряное украшение с русскими монетами.
	51	Браслеты-серебряные с чернотой и ардоликками (с сердонками,—Г. Ж.) левские (2) ¹ . От Е. К. Воронцовой.	54	"	77	Два левских браслета, украшенных агатами.
	52	Пряжка из кораллов для пояса ¹ . От Е. К. Воронцовой.	55	"	82	Смалетская пряжка, украшенная золотом и кораллами.
	53	Грудное украшение татарское ² . От В. А. Соллогуба.	56	"	96	Левские украшения из аяла Кубачи (в Кап. таке)—от аяла. Абыха (2).
	54	Овералы татарское серебряное ² . От В. А. Соллогуба.	57	"	62	Татарское грудное украшение с древними персидскими монетами.
	55	Булавки серебряные татарские, для разделки волос (2) ² . От В. А. Соллогуба.	58	"	43	Две серебряные татарские булавки.
	56	Коробочка серебряная с эмалью ² . От В. А. Соллогуба.	59	"	61	Грузинская серебряная коробочка, украшенная эмалью и цепочкой.
	57	Двойная булавка с кораллами, серебряная ² . От В. А. Соллогуба.	60	"	63	Двойная серебряная булавка с кораллами.
	58	Татарское грудное украшение из персидских монет ² . От В. А. Соллогуба.	61	"	75	Татарское овералы с новыми персидскими монетами.

Г. Жордания

59	Подвеска серебряная реинаლ ა ჟიუ ² . От В. А. Соллогуба.	62	IV	65	Татарские подвески (№ № 65—67 и 69).
60	Подвеска такая же с цепочкой и малешкою бирюзой на конце ² . От В. А. Соллогуба.	63	"	66	" "
61	Серги медных с бирюзой (1 пара) ² . От В. А. Соллогуба.	64	"	93	С е р г и.
62	Перстень татарский серебряный с тремя кораллами ² . От В. А. Соллогуба.	65	"	99	Татарские серебряные перстни (№ № 87, 99—101).
63	Подвеска серебряная, круглая с камушками ² . От В. А. Соллогуба.	66	"	67	Татарские подвески (№ № 65—67 и 69).
64	Кольцо серебряное с камушками. От Е. К. Воронцовой.	67	"	101	Татарские серебряные перстни (№ № 87, 99—101).
65	Серги медные в шариках. От В. А. Соллогуба.	68	"	94	Серги.
66	Подвеска серебряная с камушками. От В. А. Соллогуба.	69	"	92	Серги (?).
94	Кольцо с цветными камнями. От В. А. Соллогуба.	70	"	100	Татарские серебряные перстни (№ № 87, 99—101).
17	Куртинское оружие состоящее из: 1. Турецкой кривой сабли, 2. Копья из тростника с украшением из перьев. От В. А. Соллогуба.	71	II	133	Кривая турецкая сабля.
		72	"	114	Куртинские копья, из которых одна из бамбука (№ № 114 и 115).
68	Щиты желвахи хевсурские, по хевсурски ფაჩი ² . От Раисского-Крестьянова.	73	"	118	Хевсурские щиты (№ № 116—118).

История познания Кавказского музея

¹ აბ. ზეზუ ნაბიჯი, გვ. 35; см. вят Очерк, стр. 137.

² აბიჯი; там же, стр. 128.

³ აბ. აღმშენებლობის სმ. ილუსტრაცია } 6 { ტაბ. } II, III

საგანის ნომერი	№№	გამომავლის სახელწოდება Наименование экспонатов	საგანის სიგრძე	საგანის სიგანა	№№	გამომავლის სახელწოდება Наименование экспонатов
1	69	საღიწიკა მძინარე ლეზინისკა— <i>из Зекитла</i> . От В. А. Сологуба.	74	II	163	ლეზინისკა მძინარე საღიწიკა.
	70	პერსიანური კინკლა ს რუილი <i>из слоновой кости</i> — <i>из Персии</i> . От Е. Д. Макинцера.	75	"	150 или 151	ბოქათი კინკლა ნაკვეთი რაბოტი ს ვოლოთ, ბოქათი პერსიანური კინკლა.
	71	პიდი ს ვოლოთი მძინარე— <i>из Персии</i> . От Е. Д. Макинцера.	76	"	177	პერსიანული ორუჯი: ტოპორა ნაკვეთი მინკინქი (№№ 170—177).
	72	კინკლა ს სერებრილი მძინარე— <i>из Персии</i> . От Е. Д. Макинцера.	77	"	174	" "
	73	სევილი (2)— <i>из Персии</i> . От Е. Д. Макинцера.	78	"	170	" "
	93	შელსიკო გრუდი უკრეშილი დღა ლიანი ¹ . От Ходзько.	79	V	144	უკრეშილი დღა ლიანი <i>из жемчуга, серебра, золота и бирсы</i> .
	79	დემანპიტო— <i>это 2 одинаковые горшка, один больше другой меньше обтянутые кожей. По ним бьют деревянными палочками. Этот инструмент употребляется грузинами, армянами и татарами</i> <i>დახმარებელი</i> . От В. А. Сологуба.	80	III	8	ბარაბანი (დემანპიტო) (№№ 8 и 9).
	80	დაირა— <i>дубель, употребляемый при плясках</i> <i>დაირა</i> . От В. А. Сологуба.	81	"	4	გრუჯიანული ტამბურანი (№№ 1 и 4).

13. ვ. ფიჭვინი

I	81	ჩოტური— <i>род балалайки</i> <i>ჩოტური</i> . От В. А. Сологуба.	82	III	18 или 20, 21	ტრესტრუნიანი ჩოტური. გრუჯიანული ჩოტური.
	82	ტარი— <i>таря</i> . От В. А. Сологуба.	83	"	—	ტრესტრუნიანი და ხეცეტრუნიანი გრუჯიანული გიტარა: <i>так назыв. таря</i> (№№ 15, 16 и 17) ² .
	83	ბალადაიკა (პანდური)— <i>ფანდური</i> . От В. А. Сологуба.	84	"	5	პანდური.
	84	ფაილა ხატიუხა— <i>употребляется в Грузии</i> <i>ფაილა</i> . От В. А. Сологуба.	85	"	11	ჩეთირე გრუჯიანული სპირალი.
	85	ბალადაიკა ოსტინისკა. От подполк. Челомеева.	86	"	19	ოსტინისკა ბალადაიკა.
	86	სერჟიკა ს ვოლოთი მძინარე. От подполк. Челомеева.	87	"	12	გრუჯიანული ტრესტრუნიანი სერჟიკა.
	87	ზურია. От подполк. Челомеева.	88	"	10	ზურია ს პრინკლევისთანი.
	88	კობოჩიკა სერებრილი ს ვოლოთი. <i>На верку изображено растенье.</i> От Е. К. Воронцовой.	89	IV	37	პოლოჩენილი სერებრილი კობოჩიკა.
	89	კრეჟიკა სერებრილი ს <i>изображением en relief</i> <i>на верку.</i> От Е. К. Воронцовой.	90	"	21	სერებრილი კრეჟიკა ს რეზეფინული უკრეშილი.
	90	პოდსენიკი დრევენი.	91	VII	18	სკადინე დრევენიანი პოდსენიკი.
	91	კუაინიკი გავიკიკი ვლენაიკი (4).	92	VIII	102 103 104	პერსიანული სოსუდი <i>покрытые синим глазури</i> — <i>Эршам</i> (№№ 99—104).
	94	ფარფორული ჟიკა ს გრუჯიანული ნაკვეთი.	93	XIV	89	ფანისოვი ჟიკა ს გრუჯიანული ნაკვეთი.

¹ *ნო. ჩოტური ნაკვეთი*, 82, 33; *სა. იანი* *სერჟიკა* სტრ. 127.
² *ჩოტური*, 82, 33; *თარი* *სა. იანი*, სტრ. 128.
³ *ჩოტური* *ნაკვეთი* ს *მუიტი* *ნაკვეთი*; *ნო* *ვორი* *ნაკ.* „*Путеводитель*“ *რადდე*.

I. ღერძიანი

История наименований Кавказского музея

КОИРГО-ს მუზეუმის კატალოგი По материалу музея: КОИРГО		ბუნებრივი მატერიალი (1 კატეგორია) по „Путеводителю“ Радзе (1 издание)				
ბუნებრივი ხაზი	№№	გვ. 1-ის სახელწოდება Наименование экспоната	ფინანსური ხაზი	№№	გვ. 2-ის სახელწოდება Наименование экспонатов	
I	56	Мужские подвески (1 пара) ¹ .	94	IV	106	Серебряный пояс.
	97	Войлочный колык.	95	I	31	Головные покрывки абхазские, саветские и осетинские (№ № 29—33).
	99	Золотой браслет с тремя камушками.	96	IV	28	Золотой браслет с тремя камушками.
	100	Золотые серьги (1 пара).	97	»	94	С е р ь г и.
	101	Гребешки деревянные (2).	98	VII	23	Собрание гребней из рога и самшитового дерева.
	102	Деревянное резное седлашице, из Осетии ² . От ген.-лейт. Вревского.	99	»	69	Осетинский сул с резьбой.
	103	Кеман (лук с жемчужными побрякушками персидской), музыкальный инструмент ³ . От В. А. Салагуба.	100	III	3	Кеман—музыкальный инструмент из Нухи.
	105	Оловянная фляжка с изображением св. Георгия и с надписью ⁴ . От В. А. Салагуба.	101	XIV	109	Оловянная фляжка с рельефным изображением св. Георгия—от графа Салагуба.
	106	Шейный образ из тонкого серебряного листа с изображением св. Георгия ⁴ .	102	IV	38	Серебряный образ св. Георгия.
	107	Железные шпори ⁵ употребляемые имеретинцами, мингрельцами и гурийцами (2 пары) ⁴ . Привезен чл. сотр. Р. Эриватовым.	103	II	164 165	Имеретинские шпори.

Г. Жордания

I	108	Сладкий фонарек из Ахалциха ⁶ . Привезен чл. сотр. Р. Эриватовым.	104	VII	44	Малахайский фонарь—Ахалцих.
	109	Деревянная спираль из Ахалциха ⁶ . Привезена чл. сотр. Р. Эриватовым.	105	III	11	Четыре грузинские свирели.
	110	Каши на нескольких деревянных подставках, употребляемые мингрельцами в жаркое время (1 пара) ⁴ . Привезены чл. сотр. Р. Эриватовым.	106	I	71 (2) или 97?	Кавказская обувь (№ № 60—113). Ахалцихской работы (№ № 67—81). Мингрельские пошты для женщины во время жаркой погоды (см. I. 25).
	111	Модель ткацкого станка (из Имеретии) ⁴ . Привезена чл. сотр. Р. Эриватовым.	107	VII	43	Модель ткацкого станка—Имеретия (№ № 41—43).
	112	Модель имеретинской косы ⁴ . Привезена чл. сотр. Р. Эриватовым.	108	»	50	Модель полевых орудий (№ № 50—54) ⁸ .
	113	Модель топора ⁴ . Привезена чл. сотр. Р. Эриватовым.	109	»	51	»
	—	Модель шадла (род топора которым рубят хворост)—употребляется в Имеретии, Мингрелии и Гурии ⁴ . Привезена чл. сотр. Р. Эриватовым.	110	»	54	»
	114	Модель бари (железная лопата)—употребляется в Имеретии, Мингрелии и Гурии ⁴ . Привезена чл. сотр. Р. Эриватовым.	111	»	52	»
	115	Модель томы (железное орудие для полевых)—употребляется в Имеретии, Мингрелии и Гурии ⁴ . Привезена чл. сотр. Р. Эриватовым.	112	»	53	»

¹ ბუნებრივი მატერიალი კატალოგი
По первому изданию Радзе } „Мужской пояс“.

² იმ. ილუსტრაცია } 5 } 1-ად } IV. იმ. 29-ე. სურბე ნაჩვენებია, 29. 39—40; см. наст. Очерк, стр. 129.

³ იმ. ილუსტრაცია } 5 } 1-ად } IV. იმ. 29-ე. სურბე ნაჩვენებია, 29. 40; см. наст. Очерк, стр. 129.

⁴ იმ. ილუსტრაცია } 5 } 1-ად } IV.

⁵ იმ. ილუსტრაცია } 5 } 1-ად } IV. } „Модель полевых и садовых орудий“.

История взаимоотношений Кавказского музея

Երկրորդ գիծը	Պ/Գ	Հիմնախմբի նախադրումներ Наименование экспоната	Կատալոգի համարը №№ по каталогу	Դրամ արժեք	Պ/Գ	Հիմնախմբի նախադրումներ Наименование экспоната
II	19	Бронзовый крестик — найден при возведении укрепления каменного моста на р. Малде в 1849 г. Օտ Է. Կ. Воронцовой	XVI	139		Древний медный фигурный — найден близ каменного моста, на р. Малде.
	20	Бронзовая птичка — найдена там же. Օտ Է. Կ. Воронцовой				
	21	Медная пуговица — найдена там же. Օտ Է. Կ. Воронцовой				
III	23	Ордынские янган, два медных Шамилем ¹ .	IV	48—59		Этими отягченными украшенными Шамилем (№№ 46—59).
	1	Киргизский компас. Օտ А. Б. Иванцовой.	113	68		Киргизский компас.
	2	Сердолики сальные (2). Օտ Е. Д. Мазурцева.	114	41		Два куса агата.
	4	Трость с павлиньим на слоновой кости, привезенная персидскому министру Мирзе Агаси ² . Օտ В. А. Солмоуба.	116	1179		Палка персидского министра Хаджи Марзана Агаси.
	6	Вашмаки, вышиты золотом (1 пара).	117	90		Вашмаки европейского фасона, персидской работы.
	7	Кожосы (2) ³ .	118	109—116		Кожосы с резьбой из Тегерана.
	9	Сердолики круглые (2).	119	45		Два шара из агата.
	10	Ложка резная деревянная.	120	111		Деревянная ложка с резьбой (№ № 32—34).
	12	Сердолик с вырезанным портретом.	121	40		Агат с портретом.
	13	Ящик с жерновскими украшениями ⁴ . Օտ Է. Կ. Воронцовой.	122	87—108		Киргизский золотый ящик с украшениями — подарок, сделанный Е. К. Воронцовой.

Г. Моргенштерн

III	14	Коробочка из черной черепичной кости, индийской работы ⁵ . Օտ ժ. сотр. Е. Д. Машинцева.	123	VIII	125	Коробочка из агата срезаны и слоновой кости из Индии и Китая — подарок г. Машинцева (№ № 124—126).
	15	Коробочка из слоновой кости китайской работы ⁶ . Օտ ժ. сотр. Е. Д. Машинцева.	124	"	126	" " "
	16	Каменный мушкет с жерновскими украшениями ⁷ . Օտ ժ. сотр. К. Саррафина.	125	XIV	99	Мушкет в мушкетере по мраморной гальме с жерновками — Машинцев.
	17	Медная пряжка в виде креста.	126	XVI	122	Топоры, браслеты, пряжки кольца колодезники — с различных мест Кавказа и т. д. (№ № 121—135). (см. II, 9).
	18	Медные пряжки (2).	127	"	124—125	" " "
	19	Обломки медного кружного обруча (2).	128	"	131	" " "
	20	Браслет из медной тонкой проволоки.	129	"	130	" " "
	21	Толстая медная проволока витая спиралью.	130	"	127	" " "
	22	Медный колокольчик из кольца.	131	"	128	" " "
	23	Масляная бронзовая привеска, с привешенною к ней на цепи другой привескою меньшей величины.	132	"	121	" " "
24	Два серебряных слитка.	133	"	128	" " "	

¹ թ. հս. թ. հս. 133, 13, 39, 40. Երեւոնիցիցի սղանքի ու զ. քովիցիցի զո. զիցիցի. ք. զ. Երեւոնիցիցի Յոն. Տի. յատ Օսերի, քր. 123.
 Пожертвован отдельно г-н. лейб-И. А. В-евским, а совместно и З. А. Солмоуба.
² թ. հս. թ. հս. 133, 25, 35, 4, նախ Օսերի, քր. 128.
³ թ. հս. 13, 35. Երեւոնիցիցի Յոնիցիցիցի. Եւս յատ, քր. 128. Пожертва. И. И. Хольцово.
⁴ թ. հս. 13, 34; յատ յո. քր. 127.
⁵ թ. հս. 13, 37—38; յատ յո. քր. 129.
⁶ թ. հս. 13, 39; յատ յո. քր. 129.

Կարգի վանկապետներ Կառլոսյան Երան

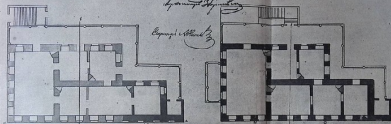
იღუმბტბა ცოცბო

Иллюстрации

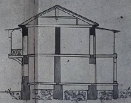
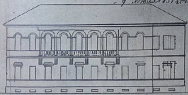
Проект здания и проект устройства 4-го этажа. Историческое здание Академии наук в Санкт-Петербурге

и в соответствии с проектом 3-го этажа по инженерскому и архитектурному плану

В. П. Шуберт
 Инженер-архитектор
 Санкт-Петербург



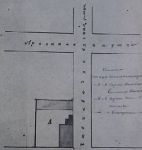
Историческое
 Народно-просветительское
 здание Академии наук в Санкт-Петербурге
 9-й этаж 1857 года



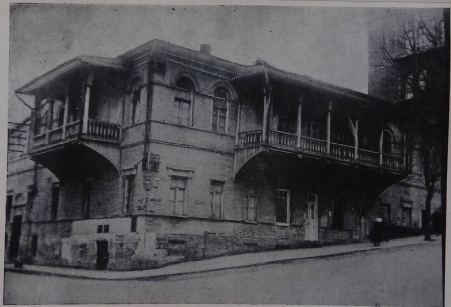
Вид здания с фасада

Историческое здание Академии наук

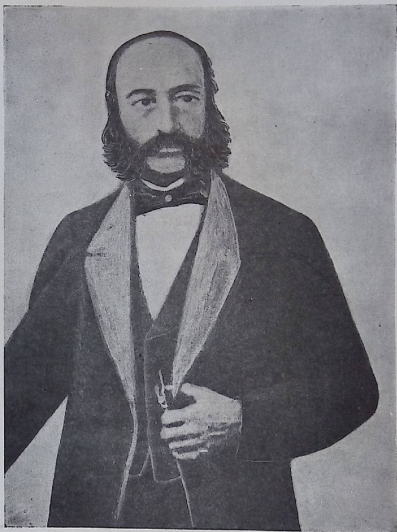
Вид с фасада



Вид с фасада



2. კავკასიური მუზეუმის პირველი სიმა (მშენობის დარღვეული სახე)
Первое помещение Кавказского музея (Современный вид здания)



4. რაფაელ ერისთავი (XIX საუკუნის 60-ანი წლების დამდეგს)
Рафаил Зристави (Зристов) (В начале 60-х годов XIX века)

კავკასიური მუზეუმის პირველი კატალოგი, რომლის შედგენა დაიწყო 1856 წლის ნოემბრის 13-ს

Первый каталог Кавказского музея, составление которого началось 13 ноября 1856 года

- I გვ. 1 სტრ.
- II. " 1^ა, 2 "
- III. " 5^ა, 6 "
- IV. " 11^ა, 12 "
- V. ბოლო последняя

ამჟამად კატალოგი ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში.

Ныне каталог хранится в этнографическом отделе Государственного музея Грузии.

ОБЩИЙ КАТАЛОГЪ ИМУЩЕСТВА
МУЗЕУМА КАВКАЗСКАГО ОТДѢЛА
ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАГО
РУССКАГО ГЕОГРАФИЧЕСКАГО ОБЩЕСТВА.

№ инвентаря	Общ. №	НАЗВАНІЯ ПРЕДМЕТОВЪ.	Число.	Цѣна.	Отъ кого поступилъ.	№ инвентаря общ.	ПРИМѢЧАНІЯ.
		<i>Этнографическій кабинетъ.</i>					
	X	<i>1. Песать сѣрѣзныя и призматическія бѣлѣшныя при конитѣ въ видѣ конитѣ съ призматическимъ наконечникомъ для крашен.</i>	1.		<i>Отъ графа В. А. Соллогуба</i>	1.	<i>4 № 39.</i>
	X	<i>2. Замысловатость, шовкины, сѣтчатый и изъ сѣтчатыхъ подолышка и т. п. для шелку</i>	3.			2.	<i>Изъ Шуги</i>

№	НАИМЕНОВАНИЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА	№	НАИМЕНОВАНИЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА	№	НАИМЕНОВАНИЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА	№	НАИМЕНОВАНИЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА
3	Ростовская губерния		Домъ Франца П. А. Романовскаго	1	Списокъ на судебныя дѣла 4-193	8	Списокъ на судебныя дѣла 4-193
4	Ростовская губерния			2	Списокъ на судебныя дѣла 4-193	9	Списокъ на судебныя дѣла 4-193
5	Ростовская губерния			3	Списокъ на судебныя дѣла 4-193	10	Списокъ на судебныя дѣла 4-193
6	Ростовская губерния			4	Списокъ на судебныя дѣла 4-193	11	Списокъ на судебныя дѣла 4-193
7	Ростовская губерния			5	Списокъ на судебныя дѣла 4-193	12	Списокъ на судебныя дѣла 4-193
8	Ростовская губерния		Домъ Франца П. А. Романовскаго	6	Списокъ на судебныя дѣла 4-193	13	Списокъ на судебныя дѣла 4-193
9	Ростовская губерния			7	Списокъ на судебныя дѣла 4-193	14	Списокъ на судебныя дѣла 4-193
10	Ростовская губерния			8	Списокъ на судебныя дѣла 4-193	15	Списокъ на судебныя дѣла 4-193



Национальная библиотека Российской Федерации



Specimen	Class	Number	Date	Locality	Collector	Number	Class	Number	Date	Locality	Collector
188	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	188	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			7-44
189	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	189	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			3-11
190	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	190	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			1-11
191	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	191	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			1-11
192	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	192	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			1-11
193	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	193	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			1-11
194	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	194	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			1-11
195	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	195	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			1-11
196	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	196	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			1-11
197	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			4-69	197	X	<i>Asplenium platyneuron</i>			1-11

?

?

Ans. P. - Am. 189. 72

Asplenium platyneuron

136 сей книги девизомъ девать перену-
мерованноймъ листовъ

Председатель Баринъ А. Масловъ

13 Новабра 1856.

Генералъ

Секретарь Александръ Музыкинъ По Вера...

კავკასიური მუზეუმის ეთნოგრაფიული კაბინეტის ექსპონატები
Экспонаты этнографического кабинета Кавказского музея

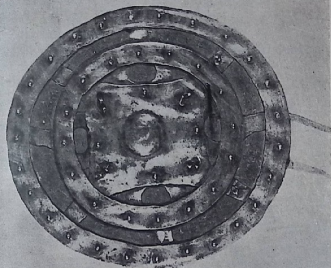
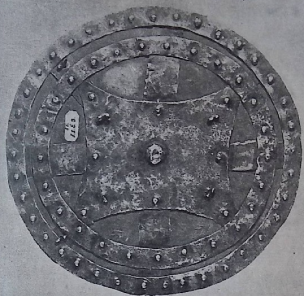
- I. პერანგი კომპლექსიდან „ხევსურული კოსტიუმი იარაღითურთ“, იხ. კავკასიური მუზეუმის პირველი კატალოგი, გვ. 4, ექსპ. № 29, პ. 4.
Рубашка из комплекса „Хевсурский костюм с оружием“, см. первый каталог Кавк. музея, стр. 4, эксп. № 29, п. 4.
- II. ხევსურული რკინის ფარები, იხ. კავკასიური მუზეუმის პირველი კატალოგი, გვ. 9, ექსპ. № 68.
Шиты железные] Хевсурские, см. первый каталог Кавк. музея, стр. 9, эксп. № 68.
- III. იმავე ფარის დეტალი, რომელზედაც აწერია: ხეგით—საერთო ნომერი (68) კავკასიური მუზეუმის პირველი კატალოგის მიხედვით, ბოლოში კი—კერძო აღწერილობის ნომერი (3) (I—უნდა იყოს აღნიშვნა პირველი, ე. ი. ეთნოგრაფიული კაბინეტისა).
Деталь того же щита; сверху — общий номер по первому каталогу Кавказского музея (68), а внизу справа — номер частной описи (3). (I—очевидно, обозначает первый, то есть этнографический кабинет).

ამჟამად ექსპონატები ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში.

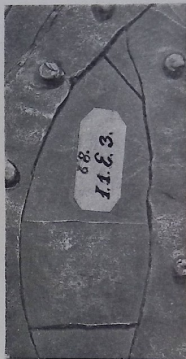
Ныне экспонаты хранятся в этнографическом отделе Государственного музея Грузии.



II



III



კავკასიური მუზეუმის საბუნებ ისტყველო კაბინეტის პალეონტოლოგიური ექსპონატებო განსაზღვრები ძველია

Палеонтологические экспонаты естественного кабинета Кавказского музея.
Сохранены старые определения

ტაბულა I ტაბლიცა

ექსპონატები ზ. აბიხის კოლექციიდან, 1860 წ. ¹

Экспонаты из коллекции Г. Абиха, 1860 г. ¹

1. 051—30. *Inoceramus Cripsii?*

მთა ერპელი, Эрпели гора.

2. 051—75. *Terebratula praelonga* d'Orb.

შუბუ-დაღი, Шубу-даг.

3. 051—106. *Ostrea disjuncta?*

გუნბი, Гунб.

4. 051—115. *Trigonia*.

გუნბი, Гунб.

ტაბულა II ტაბლიცა

ექსპონატები ფ. ბაიერნის კოლექციიდან ²

Экспонаты из коллекции Ф. Байерна ²

1. 053—5... *Ammonites*.

ბელაგორის (ხარაგულის) მიდამოები, Окрестности Белогори (Харагули)

2. 053—20. *Panopaea*.

ბელაგორი (ხარაგული), Белогори (Харагули).

3. 053—48. *Gastropoda*.

ქუთაისი, Кутаиси.

4. 053—39. *Rhynchonella* sp.

ქუთაისი, Кутаиси.

5. 053—33. *Belemnites*.

ქუთაისი, Кутаиси.

ტაბულა III ტაბლიცა

ექსპონატები ფ. ბაიერნის კოლექციიდან. ახალციხის მიდამოები. ³

Экспонаты из коллекции Ф. Байерна, Окрестности Ахалцихе. ³

1. 02—143. *Cytherea* sp. ind.

2. } 02—377. *Natica sigaretina* Desh.

3. } 02—365. *Panopaea intermedia* Sow.

ამჟამად ექსპონატები ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილებაში.

Ныне экспонаты хранятся в геологическом отделе Государственного музея Грузии,

¹ ამჟამად კოლექცია ნინე კოლექცია—230; იხ. см. „Raisonnement Catalog einer Sammlung von Petrefacten und Gebirgsarten aus Daghestan“, von Acad. H. Abich, შოთავსებულის კრებულში помещенный в сборн: „Материалы для геологии Кавказа“, серия третья, книга вторая, Т., 1839, გვ. стр. 10—11, 19, 24, 28; იხ. см. „Museum Caucasicum“, III, 206—208; იხ. აგრ. ჩეხნი ნარკვევი, გვ. 73—74, см. также наш Очерк, стр. 155—157.

² ამჟამად კოლექცია ნინე კოლექცია—232; იხ. см. „Museum Caucasicum“, III, 216—217.

³ ამჟამად კოლექცია ნინე კოლექცია—194; იხ. см. „Museum Caucasicum“, III, 59. 65.

Գծ. I



1



2



3



4

Յ. Բ. Ի



ՅՈՒՆ. ԻՐ



1



2



3



4

კავკასიური მუზეუმის საბუნებისმეტყველო კაბინეტის საქარბარიო ფურცლები¹
 Гербарные листы естественного кабинета Кавказского музея¹

1. *Viola odorata* L.

თბილისი, 1852 წ. Тбилиси, 1852 г.

2. *Cl. vitalba* L.

ქვიშეთი, 1852 წ. მისი. Квишети, май 1852 г.

3. *Ac. nasutum* Fisch.

ქვიშეთი, 1858 წ. აგვისტო. Квишети, август 1858 г.

4. *Viola odorata* L.²

თბილისი, 1861 წ. მაისის-11. Тбилиси, 11 мая 1861 г.

ამჟამად ექსპონატები ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბოტანიკის განყოფილებაში.

Ныне экспонаты хранятся в ботаническом отделе Государственного музея Грузии.

¹ მასალა ამოღებულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბოტანიკის განყოფილების მეცნ. თან. ელ. ქიქოძე-აბულაძის გამოუქვეყნებელი ნაშრომიდან: „მასალები აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბოტანიკის განყოფილების ისტორიისათვის“.

Взято из неопубликованного труда научн. сотр. ботанического отдела Государственного музея Грузии Е. И. Кикодзе-Абуладзе „Материалы к изучению истории ботанического отдела Государственного музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа“
² რუპრехტის მიხედვით, „*Viola ignobilis*“, რუპრехტის განსაზღვრა შესწორებულია 1911 წ. ბეკერის მიერ.

Согласно Рупрехту, „*Viola ignobilis*“. Определение Рупрехта исправлено Беккером в 1911 г.



HERBARIUM CAUCASICUM

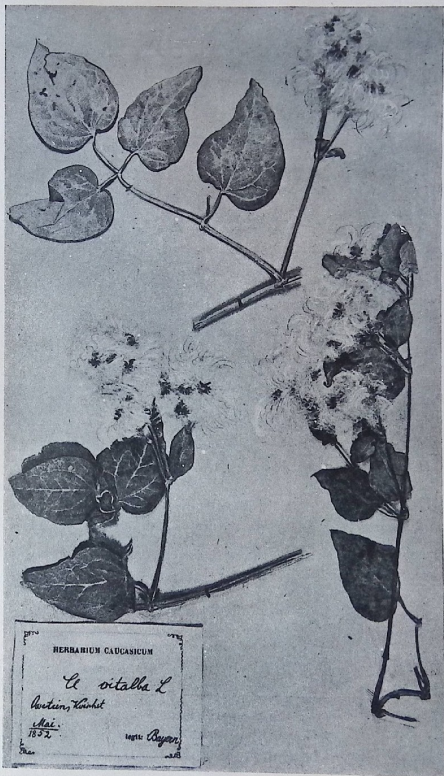
Viola odorata L.

1 Brno
1901.

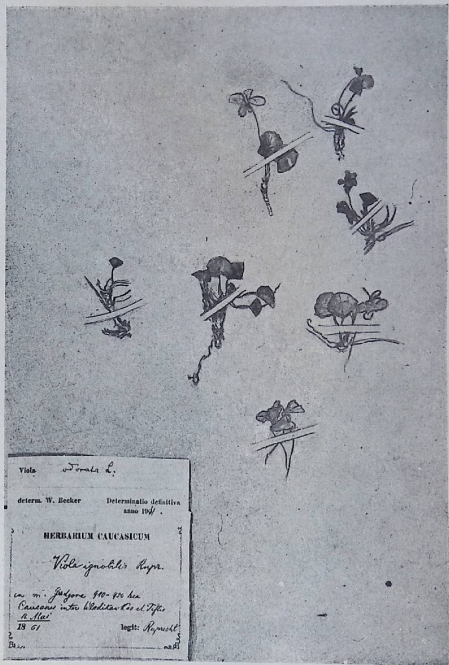
Kiplov

18 52

legit: Beyer







საბეჭატაობის ბადვსტაობა—ИСПРАВЛЕНИЕ ОШИБОК

გვერდი Страница	სტროქები Строка		ებრის—Напечатано	ებდა იყობ—Следует читать
	ბეჭდაბ Сверху	ბეჭდაბ Снизу		
4		3	Museum Caucasicum,	Museum Caucasicum-ობ
23	9		и всех	ა всех
23	10—11		уче-реждению	უჩრედენიუ
43		13	одного	ოვადო
48		4	Mémoires sur l'ethnographie	Memoires sur l'ethnographie
49		12	Voyage chardin	Voyages Chardin
52	15—16		აბრისო, სტატემაბერი	აბრისო—სტატემაბერი
77	20		1860	1861
78	20		უენიში,ი,	უენიში,
88	14		Канцелярия	Канцелярия
88		8	помещения	პომეშიენია
109		7	музеуми	მუზეუმ ი
114	10		ბაბრეაბ	ბაბრეაბ
129		17	Распоряжителяного	რასპორაბიტელნოგო
140		10	joien	ჟიენი
156	10		Zwischen	Zwischen

ფანო 15 მან.

F 1.356
4
საქართველოს
საბიბლიოთეკო
სისტემა